

ABREVIERI

ABBREVIATIONS - ABREVIATIONS - ABKURZUNGEN

AIIAI/ AIIAX	<i>Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Iași/ Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași.</i>
ACNSAS	<i>Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, București.</i>
ActaMT	<i>Acta Musei Tutovenssis, Muzeul „Vasile Pârvan” Bârlad.</i>
Acta Musicologica	<i>Acta Musicologica, International Musicological Society, Basel.</i>
AJA	<i>American Journal of Archaeology, Archaeological Institute of America.</i>
AJug	<i>Archaeologia Jugoslavica, Belgrad.</i>
AMAER	<i>Arhiva Diplomatică a Ministerului de Externe al României, București.</i>
AMN	<i>Acta Musei Napocensis, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca.</i>
Angustia	<i>Angustia, Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, Sfântu Gheorghe.</i>
Arheovest	<i>Asociația Arheovest Timișoara, Szeged.</i>
Archiva Moldaviae	<i>Archiva Moldaviae, Societatea de Studii Istorice din România, Iași.</i>
Arhiva Românească	<i>Arhiva Românească, București.</i>
Arhivele Totalitarismului	<i>Arhivele Totalitarismului, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București.</i>
ArhMold	<i>Arheologia Moldovei, Institutul de Arheologie Iași.</i>
ARMSL	<i>Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Literare, București.</i>
Artes	<i>Artes. Revistă de Muzicologie, Centrul de cercetare „Știința muzicii”, Universitatea Națională de Arte „George Enescu”, Iași.</i>
AȘUI	<i>Analele Științifice ale Universității „A. I. Cuza” din Iași, Iași.</i>
AUVT	<i>Annales d'Université „Valahia” Târgoviște, Section d'Archéologie et d'Histoire, Târgoviște.</i>
BAI	<i>Bibliotheca Archaeologica Iassiensis, Iași.</i>
BAM	<i>Bibliotheca Archaeologica Moldaviae, Iași.</i>
BMA	<i>Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, Piatra-Neamț.</i>

BMN	<i>Bibliotheca Musei Napocensis</i> , Cluj-Napoca.
BMJT	<i>Buletinul Muzeului Județean Teleorman</i> , Alexandria.
Br. J. Sociol.	<i>The British Journal of Sociology</i> , London School of Economics and Political Science, Londra.
Cambridge Opera Journal	<i>Cambridge Opera Journal</i> , Cambridge University Press, Cambridge.
CC	<i>Codrul Cosminului</i> , serie nouă, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava.
CCAR	<i>Cronica cercetărilor arheologice din România</i> , CIMEC, București.
CCDJ	<i>Cultură și civilizația la Dunărea de Jos</i> , Călărași.
CercArh	<i>Cercetări Arheologice</i> , Muzeul Național de Istorie a României, București.
CercIst	<i>Cercetări Istorice</i> , serie nouă, Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași.
Classica et Christiana	<i>Classica et Christiana. Revista Centrului de Studii Clasice și Creștine</i> , Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.
Cuget Moldovenesc	<i>Cuget Moldovenesc. Foaie lunară a Societății Culturale Naționale „George Enescu”</i> , Iași.
Dacia	<i>Dacia. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne</i> , Nouvelle Série, Bucharest.
Dansk Årbog for Musikforskning	<i>Dansk Årbog for Musikforskning</i> , Danish Musicological Society, Copenhagen.
Danubius	<i>Danubius</i> , Muzeul Județean de Istorie, Galați.
EAA	European Association of Archaeologists.
Early Medieval Europe	<i>Early Medieval Europe</i> , Blackwell Publishing Ltd, New Jersey.
Early Music	<i>Early Music</i> , University of California Press, Berkeley.
Edad Media	<i>Edad Media. Revista de Historia</i> , Universidad de Valladolid, Valladolid.
Etnomusicology	<i>Etnomusicology</i> , Society for Ethnomusicology, Champaign.
Hierasus	<i>Hierasus. Anuarul Muzeului Județean Botoșani</i> , Muzeul Județean Botoșani.
IN	<i>Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei</i> , serie nouă, Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași.
IRASM	<i>International Review of the Aesthetics and Sociology of Music</i> , Croatian Musicological Society, Zagreb.
J. Am. Musicol. Soc.	<i>Journal of the American Musicological Society</i> , American Musicological Society, New York.

J. R. Music. Assoc.	<i>Journal of the Royal Musical Association</i> , Royal Musical Association, Cambridge.
J. Musicol.	<i>The Journal of Musicology</i> , University of California Press, Berkeley.
KSIA	<i>Kratkie Soobščeniija Instituta Archeologii</i> , Kiev.
MemAnt	<i>Memoria Antiquitatis</i> , Complexul Muzeal Județean Neamț, Piatra-Neamț.
MN	<i>Muzeul Național</i> , Muzeul Național de Istorie a României, București.
MNIR	Muzeul Național de Istorie a României, București.
Music Lett.	<i>Music & Letters</i> , Oxford University Press, Oxford.
Music. Q.	<i>The Musical Quarterly</i> , Oxford University Press, Oxford.
Music. Times	<i>The Musical Times</i> , Londra.
Peuce	<i>Peuce</i> , Institutul de cercetări Eco-Muzeale, Tulcea.
PMLA	<i>Publications of the Modern Language Association of America</i> , Cambridge.
Pontica	<i>Pontica</i> , Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța.
Prutul	<i>Prutul. Revistă de cultură</i> , Huși.
RA	<i>Revista Arheologică</i> , Serie Nouă, Chișinău.
RMJ	<i>Rast Musicology Journal</i> , Genç Bilge Yayıncılık, Isparta.
RdI	<i>Revista de Istorie</i> , București.
RQ	<i>Renaissance Quarterly</i> , Renaissance Society of America, Chicago.
RESEE	<i>Revue des Études Sud-Est Européenes</i> , Institutul de Studii Sud-Est Europene, București.
Revista Arhivelor	<i>Revista Arhivelor</i> , Arhivele Naționale ale României, București.
Revista Fundațiilor Regale	<i>Revista Fundațiilor regale. Revistă lunară de literatură, artă și cultură generală</i> , București.
Revista Română de Sociologie	<i>Revista Română de Sociologie</i> , Institutul de Sociologie, București.
RHSEE	<i>Revue Historique du Sud-Est Européen</i> , București.
RI	<i>Revista Istorică</i> , Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București.
RRH	<i>Revue Roumaine d'Histoire</i> , București.
SAA	<i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.
SAI	<i>Studii și Articole de Istorie</i> , Societatea de Științe Istorice din România, București.
SANIC	Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale București.

Sargetia	<i>Sargetia. Acta Musei Devensis</i> , Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva.
SCIV(A)	<i>Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)</i> , Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București.
SJAN Iași	Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Iași.
SP	<i>Studii de Preistorie</i> , Asociația Română de Arheologie, București.
Speculum	<i>Speculum. A Journal of Medieval Studies</i> , Medieval Academy of America, Chicago.
Sociology	<i>Sociology</i> , British Sociological Association, United Kingdom.
Starinar	<i>Arheološki institut Beograd</i> , Belgrad.
Studii și Cercetări de Istorie Literară și Folclor	<i>Studii și Cercetări de Istorie Literară și Folclor</i> , Institutul de Istorie Literară și Folclor, București.
Studii. Revista de istorie	<i>Studii. Revista de Istorie</i> , Institutul de Istorie, București.
The Art Bulletin	<i>The Art Bulletin</i> , The College Art Association, New York.
The Galpin Society Journal	<i>The Galpin Society Journal</i> , Galpin Society, Londra.
TVNM	<i>Tijdschrift van de Koninklijke Vereniging voor Nederlandse Muziekgeschiedenis</i> , Koninklijke Vereniging voor Nederlandse Muziekgeschiedenis (KVNMM), Utrecht.
Viața Românească	<i>Viața Românească. Revistă Literară și Științifică</i> , București.
Yearb. Tradit. Music	<i>Yearbook for Traditional Music</i> , International Council for Traditional Music, Cambridge University Press, Cambridge.

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI
MUZEUL DE ISTORIE A MOLDOVEI

CERCETĂRI ISTORICE
(SERIE NOUĂ)

AD MEMORIAM SORIN IFTIMI

XLI
2022

IAȘI
2022

COMITETUL DE REDACȚIE

Senica ȚURCANU (redactor șef)
Costică ASĂVOAIE
Ioan IAȚCU
Tamalia-Elena MARIN
Adriana MIRON (secretar de redacție)
Cosmin NIȚĂ
Loredana SOLCAN

Traduceri revizuite/realizate

Simona POSTOLACHE

Copertă și DTP

Cătălin HRIBAN

Adresa redacției

Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași
Muzeul de Istorie a Moldovei
Piața Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1
Iași, RO-700028
Telefon: 04 0232218383
Fax: 04 0332408166
e-mail: cercetari.istorice@yahoo.com

ISSN 1453-3960

EDITURA PALATUL CULTURII

Iași

SUMAR
SOMMAIRE – CONTENTS – INHALT

ABREVIERI / Abbreviations – Abreviations – Abkürzungen	5
Sorin Iftimi, la un an de la trecerea în veșnicie. Gânduri despre un coleg drag (Ioan IAȚCU)	11
Senica ȚURCANU, New discoveries in old collections: a “Double Janus” anthropomorphic vessel discovered at Trușești / Noi descoperiri în vechi colecții: un vas antropomorf de tip „Dublu Janus” descoperit la Trușești	23
Ting AN, Mădalin-Cornel VĂLEANU, Huan REN, Yan XIANG FU, Luoya ZHU, The Yangshao Culture in China. A short review of over 100 years of archaeological research (I) / Cultura Yangshao din China. Scurt istoric a peste 100 de ani de cercetare arheologică (I)	53
Ioan IAȚCU, Tamilia-Elena MARIN, Descoperiri romane de pe valea Prutului: O reprezentare în bronz a zeiței Venus / Roman discoveries in the Prut Valley: A bronze representation of the goddess Venus	87
Celina GORA, Nicoleta CABA, Filip CIOBĂNAȘU, Valorificare prin cercetare și conservare: Cazul ansamblului de la Hilișeu-Crișan, județul Botoșani / Valorization through research and preservation. The case of the ensemble of Hilișeu- Crișan, Botoșani county	101
Voica-Maria PUȘCAȘU, Comentarii și observații privind rezultatele cercetărilor efectuate de arheologul Vlad Zirra în anul 1963 la mănăstirea Dragomirna / Comments and observations concerning the results of research carried out by archaeologist Vlad Zirra in 1963 at Dragomirna Monastery	113
Eduard RUSU, Muzica și puterea politică – o abordare conceptuală / Music and political power – A conceptual approach	133
Violeta-Anca EPURE, Stat și societate la Dunărea de Jos în percepția consulilor și voiajorilor francezi prepașoptiști. Fragmente de viață politică de la finele veacului al XVIII-lea și până la 1812 (I) / Etat et société au Bas Danube dans la vision des consuls et de voyageurs français avant 1848. Fragments de vie politique de la fin du XVIIIème siècle jusqu’a 1812 (I)	155

Minola IUTIȘ, Răscoala din 1784 condusă de Horea, Cloșca și Crișan reprezentată în pictura românească din Muzeul de Artă din Iași / <i>The 1784 uprising lead by Horea, Cloșca and Crișan represented in the Romanian painting of the Art Museum in Iași</i>	175
Ștefan S. GOROVEI, Artur Gorovei, Neculai Beldiceanu. Artistul și omul. Un manuscris inedit / <i>Arthur Gorovei, Nicolas Beldiceanu. L'artiste et l'homme. Un manuscrit inédit</i>	187
Narcis Dorin ION, Neobosita victorie asupra trecutului. Convorbiri cu Olga Racoviță / <i>The relentless victory over the past. Conversations with Olga Racoviță</i>	225
Corneliu CIUCANU, Considerații privind România și problema Basarabiei în perioada interbelică / <i>Considerations regarding Romania and the issue of Bessarabia during the Interwar period</i>	257
Cristian SANDACHE, Școala românească în timpul guvernării legionare. Ministeriatul lui Traian Brăileanu. Secvențe / <i>The Romanian school during the Legionary governance. Traian Brăileanu's ministry. Sequences</i>	291
Remus TANASĂ, Siruni, fondul de la Arhivele Naționale și Securitatea / <i>Siruni, the National Archives fund and the Securitate</i>	299

Obituaria

ION T. NICULIȚĂ (27. 05. 1939 – 2. 01. 2022) (Alexandru BERZOVAN)	309
---	-----

Recenzii și note de lectură

Nicolae URSULESCU, <i>Civilizația Cucuteni și ariile culturale învecinate. O retrospectivă bibliografică</i> , Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2022, 591 p. și 11 figuri. (Maria-Cristina CIOBANU)	313
Adela KOVÁCS, Alexandru NECHIFOR, Constantin APARASCHIVEI, <i>Frumusețea transpusă în lut. Catalogul statuetelor antropomorfe cucuteniene din Muzeul Județean Botoșani</i> , Editura Mega, Cluj-Napoca, 2021, 380 p. (Senica ȚURCANU).....	317
Mugur ANDRONIC, <i>Fortificațiile Bucovinei de-a lungul timpului</i> , Suceava, 2021, 185 p. + 44 de ilustrații (Costică ASĂVOAIE).....	320
Narcis Dorin ION, <i>Florica. Vatra Brătienilor</i> , Muzeul Național Brătianu, Ștefănești, 2020, 420 p. (Iulian PRUTEANU-ISĂCESCU).....	323

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI
MUZEUL DE ISTORIE A MOLDOVEI

CERCETĂRI ISTORICE
(SERIE NOUĂ)

AD MEMORIAM SORIN IFTIMI

XLI
2022

IAȘI
2022

COMITETUL DE REDACȚIE

Senica ȚURCANU (redactor șef)
Costică ASĂVOAIE
Ioan IAȚCU
Tamalia-Elena MARIN
Adriana MIRON (secretar de redacție)
Cosmin NIȚĂ
Loredana SOLCAN

Traduceri revizuite/realizate

Simona POSTOLACHE

Copertă și DTP

Cătălin HRIBAN

Adresa redacției

Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași
Muzeul de Istorie a Moldovei
Piața Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1
Iași, RO-700028
Telefon: 04 0232218383
Fax: 04 0332408166
e-mail: cercetari.istorice@yahoo.com

ISSN 1453-3960

EDITURA PALATUL CULTURII

Iași

SUMAR
SOMMAIRE – CONTENTS – INHALT

ABREVIERI / Abbreviations – Abreviations – Abkürzungen	5
Sorin Iftimi, la un an de la trecerea în veșnicie. Gânduri despre un coleg drag (Ioan IAȚCU)	11
Senica ȚURCANU, New discoveries in old collections: a “Double Janus” anthropomorphic vessel discovered at Trușești / Noi descoperiri în vechi colecții: un vas antropomorf de tip „Dublu Janus” descoperit la Trușești	23
Ting AN, Mădalin-Cornel VĂLEANU, Huan REN, Yan XIANG FU, Luoya ZHU, The Yangshao Culture in China. A short review of over 100 years of archaeological research (I) / Cultura Yangshao din China. Scurt istoric a peste 100 de ani de cercetare arheologică (I)	53
Ioan IAȚCU, Tamilia-Elena MARIN, Descoperiri romane de pe valea Prutului: O reprezentare în bronz a zeiței Venus / Roman discoveries in the Prut Valley: A bronze representation of the goddess Venus	87
Celina GORA, Nicoleta CABA, Filip CIOBĂNAȘU, Valorificare prin cercetare și conservare: Cazul ansamblului de la Hilișeu-Crișan, județul Botoșani / Valorization through research and preservation. The case of the ensemble of Hilișeu- Crișan, Botoșani county	101
Voica-Maria PUȘCAȘU, Comentarii și observații privind rezultatele cercetărilor efectuate de arheologul Vlad Zirra în anul 1963 la mănăstirea Dragomirna / Comments and observations concerning the results of research carried out by archaeologist Vlad Zirra in 1963 at Dragomirna Monastery	113
Eduard RUSU, Muzica și puterea politică – o abordare conceptuală / Music and political power – A conceptual approach	133
Violeta-Anca EPURE, Stat și societate la Dunărea de Jos în percepția consulilor și voiajorilor francezi prepașoptiști. Fragmente de viață politică de la finele veacului al XVIII-lea și până la 1812 (I) / Etat et société au Bas Danube dans la vision des consuls et de voyageurs français avant 1848. Fragments de vie politique de la fin du XVIIIème siècle jusqu’a 1812 (I)	155

Minola IUTIȘ, Răscoala din 1784 condusă de Horea, Cloșca și Crișan reprezentată în pictura românească din Muzeul de Artă din Iași / <i>The 1784 uprising lead by Horea, Cloșca and Crișan represented in the Romanian painting of the Art Museum in Iași</i>	175
Ștefan S. GOROVEI, Artur Gorovei, Neculai Beldiceanu. Artistul și omul. Un manuscris inedit / <i>Arthur Gorovei, Nicolas Beldiceanu. L'artiste et l'homme. Un manuscrit inédit</i>	187
Narcis Dorin ION, Neobosita victorie asupra trecutului. Convorbiri cu Olga Racoviță / <i>The relentless victory over the past. Conversations with Olga Racoviță</i>	225
Corneliu CIUCANU, Considerații privind România și problema Basarabiei în perioada interbelică / <i>Considerations regarding Romania and the issue of Bessarabia during the Interwar period</i>	257
Cristian SANDACHE, Școala românească în timpul guvernării legionare. Ministeriatul lui Traian Brăileanu. Secvențe / <i>The Romanian school during the Legionary governance. Traian Brăileanu's ministry. Sequences</i>	291
Remus TANASĂ, Siruni, fondul de la Arhivele Naționale și Securitatea / <i>Siruni, the National Archives fund and the Securitate</i>	299

Obituaria

ION T. NICULIȚĂ (27. 05. 1939 – 2. 01. 2022) (Alexandru BERZOVAN)	309
---	-----

Recenzii și note de lectură

Nicolae URSULESCU, <i>Civilizația Cucuteni și ariile culturale învecinate. O retrospectivă bibliografică</i> , Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2022, 591 p. și 11 figuri. (Maria-Cristina CIOBANU)	313
Adela KOVÁCS, Alexandru NECHIFOR, Constantin APARASCHIVEI, <i>Frumusețea transpusă în lut. Catalogul statuetelor antropomorfe cucuteniene din Muzeul Județean Botoșani</i> , Editura Mega, Cluj-Napoca, 2021, 380 p. (Senica ȚURCANU).....	317
Mugur ANDRONIC, <i>Fortificațiile Bucovinei de-a lungul timpului</i> , Suceava, 2021, 185 p. + 44 de ilustrații (Costică ASĂVOAIE).....	320
Narcis Dorin ION, <i>Florica. Vatra Brătienilor</i> , Muzeul Național Brătianu, Ștefănești, 2020, 420 p. (Iulian PRUTEANU-ISĂCESCU).....	323

Sorin IFTIMI
(1965-2021)

SORIN IFTIMI, LA UN AN DE LA TRECEREA ÎN VEȘNICIE. GÂNDURI DESPRE UN COLEG DRAG

Gândurile de față cuprind atât aspecte de ordin obiectiv, cât și afectiv, întrucât, în calitate de colegi, care au împărțit același birou timp de un deceniu, am avut șansa să-l cunosc pe Sorin Iftimi îndeaproape. Numeroasele ore petrecute împreună la serviciu ne face să credem, și pe bună dreptate, că timpul îl dedicam mai mult muncii alături de colegi decât familiei de acasă.

Ne-am întâlnit pentru prima dată în decembrie 2008, atunci când ne-am angajat la Muzeul de Istorie a Moldovei, desigur, el revenind în instituția noastră (Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași), locul unde își începuse cariera în domeniul cercetării trecutului.

Sorin s-a născut la 27 septembrie 1965 în Mileanca, un sat situat pe apa Podrigii, din nordul actualului județ Botoșani.

Afinitatea pentru studierea trecutului se datorează, în special, cadrului în care a crescut și s-a format. Se remarcă la el ușurința, de-a dreptul nativă, de a realiza filiațiile multor familii marcante pentru istoria României. În dese rânduri mi-a mărturisit că tatăl său, un om simplu de la țară, chiar dacă plecat de mulți ani din sat, cunoștea legăturile de rudenie ale tuturor consătenilor. Sorin semnala posibilitatea că, datorită acestor oameni dislocați din spațiul rural în cel urban, astăzi poți întreprinde o adevărată cercetare etnografică chiar și într-o clădire modernă de tip bloc. El știa bine ce vorbește, pentru că începuturile sale în domeniul cercetării înaintașilor se aflau la Muzeul de Etnografie din Iași, acolo unde a activat pentru o scurtă perioadă de timp, înainte de a păși pragul Muzeului de Istorie a Moldovei.

Nostalgiile după Mileanca natală își făceau deseori simțite prezența în povestirile sale ori în abordările unor subiecte comune. Aceasta se datora, poate, și prin alăturarea a două spații geografice dispuse paralel: cel în care el se născuse și crescuse și cel în care eu mi-am petrecut copilăria, și anume satul bunicilor de pe malul stâng al Văii Bașeului (Negreni), înființat de boierul Gheorghe Negru de la Mileanca.

În lungile noastre schimburi de păreri, nu uita să amintească de educația frumoasă primită inițial într-un mediu rural, dar completată și definitivată, ulterior,

într-un mediu urban de talia celui ieșean. Multe discuții gravitau în jurul unui motiv aparte, și anume peisajul satului său în care revenea în fiecare vară pentru întâlnirea cu rudele, dar și pentru a revedea casa clădită de tatăl său și în care el se născuse. La întoarcerea din periplul său botoșănean, povestea cu o emoție nedisimulată frumoasele clipe retrăite pe acele meleaguri. Uneori, amintea de muzicalitatea exaltantă a alămurilor fanfarei din sat, celebră în toată Moldova, în care au cântat și rude de-ale sale, ori despre frumusețea și coloritul covoarelor țesute în sat și care își aveau originile în atelierile înființate la Mileanca de boieroaica Ecaterina Mișoglu, și care, la rândul lor, se inspirau din kilimurile anatoliene. Dovada legăturii neîntrerupte cu lumea rurală din care se desprinsese o constituia vasul de lut cu ouă închistrite cu motive din zona natală, aflat la vedere pe unul din rafturile vastei sale biblioteci din birou. Și, ca să încununeze istorisirea experiențelor gastronomice, cum numai în părțile Moldovei de Nord le experimenta vară de vară, Sorin împărțea cu noi și glumele versificate inspirate din folclorul zonei, cum numai el știa să le dea un anume sens, dar în care își făcea loc acea doză de bun-simț. Fiind un conviv extrem de agreabil, știind să polemizeze amical, prin sinceritatea cu care aborda subiectele, el se făcea întotdeauna iubit și respectat.

*

Sorin a absolvit Facultatea de Istorie din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, în 1993. Teza de licență, unde l-a avut drept conducător științific pe profesorul universitar dr. Ioan Caproșu, s-a intitulat „Ținutul Iașilor în Evul Mediu”. Rezultatele cercetării sale au fost bine primite, întrucât subiectul era socotit ca fiind deosebit de important pentru înțelegerea trecutului Țării Moldovei. În cadrul acestei ample teme el a explicat geneza respectivei formațiuni administrative și rolul pe care l-a jucat în procesul de definitivare a statului medieval Moldova, arătând în introducerea tezei – lucrare ce mi-a fost îngăduită să o lecturez – și, totodată, anunțând încă de pe atunci capacitatea sa de analiză și sinteză, bazată pe o anumită ordine lăuntrică, „cum un teritoriu periferic, devine, în cele din urmă, axul Țării Moldovei, cum centrul politic, după mai multe experimente și ezitări, ajunge să coincidă cu centrul geometric al statului”.

La 28 octombrie 2006, el susține teza de doctorat în domeniul istoriei. Ceva mai târziu, s-a preocupat ca această frumoasă cercetare să vadă lumina tiparului la una din cele mai bune edituri din țară: „Doamnele și domnițele în istoria românilor. Curtea doamnei în Moldova și Țara Românească”, Muzeul Brăilei „Carol I”, Editura Istros, Brăila, 2015, 361 p.

Familiarizat cu izvoarele istorice, precum și cu obiectele de patrimoniu din muzeele și institutele de cercetare ieșene, – iar aici nu fac referire doar la cele din cadrul Complexului Muzeal Național „Moldova” Iași, ci și la cele adăpostite de Muzeul Național al Literaturii Române Iași, Muzeul de Istorie Naturală Iași, Muzeul Universității, Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” Iași, Arhivele

Naționale ale României – Serviciul Județean Iași, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române-Filiala Iași, – ori strânsele legături pe care le avea în rândurile colecționarilor ieșeni, s-a dedicat o lungă perioadă de timp omagierii lui Alexandru Ioan Cuza și a familiei sale. În cadrul unei serii de expoziții întinse pe aproape un deceniu, el a etalat, spre a fi admirate, obiecte deosebite prin prisma valorii lor naționale (decorații, săbii oferite de principii și împărați, sigilii, fotografii, porțelanuri și sticlărie cu steme și monograme, costume și accesorii vestimentare, piese de mobilier etc.), ori a panotat pe simeze tablouri cu chipurile marelui domnitor ori ale apropiaților și colaboratorilor acestuia semnate de maștri ai penelului din Moldova veacului al XIX-lea. Cu ajutorul lor a reușit să facă înțelesă publicului vizitator o epocă ce multora li se părea doar un apanaj al lumii istoricilor.

Dorim să amintim câteva dintre aceste expoziții, multe dintre ele realizate în colaborare cu colegii de la Muzeul Unirii sau cu cei de la alte instituții culturale ori academice ieșene amintite mai sus: „Unirea Principatelor – de la idee la faptă” (2015); „Alexandru Ioan Cuza (1859-1866). Realizările unei domnii” (2016); „Unirile românilor – de la Cuza Vodă la Ferdinand” (2018). Deși au avut un caracter temporar, ele s-au materializat în volume și cataloage editate cu mult profesionalism:

Alexandru Ioan Cuza și organizarea Armatei române moderne, Editura Palatul Culturii, Iași, 2011 (în colaborare cu Aurica Ichim); *Doamna Elena Cuza: un destin pentru România*, Editura Palatul Culturii, Iași, 2011, 150 p. (coordonator, în colaborare cu Aurica Ichim și Mircea Ciubotariu); *Alexandru Ioan Cuza. Memorabilia*, Editura

Palatul Culturii, Iași, 2013, 205 p. (în colaborare cu Aurica Ichim); „*Alexandru Ioan Cuza: 200 de ani de la naștere*”, Editura Mușatinii, Suceava, 2020, p. 160; „*Vasile Alecsandri: 200 de ani de la naștere (1821-2021)*”, Editura Palatul Culturii, Iași, 2020, 150 p. (coordonator).

*

Ca un istoric imparțial, el s-a aplecat și asupra perioadei premergătoare Unirii de la 1859, organizând cu mare succes expoziția „*Grigore Al. Ghica, ultimul domnitor al Moldovei*” (2019). Mai mult decât atât, într-o altă etapă a evoluției sale profesionale, Sorin Iftimi, iubitor de estetica artei, a reușit să prezinte publicului, sub forma unor expoziții la care și-au dat concursul și colegi de la Muzeul de Artă din Iași, tablouri ale așa-numiților „primitivi” ai picturii românești. De asemenea, studierea unor litografii, vedute ori stampe au permis realizarea unor lucrări de mare amploare prin imagini și informații de ordin istoric și artistic. La baza metodei sale de cercetare a stat studiul izvoarelor scrise. A fost un neobosit căutător în arhive dar, fără a sacrifica trăiri și sentimente în tot ceea ce făcea, el nu ne-ar fi putut lăsa toate aceste frumoase realizări. Mărturie stau în acest sens cataloagele de expoziție editate într-o înaltă ținută grafică: „*Uniforme militare ilustrate de Alexandru Asachi*, Editura Vasiliana 98, Iași, 2021, 105 p. (în colaborare cu Aurica Ichim); „*Nicolo Livaditti și epoca sa (1832-1858). Artă și istorie*”, Editura Palatul Culturii, Iași, 2012, p. 255 (în colaborare cu Corina Cimpoșu și Marcelina Brîndușa Munteanu); *Giovani Schiavoni: un pictor italian în Moldova (1837-1844)*, cu un text introductiv de dr. Maria Celotti (Veneția), Editura Doxologia, 2014, 167 p.

*

Sorin Iftimi i-a secondat și pe colegii arheologi, în lucrările de arheologie preventivă ori sistematică, contribuind cu studii de specialitate ce veneau să lămurească acolo unde păreau să nu existe informații scrise și să ajute la clarificarea unor problematici de ordin urbanistic și arhitectural pe care zona supusă cercetării o ridica. Analizând cu atenție studiile sale vom descoperi evoluția Iașilor atât în plan istoric, cât și urbanistic. În paginile articolelor (multe din ele prezentate cu prilejul unor simpozioane naționale sau internaționale) ori ale unor volume speciale vom remarca abundența hărților cu vechile trame stradale ori a planurilor de biserici și mănăstiri, palate și curți domnești, conace și proprietăți boierești, case de târgoveți cu hrube și dughene, edificii civile, monumente de for public etc., pe care le-a supus unor analize și observații în care s-au întrepătruns în mod fericit aproape toate marile domenii necesare unei astfel de cercetări pluridisciplinare, pe care le-a abordat fără rețineri: istoria medievală, modernă și contemporană cu ale sale științe auxiliare (genealogia, heraldica); istoria artei (cu pictura, sculptura și arhitectura).

Astfel, cercetările sale istorice au devenit complementare celor arheologice. În acest sens dorim să amintim următoarele contribuții: *Piața „Mihai Eminescu” din Iași. Repere istorice și cercetare arheologică*, Editura Palatul Culturii, Iași, 2015 (în colaborare cu Mădălin-Cornel Văleanu) 104 p., 118 fig. și pl.; *Strada Lăpușneanu Iași. Memoria monumentelor*, Editura Palatul Culturii, Iași, 2015, 98 p. (în colaborare cu Aurica Ichim); *Strada Ștefan cel Mare Iași. Memoria monumentelor*, Editura Palatul Culturii, Iași, 2016, 142 p. (în colaborare cu Aurica Ichim); *Strada Carol I (Copou). Memoria monumentelor ieșene*, Editura Palatul Culturii, Iași, 2018, 103 p. (în colaborare cu Rodica Iftimi); *Orașul Iași în imagini vechi (secolele XVII-XIX). Gravuri, stampe, litografii, picturi/Jassy in Old Images (17th-19th). Engravings, prints, lithographs, paintings*, DAR Development Publishing, București, 2020, 248 p.

*

De altfel, Sorin a dedicat Iașilor, pe lângă două importante expoziții, una organizată la Muzeul Unirii din Iași (*Familia Regală la Iași (1916-1918). De la Refugiul la Marea Unire*, 27 noiembrie 2017 – 4 ianuarie 2018), iar cea de-a doua la Palatul Culturii (*Primul Război Mondial în colecții particulare*, 29 iunie – 20 septembrie 2018),

și o întregă serie de lucrări având ca temă principală Centenarul Primul Război Mondial și al Marii Uniri de la 1918:

Iași în Primul Război Mondial. 1916-1918, Editura Palatul Culturii, Iași, 2017, 149 p.; *Iași – Capitala României, 1916-1918/ Iassy – Capital City of Romania*, București, 2017, 311 p. (în colaborare cu Aurica Ichim); *Familia Regală la Iași (1916-1918)*, Editura Palatul Culturii, Iași, 2017 (în colaborare cu Aurica Ichim); *Misiuni diplomatice în România (1916-1918)/ Diplomatic Missions in Romania (1916-1918)/ Missions Diplomatiques en Roumanie (1916-1918)*, Dar Development Publishing/ Dark Publishing, București, 2018, 263 p.

*

Sorin Iftimi s-a apropiat într-un mod sincer de unele persoane din branșa în care activa, care și ele, la rândul lor, și l-au dorit din inimă drept colaborator. Aici putem să-l amintim pe istoricul și diplomatul Mihai Dimitrie Sturdza (1934-2021), stră-stră-nepot al lui Mihail Sturdza, domnitor al Moldovei în perioada 1834-1849. Ca semn al prețurii pe care prințul Sturdza i-o purta, în dese rânduri acesta îi expedia de la Paris albume de artă editate în condiții grafice deosebite, pe care Sorin, în generozitatea sa, nu omitea să ni le prezinte, ba chiar să ni le și împrumute, și asta nu ca o laudă, ci din dorința de a împărtăși cu noi bucuria primirii unor cărți frumoase. Trecerea la cele veșnice a prințului Sturdza, la 25 aprilie 2020, cu un an înainte de dispariția sa fulgerătoare, la întristat nespus de tare. În memoria istoricului Mihai Dim. Sturdza (1924-2020) – așa cum preciza în dedicațiile de la începutul textelor –, Sorin publica în același an două studii istorice. Unul apărut la Chișinău, intitulat „*Armis et legibus, utrique clarescere pulchrum*”. O nouă abordare a stemei familiei Sturdza, în *Heraldica Moldaviae*, 3, 2020 (2021), p. 101-125, iar celălalt la Iași, sub titlul *Portrete din colecția familiei domnitorului Mihail Sturdza*, în *Cercetări Istorice* (serie nouă), XXXIX, 2020, p. 221-264.

Dar prințul nu a fost singurul personaj din vechile familii ce au scris istorie și cu care Sorin Iftimi a întreținut o vie legătură. În acest sens, am putea aminti vizitele întreprinse la familia lui Dimitrie Callimachi, cel care refăcuse capela de la Stănțeștii Botoșanilor, ori la boierul Radu Miclescu de la Călineștii Bucecii, în vederea documentării pentru unele articole ce le avea în pregătire. Unele figuri de boieri au fost evocate cu prilejul unor conferințe, pe care ulterior le-a materializat în ample studii, cum ar fi: *Logofătul Iordache Catargiu, un personaj controversat* (în colaborare cu Rodica Iftimi). Altele au fost evocate în cadrul unor expoziții tematice, cum ar fi *Familia Mavrocordat*, organizată la Muzeul Unirii cu prilejul Congresului de Genealogie și Heraldică, desfășurat în zilele de 12-14 mai 2016.

Întrucât am amintit de interesul manifestat față de familiile boierești din cele două principate române, pe care el le-a cercetat sub toate aspectele, Sorin a îndeplinit și calitatea de membru al Comisiei Naționale de Heraldică, Genealogie Sigilografie-Filiala

Iași, activând în cadrul Biroului zonal Moldova pentru avizarea heraldicii teritoriale. De asemenea, a fost membru în cadrul Institutului Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta” din Iași, în cadrul căreia s-a aflat într-o strânsă și de durată colaborare cu profesorul universitar dr. Ștefan-Sorin Gorovei. Datorită bunelor aprecieri formulate de acest specialist în domeniu, alături de cele exprimate de către un alt mare istoric, academicianul Dan Berindei, în 2010 Sorin Iftimi a devenit expert în domeniul heraldicii, medalisticii și vexilologiei.

Pe lângă cunoștințele solide acumulate în aceste domenii, Sorin avea abilitatea de reconstitui în desen, cu o mare ușurință, blazoane nobiliare, steaguri și steme de unități administrative. A semnat studii dedicate medaliilor, stemelor și drapelelor, dintre care putem aminti o lungă listă de lucrări:

Reprezentări heraldice relative la Cuza Vodă și apropiații săi aflate în muzeele ieșene, în Unirea Principatelor. Momente, fapte, protagoniști, volum editat de Dumitru Ivănescu, Editura Junimea, Iași, 2005, p. 147-169; *Iașii: simbolurile unui oraș simbol*, carte tipărită cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Teofan, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, Editura Trinitas, Iași, 2008, 187 p.; *Alexandru Ioan Cuza: steme, monograme, decorații*, Editura Kolos, Iași, 2009, 74 p.; *Vechile blazoane vorbesc. Obiecte armoriate din colecții ieșene*, Editura Palatul Culturii, Iași, 2014, 199 p.; *Heraldica Palatului Sturza de la Miclăușeni*, carte tipărită cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Teofan, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, Editura Doxologia, Iași, 2014, 106 p.; *Alexandru Ioan Cuza, revenirea în pământul patriei (1873)*, *Alexandru Ioan Cuza. Abdicare și exil*, volum coordonat de Aurica Ichim, Editura Dark Publishing, București, 2019, p. 185-215.

*

Dar Sorin nu s-a limitat doar la tăcutele documente ori glacialele monumente construite ce vorbeau despre Iași de altădată, ci s-a îndreptat și către oamenii ce coborau, de data aceasta, dintr-o altă lume, nu cea a familiilor istorice, ci a celor aparent neînsemnați, de la periferia orașului (meșteșugari, comercianți, slujitori mărunți ai bisericilor etc.), dar care au contribuit, mai mult ori mai puțin vizibil, la ridicarea acestei

mult-iubite urbe moldave. Personajele proveneau din rândul unor mari și importante comunități etnice, cum ar fi cea a armenilor, evreilor și grecilor.

Colaborările sale căpătaseră și o dimensiune internațională, iar drept dovadă stă prefața la albumul de fotografii și cărți poștale semnat de Jil Silberstein, *Dor de Iași*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, în limbile română, franceză și engleză, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, Iași, 2016, 263 p. În câteva rânduri, Sorin Iftimi creiona povestea unui „adolescent din Paris care descoperea, în anii 1970, că avusese un bunic evreu la «Jassy», în România sfârșitului de secol al XIX-lea” și care, „în 1990 a urmat o călătorie spre «Țara de Nicăieri», spre un oraș care nu mai arăta de multă vreme ca în vechile ilustrate”.

Observațiile din timpul participării la săpăturile arheologice de la Biserica Armenească din Iași, dublate de studierea documentelor de arhivă cu privire la viețuirea pe meleagurile noastre a acestui străvechi popor, i-au permis realizarea unui studiu intitulat *Note privitoare la Episcopia Armeană din Iași*, pe care l-a inclus în amplul său volum de *Cercetări privitoare la istoria bisericilor ieșene*, Editura Trinitas, Iași, 2008, p. 255-262.

Însă cele mai strânse legături le-a dezvoltat cu comunitatea grecească din România. Prin intermediul periplurilor organizate de Comunitatea Elenă din Iași la Salonic, Atena ori pe la lavrele Thesaliei, Sorin gustase din aerul mediteranean. De acest spațiu colegul nostru se îndrăgostise iremediabil. O înrâurire în această direcție a exercitat-o asupra sa și istoricul Florin Marinescu de la Atena, cu care în numeroase rânduri colaborase în mod fructuos, prin schimburile de idei și surse bibliografice privitoare la epoca fanariotă. Știind că la Iași, areal cu un climat aidoma celui din părțile meridionale, numărul edificiilor religioase ridicate în stilul balcanic era deloc neglijabil, Sorin a considerat că poate lega cele două regiuni prin abordarea unor teme inedite, inspirate de un spațiu exotic în aparență. În această direcție se înscriu studiile dedicate unor biserici reprezentative ale Moldovei, cu o arhitectură predominant balcanică, și anume Sf. Sava și Bărboi: *Observații privitoare la ctitorii mănăstirii „Sf. Sava” din Iași*, în volumul editat de Petronel Zahariuc, *Contribuții privitoare la istoria relațiilor dintre Țările Române și Bisericile Răsăritene în secolele XIV-XIX*, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, Iași, 2009, p. 103-108; *Biserica Bărboi din Iași – „Vatopedul din Moldova”. Studiu de istorie și arhitectură*, în *Ioan Neculce, Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei*, XXIII, 2017, p. 193-255. Totul a culminat cu o expoziție dedicată mișcării de eliberare a grecilor, încununată de un volum ce a reunit studiile unor cercetători români și străini, în care Sorin Iftimi a reușit să condenseze prezentarea propriului său produs muzeografic sub titlul *Expoziția „Eteria și Principatele Române. Bicentenar”*, cu care de altfel a încheiat volumul de studii pe care l-a coordonat, dar pe care nu a mai apucat să-l vadă ieșind de sub tipar: *Eteria în*

Principatele Române (1821). 200 de ani de la începutul mișcării de eliberare a Greciei, Iași – 27 februarie 2021, UER Press, București, 2021, p. 391-463.

*

Atent la marile evenimente naționale ori internaționale, Sorin a devenit un colaborator constant al Romfilateliei, semnând texte pentru unele emisiuni poștale cu tematică dedicată istoriei și culturii ieșene. La acestea am putea să adăugăm un alt domeniu în care și-a dovedit valențele, și anume numismatica. Acestui domeniu avea să-i dedice poate una dintre cele mai de succes expoziții organizate vreodată în spațiul ieșean, însă care, din nefericire, nu s-a materializat într-un material care să eternizeze această muncă depusă împreună cu colegii de la Muzeul Unirii din Iași: *Bani și civilizație. Zloți, cocoșei, accele și firfirici* (14 mai – 14 iunie 2011), în care, cu o gândire proprie și o originalitate aparte, desfăcea și recompunea idei și concepții precum în următorul exemplu: „Time is Money! Inversând această cugetare pragmatică, putem aborda altfel raporturile dintre Timp și Bani, arătând că și reciproca este valabilă: Money is Time!”.

Fiind un om al timpurilor pătrunse de tehnologie și digitalizare, el reușise în ultima sa perioadă să aducă cu regularitate în prim-plan, prin intermediul paginilor de socializare, expozițiile pe care le organiza la muzeu. Cu ajutorul prezentărilor, ce se inspirau din foiletoanele din presa de altădată, el aborda diversele problematice istorice, tratate de altfel și în conceptele sale muzeografice, sub noi forme, mai moderne. Una

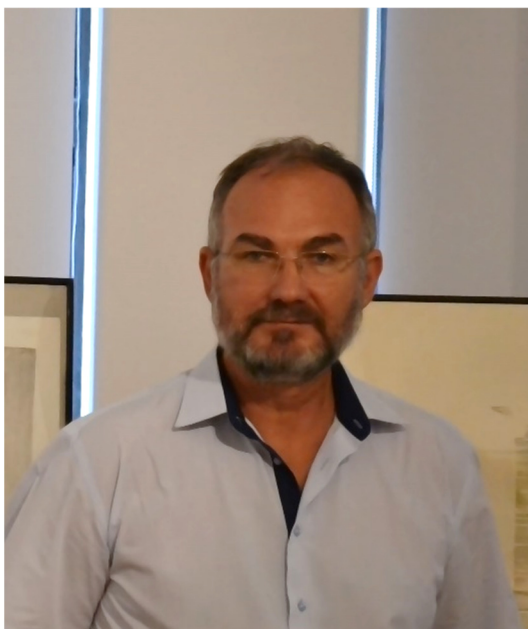
dintre temele sale de succes, cu un impact deosebit asupra mediului virtual, a fost „Palatul și ieșeni – o veche poveste de dragoste”. Sorin reușise, printr-o așa-zisă formă de „subscripție” publică, să adune de la ieșeni ori oameni de departe numeroase fotografii realizate de-a lungul aproape unui secol. Pentru a mobiliza vizitatorii să se alătore demersului său, îndemnându-i să descopere și să pornescă de la cea mai ne bănuită arhivă istorică aflată la îndemna lor, și anume propriul album de familie, Sorin li se adresa cu următoarele cuvinte: „Putem considera că o asemenea expoziție este ideea voastră, a celor care ați postat pe net astfel de imagini, pentru ca și alții să se bucure de ele. (...) Veți fi parte a acestui proiect și fiecare dintre voi are ocazia de a pune câte o cărămidă la construcția virtuală a acestui proiect”.

Prin capacitatea sa de a reinventa teme aparent căzute în desuetudine, pentru multe generații de istorici și muzeografi Sorin Iftimi va fi un model de urmat, iar studiile și cărțile sale vor fi puncte de referință pentru cele două domenii în care el s-a făcut remarcat: istoria și muzeografia.

Un alt aspect al vieții sale profesionale a fost predarea unui curs la studiile masterale „Patrimoniu și Turism Cultural”, din cadrul Facultății de Istorie (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași), în perioada 2010-2013, care s-a numit *Itinerarii interioare. Muzeu, expoziții, depozite*. Interesul pe care îl acorda masteranzilor se reflecta în atenția cu care pregătea materialele pentru curs, în răbdarea de care dădea dovadă în corectarea referatelor, a disertațiilor ori a studiilor pe care unii dintre ei le aveau în pregătire. În calitate de coleg de birou, mi-a fost dat să asist la aceste etape pe

care se îngrijea să le ducă la împlinire cu multă abnegație. Această muncă asiduă în câmpul didactic universitar, deși întinsă pe o perioadă scurtă de timp, s-a reflectat în formarea unor tineri istorici, în cultivarea la unii colecționari a unei anumite rigurozități sau chiar în stimularea dorințelor unor antreprenori de a cunoaște în mod corect modalitățile de abordare a lucrului cu patrimoniul mobil.

Laturna sa profesională atât de complexă a fost dublată de o frumoasă și solidă construcție familială. Demnitatea, dragostea de învățătură și modestia erau principalele virtuți pe care căuta să le sădească în conștiința și în sufletul studenților, colaboratorilor, colegilor mai tineri, dar mai ales fiului său, Dragoș.

Cu puțin de timp înainte de marea sa trecere, a îndeplinit una din rugămințile pe care i le adresasem și anume de a se alătura cu un text la catalogul ce-l aveam în pregătire, în paralel cu organizarea unei noi expoziții temporare. Titlul va surprinde, dându-ne poate de gândit, însă el ne arată că Sorin Iftimi a fost un rafinat cunoscător al Bisericii creștine, lăsându-se mereu copleșit de fascinația moștenirii bizantine: *Făclii de ceară la praznicile împărătești (secolele XVIII-XIX)*, studiu inclus în catalogul de expoziție *Ecleraj. Obiecte și sisteme de iluminat, din Preistorie până în Epoca Modernă*, coordonat de Ioan Iațcu, Editura Palatul Culturii, Iași, 2021, p. 16-18. Cu siguranță, în viitorul mai mult sau mai puțin apropiat ne vom bucura și de alte lucrări, de data aceasta postume, dar care ne vor apropia iarăși și iarăși de spiritul lui Sorin Iftimi.

Cândva, într-un noiembrie friguros, pe când amândoi stăteam și admiram statuia ecvestră a lui Ștefan cel Mare din fața Palatului Culturii, el mi-a spus că, în orice moment, un monument poate fi cu adevărat viu, cu condiția ca oamenii să se adune în jurul lui pentru a-l însufleți.

Întrucât, în iubirea și blândețea pentru semenii săi, lui Sorin nu-i făcea plăcere să-l rostească pe „Nu”, tot așa îi făgăduim și noi, astăzi, că mereu îl vom păstra viu în amintirea noastră.

Ne revine datoria ca, în toate circumstanțele care ne permit, să-i reînviem memoria, evocându-i faptele și realizările, cu un gând cald adus amintirii sale luminoase sau jertfind o lacrimă, o candelă, o floare.

Ioan IAȚCU

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI
MUZEUL DE ISTORIE A MOLDOVEI

CERCETĂRI ISTORICE
(SERIE NOUĂ)

AD MEMORIAM SORIN IFTIMI

XLI
2022

IAȘI
2022

COMITETUL DE REDACȚIE

Senica ȚURCANU (redactor șef)
Costică ASĂVOAIE
Ioan IAȚCU
Tamilia-Elena MARIN
Adriana MIRON (secretar de redacție)
Cosmin NIȚĂ
Loredana SOLCAN

Traduceri revizuite/realizate

Simona POSTOLACHE

Copertă și DTP

Cătălin HRIBAN

Adresa redacției

Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași
Muzeul de Istorie a Moldovei
Piața Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1
Iași, RO-700028
Telefon: 04 0232218383
Fax: 04 0332408166
e-mail: cercetari.istorice@yahoo.com

ISSN 1453-3960

EDITURA PALATUL CULTURII

Iași

SUMAR
SOMMAIRE – CONTENTS – INHALT

ABREVIERI / Abbreviations – Abreviations – Abkürzungen	5
Sorin Iftimi, la un an de la trecerea în veșnicie. Gânduri despre un coleg drag (Ioan IAȚCU)	11
Senica ȚURCANU, New discoveries in old collections: a “Double Janus” anthropomorphic vessel discovered at Trușești / Noi descoperiri în vechi colecții: un vas antropomorf de tip „Dublu Janus” descoperit la Trușești	23
Ting AN, Mădalin-Cornel VĂLEANU, Huan REN, Yan XIANG FU, Luoya ZHU, The Yangshao Culture in China. A short review of over 100 years of archaeological research (I) / Cultura Yangshao din China. Scurt istoric a peste 100 de ani de cercetare arheologică (I)	53
Ioan IAȚCU, Tamilia-Elena MARIN, Descoperiri romane de pe valea Prutului: O reprezentare în bronz a zeiței Venus / Roman discoveries in the Prut Valley: A bronze representation of the goddess Venus	87
Celina GORA, Nicoleta CABA, Filip CIOBĂNAȘU, Valorificare prin cercetare și conservare: Cazul ansamblului de la Hilișeu-Crișan, județul Botoșani / Valorization through research and preservation. The case of the ensemble of Hilișeu- Crișan, Botoșani county	101
Voica-Maria PUȘCAȘU, Comentarii și observații privind rezultatele cercetărilor efectuate de arheologul Vlad Zirra în anul 1963 la mănăstirea Dragomirna / Comments and observations concerning the results of research carried out by archaeologist Vlad Zirra in 1963 at Dragomirna Monastery	113
Eduard RUSU, Muzica și puterea politică – o abordare conceptuală / Music and political power – A conceptual approach	133
Violeta-Anca EPURE, Stat și societate la Dunărea de Jos în percepția consulilor și voiajorilor francezi prepașoptiști. Fragmente de viață politică de la finele veacului al XVIII-lea și până la 1812 (I) / Etat et société au Bas Danube dans la vision des consuls et de voyageurs français avant 1848. Fragments de vie politique de la fin du XVIIIème siècle jusqu’a 1812 (I)	155

Minola IUTIȘ, Răscoala din 1784 condusă de Horea, Cloșca și Crișan reprezentată în pictura românească din Muzeul de Artă din Iași / <i>The 1784 uprising lead by Horea, Cloșca and Crișan represented in the Romanian painting of the Art Museum in Iași</i>	175
Ștefan S. GOROVEI, Artur Gorovei, Neculai Beldiceanu. Artistul și omul. Un manuscris inedit / <i>Arthur Gorovei, Nicolas Beldiceanu. L'artiste et l'homme. Un manuscrit inédit</i>	187
Narcis Dorin ION, Neobosita victorie asupra trecutului. Convorbiri cu Olga Racoviță / <i>The relentless victory over the past. Conversations with Olga Racoviță</i>	225
Corneliu CIUCANU, Considerații privind România și problema Basarabiei în perioada interbelică / <i>Considerations regarding Romania and the issue of Bessarabia during the Interwar period</i>	257
Cristian SANDACHE, Școala românească în timpul guvernării legionare. Ministeriatul lui Traian Brăileanu. Secvențe / <i>The Romanian school during the Legionary governance. Traian Brăileanu's ministry. Sequences</i>	291
Remus TANASĂ, Siruni, fondul de la Arhivele Naționale și Securitatea / <i>Siruni, the National Archives fund and the Securitate</i>	299

Obituaria

ION T. NICULIȚĂ (27. 05. 1939 – 2. 01. 2022) (Alexandru BERZOVAN)	309
---	-----

Recenzii și note de lectură

Nicolae URSULESCU, <i>Civilizația Cucuteni și ariile culturale învecinate. O retrospectivă bibliografică</i> , Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2022, 591 p. și 11 figuri. (Maria-Cristina CIOBANU)	313
Adela KOVÁCS, Alexandru NECHIFOR, Constantin APARASCHIVEI, <i>Frumusețea transpusă în lut. Catalogul statuetelor antropomorfe cucuteniene din Muzeul Județean Botoșani</i> , Editura Mega, Cluj-Napoca, 2021, 380 p. (Senica ȚURCANU).....	317
Mugur ANDRONIC, <i>Fortificațiile Bucovinei de-a lungul timpului</i> , Suceava, 2021, 185 p. + 44 de ilustrații (Costică ASĂVOAIE).....	320
Narcis Dorin ION, <i>Florica. Vatra Brătienilor</i> , Muzeul Național Brătianu, Ștefănești, 2020, 420 p. (Iulian PRUTEANU-ISĂCESCU).....	323

NEW DISCOVERIES IN OLD COLLECTIONS: A “DOUBLE JANUS” ANTHROPOMORPHIC VESSEL DISCOVERED AT TRUȘEȘTI*

Senica ȚURCANU¹

Keywords: *anthropomorphic vessels, Double Janus, Cucuteni – Trypillia culture, Gumelnița – Karanovo VI culture*

Cuvinte cheie: *vase antropomorfe, dublu Janus, Cucuteni – Tripolie, Gumelnița – Karanovo VI*

Introductory considerations

The present study is a continuation of our concerns in recent years, which aimed at highlighting and systematizing several types of artifacts that indicate the existence, since the 5th-4th millennia BC, in the imaginary universe of the Gumelnița-Karanovo VI and Cucuteni-Trypillia cultural complexes, of a double-faced character, most likely with attributes similar to the god Janus Bifrons from the classical mythology².

Synthesizing the archaeological data known in the specialized literature, we identified five main categories of double-faced artifacts – which we call “janiform type” – subdivided, each, into several types. Among them, along with anthropomorphic statuettes (genuine, with bowl on the head or anthropomorphized cylinders), there are also containers, which may have been lids and anthropomorphic vessels.

Among the anthropomorphic vessels, we have indicated as double-faced vessels both some containers that fully reproduce the human figure (present in the Gumelnița-Karanovo VI cultural environment), as well as others that partially reproduce the human figure or can even be classified as “pars pro toto” (both types constituting a characteristic presence of the Cucuteni-Trypillia cultural environment)³.

* A romanian version of this paper has been published in *Analele Banatului, S. N., Arheologie – Istorie*, XXIX, Timișoara, 2021, p. 117-136.

¹ “Moldova” National Museum Complex – Moldavia’s History Museum, IAȘI.

² S. Țurcanu, *Originile preistorice ale unei iconografii clasice. Reprezentări janiforme în Chalcoliticul Europei Sud-estice*, in *ArhMold*, XLIII, 2020, p. 175-207.

³ *Ibidem*, p. 184-187.

The category of anthropomorphic vessels that “partially reproduce the human figure” includes representations that do not have explicitly figured heads or hands and reproduce the human (female) figure from the waist down, having, it is important to emphasize, a *quasi-symmetrical profile* (pl. 3-4). They depict the abdomen (rarely the entire torso), hips and legs of a female figure. In the upper part of these containers, the human torso appears as a cylinder with a circular or ovoid section, continued (in the lower part) with the legs rendered plastically, according to the typical way of representing statuettes, i.e. joined, with the hips broadly modeled, making a single body with the entire container. The base of these vessels is – most frequently – the circular or oval bottom of the container. The human anatomical morphology is highlighted by plastic modeling, incisions or deep grooves whose visual effect is doubled and enhanced by the painted, grooved or incised decoration.

The decoration of these artifacts includes typical motifs and decorative elements frequently found on statuettes⁴. They are positioned on and below the abdomen (diamonds, spirals, sexual triangle) or in the neck area (neck ornaments, pendants). The analysis of this decoration allowed us to highlight the fact that the two faces of these vessels are frontal representations of female anthropomorphic silhouettes positioned back-to-back⁵. In some cases, the two faces of the vessel were decorated and even shaped differently (pl. 3/4; 4/2), in others, they are depicted almost identically (pl. 3/3; 4/1, 3-4).

In our previous study we identified with certainty the presence of such artifacts at Trușești-Țuguieța⁶ and Drăgușeni-Ostrov⁷ (both sites on the current territory of Botoșani county), but also at Duruitoarea Veche and Duruitoarea Nouă (Râșcani district, Republic of Moldova)⁸. Similar artifacts were also discovered at Ruginoasa-

⁴ D. Monah, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, ediția a doua revăzută și adăugită, BMA XXVII, Ed. „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, 2012, *passim*.

⁵ S. Țurcanu, *op. cit.*, p. 184-187. The situation was also noted by S. Marinescu-Bîlciu. Without insisting on the idea, and without extending the comparison to the vessels discovered at Drăgușeni or Trușești, S. Marinescu-Bîlciu considered that one of the anthropomorphic vessels from the Republic of Moldova (an artifact from Duruitoarea Nouă, which was wrongly published as being from Cuconești (cf. V. Sorochin, *Aspectul regional cucutenian Drăgușeni-Jura*, BMA XI, Piatra-Neamț, 2002, p. 114) that it can “possibly be considered a *double anthropomorphic vessel* because *both faces have the appearance of the ventral face*” (cf. S. Marinescu-Bîlciu, *Noi dovezi ale tradițiilor precucuteniene în mediul cultural cucutenian*, in *SP*, 1, 2001, p. 97).

⁶ M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *Trușești. Monografie arheologică*, Ed. Academiei Române, București-Iași, 1999, fig. 284/4; S. Țurcanu, *op. cit.*, pl. VI/3; VII/2, 4.

⁷ A. Kovács, *Vasele antropomorfe din Muzeul Județean Botoșani și metafora corpului feminin*, in *ActaMT*, XIV, 2018, p. 18-20, fig. 2-7; S. Țurcanu, *op. cit.*, pl. VII/1, 3.

⁸ V. Sorochin, *op. cit.*, fig. 84/3; 101/8-9; S. Țurcanu, *op. cit.*, pl. VIII/2-3.

*Dealul Drăghici*⁹ and *Bălțați-Dealul Mândra*¹⁰ (both settlements in Iași county), but also – with great probability – at *Brânzeni IV-Livada din Deal* (Edineț district, Republic of Moldova)¹¹. We have no doubt that the number of vessels of this kind was greater. Unfortunately, the high degree of fragmentation of the ceramics discovered or the disappearance of the decoration from a large part of the surface of some artifacts, does not allow us nuanced observations.

Some of these vessels belong to the ceramic species with deepened and grooved decoration associated with bichrome painting, others are painted trichrome or even bichrome. They belong to a short chronological interval located at the level of Cucuteni A₃ and A₄ stages that evolved during the second half of the 5th millennium BC¹².

Different in shape, but with a similar message, we consider to be the slightly earlier vessel, discovered in the Precucuteni III settlement from Ruseștii Noi I (Ialoveni district, Republic of Moldova)¹³.

A rediscovery: an anthropomorphic vessel of the “Double Janus” type in the Trușești-Țuguieța settlement

Up to this moment, we can say with certainty that the settlement from Trușești provided the most numerous whole or fragmentary anthropomorphic vessels discovered in the Cucuteni-Trypillia area. From here come ceramic fragments from at least 30 specimens discovered in various contexts, in dwellings, annexes or pits¹⁴. Practically, the artifacts discovered in Trușești make up more than half of the total number of anthropomorphic containers known, until now, in the entire Cucuteni-Trypillia area.

More than half a century after its systematic investigation, the settlement from Trușești remains the largest fully investigated Cucutenian settlement on the territory of Romania. Carried out over a decade, between 1951-1961, under the coordination of professor Mircea Petrescu-Dimbovița from Iași, the systematic researches on the

⁹ C.-M. Lazarovici, Gh.-C. Lazarovici, *Ruginoasa – Dealul Drăghici. Monografie arheologică*, BAM XX, Ed. Karl A. Romstorfer, Suceava, 2012, fig. VII.3/1; IX.63.

¹⁰ M. Dinu, T. Marin, *Une découverte appartenant à la culture de Cucuteni à Bălțați (dép. de Iași)*, in SAA, IX, 2003, fig. 7/6.

¹¹ V. Sorochin, *op. cit.*, fig. 92/2.

¹² D. Monah, *op. cit.*, p. 167-188; C.-M. Lazarovici, *New Data Regarding the Chronology of the Precucuteni, Cucuteni and Horodișteța-Erbiceni Cultures*, in J. Šuteková, P. Pavúk, P. Kalábková, B. Kovár (eds.), *Panta Rhei. Studies on the Chronology and Cultural Development of the South-Eastern and Central Europe in Earlier Prehistory Presented to Juraj Pavúk on the Occasion of his 75th Birthday*, Studia Archaeologica et Mediaevalia XI, Bratislava, 2010, p. 74, fig. 1-4.

¹³ V. I. Markevici, *Mnogosloinoe poselenie Novie Rusești I*, in KSlA, 123, 1970, p. 66, fig. 14.1; S. Țurcanu, *op. cit.*, fig. VIII/1.

¹⁴ M. Petrescu-Dimbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, *passim*.

Țuguieța hill led to the discovery of 98 dwellings (of which 93 from the phase Cucuteni A and 5, from the phase Cucuteni B) covering an area of approximately 3 ha¹⁵.

As we have already stated, the materials that are the subject of our interest are those belonging to phase A. More precisely, the settlement from Trușești illustrates a regional aspect from the north-east of Moldova with analogies in the space between the Prut and Dniester which evolved in the A₃ chronological sequence having strong ties in A₄¹⁶. For this chronological interval, a peculiarity of this site is the association of painted ceramics, in a high proportion, with ceramics with deepened, incised and grooved decoration combined with painting and made in negative technique, with a positive visual effect, which has been named in the specialty literature “Trușești species”¹⁷.

Returning to the anthropomorphic vessels, the situation we found regarding the extremely high number of such special containers discovered in Trușești can be due, with great probability, to the fact that the site from which they come has been fully researched, providing a number of items directly proportional to the investigated surface. However, taking into account the fact that only in some of the settlements dated in the same period were discovered anthropomorphic vessels, it is not excluded that the site from Trușești had a special, important character among the settlements from the Moldavian Plain in the second half of the fifth millennium BC.

We remind that the archaeological research carried out on the Țuguieța hill brought to light, in addition to the anthropomorphic vessels already mentioned, numerous and varied types of artifacts considered to be related to the spiritual life of the Cucutenian communities, cult tables and altars (some with containers for sacrifices), anthropomorphic statuettes with cups for offerings in the upper part, as well as constructions with special, monumental arrangements, interpreted as community sanctuaries. All these discoveries outlined the hypothesis of the existence in Trușești of a main settlement with the role of a tribal and cult center around which the settlements in the area gravitated¹⁸.

The materials discovered at Trușești are today in the heritage of at least six large museum or research institutions in Romania¹⁹.

Moldavia’s History Museum in Iași preserves in its collections several of the most representative artifacts discovered in Trușești. These items have been integrated

¹⁵ *Ibidem*, p. 19-22.

¹⁶ *Ibidem*, p. 19-22, 673.

¹⁷ *Ibidem*, p. 266-495.

¹⁸ C.-M. Lazarovici, Gh.-C. Lazarovici, S. Țurcanu, *Cucuteni – A Great Civilization of the Prehistoric World*, Ed. Palatul Culturii, Iași, p. 157-161.

¹⁹ The Archaeology Institute from Iași, Moldavia’s History Museum within the “Moldova” National Museum Complex in Iași, the National History Museum of Romania, Botoșani County Museum, Neamț National Museum Complex and the National Museum of Bukovina.

into the exhibitions organized during the last decades all over the globe, becoming known throughout the whole world. Along with these artifacts, in the heritage of the museum in Iași there are also lesser-known materials, unpublished or, in some cases, published without being analyzed in detail.

We will focus on such a situation in the following lines. The main purpose of our study is to (re)introduce into the scientific circuit – with all the rigorous details – an anthropomorphic vessel of a particular type discovered at Trușești more than six decades ago (pl. 1-2). Its correct typological description and framing brings a new perspective on the symbolism embodied by these containers which constitute an important category of sacred objects with a hermeneutic potential still quite poorly deciphered.

The vessel that is the subject of our interest comes from the inventory of pit 34.

Located in the vicinity of mound no. 1, with dimensions of 1.40 m x 0.50 m and a depth of 2 m, pit 34 had an extremely rich inventory. Its filling contained both undecorated, common-use containers, as well as numerous fragments of cups and beakers, of vessels with a bulging body with a wide open or cylindrical mouth, lids, bowls and stands, whole and fragmentary, painted trichrome or decorated with grooves and deepened decoration associated with crude red. Along with these, other painted ceramic artifacts were discovered, such as, for example, a fragment of a binocular vessel, a vessel with a zoomorphic protome or a ladle handle. All these items alternated with layers of ash and coal²⁰.

The vessel that is the subject of our interest was included in the illustration of the monograph as “a vessel with a lobed bifrustoconical body, with brown, white and crude red decoration, from G. 34”²¹, without paying special attention to it in the text²².

In fact, the bowl with a “lobed body” is an anthropomorphic vessel of a particular type, unique so far among the archaeological discoveries from the Cucuteni area. Viewed from any of the four directions, the vessel renders a female anthropomorphic figure viewed from the front. More precisely, it renders the abdominal area and hips of four female figures positioned back-to-back. The female silhouettes are rendered in a typical representation for Cucutenian anthropomorphic vessels with emphasis on the abdomen and groin area, on the amply modeled hips forming a common body with the entire container. Referring to the typological classification we previously made for some of the anthropomorphic vessels with a quasi-symmetrical profile, mentioned at the beginning of this study, we can appreciate that this container is of the “double Janus” type.

²⁰ M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, p. 201, fig. 167/2; 168/5; 169/7; 170/6; 171/16; 172/1, 4; 173/1; 187/6; 188/2, 4; 189/1, 3, 6; 192/5; 198/13; 204/9-10; 208/5; 209/3; 211/6; 226/6; 242/6; 259/3, 6; 263/2; 264/2; 283/10; 295/1; 310/5; 313/6; 315/3; 318/9; 326/1.

²¹ *Ibidem*, p. 277, 280, fig. 174.

²² The item can be found in the inventory of Moldavia’s History Museum within the “Moldova” National Museum Complex Iași with inventory number 550.

The “double Janus” container was made by plastic modeling and transformation of a bifrustoconical container with a slightly flared mouth. The vessel has a wide mouth and a maximum diameter greater than the height. Its decoration, made in negative, with a positive visual effect, is typical of the so-called “Trușești species”²³. It is made up of decorative bands reserved from the background of the vessel through the technique of deepened stripes made by pressing into the soft clay. The highlighting of the bands by painting them with black-brown, the addition of crude red color in the interspaces and the inlaying of the deep stripes with white creates a special decorative effect.

Although the vessel has been restored from several fragments and completed to the extent of approximately 30-40%, its original portions allow for an effortless reconstruction of its original appearance and decoration.

The dimensions of the bowl are: H = 21 cm; maximum D = 28 cm; D mouth = 21 cm; D base = 9 cm. It shows traces of secondary burning, and part of its pictorial layer and especially the white inlay have been affected by the passage of time.

The rim of the bowl is narrow and flared. It was painted red on the outside. It is delimited from the actual body of the vessel by a deep stripe inlaid with white.

In its upper part, the container is frustoconical. On this portion, the abdominal area of the four silhouettes is depicted, highlighted as such by means of the decoration. The main decorative motif of this register is a wide band covered with black-brown color, bordered by deepened stripes inlaid with white. In the waist area, this band represents a girdle/ a belt that constitutes a continuous representation that contours the perimeter of the vessel's neck.

In the groin and hip area the wide band is arched to realistically suggest the human anatomy. Each of the four female figures is thus highlighted and indicated.

In the central abdominal area of each individual anthropomorphic figure, a semicircular motif descends from the waist – made with the same type of decorative band, slightly narrower – which seems to depict a belt buckle. Although not all of these “buckles” are fully preserved, we can make the observation that they were not identical. Deep white-encrusted stripes grouped in threes or fours flank the semicircular motifs and connect the two main decorative elements of this register, the girdle and groin.

The middle area of the vessel is the one that has been plastically transformed by modeling to suggest the hips of a female figure with the ample roundness typical of a Cucutenian representation. The central register of the vessel is divided into what Professor M. Petrescu-Dimbovița saw as four lobes. An exceptional plastic achievement, each of them outlines, in fact, the upper part of the legs – common to two adjacent anthropomorphic silhouettes – delimited by deep grooves on each side and ending at the groin. Horizontally positioned coiled spirals made with the same type of

²³ M. Petrescu-Dimbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, p. 266-267.

wide black-brown band – looking like a groove – bordered by deep stripes inlaid with white decorate the hip area. In the interspaces are made groups of oblique stripes inlaid with white, positioned in pointed oval bands.

A wide band made in the same style delimits the lower edge of this area and ensures decorative symmetry by outlining the perimeter of the vessel. This decorative artifice ends naturally the register that has been anthropomorphized, being proof of the Cucutenian craftsmen’s ability to focus the viewer’s attention on what they wanted to highlight.

The lower part of the vessel, frustoconical, is covered with cream-white paint. It does not present any other type of decorative motif. The base of the bowl is circular.

The vessel was also painted red on the inside²⁴. In the area of the rim of the vessel – on the inside – a decoration of wide and short, vertical strips of cream-white color was made which, on the red background of the vessel, creates the appearance of a “checkerboard” decoration. A variant of this type of decoration appears in exactly the same area, but on the outside, on one of the artifacts from Duruitoarea Nouă²⁵.

Discussions

In all the literature devoted to these special vessels, anthropomorphic vessels have generally been regarded as part of cult paraphernalia, even if it is difficult to specify in what way or under what circumstances they might have been used.

For all historical periods and in all cultural areas the metaphor of the vessel seen as a correspondent of the human body is recognized and documented through numerous ethnological and anthropological references. Referring to this reality, we can say about the anthropomorphic vessels that they have a dual character with a special added value. On the one hand, they are containers, on the other hand, they are human or partially human in form. Beyond their utilitarian function, the symbolic potential embodied by their particular form had multiple valences.

It was considered that the anthropomorphic vessels may have been, at the same time, both usual and ritual vessels, the sacred character of the figures represented not being incompatible with the utilitarian function of the container. It is known that in

²⁴ Little is known about the interior decoration of anthropomorphic vessels. Sometimes these items were not decorated, and sometimes the decoration was not preserved in good condition or was not included in the illustration. If we refer to the data known to us from direct contact with some items, but also to the whole and fragmentary artifacts published in detail, we can make the observation that – when it was decorated – the interior of these containers was ornamented only with certain decorative motifs. They consist especially of an alternation of narrow or wider, white or red, vertical lines or bands. In general, this decoration is not found on other types of vessels. With certainty, it can be connected with the symbolic valences of the anthropomorphic vessels, valences that, unfortunately, we cannot reconstruct today.

²⁵ V. Sorochin, *op. cit.*, fig. 101/9.

many civilizations, images of divinities or ancestors have decorated, over time, various pieces of household equipment²⁶.

In most cultural areas, the most numerous anthropomorphic vessels have the body modeled with feminine features, which is why, implicitly, the interpretations related to their symbolism have considered them a “visual metaphor for abundance”, connecting them with the woman as the giver of life or, more abstractly, with the desire for prosperity²⁷.

Until now, we are not aware of any analysis of the contents of these containers, so we do not have any information on the materials or substances they may have contained.

We can, however, make a few observations regarding the context of the discovery of these special artifacts, as presented in the specialized literature.

A first observation we make is that, although they are artifacts with a low frequency, *anthropomorphic vessels sometimes appear grouped within the same construction*.

We mention, in the first instance, in this direction, two situations from Scânteia-Dealul Bodeștilor/ La Nucii (Iași county), a settlement dated to the Cucuteni A₃ phase²⁸.

The first of them is connected with dwelling 1 considered to be a domestic sanctuary²⁹. From here come two fragments of anthropomorphic vessels³⁰ that were discovered alongside a special and extremely rich inventory that included anthropomorphic (75 artifacts) and zoomorphic statuettes (30 artifacts), zoomorphic protomes (7 specimens), fragments of altar tables, a human skull fragment but also numerous ceramic fragments and tools (a copper needle, polished stone axes, bone awls, flint tools or strikers)³¹.

The second situation that we present was recorded in dwelling 5³². Its inventory includes two fragmentary anthropomorphic vessels as well as the remains of a *pythos*-type vessel with anthropomorphic decoration in alto-relief (a praying silhouette or, possibly, from the category of those indicated as coupled, but fragmentarily

²⁶ A. Nițu, *Reprezentări antropomorfe pe ceramica de tip Gumelnița A*, in *Danubius*, II-III, 1969, p. 38.

²⁷ E. Bánffy, G. Goldman, *Neolithic Beliefs*, in Z. Visy (ed.), *Hungarian Archaeology at the Turn of the Millennium*, Budapest, 2003, p. 112-117; D. Boghian, *Unele considerații asupra vaselor cucuteniene antropomorfe și antropomorfizate*, in *ArhMold*, XXXV, 2012, p. 117-118 and bibliography.

²⁸ We thank, in this way too, dr. hab. Cornelia-Magda Lazarovici, coordinator of the archaeological research from Scânteia for providing the unpublished information cited in this material.

²⁹ C.-M. Lazarovici, Gh.-C. Lazarovici, *Arhitectura Neoliticului și Epocii cuprului din România II. Epoca cuprului*, BAM IV, Ed. Trinitas, Iași, 2007, p. 228-229.

³⁰ C.-M. Mantu, *Vases anthropomorphes du site Cucuteni A₃ de Scânteia (departament de Iași)*, in V. Chirica, D. Monah (eds.), *Le Paléolithique et le Néolithique de la Roumanie en contexte européen*, BAI IV, Iași, 1991, p. 329, fig. 3/3.

³¹ V. Chirica, C.-M. Mantu, S. Țurcanu (eds.), *Scânteia. Cercetare arheologică și restaurare. Catalog de expoziție*, Ed. Helios, Iași, p. 15.

³² Unpublished information provided by dr. hab. C.-M. Lazarovici.

preserved)³³. At this time, we do not have any other data about the inventory and furnishings of this dwelling.

Two other fragmentary anthropomorphic vessels were discovered together in dwelling 2 from Cervicești-*La Mărișcă* (Botoșani county), Cucuteni A₃ settlement³⁴. Their markings indicate that the artifacts were recovered even from the same area of the dwelling (the northwest one). Only the bases and, to a small extent, the actual body have been preserved from both vessels. Both artifacts have the base in the form of a rhomboid pedestal on which the toes were figured. The dimensions of the rhomboid pedestal on which the vessels were supported (17.2 cm x 13.5 cm, for artifact no. 1; 12.2 cm x 10.8 cm, for artifact no. 2), seem to indicate an obvious difference of size of the two containers and, implicitly, of capacity. Were these anthropomorphic vessels, two parts of an assembly, each with a well-defined functionality? Did they fulfill similar or complementary functions? Hard to say! We have no other data regarding the context of their discovery for these artifacts either.

A similar situation was also observed at the level of the A₄ phase, at Drăgușeni. In the inventory of dwelling 15 – only partially investigated – two anthropomorphic vessels were discovered, one of which was miniaturized³⁵. In this case, the difference in capacity of the two anthropomorphic containers is obvious. The presence of a miniature artifact may involve a special discussion, the disjunction between the utilitarian and the symbolic being difficult to indicate. Beyond their use as containers for certain substances, numerous miniature items have been indicated as cultic paraphernalia, as artifacts that are part of the “sacred props”, their presence being documented in constructions indicated as domestic or community sanctuaries³⁶.

In the case of dwelling 15 from Drăgușeni, bones and tools made of bone, chipped and polished stone, an anthropomorphic statuette and numerous ceramic fragments were recovered from its inventory. They come from painted vessels such as bowls, cups, fruit bowl type vessels, but also from supply vessels or even belonging to the “Cucuteni C” species³⁷. Besides these, we should mention the clay paste that indicates the existence of a bench or a table, a grinder, as well as a fairly large stone that

³³ C.-M. Mantu, *Reprezentări antropomorfe pe ceramica așezării Cucuteni A₃ de la Scânteia, (jud. Iași)*, in SCIVA, 42, 1992, 3, fig. 1/1.

³⁴ S. Țurcanu, A. Kovács, *Conexiuni sudice. Metamorfoza unui tip particular de vase antropomorfe în arealul civilizației Cucuteni*, in C. Croitoru, G.-D. Hânceanu (eds.), *Ion Mareș – In honorem*, 2022, in press.

³⁵ S. Marinescu-Bîlcu, A. Bolomey, *Drăgușeni. A Cucutenian Community*, Ed. Enciclopedică & Wasmuth Verlag, București-Tübingen, 2000, p. 137, fig. 161/1=171/3, 180/2.

³⁶ C.-M. Lazarovici, *Semne și simboluri în cultura Cucuteni-Tripolie*, in N. Ursulescu, C.-M. Lazarovici (eds.), *Cucuteni 120 – Valori universale*. Lucrările Simpozionului Național, Iași, 30 septembrie 2004, Universitatea „A. I. Cuza” Iași, Centrul Interdisciplinar de Studii Arheoistorice, Academia Română – Filiala Iași, Institutul de Arheologie, Ed. Sedcom Libris, Iași, 2006, p. 86.

³⁷ S. Marinescu-Bîlcu, A. Bolomey, *op. cit.*, p. 38-39.

still had traces of color and that was most likely used for grinding some color pigments. A large number of stones of various sizes whose presence and role inside the construction is difficult to explain, differentiating it from other investigated buildings, completes the picture of discoveries in this building.

In the Stoicani-Aldeni cultural environment, too, situations are cited where several anthropomorphic vessels were discovered inside the same building. Thus, in one dwelling, dwelling 3 from Dodești (Vaslui county), fragments from no less than four anthropomorphic vessels were discovered³⁸. Unfortunately, there is a complete lack of data regarding the inventory and the characteristics of the construction from which they came, which, in our opinion, had a special character. Regarding the two vessels that could be restored, what their discoverer himself noted – and draws our attention in the context of our analysis – is the fact that “the second item has a slenderer silhouette” and also “the bottom differently shaped”. The two mentions indicate, with great probability, a difference in size and, implicitly, in capacity, between the artifacts. Secondly, we note that there is a high probability that the four vessels were part of an assemblage in which they had complementary rather than similar roles.

A situation that can confirm this interpretation comes from the Gumelnița cultural environment. Thus, in the Sultana-*Malu Roșu* settlement (Călărași county), in dwelling 2/1975 – dwelling dated to the Gumelnița B₁ phase – no less than four anthropomorphic containers or with anthropomorphized features were discovered³⁹. In this case, from the same structure come an anthropomorphic vessel, an anthropomorphized lid and a bifrustoconical vessel with lid with anthropomorphic features modeled on both the vessel and the lid that covered it⁴⁰. The four anthropomorphized artifacts are placed in connection with a structure about which it has been said that it might be “a miniature sanctuary”⁴¹. Along with the respective structure made of clay on a wooden support⁴², several objects that can be indicated as

³⁸ A. Nițu, *Vase antropomorfe ale ceramicii Stoicani-Aldeni din sudul Moldovei*, in *CercIst*, II, 1971, p. 81-86.

³⁹ V. Opreș, T. Ignat, C. Lazăr, *Human-shaped pottery from the tell settlement of Sultana-Malu Roșu*, in H. Schwarzberg, V. Beker (eds.), *Bodies of clay. Prehistoric Humanised Pottery*, Proceedings of the Session at the 19th EAA Annual Meeting at Pilsen, 5th September 2013, Oxbow books, Oxford & Philadelphia, 2017, p. 193-195, fig. 11.3, 11.4, 11.8, 11.9.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 197-202.

⁴¹ T. Ignat, *Cultura Gumelnița pe valea Mostiștei*, Ed. Muzeului Municipiului București, București, 2018, p. 35-36.

⁴² The structure was described as made “of adobe from which four pieces measuring 60 x 50 x 25 cm were recovered. These had finished edges and a concave face and a perfectly flat face. On the flat side, two or three successive retouches can be observed”. On the edge, the recovered pieces had holes that were interpreted as “traces of wooden dowels for holding the four pieces together”. We also note the information that “reconstructed they had the shape of a house” (cf. T. Ignat, *op. cit.*, p. 35-36.)

cult paraphernalia were discovered: “a pair of miniature clay hands, a bone figurine with a copper earring, a small zoomorphic vessel”, a deposit numbering several dozen vessels “of very good quality and of great decorative value, including anthropomorphic and zoomorphic vessels”⁴³. All these were integrated in a construction that had no hearth and in which some fragments of grinders, bone tools, a copper needle, a flint arrowhead, animal bones and shells were also discovered. This construction was affected by the excavations of Barbu Ionescu, and Constantin Isăcescu assumed that “The Goddess from Sultana”, the famous anthropomorphic vessel, might come from this special archaeological context⁴⁴.

Returning to the anthropomorphic or anthropomorphized containers, in this case, it is obvious that the artifacts that constitute the subject of our interest performed complementary functions in an obviously ritual context.

A second observation we make regarding the context of discovery of the anthropomorphic vessels is that *several specimens appear grouped, in the same context, not only in spaces of use, but also in areas of final storage related to deposition, waste and abandonment*. We have in mind, with this observation, the pits discovered in the settlements.

Thus, from Trușești, from pit 40, appreciated because “it stands out, in particular, due to the wealth of material”, fragments of three anthropomorphic vessels come⁴⁵. Along with them were discovered several tools, dozens of whole and fragmentary vessels (among which we mention, as special, the binocular-type and support-type vessels, miniature, with zoomorphic protomes, but also common-use containers such as cups, bowls and vessels with a high neck), several fragments of fired clay ladles, numerous anthropomorphic and zoomorphic idols and a fragment of a *phallus*.

A similar situation seems to have been observed in the pit investigated at Bălțați-Dealul Mândra – dated at the same chronological level as the Trușești settlement – where at least two anthropomorphic vessels come from⁴⁶. The inventory of the pit was characterized as extremely rich. It consisted mostly of pottery alternating with thick layers of ash and charcoal but also with fragments from perforated clay slabs of the type used in pottery kilns to separate the fire chamber. To these are added quite numerous animal bones⁴⁷.

From the inventory of this pit come stone and bone tools, anthropomorphic female statuettes (four specimens), an ornamental copper disc, a fragment of a *kernos*-

⁴³ T. Ignat, *op. cit.*, p. 35-36.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 36.

⁴⁵ M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, p. 202, fig. 285/5, 287/1, 331/1.

⁴⁶ M. Dinu, T. Marin, *op. cit.*, p. 75-96, fig. 6/9, 7/6.

⁴⁷ S. Haimovici, *Observațiuni cu privire la resturile animale descoperite în stațiunea cucuteniană din faza A₄ de la Bălțați (jud Iași)*, in *CercIst*, XVI, 1997, p. 31-37.

type vessel, as well as a large amount of ceramic fragments from numerous painted or common-use vessels of which many could be reconstructed. Among the ceramic forms that were discovered alongside the (at least) two anthropomorphic vessels⁴⁸, we mention pyriform vessels, of the support- and fruit bowl-types, vessels with a globular body and a long leg with a lid, lids, cups, but also bowl-type vessels and numerous fragments of clay spoons and ladles. Along with them, we should also mention the remains of storage and supply vessels, frustoconical or *pythos*-type, painted red inside.

All this special inventory made the discoverer consider that the pit discovered at Bălțați did not have an ordinary household character, but that it was a pit belonging to a potter's workshop. The vessels broken during firing or during their manipulation by the potter were thrown into it, an explanation that can justify – from the perspective of the author of the research – the extremely large number of vessels that could be completed from this closed feature, but also the presence of the perforated clay plates.

Regarding the discoveries from the Scânteia settlement, only three of the more than 200 pits investigated in this site had two anthropomorphic vessels each in their inventory⁴⁹.

The most spectacular discovery related to anthropomorphic vessels is the two containers from pit 4, both completely preserved⁵⁰. The two artifacts are very similar in size (item 1: H=12.2 cm, Dmax=5.2 cm; item 2: H=10.5 cm, D=5.5 cm)⁵¹, but their appearance is somewhat different. Both items render an anthropomorphic vessel of the type that has been considered to “insert the container into a hollow figure”⁵². The first specimen generally respects the morphology of the human body; the second rests on a slightly flaring foot and shows a narrowing with a threshold in the neck area that most likely indicates the existence of a lid. Were the two containers vessels with complementary or similar functions? Hard to indicate!

Neither in the case of pit 4, nor in regard to the other two pits, 11⁵³ and 195⁵⁴, do we have any data on the associated materials. From the published illustration, the two fragments from pit 11 appear to have been close in size.

⁴⁸ We prefer this wording because the published text does not specify the exact number of anthropomorphic vessels indicated by the discovered fragments. The two authors refer to several anthropomorphic vessels and illustrate two of them. Starting from the observation that several objects mentioned in the published text were not included in the illustration, we assume that it is possible that the number of anthropomorphic vessels discovered in a fragmentary state was higher.

⁴⁹ Unpublished information provided by dr. hab. C.-M. Lazarovici.

⁵⁰ A. Nițu, V. Chirica, *Două vase cucuteniene cu caractere antropomorfe recent descoperite*, in *Hierasus*, VI-VII, 1989, p. 17-20, fig. 1-2; C.-M. Mantu, *op. cit.*, 1991, p. 329-330, fig. 1/1.

⁵¹ V. Chirica, C.-M. Mantu, S. Țurcanu, *op. cit.*, p. 104.

⁵² A. Nițu, V. Chirica, *op. cit.*, p. 20.

⁵³ C.-M. Mantu, *op. cit.*, 1991, p. 331, fig. 2/3; 3/2.

⁵⁴ Unpublished information provided by dr. hab. C.-M. Lazarovici.

A third observation we make regarding the contexts in which the anthropomorphic vessels were discovered, concerns *the materials with which these items are associated at the time of discovery together with which they make up a coherent whole*. Naturally, the processing of archaeological data with a global and integrative perspective allows a better perception of the context and conditions of use of any artifact.

We mention, in the first instance, and in this direction, some new data from the Scânteia settlement. Thus, at least three special items were discovered in the inventory of dwelling 4: an anthropomorphic vessel, a bowl with an anthropomorphic protome on the rim⁵⁵ and a *pythos* with relief decoration⁵⁶. The two anthropomorphic figures that are rendered on the storage vessel have been interpreted as a representation of the divine couple. The interior of the *pythos* (which is painted entirely in red) and the relief spiral (which is positioned diametrically opposite to the anthropomorphic figures) make this large container one of the most interesting and exciting finds in the reference cultural area.

The association anthropomorphic vessel – *pythos* is also worth mentioning in a pit, pit 35 from the same settlement⁵⁷. In this last case, the *pythos* was decorated with at least one anthropomorphic silhouette in relief of the coupled type⁵⁸, a type of association also recorded, we remind, in the case of dwelling 5.

Artifacts with a particular character were also discovered in the inventory of dwelling 4 in the Cucuteni A₃ settlement from Ruginoasa-Dealul Drăghici (Iași county). In association with the miniature anthropomorphic vessel⁵⁹ from this structure were discovered numerous anthropomorphic and zoomorphic statuettes, conical idols, a clay plaque, as well as some decorative objects of burnt clay and boar's tusk, artifacts with a rare frequency that may have constituted elements of a necklace/ suit. The pottery includes numerous and varied vessels, among which we mention a low support type vessel documenting southern connections with the Cucuteni civilization⁶⁰.

Interesting details about the discovery context of an anthropomorphic vessel also come from the Gumelnița cultural environment, from the same settlement mentioned above, from Sultana-Malu Roșu, from Gumelnița B₁ level. The vessel we are referring to was discovered inside dwelling L2/2003, a dwelling "exceptionally outstanding in terms of furnishings and inventory"⁶¹ characterized as "particularly

⁵⁵ Unpublished information provided by dr. hab. C.-M. Lazarovici.

⁵⁶ C.-M. Mantu, *op. cit.*, 1992, p. 310-314, fig. 1/3-4; 2; V. Chirica, C.-M. Mantu, S. Țurcanu, *op. cit.*, p. 51, 103, cat. nr. 180.

⁵⁷ Unpublished information provided by dr. hab. C.-M. Lazarovici.

⁵⁸ C.-M. Mantu, *op. cit.*, 1992, fig. 1/2.

⁵⁹ C.-M. Lazarovici, Gh.-C. Lazarovici, *op. cit.*, 2012, p. 302, fig. VIII.3/1.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 57-69, 187-189, 249, 292, table 1, fig. VIIB.184-185; VIII/2-4, VIII/37-41.

⁶¹ R.-R. Andreescu, C.-A. Lazăr, A. Topârceanu, V. Oană, P. Mirea, C. Enăchescu, M. Ungureanu,

rich⁶². The dwelling – unfortunately, partially preserved – had several interior arrangements (hearths, grinders, clay boxes). From its inventory come numerous bone and antler tools, fragments of clay and bone anthropomorphic statuettes and zoomorphic statuettes. Besides these there was an impressive amount of ceramics (more than 50 whole or reconstructable vessels, of different shapes and sizes, decorated with barbotine, incisions, graphite or plastic decoration) but also some special artifacts with an extremely rare frequency. One such artifact is a frustoconical support vessel with four triangular handles at the top, painted in white and red, very well preserved⁶³.

From the same context comes a small gold leaf pendant located near a hearth whose functionality was appreciated as “rather cultic”⁶⁴. Among the special artifacts discovered here, several pieces of ornament attract our attention (triangular perforated bone plates, as well as many perforated snails), which most likely constituted the elements of a costume (unfortunately the area where they were discovered was affected by a pit).

We note the association anthropomorphic vessel – various vessels appreciated as cultic paraphernalia – elements of a costume of a special character (priest, shaman) – gold item – hearth with special characteristics whose functionality was appreciated as “rather cultic, considering the size, the way of construction and the context in which it was discovered”⁶⁵.

The association gold item – anthropomorphic vessel also appears in the settlement of Vitănești-Măgurice (Teleorman county)⁶⁶, in a dwelling from the Gumelnița B₁ level. The item from Vitănești is a pendant belonging to the category of gold anthropomorphic representations, a violin-shaped schematized artifact. It was discovered in the inventory of dwelling 15 alongside: a whole anthropomorphic vessel of a particular type (vessel with a human mask applied under the rim and arms with three fingers in a praying position), an anthropomorphic female statuette of the type seated on a chair/ throne, weights of clay, vessels broken *in situ*, but also other artifacts that imply a special symbolic significance⁶⁷.

Sultana, com. Mânăstirea, jud. Călărași, Punct: Malu-Roșu, in CCAR. Campania 2003, București, 2004, p. 324; R.-R. Andreescu, C.-A. Lazăr, V. Oană, P. Mirea, V. Voinea, C. Haită, C. Enăchescu, M. Ungureanu, Sultana, com. Mânăstirea, jud. Călărași, Punct: Malu-Roșu, in CCAR. Campania 2004, București, 2005, p. 366.

⁶² R.-R. Andreescu *et alii*, *op. cit.*, 2004, p. 325.

⁶³ *Ibidem*, p. 324-325, pl. 66/2-3; R.-R. Andreescu *et alii*, *op. cit.*, 2005, p. 365-367; R.-R. Andreescu, C. Lazăr, V. Oană, K. Moldoveanu, *Câteva considerații asupra unor descoperiri din Locuința nr. 2 din așezarea neolitică de la Sultana-Malu Roșu*, in *CercArh*, XVII, 2010, p. 9-20.

⁶⁴ R.-R. Andreescu *et alii*, *op. cit.*, 2005, p. 366.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ R.-R. Andreescu, P. Mirea, K. Moldoveanu, I. Torcică, *Noi descoperiri în așezarea gumelnițeană de la Vitănești „Măgurice”*, in *BMJT*, 1, 2009, p. 77-79, pl. XII/1-5.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 77-79.

We have in mind, first of all, a few containers – a supply vessel and a bowl – that show traces of repairs through perforations⁶⁸. The practice of perforating vessels for repair is primarily aimed at extending the life of a vessel. Secondly, it was observed that sometimes vessels of common types are repaired, with an investment of time and energy that is difficult to understand in the conditions where the containers could have been easily replaced, as in this case from Vitănești. Under these circumstances, it has been hypothesized that their function and symbolic meaning, possibly in connection with the social role of their possessor, could have determined this type of behavior⁶⁹.

We emphasize the special character of the presence of gold artifacts in the two dwellings, given the circumstances that, since prehistoric times, the presence of these artifacts was directly connected with prestige, power and hierarchies, either social or religious⁷⁰.

In the case of Chalcolithic prehistoric societies, it is considered that gold was directly connected with “the dead and the gods”⁷¹, an axiomatic statement confirmed – in general – also in the Gumelnița area north of the Danube⁷², but also – in a particular way – through the situations highlighted by us in this study.

We cannot end this short excursion into the world of the Gumelnița culture, without also mentioning the association anthropomorphic vessel – gold pendant in the case of the artifact known as “The Goddess from Vidra”. When the famous anthropomorphic vessel was published, it was stated that “numerous anthropomorphic and zoomorphic figurines, as well as a gold pendant”, were found near it⁷³. The actual context of the discovery led the researcher who carried out the excavation to hypothesize that the vessel “was probably in a sanctuary”, and even that the gold pendant adorned the anthropomorphic vessel⁷⁴.

In addition to the archaeological data already centralized and subsumed to our first observations, the most numerous information regarding the materials with which the anthropomorphic vessels are associated at the time of discovery are provided, for the Cucutenian cultural environment, by the discoveries from Trușești⁷⁵.

⁶⁸ I. Torcică, *Observații asupra unor vase gumelnițene cu perforații din tell-ul de la Vitănești „Măgurice”, jud. Teleorman*, in *BMJT*, 2, 2010, p. 99-105.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 101.

⁷⁰ C. Eluère, *Gold and Society in Prehistoric Europe*, in G. Morteani, J. P. Northover (eds.), *Prehistoric Gold in Europe*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht/ Boston/ London, 1995, p. 29-31.

⁷¹ *Ibidem*, p. 29.

⁷² R.-R. Andreescu *et alii*, *op. cit.*, 2009, p. 78.

⁷³ D. V. Rosetti, *Săpăturile de la Vidra. Raport preliminar*, in *Publicațiile Muzeului Municipiului București*, I, 1934, p. 27, 43-44, pl. I-II, III/1, 3.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 44.

⁷⁵ Unfortunately, in the case of Hăbășești, where, according to the data in the illustration, at least 15 artifacts were discovered, the place of discovery is indicated only for one of them (cf. Vl. Dumitrescu,

In a centralizer that we made on the basis of the data published in the monograph of this settlement, the most frequently next to the anthropomorphic vessels are mentioned the support-type vessels (discovered in dwellings X, XII, XV; annex 16; pits 7, 34, 37, 39, 40, 53, 58, 102, 156) and the binocular-type vessels (in dwellings III, VII, X, pits 34, 37, 40, 156)⁷⁶. Beyond their obvious use as a single or double support, both types of vessels have a functionality that is difficult to indicate. If the support-type vessels are artifacts with a high frequency in the discoveries belonging to phase A, the binocular-type artifacts appear less often or even not at all in certain settlements, as is the case of the site from Hăbășești, fully excavated⁷⁷. The special shape of the binocular-type vessels has polarized the attention of specialists. Far from being unanimous, the opinions regarding the role and functionality of these artifacts agree to consider them a special type of vessels with the role of paraphernalia in ritual and/ or cult activities⁷⁸. Their absence in some settlements leads us to assume that the activities in which they were involved were carried out only by certain communities/specialized individuals, under special conditions.

In the same settlement where the most numerous anthropomorphic vessels in the Cucuteni area were discovered so far, there are several situations in which anthropomorphic containers are associated with vessels that, traditionally, were interpreted by specialists as connected to the sacred universe as “objects for worship”, “vessels for libations”, or as items with a vague role in everyday life. In general, to these must be added some artifacts that were signs of a certain type of differentiation (social and/ or cultural) such as scepters and ornaments (the case of the ornamental copper disc, cited above, from Bălțați), the miniature items of various types or even special household implements and tools.

Thus, from a context from which an anthropomorphic vessel originates (pit 102), a zoomorphic scepter-type artifact was discovered, an artifact with a low frequency in the entire Cucuteni area⁷⁹.

From the category of special containers, we cite vessels with zoomorphic protomes (dwelling XV; pits 34, 39, 40, 58, 102, 172), miniature vessels (dwelling X, pits 40, 156) or even fragments belonging to vessels with plastic decoration in relief (pit 7)⁸⁰.

H. Dumitrescu, M. Petrescu-Dîmbovița, N. Gostar, *Hăbășești. Monografie arheologică*, Ed. Academiei RPR, București, *passim*).

⁷⁶ M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, p. 31-37; 40-42; 201-202.

⁷⁷ Vl. Dumitrescu *et alii*, *op. cit.*, *passim*.

⁷⁸ I. Palaguta, «Binoklevidnyye» izdeliya v kul'ture Tripol'ye-Kukuten': opyt issledo-vaniya kategorii «kul'tovyykh» predmetov, in RA, III, 1-2, 2007, p. 110-137.

⁷⁹ M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, p. 206, fig. 382/6; L. Solcan, G. Bodi, *Bovinele în viața comunităților din prima fază a civilizației Cucuteni-Tripolie: între economic și simbolic*, in *CercIst*, XL, 2021, p. 55.

⁸⁰ M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, p. 43-45, 47.

Also, in association with the anthropomorphic containers, we must mention fragments of altar tables (dwelling LXXXIII) and phallus fragments (pits 37, 40), anthropomorphic statuettes with cups for offerings in the upper part (dwelling LXIX), anthropomorphic (dwellings XII, LXXXIII; pit 40) and zoomorphic statuettes (dwelling XV; pits 7, 40)⁸¹.

Somewhat frequently, in association with the anthropomorphic vessels we should mention the ladles (dwelling LIX 69, pits 34, 37, 40), domestic instruments whose utilitarian role is far from being clearly indicated. From the category of tools, we should mention, with a somewhat higher frequency, the presence of axes, in one case even a hammer-axe (dwellings X, XII, XV, LXXXIII, pits 40, 172). Sporadically, flint, bone and antler tools are mentioned.

As for the vessels of common use, when they are indicated it is obvious that they belong to all the ceramic species. In this sense, we can mention the lids, the bowls with a convex body, the pyriform vessels, the cups, the bowls, but also the storage vessels such as the *pythos* vessels.

In the vast majority of cases (pits 7, 37, 39, 40, 53, 58, 156, 185), all the mentioned materials appear interspersed with lenses of charcoal, ash and burnt materials – about which, sometimes, it is stated that they are present in consistent quantities – associated, less often, with adobe (pits 34, 93, 172)⁸².

In the case of the fragments of anthropomorphic vessels discovered in pit 35, at Drăgușeni⁸³, it is obvious that the stratigraphic unit that housed them had a special character. This (unfortunately, it could not be fully researched as it exceeded the surface of the trench in which it appeared) was described as a wide alveole with the bottom burnt and irregular in depth. The materials in its filling are out of the patterns of the usual finds in the settlement. In this case, the ones that attract attention are the osteological remains from the aurochs (*Bos primigenius*) and stag. Very interesting is the fact that some (many!) of these were in anatomical position⁸⁴.

Along with the numerous osteological remains, ceramics and anthropomorphic and zoomorphic statuettes (two objects of this type), flint and stone tools, broken stones, pieces of adobe were discovered – in a fragmentary state.

Several functional hypotheses have been advanced for this feature. Referring both to the high number of osteological remains, and especially to their presence in an

⁸¹ *Ibidem*, p. 43-45, 47.

⁸² *Ibidem*, p. 198-213.

⁸³ In pit 35, two fragments were discovered which were said to be, with high probability, part of the same container (cf. S. Marinescu-Bilcu, A. Bolomey, *op. cit.*, p. 137, fig. 171/1-2).

⁸⁴ In the monograph, it is explicitly stated that an aurochs skull was found connected in anatomical position with the spinal cord, but also that large artifacts were deposited with the bones in anatomical connection (cf. S. Marinescu-Bilcu, A. Bolomey, *op. cit.*, p. 47).

anatomical connection, Alexandra Bolomey assumed that the said surface might have been a place for depositing offerings. The presence of the archaeological materials mentioned above – next to and at the same level as the faunal remains – did not, however, allow such a hypothesis to be supported. Another hypothesis, rejected with arguments, was that a pit-house existed on this place. Consequently, the respective stratigraphic unit was interpreted as a natural hollow of the land exploited by the inhabitants of the Cucutenian settlement and published as a pit⁸⁵.

From the information presented, it is obvious that the pits where the anthropomorphic vessels were discovered are not ordinary household pits.

We emphasize the fact that, both at Bălțați and at Trușești, in most cases where anthropomorphic vessels were discovered in the pits, the inventory of these was described as “rich” or “a lot of ceramic material” was observed in the filling of the pits⁸⁶. Dozens, even hundreds of vessels – many still intact – have been recovered from such pits.

In our opinion, the specific nature of the inventory and its extreme variety involving artifacts that it is difficult to understand why they were abandoned to be found in a pit – seems to indicate that this was the end point of activities with a particular character. It is very likely that the artifacts discovered in the pits, many still intact and in a perfect state of preservation and use, were abandoned here after the completion of a ceremony. It is interesting that these artifacts were discarded without being “sacrificed” in the sense of destroying or breaking them.

We note the presence of storage vessels of various types, some of considerable size – such as *pythos* or pyriform vessels –, alongside those implying individual use and consumption (cups, mugs, plates, bowls), as well as the presence, in almost all cases, of special tools for handling food, fluid solids (grains, seeds) or liquids (scoop-type vessels, ladles)⁸⁷. Equally, we underline the presence of some vessels that are supposed to have been used for presentation and offerings in sanctuaries or on altars, during ceremonies (fruit bowls, globular vessels with a long leg, supports or even binocular-type vessels), along with various other containers and objects that we conventionally designate as cult paraphernalia⁸⁸.

⁸⁵ S. Marinescu-Bîlcu, A. Bolomey, *op. cit.*, p. 47-48.

⁸⁶ M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, p. 198-213; M. Dinu, T. Marin, *op. cit.*, p. 75-96.

⁸⁷ G. Bodi, L. Solcan, *Considerații asupra unei posibile tipologii funcționale a formelor ceramice cucuteniene specifice fazei A*, in *ArhMold*, XXXIII, 2010, p. 315-323.

⁸⁸ A. Kovács, *Despre vasele ritualice din sanctuarele neolitice sud-est europene*, in *Angustia*, 17-18, 2014, p. 67-88; Eadem, *Temple, sanctuare, altare în Neoliticul și Epoca Cuprului din sud-estul Europei = Temples, sanctuaries, altars in Neolithic and Copper Age from South-East Europe*, Ed. Karl A. Romstorfer, Suceava, 2016, *passim*.

We add to all these ascertainties, as a constant, the presence of ash, burn and charcoal lenses that are in connection with these artifacts as well as the presence of osteological remains.

Is it too risky to assume that those pits – in which there were also anthropomorphic vessels – contain the material remains of a ceremony that included – in addition to the divine service – a banquet or a ritual feast and in which many members of a community were involved, or even from several communities in the same area?

Like many other rituals recorded throughout the history of mankind, after the final celebration, all the physical remains of the ceremonial were abandoned *observing certain customs*. All containers, food scraps, tools and utensils related to preparation and serving (many of them made of organic materials that have not reached us), but also the so-called oven plates (which could also have served as a kind of grills facilitating the preparation of the food), as well as the crematory ones (including the ashes and coals) were thrown or even buried in specially dedicated pits; some vessels were broken during this activity, others were not, a situation that allowed them to be recovered whole during archaeological research.

The pit from Drăgușeni – somewhat different from the majority of the features presented, but fitting into the same pattern – may even indicate the existence of a certain way of preparing food, according to the recipe that today we indicate as “on a stick”, followed by the excarnation of the animal and the abandonment of the skeleton in anatomical position, in the pit specially intended for storing the remains of this activity. The two species of animals hunted/ slaughtered and consumed, the aurochs and the stag, both wild, could suggest special valences of the ceremony.

In the second case where we have archaeozoological data, at Bălțați, there is a greater variety in terms of the fauna consumed. The animal bones come mostly (about 80%) from domestic species (cattle, pigs, goats/ sheep), but wild species (boar, stag, roe deer)⁸⁹ are also present.

Corroborating all the observations so far, in our opinion, the hypothesis that the pits where (also) anthropomorphic vessels are found contain the remains of ceremonies that ended with a feast is extremely credible. Unfortunately, we will remain at the level of assuming as to their motivation, object and manner of unfolding.

Final considerations

As we already stated at the beginning of this study, in our previous research, synthesizing the archaeological data known in the specialized literature, we identified the existence since the 5th-4th millennia BC, in the imaginary universe of the Gumelnița-

⁸⁹ S. Haimovici, *op. cit.*, p. 31-37.

Karanovo VI and Cucuteni-Trypillia cultural complexes, of a double-faced character, most likely with attributes similar to the god Janus Bifrons from classical mythology⁹⁰.

We also indicated the fact that we can speak of a true iconographic tradition found starting from Anatolia⁹¹, throughout the Neolithic and the Chalcolithic in wider cultural areas (Sesklo, Vinča, Linear Pottery culture and its regional aspects, the Banat culture (the Bucovăț group), Tisza, Lengyel, Petrești, the culture of painted ceramics from Moravia), to Central Europe⁹². The presence of such artifacts on vast spaces in a time interval of more than a millennium leads us to consider that they constitute the expression of a very well structured symbolic code, integrated in a transregional communication system.

Images of a double-faced deity appear illustrated in Sumerian iconography from the 3rd millennium BC⁹³. This was a messenger or servant of Enki, the Sumerian god of creation and water, but also knowledge and crafts.

In the 3rd millennium, double-faced deities are portrayed not only by the Mesopotamians, but also by the Egyptians, the African populations or the tribes of

⁹⁰ S. Țurcanu, *op. cit.*, p. 175-207.

⁹¹ L. M. Meskell, C. Nakamura, *Çatalhöyük figurines. Archive Report on the Catalhöyük Season 2005*, p. 168-169, fig. 83.12401.X7 (on line: http://www.catalhoyuk.com/archive_reports/2005/ar05_29.html, accesat 28. 11. 2019).

⁹² B. Jovanović, *La ceramique anthropomorphe de l'énéolithique des Balkans et du Bas-Danube*, in *AJug*, V, 1964, p. 10, pl. I.2, 11-12; M. Gimbutas (ed.), *Neolithic Macedonia as reflected by excavation at Anza Southeast Yugoslavia*, The Institute of Archaeology, University of California, Los Angeles, 1976, pl. 13; M. Gimbutas, *Mythical Imagery in Sitagroi Society*, in C. Renfrew, M. Gimbutas, E. E. Elster (eds.), *Excavations at Sitagroi. A Prehistoric Village in Northeast Greece*, vol. I, The Institute of Archaeology, University of California, Los Angeles, 1986, fig. 9.59; P. Raczky, *Öcsöd-Kováshalom. A settlement of the Tisza culture*, in L. Tálás, P. Raczky (eds.), *The Late Neolithic of the Tisza Region. A survey of recent excavations and their findings: Hódmezővásárhely-Gorzsa, Szegvár Tűzköves, Öcsöd-Kováshalom, Vésztő-Mágor, Berettyóújfalu-Herpály*, Budapest-Szolnok, 1987, p. 80, fig. 39; C.-M. Lazarovici, Gh.-C. Lazarovici, *Arhitectura Neoliticului și Epocii cuprului din România, I, Neoliticul*, BAM IV, Ed. Trinitas, Iași, 2006, p. 384-385, fig. IIIc.19; D. Nikolić, J. Vuković, *Vinča ritual vessel: archaeological context and possible meaning*, in *Starinar*, LVIII, 2008, p. 62-62, fig. 8.14; Z. M. Virág, *The Eastern Periphery of the Central European LPC in the region of Budapest (Connections between the Transdanubian LPC and the Alföld LPC)*, in J. K. Kozłowski (ed.), *Interactions between Different Models of Neolithization North of the Central European Agro-ecological Barrier*, Papers presented on the Symposium organized by the project FEPRE (The formation of Europe: Prehistoric population dynamics and the roots of socio-cultural diversity), Kraków, 2009, p. 17-21, fig. 4.2, 4; K. Somogyi, Z. Gallina, *Besonderes anthropomorphes Gefäß der Lengyel-Kultur mit doppelter Gesichts- und Menschendarstellung aus Alsónyék (SW-Ungarn)*, in A. Anders, G. Kulcsár, G. Kalla, V. Kiss, G. V. Szabó (eds.), *Moments in Time. Papers Preseted to Pál Raczky on His 60th Birthday*, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013, p. 437-456, abb. 3.1a-b, 4-5; S.-A. Luca, *Two Statuettes Discovered at Tărtăria-Gura Luncii in the Campaign of Preventive Researches from 2014-2015. "The Goddess with the Snake" and "Janus"*, in *AUVT*, XX, 2018, p. 36-40, fig. 5-9; M.-M. Ciută, B. Ciută, *Artefacte din alabastru, descoperite în siturile vinčiene timpurii din valea Mureșului mijlociu*, in *Arheovest*, VII, p. 84-86, fig. 13-14.

⁹³ A. Golan, *Prehistoric Religion: Mythology, Symbolism*, Jerusalem, 2003, p. 333.

northern Russia, Oceania or pre-Columbian America⁹⁴. However, there is no definite information on their attributes. Called Usumu or Izimud by the Sumerians and Izumi by the Hittites, this deity becomes Janus for the Romans⁹⁵.

In general, in various mythologies, double-faced artifacts were considered to be the expression of the power to see and know everything due to the opposite attributes: to look at the same time in opposite directions in time and space, to the past and to the future, in and out, in the real world and in an imaginary world or in two imaginary worlds⁹⁶.

Returning to the anthropomorphic vessel that is the subject of our interest, it certainly fits into the series of double-faced artifacts identified and indicated in our previous study, being characterized, in addition, by what has been defined as a "multiplication of the image"⁹⁷.

Image multiplication has been indicated as a complex form of religious symbolism involving the intensification of the image through repetition "with the number of representations in direct correlation with the level of power represented"⁹⁸.

It has been considered that a multiple image can presume diverse concepts and valences involving fluidity, ambiguity and personal choice⁹⁹. Do we have, in this particular case: four distinct female representations? a female representation with four faces whose potency was multiplied fourfold? Beyond multiplication by repetition, did the number four have special symbolism for the Cucutenian communities, as various other types of finds seem to indicate?

It is known that also in the Roman world Janus Bifrons had a double variant, less often illustrated, indicated as *double Janus*, *Janus geminus* or *quadriform Janus*¹⁰⁰. It was considered that the four faces of Janus Quadriform indicate that the world it represented had four horizons and the year four seasons, and that in general its potencies and valences were the same as in the case of Janus Bifrons¹⁰¹.

⁹⁴ G. Dumézil, *La religion romaine archaïque (avec un Appendice sur La religion des Étrusques)*, Payot, Paris, 1966, p. 326; A. Golan, *op. cit.*, p. 333.

⁹⁵ A. Golan, *op. cit.*, p. 333.

⁹⁶ M. Aldhouse-Green, *An Archaeology of Images. Iconology and Cosmology in Iron Age and Roman Empire*, Routledge, London, 2005, p. 211-213; J. Chevalier, A. Gheerbrant (coord.), *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, Ed. Polirom, Iași, 2009, p. 461.

⁹⁷ M. Green, *Symbol and Image in Celtic Religious Art*, Routledge, London and New York, 1992, p. 169-205.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 169.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 204.

¹⁰⁰ T. W. Baldwin, A. W. Gilbert, T. O. Mabbott, *A Double Janus*, in *PMLA*, 56, 2, 1941, p. 583-585.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 584.

Janus had many and varied valences¹⁰². He was the divine personification of every beginning and end, looking at the same time to the past and to the future. The first month of the year was dedicated to him, as well as the first day of each month. The fact that Janus was conceived as a god of all beginnings led to his perception as a kind of Creator, a Demiurge dominating the Universe and presiding over universal life and movement, the father of all gods¹⁰³.

It has been considered that the name Janus is the late form of the name Dianus. The latter has as its proto-form Div, a name that connects it with the image of a Neolithic god. Not all philologists accept this etymology, but it is important to point out that Janus was primarily a god of the earth, beginnings and creation. Interestingly, in Sanskrit the name *janis* means woman supporting theories that point to an original feminine form for the name *Janus*¹⁰⁴.

The ontological difficulties in accessing ancient mentalities through archaeological data are known, despite the possibilities offered by cognitive archaeology¹⁰⁵.

If the double-faced artifacts were the bearers of symbolic messages with cultic and/or social impact easily decoded by the participants in the ceremonies in which they were integrated a few millennia ago, the observation can certainly be extended to the quadruple artifact that we introduced in the scientific circuit through this study.

The ornamentation of containers with figures or their modeling in anthropomorphic shapes is a constant in the prehistoric imagination. We must take into account the fact that in the case of these artifacts their function as a container takes precedence. It has been considered that “they are generated by the idea and the necessity to manipulate in a synthetic form the anthropomorphic image of the divinity and the ritual vessel”¹⁰⁶. In general, it has been considered that the anthropomorphic vessels contained special substances that had to be protected, as “the body of the woman protects the unborn child”¹⁰⁷, although there are situations – admittedly, rarer – in which the anthropomorphic vessels render men¹⁰⁸.

¹⁰² Mm. Ch. Daremberg, Edm. Saglio (coord.), *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, tome troisième, première partie (H, I, J, K), Librairie Hachette, Paris, 1900, p.609-615; G. Dumézil, *op. cit.*, p. 322-328.

¹⁰³ Mm. Ch. Daremberg, Edm. Saglio, *op. cit.*, p. 612-613; A. Golan, *op. cit.*, p. 333-336.

¹⁰⁴ A. Golan, *op. cit.*, p. 333.

¹⁰⁵ C. Renfrew, E. B. W. Zubrow (eds.), *The Ancient Mind. Elements of Cognitive Archaeology*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.

¹⁰⁶ A. Nițu, *op. cit.*, 1969, p. 22.

¹⁰⁷ E. Bánffy, *Neolithic Eastern and Central Europe*, in T. Insoll (ed.), *The Oxford Handbook of Prehistoric Figurines*, Oxford University Press, Oxford, 2017, p. 708.

¹⁰⁸ J. H. Gaul, *The Neolithic Period in Bulgaria. Early Food-producing Cultures of Eastern Europe*, Bulletin of the American School of Prehistoric Research 16, Cambridge, Massachusetts, 1948, pl. LVII/1-3;

In the case of the Cucuteni civilization, all the anthropomorphic containers known until the publication of this artifact, rendered either a realistically modeled female figure (with anatomically differentiated face and back) (pl. 3/1-2), or two female figures positioned back-to-back and represented frontally (pl. 3/3-4; 4/1-4).

Unique among the archaeological discoveries in the Cucutenian world, the quadruple artifact – introduced into the scientific circuit through this study – constitutes another way of plastic, synthetic expression of the existence of a multifaceted character associated with a container and, implicitly, with its content.

The poor state of conservation of the container as a whole, does not allow us to make nuanced observations on possible differentiations between the four faces. We consider that they exist and are evident, rather, at the level of details.

The artifact depicts only the abdominal area and the hips of some female characters. What we can observe is the fact that through the manner of plastic rendering – showing only that part of the female body directly and organically linked to fertility – the double Janus type anthropomorphic vessel from Trușești can rather be integrated into the series of “pars pro toto” artifacts, bringing this vessel closer to the *gynaecomorphic* vessel from Ariușd-Dealul Tyiszk (Covasna county)¹⁰⁹.

Did the four figures, positioned back-to-back, protect the contents of the respective container, in the ceremonies in which it was used, to a completely different extent than the anthropomorphic vessels with only one or two faces?

Did the anthropomorphic faces of these containers act as mediators between the terrestrial world and the worlds with which people could connect through the liquids, possibly with psychoactive potencies, that these vessels contained? If so, did the multiple faces of the vessels enhance and potentiate the possible connections?

Were the anthropomorphic vessels the special attribute of priestesses or shamans, as some theories claim¹¹⁰?

These are questions to which we can hardly give an answer beyond the level of hypotheses.

In the light of what has been presented and as the conditions of discovery that we have just reviewed seem to demonstrate, what is certain is that we can observe some *patterns of use and abandonment* of these containers, as well as the *high frequency of*

R.-R. Andreescu, *Plastica antropomorfă gumeleșteană. Analiză primară*, MNIR, Monografii III, București, 2002, p. 73, pl. 54/3.

¹⁰⁹ S. J. Sztáncsuj, *Grupul cultural Ariușd pe teritoriul Transilvaniei*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2015, p. 240-241, pl. CCXXII/1; S. Țurcanu, *op. cit.*, p. 188, pl. IX/2.

¹¹⁰ J. Kovárník, *A probe into the spiritual life of prehistoric people, a reflection of shamanism in archaeology*, in E. Pásztor (ed.), *Shamanism and Nature Worship Past and Present/ Sámánizmus és természethit régen és ma*, Bajai dolgozatok 23, Keskeny és Társai 2001 Kft., Budapest, 2019, p. 77-80.

certain connections with other rare artefacts, many related to prestige and hierarchies (social or religious) or interpreted in archaeological studies as “cult objects”.

The conclusion determines us to emphasize, in our turn, the role of these containers as paraphernalia, artifacts that were used in ritual scenographies with a precisely defined role (which today can only be intuited), polysemantic, constituting a special channel of non-verbal communication¹¹¹.

NOI DESCOPERIRI ÎN VECHI COLECȚII: UN VAS ANTROPOMORF DE TIP „DUBLU
JANUS” DESCOPERIT LA TRUȘEȘTI

(Rezumat)

Scopul principal al studiului nostru este acela de a (re)introduce în circuitul științific – cu toate detaliile de rigoare – un vas antropomorf de un tip particular descoperit la Trușești-Țuguieța (jud. Botoșani) acum mai bine de șase decenii (pl. 1-2). Descrierea și încadrarea sa tipologică corectă aduce o nouă perspectivă asupra simbolisticii înglobate de aceste recipiente care constituie o categorie importantă de obiecte sacre cu un potențial hermeneutic încă destul de puțin descifrat.

Publicat în monografia așezării ca vas cu „corp lobat”, recipientul constituie un vas antropomorf unicat, până în momentul de față, în cadrul descoperirilor arheologice din arealul Cucuteni-Tripolie. Din oricare din cele patru direcții este privit, vasul figurează o siluetă antropomorfă feminină privită frontal. Mai precis, el redă zona abdominală și șoldurile a patru siluete feminine poziționate spate în spate. Siluetele feminine sunt redată într-o reprezentare tipică pentru vasele antropomorfe cucuteniene, cu accent pe zona abdomenului și cea inghinală, pe șoldurile amplu modelate făcând corp comun cu întreg recipientul. Raportându-ne la încadrarea tipologică realizată de noi anterior pentru unele dintre vasele antropomorfe cu profil cvasisimetric, considerate ca vase cu dublă față de „tip janiform” (pl. 3-4), putem aprecia că acest recipient cu patru fețe este de tip „dublu Janus” fiind caracterizat de ceea ce a fost definit ca o „multiplicare a imaginii”.

Prezentarea vasului de tip „Dublu Janus” de la Trușești ne prilejuiește și o trecere în revistă a datelor arheologice cunoscute privitoare la contextele de descoperire ale vaselor antropomorfe cucuteniene sau din arealele culturale contemporane și învecinate. Analiza lor ne-a permis să observăm mai multe modele de utilizare și abandon ale acestor recipiente, ca și frecvența ridicată a anumitor asocieri cu alte tipuri de artefacte rare, multe indicate în studiile arheologice drept „piese de cult”. Datele sintetizate susțin rolul vaselor antropomorfe

¹¹¹ H. Schwarzberg, *Durch menschliche Kunst und Gedanken gemacht. Studien zur anthropomorphen Gefäßkeramik des 7. bis 5. vorchristlichen Jahrtausends*, Münchner Archäologische Forschungen 1, Leidorf 2011, *passim*.

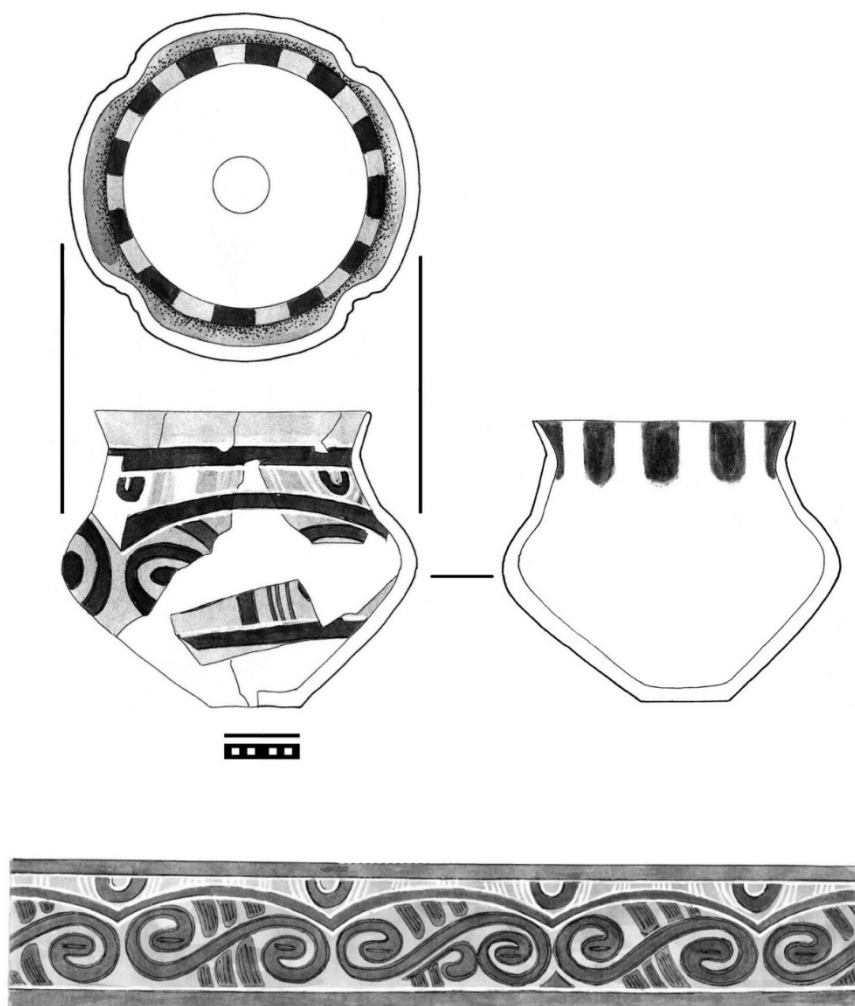
ca paraphernalia, artefacte care erau utilizate în cadrul unor scenografii rituale cu un rol precis definit (care astăzi nu poate fi decât intuit), polisemantic, constituind un canal special de comunicare nonverbală.

LISTA ILUSTRAȚIILOR:

- Pl. 1. Vas antropomorf de tip „Dublu Janus”. Trușești, cultura Cucuteni, faza A (foto S. Țurcanu).
- Pl. 2. Vas antropomorf de tip „Dublu Janus”. Trușești, cultura Cucuteni, faza A (desen R. Ionescu).
- Pl. 3. 1-4, vase antropomorfe. Cultura Cucuteni, faza A. 1, Hăbășești; 2, Cucuteni; 3, Drăgușeni; 4, Trușești. 1-4, după Țurcanu 2020.
- Pl. 4. 1-4, vase antropomorfe. Cultura Cucuteni, faza A. 1, Duruitoarea Nouă; 2-4, Trușești. 1-4, după Țurcanu 2020.

Pl. 1. "Double Janus" anthropomorphic vessel. Trușești, Cucuteni Culture, phase A (photo S. Țurcanu)

Pl. 2. "Double Janus" anthropomorphic vessel. Trușești, Cucuteni Culture, phase A
(drawing R. Ionescu)

Pl. 3. 1-4, anthropomorphic vessels. Cucuteni Culture, phase A. 1, Hăbășești; 2, Cucuteni; 3, Drăgușeni; 4, Trușești. 1-4, after Țurcanu 2020

Pl. 4. 1-4, anthropomorphic vessels. Cucuteni Culture, phase A. 1, Duruitoarea Nouă; 2-4, Trușești. 1-4, after Țurcanu 2020

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI
MUZEUL DE ISTORIE A MOLDOVEI

CERCETĂRI ISTORICE
(SERIE NOUĂ)

AD MEMORIAM SORIN IFTIMI

XLI
2022

IAȘI
2022

COMITETUL DE REDACȚIE

Senica ȚURCANU (redactor șef)
Costică ASĂVOAIE
Ioan IAȚCU
Tamilia-Elena MARIN
Adriana MIRON (secretar de redacție)
Cosmin NIȚĂ
Loredana SOLCAN

Traduceri revizuite/realizate

Simona POSTOLACHE

Copertă și DTP

Cătălin HRIBAN

Adresa redacției

Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași
Muzeul de Istorie a Moldovei
Piața Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1
Iași, RO-700028
Telefon: 04 0232218383
Fax: 04 0332408166
e-mail: cercetari.istorice@yahoo.com

ISSN 1453-3960

EDITURA PALATUL CULTURII

Iași

SUMAR
SOMMAIRE – CONTENTS – INHALT

ABREVIERI / Abbreviations – Abreviations – Abkürzungen	5
Sorin Iftimi, la un an de la trecerea în veșnicie. Gânduri despre un coleg drag (Ioan IAȚCU)	11
Senica ȚURCANU, New discoveries in old collections: a “Double Janus” anthropomorphic vessel discovered at Trușești / Noi descoperiri în vechi colecții: un vas antropomorf de tip „Dublu Janus” descoperit la Trușești	23
Ting AN, Mădalin-Cornel VĂLEANU, Huan REN, Yan XIANG FU, Luoya ZHU, The Yangshao Culture in China. A short review of over 100 years of archaeological research (I) / Cultura Yangshao din China. Scurt istoric a peste 100 de ani de cercetare arheologică (I)	53
Ioan IAȚCU, Tamilia-Elena MARIN, Descoperiri romane de pe valea Prutului: O reprezentare în bronz a zeiței Venus / Roman discoveries in the Prut Valley: A bronze representation of the goddess Venus	87
Celina GORA, Nicoleta CABA, Filip CIOBĂNAȘU, Valorificare prin cercetare și conservare: Cazul ansamblului de la Hilișeu-Crișan, județul Botoșani / Valorization through research and preservation. The case of the ensemble of Hilișeu- Crișan, Botoșani county	101
Voica-Maria PUȘCAȘU, Comentarii și observații privind rezultatele cercetărilor efectuate de arheologul Vlad Zirra în anul 1963 la mănăstirea Dragomirna / Comments and observations concerning the results of research carried out by archaeologist Vlad Zirra in 1963 at Dragomirna Monastery	113
Eduard RUSU, Muzica și puterea politică – o abordare conceptuală / Music and political power – A conceptual approach	133
Violeta-Anca EPURE, Stat și societate la Dunărea de Jos în percepția consulilor și voiajorilor francezi prepașoptiști. Fragmente de viață politică de la finele veacului al XVIII-lea și până la 1812 (I) / Etat et société au Bas Danube dans la vision des consuls et de voyageurs français avant 1848. Fragments de vie politique de la fin du XVIIIème siècle jusqu’a 1812 (I)	155

Minola IUTIȘ, Răscoala din 1784 condusă de Horea, Cloșca și Crișan reprezentată în pictura românească din Muzeul de Artă din Iași / <i>The 1784 uprising lead by Horea, Cloșca and Crișan represented in the Romanian painting of the Art Museum in Iași</i>	175
Ștefan S. GOROVEI, Artur Gorovei, Neculai Beldiceanu. Artistul și omul. Un manuscris inedit / <i>Arthur Gorovei, Nicolas Beldiceanu. L'artiste et l'homme. Un manuscrit inédit</i>	187
Narcis Dorin ION, Neobosita victorie asupra trecutului. Convorbiri cu Olga Racoviță / <i>The relentless victory over the past. Conversations with Olga Racoviță</i>	225
Corneliu CIUCANU, Considerații privind România și problema Basarabiei în perioada interbelică / <i>Considerations regarding Romania and the issue of Bessarabia during the Interwar period</i>	257
Cristian SANDACHE, Școala românească în timpul guvernării legionare. Ministeriatul lui Traian Brăileanu. Secvențe / <i>The Romanian school during the Legionary governance. Traian Brăileanu's ministry. Sequences</i>	291
Remus TANASĂ, Siruni, fondul de la Arhivele Naționale și Securitatea / <i>Siruni, the National Archives fund and the Securitate</i>	299

Obituaria

ION T. NICULIȚĂ (27. 05. 1939 – 2. 01. 2022) (Alexandru BERZOVAN)	309
---	-----

Recenzii și note de lectură

Nicolae URSULESCU, <i>Civilizația Cucuteni și ariile culturale învecinate. O retrospectivă bibliografică</i> , Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2022, 591 p. și 11 figuri. (Maria-Cristina CIOBANU)	313
Adela KOVÁCS, Alexandru NECHIFOR, Constantin APARASCHIVEI, <i>Frumusețea transpusă în lut. Catalogul statuetelor antropomorfe cucuteniene din Muzeul Județean Botoșani</i> , Editura Mega, Cluj-Napoca, 2021, 380 p. (Senica ȚURCANU).....	317
Mugur ANDRONIC, <i>Fortificațiile Bucovinei de-a lungul timpului</i> , Suceava, 2021, 185 p. + 44 de ilustrații (Costică ASĂVOAIE).....	320
Narcis Dorin ION, <i>Florica. Vatra Brătienilor</i> , Muzeul Național Brătianu, Ștefănești, 2020, 420 p. (Iulian PRUTEANU-ISĂCESCU).....	323

THE YANGSHAO CULTURE IN CHINA. A SHORT REVIEW OF OVER 100 YEARS OF ARCHAEOLOGICAL RESEARCH (I)

Ting AN¹, Mădalin-Cornel VĂLEANU²,
Huan REN¹, Yan XIANG FU¹, Luoya ZHU¹

Cuvinte cheie: *Yangshao Culture, China, Prehistory, Archaeology*

Keywords: *Cultura Yangshao, China, Preistorie, Arheologie*

Introduction

The Yangshao Culture, first excavated in 1921, is located in the middle reaches of the Yellow River and dated to be from approx. 5000 to 3000 BC. It is a Neolithic Culture characteristic of painted pottery and millet agriculture.

In the past hundred years, the similarities between the painted pottery of the Yangshao Culture and that of the Cucuteni-Tripolye/Trypillia Culture in Southeast Europe have been debated by scholars from both the East and the West³. Since the 1920s, there have been numerous localized pottery studies in the Cucuteni-Tripolye/Trypillia Culture and the Yangshao Culture, whereas much fewer comparative studies by looking through the two cultures. Previous studies on each culture are to a great extent isolated from the other cultures.

The few comparative studies that exist between the Cucuteni-Tripolye/Trypillia Culture and the Yangshao culture are largely based on pottery fragments⁴ or individual examples of each pottery assemblage sourcing from either the Internet or magazines⁵. These studies are incomplete in terms of a comprehensive understanding of the chronology and typology of each pottery culture.

¹ Zhejiang University – Department of Art and Archaeology, CHINA.

² "Moldova" National Museum Complex Iași – History Museum of Moldavia, IAȘI.

³ J. G. Andersson, *An early Chinese culture*, in *Bulletin of the Geological Survey of China*, 5, 1923, p. 1-68 (reprinted as book); W. M. Yan, *Yangshao Cultural Studies*, Cultural Relics Press, Beijing, 1989.

⁴ J. G. Andersson, *op. cit.*; H. Rydh, *On Symbolism in Mortuary Ceramics*, Museum of Far Eastern Antiquities, Stockholm, 1929.

⁵ C.-M. Lazarovici, G.-C. Lazarovici, S. Țurcanu, *Cucuteni: A Great Civilization of the Prehistoric World*,

At the centenary of the discovery of the Yangshao Culture, we therefore take this opportunity to introduce the Yangshao Culture to our European colleagues in terms of chronology, pottery and archaeological context, and our paper can be an example in order to promote the exchange of knowledge between China and Europe.

1. History of discovery and excavation

In 1921, the Swedish geologist J. G Andersson discovered pottery fragments in a ravine south of Yangshao village and later excavated the very first site which was 600 metres in length, 480 metres in width and 3 metres in depth. The site was full of pottery and human remains.

During the excavation, Andersson opened up ditches (the depth of which was 3.2 metres), divided them into six spits and then recorded the quantity, type and characteristics of the findings from each spit. This use of spit digging was later criticised by a number of Chinese archaeologists⁶.

In particular, Andersson was interested in the findings of polychrome red ware. He discovered that “polychrome polished pottery, more or less like that from Yang Shao Tsun is known from the late Neolithic and Eneolithic cultures of Europe, as for example from Sicily and from Northern Greece, from Galicia, and from Tripolye, near the city of Kiev in SW Russia”⁷.

In order to further explore this similarity, Andersson undertook a series of archaeological surveys in eastern Gansu in the Huangho Valley near Lanzhou and in the Tao and Tahsia river valleys. He discovered archaeological sites with painted pottery which he considered at the time to be also in the same Yangshao Cultural assemblage, but belonging to different phase. He proposed a chronology in which technological sophistication serves a measure of progress, and by implication time period (i.e. the sophistication of Qijia < Yangshao < Machang).

In the early 1930s, Harvard graduate Liang Siyong first applied stratigraphic excavation to the later stage of the excavation of the Longshan Culture⁸. The excavation method in China began to shift from spit excavation (as conducted by Andersson in

Editura Palatului Culturii / Palatul Culturii Publishing House, Iași, 2009; D. Monah, *From Cucuteni to Yangshao (in Chinese), in Romania (in Chinese)*. Bucharest, Redacția publicațiilor pentru străinătate / Editorial Office of Publications for Abroad, 1984.

⁶ K.-C. Chang, *Lun 'Zhongguo Wenming de Qiyuan'*, in *Wenwu (Cultural Relics)*, 2004, p. 73-82; S. Zhou, *Yangshao Wenhua Xilashuo de Xingcheng ji Lunzheng*, in *Hebei Shifan Daxue Xuebao Zhaxue Shehui Kexue Ban*, 39, 2016, p. 5-12.

⁷ J. G. Andersson, *op. cit.*, p. 35.

⁸ X. Chen, *Kaoguxue Duiyu Renshi Zhongguo Zaoqi Lishi de Gongxian: Zhongwai Kaoguxuejia de Hudong ji Zhongguo Wenming Qiyuan Fanshi de Yanbian*, in *Nanfang Wenwu*, 2011, p. 85-88.

Yangshaotsun site and by Li Ji in Xinyintsun site) to the stratigraphic digging, a practice which became the common practice in China only in the 1970s.

Since 1954, large-scale excavations have been conducted on Yangshao sites, including Banpo, Miaodigou, Jiangzhai and Dadiwan etc.⁹. Such an approach, also called extensive / open excavation, used to be prevalent in communist countries. It was practiced in the excavation of Yangshao Culture in 1954 during the excavation of Banpo site¹⁰.

With more than 7.000 discoveries of Yangshao sites, the known area of Yangshao Culture has been significantly extended while the nature of it reassessed.

2. Settlements

2.1. Distribution of Yangshao Culture Settlements

Till today, there were discovered more than 7.000 Yangshao Culture sites. The distribution density of these sites is very uneven across the regions, with the Weihe River basin and the Zhengluo region being the densest. The geographical distribution of the settlements also varies from the early to the late Yangshao Culture (Map 1).

In general, in the early Yangshao period, settlements are mainly distributed on high-altitude plateaus and high terraces along rivers in a linear pattern, and the scale of settlements is usually small. In the middle and late periods, settlements expand to the plains at lower elevations with a more concentrated distribution and an increase in number¹¹.

2.2. Dwelling Structure and Morphological Characteristics

In the monograph of the excavation of Yangshao village site, Andersson suggested that people in the Yangshao Culture used to dwell in pits¹².

Descriptions of Yangshao dwellings with more details first appeared in the article published in 1933 by Carl Whiting Bishop¹³, who underlined that the dwellings were beehive-shaped pits, either circular or elliptical. The interior wall is finished with lime plaster while the floor is covered with an additional grayish layer.

Later researchers distinguished various forms of dwellings during different phases of the Yangshao Culture. Typical settlements of the early Yangshao Culture period include the Jiangzhai site, the Banpo site, the Dadiwan site, the Beishouling site

⁹ W. M. Yan, *op. cit.*

¹⁰ R. X. Wang, *Banpo he Miaodigou Wenhua Guanxi Yanjiu Jianshi*, in *Wenwu (Cultural Relics)*, 4, 2003, p. 26-34, 43.

¹¹ C. Q. Zhao, *The Evolution of Neolithic Settlements in Zhengluo Region*, Peking University Press, Beijing, 2001; J. Zhang, *Research on Prehistoric settlements in Middle Han River Region under support of GIS Technology* (master thesis), Zhengzhou University, 2014.

¹² J. G. Andersson, *op. cit.*

¹³ C. W. Bishop, *The Neolithic Age in Northern China*, in *Antiquity*, 7, 1933, p. 389-404.

etc. Settlements of the middle period include the Yangguanzhai site, the Miaodigou site, the Xipo site, etc. Settlements of the late period include the ancient city of Xishan in Zhengzhou, the Shuanghuishu site, the Dahecun site, the Dadiwan site, etc. In the early Yangshao culture, there is already a gap in the scale of the houses.

According to Yan's classification criteria, houses can be divided into three types based on their size: large houses (60-300 square meters), medium houses (30-60 square meters) and small houses (several square meters to 30 square meters)¹⁴. In the early settlements, the number of small houses is the largest, followed by medium-sized houses and then the large houses. By the middle period, the scale of large houses is significantly larger than those of the early period. Small and medium-sized houses still predominate. In the late settlements, all sizes of houses increased, with small and medium-sized houses still in majority.

Single rooms are common among houses of the early Yangshao Culture settlements. By the middle period, some of the houses appear to be divided into multiple rooms, though single-room houses still predominate. By the late Yangshao Culture, double and multiple rooms are common, and the internal structure of houses becomes more complicated.

The layout of houses can be square, round, oval, pentagonal or irregular, etc. In the early period, square and round houses are most common. In the middle period, the number of round houses decreases significantly, and the majority are square houses. And round houses are all small in size. Besides, pentagonal houses appear in this period¹⁵. By the late Yangshao Culture, the houses are generally square.

The main construction methods of houses are subterranean type, semi-subterranean type, and ground type. In the early period, the number of semi-subterranean houses is the largest, followed by the ground type, and the subterranean type is the least. In the middle period, the houses are mainly semi-subterranean. In the late period, the houses are basically ground type, with few semi-subterranean houses¹⁶.

The construction materials of the house are generally made of mixture of clay and straw. In the middle period, individual houses already use loess-doll powder mixed with fine sand to make the slurry smear the ground. Late houses begin to use loess-doll to fire cement, and consciously manufacture ceramic light aggregate. At the same time, cement is used as a binder mixed with a large amount of aggregate to make a hard and moisture-proof concrete, which is polished close to the quality of modern cement¹⁷.

¹⁴ W. M. Yan, *Yangshao Cultural Studies* (revised edition), Cultural Relics Press, Beijing, 2009.

¹⁵ L. L. Zhai, *On Pentagonal House-foundations in the Mid Yangshao Culture*, in *Huaxia Archaeology*, 1, 2013, p. 28-33.

¹⁶ W. M. Yan, *op. cit.*, 2009.

¹⁷ *Ibidem*.

By the middle of the Yangshao Culture, some houses are painted red inside. Large buildings are argued to be public activity centres of the settlement dedicated to gatherings, rituals or religious ceremonies of some kind.

2.3. Settlement scale

The scale of early Yangshao Culture settlements is generally small. The dimension of each settlement is relatively close, mostly less than 100,000 square meters. For example, the typical site, the Xi'an Banpo site, is only about 50,000 square meters, and the Lintong Jiangzhai site is about 33,600 square meters.

By the middle of the Yangshao culture, the number of settlements increases significantly and shows a complex social structure. Compared with the early settlements, the settlements of the middle Yangshao culture are generally larger in scale. At the same time, there is a clear distinction between the settlements. For example, Dengzhou Baligang site is only 50,000 square meters, while Tongguan Nanzhaizi site reaches 1.5 million square meters.

Based on their size, these settlements can be divided into small settlements of less than 100,000 or even just a few thousand square meters, medium-sized settlements of about 200,000 square meters, large settlements of 400,000 to 500,000 square meters, and regional core settlements of millions of square meters. In general, the Yangshao culture settlements of this period show a pyramidal multi-level regional settlement structure.

The late Yangshao culture settlements show a clear differentiation. In terms of settlement scale, the area varies greatly between settlements. For example, the Shuanghuaishu site reaches about 1.17 million square meters, while the Xishan ancient city site is only 30,000 square meters. As for the development of settlement morphology, some of the settlements have emerged with the characteristics of early cities and ancient states.

For example, the Xishan ancient city site is the earliest prehistoric city site found in the Central Plains region to date¹⁸; the Shuanghuaishu site in Henan is a central settlement with the highest specification and the nature of capital? in the Yellow River basin. In this settlement, the phenomenon of social stratification has emerged, and the separation of the living and political areas in the centre of the settlement has already appeared, almost laying down the basic form of coordination between the palace structure and the political and religious functions of the dynasties of later Chinese civilization¹⁹.

¹⁸ Z. Q. Yang, *A Tentative Discussion on the Nature of the Late Yangshao Culture Ancient City Site at Xishan, Zhengzhou*, in *Huaxia Archaeology*, 1, 1997, p. 55-59, 92-113.

¹⁹ Y. Z. Fan, *On the Ruins of "Heluo Ancient Country" of Shuanghuaishu in Gongyi Henan Province*, in *The Central Plains Culture Research*, 8 (4), 2020, p. 5-20.

2.4. General layout of the settlement

The general layout of the early Yangshao culture settlements shows a typical centripetal and cohesive characteristic. The centre of the settlement is mostly a large house site or a central square for collective activities. The rest of the houses are distributed in groups with the large house site or square as the centre, and most of the doorways face the centre of the settlement. This compact layout design is clearly planned and organized in a unified manner, reflecting a strong sense of community.

By the middle of the Yangshao culture, the form of the settlement shows a trend of diversification, breaking through the form of a centripetal and cohesive layout that dominates the early settlements. The morphological changes of the Xipo settlement in Lingbao, Henan, show the formation and the end of the centripetal pattern of the middle settlement. At the early stage, the layout of Xipo settlement has similarities with that of the early Yangshao culture. At a later stage, the original settlement layout is fundamentally changed, and the centripetal layout comes to an end.

The large houses in the middle of the settlement are gradually abandoned and replaced by medium-sized houses that are much smaller in size and have ancillary facilities such as cellars. The doorways of these medium-sized houses are oriented to the southwest or southeast, obviously taking into account the need for light in the houses and tending to be more practical²⁰.

By the late Yangshao culture, the morphological characteristics of settlements gradually break away from the prehistoric settlement, which heralds the arrival of the city. The late Yangshao culture settlements regain the early cohesive pattern, but their layout is more rigorous. Some sites are still centered on large buildings.

2.5. Defensive Facilities

In the early settlements, small, circular trenches are often seen, incompletely enclosing the entire village, used as defensive facilities and for drainage.

At present, the early Yangshao culture settlements with trenches include the Xi'an Banpo site, Lintong Jiangzhai site, Xin'an Huangpo site, Qin'an Dadiwan site, etc. The remains of the trenches at these sites are circular, in the shape of a ring surrounding the settlement, and do not exceed 10 meters in width or depth. However, these trenches are not completely enclosed, and there is empty space between several sections of the trenches found at the Jiangzhai site and the Dadiwan site. These vacancies may be built with posts or other gated facilities²¹.

²⁰ X. L. Ma, *The Settlement and Society of the Middle Yangshao Culture. A Case Study of Xipo site, in Lingbao. Zhongyuan Wenwu (Cultural Relics of Central China)*, 6, 2020, p. 64-73.

²¹ Xi'an Banpo Museum, Shaanxi Academy of Archaeology, Lintong Museum, *Jiangzhai, Report on Excavations at a Neolithic Site*, Cultural Relics Press, Beijing, 1988.

In addition, three charred wooden pillars are found in a section of trenches at the Banpo site²². Yan speculates that there might be fences in the trenches that are destroyed by fire²³. Also, a large amount of humus is found in the trenches of the Jiangzhai site, suggesting that trees may have been planted originally²⁴.

In addition, the defence pattern of multiple trenches is also seen in the late settlements. For example, at the Shuanghuaishu site, there are three rings of inner, middle, and outer trenches, dividing the settlement into three areas from the inside to the outside²⁵; meanwhile, the Dahecun site in Zhengzhou has two parallel ring trenches²⁶.

3. Stratigraphic sequence and phase

Since the first observations of pottery in the 1920s, archaeologists have been paying attention to such features as type of clay, vessel form, decorations, assemblage uniformity, and also the percentage of painted pottery in the whole assemblage.

Initially, Andersson divides pottery into coarse and fine wares²⁷. Particularly, he is focused on a type of fine clay pottery, described as polychrome ware, though the term “polychrome” is inaccurately used. Andersson in fact refers to “red pottery with black ornaments”²⁸ in which the red colour is the natural consequence of burnt clay rather than pigment. Arne²⁹ and Bishop³⁰ add details of decorations and vessel forms to Andersson’s scheme of two groups of “fine” and “coarse” wares.

Later, in 1943, Andersson compares the spiral patterns on Machang and Tripolye pottery and argues that there is a striking similarity of painted pottery between them, more obvious than it can be observed between the pottery of the Yangshao phase and that of the Tripolye / Trypillia Culture as he had previously suggested in 1923³¹.

Andersson’s analysis of the Yangshao Culture is based on spit excavation rather than stratigraphic digging. Instead of the stratigraphic sequence, his observations of the Yangshao pottery primarily relate to pottery typology and moreover to the

²² The Institute of Archaeology, Academia Sinica, The Pan P’o Museum - Sian (institutions), *The Neolithic Village at Pan P’o, Sian*, Cultural Relics Press, Beijing, 1963.

²³ W. M. Yan, *op. cit.*, 2009.

²⁴ Xi’an Banpo Museum *et alii*, *op. cit.*

²⁵ Y. Z. Fan, *op. cit.*

²⁶ Zhengzhou City - Cultural Relict Institute, *Zhengzhou Dahecun*, Science Press, Beijing, 2001.

²⁷ J. G. Andersson, *op. cit.*, p. 28.

²⁸ *Ibidem*, p. 35.

²⁹ T. J. Arne, *Colored pottery of the Stone Age in Henan Province*, in *Geological Survey of China ed., Palaeontologia Sinica* Ding 1 (2), 1925.

³⁰ C. W. Bishop, *op. cit.*, p. 400.

³¹ J. G. Andersson, *Researches into the prehistory of the Chinese*, in *Bull. Museum of Far Eastern Antiquities*, 15, 1943.

“sophistication” of pottery technology. In other words, his groupings of pottery have blurred boundaries in stratigraphic terms. Their organisation relates more to typological “sophistication” than stratigraphic position. For instance, he and his followers relate the painted pottery to a “...relatively highly developed state of industrial civilisation”³², and put painted pottery from Yangshao before the unpainted ones of Qijia, but the truth later turns out to be the opposite.

According to Andersson, the Yangshao Culture should be seen as one singular phase within the same cultural assemblage, namely “the Yangshao Culture”³³. Therefore, it is the term “Yangshao” that consistently appears in his comparative chart despite the fact that he has shifted the area of his focus from Henan (Central China) to Gansu (Southwest China) (Table 1).

Among many Chinese archaeologists who have tried to apply typology to the defining of the Yangshao Culture, Su Bingqi stands out with his much more complex pottery typology in the 1960s. He proposes the famous “Floristic Typology” method which has been widely applied by Chinese archaeologists to divide the Yangshao Culture into different floristic regions³⁴. K. C. Chang reports that the Yangshao painted pottery constitutes a well-established horizon style of considerable overall uniformity³⁵.

Starting from 1949, based on evidence of stratigraphic sequence, Chinese archaeologists have begun to differentiate the “Machang phase” from the Yangshao Culture, and re-designated the former as one phase of another culture, namely the Majiayao Culture³⁶. Other archaeologists emphasize the cultural continuity from the Yangshao Culture to the Majiayao Culture by highlighting not only material culture similarity but also the stratigraphic evidence³⁷.

The Majiayao Culture is considered as a local development of the Yangshao Culture in Gansu and is therefore equally named the “Gansu Yangshao Culture”. Nevertheless, the idea that the Majiayao Culture is a different culture from that of Yangshao has become a popular one. The nature of the Yangshao Culture has consequently been changed from Andersson’s original definition which is initially based on a singular measurement of the ceramics.

Meanwhile, with increasing excavations conducted, there are a number of periodizations proposed for the Yangshao Culture in different regions. In some cases,

³² T. J. Arne, *op. cit.*

³³ J. G. Andersson, *op. cit.*, 1923; *Idem, op. cit.*, 1943.

³⁴ B. Q. Su, *Guanyu Yangshao Wenhua de Ruogan Wenti*, in *Kaogu Xuebao (Acta Archaeologica Sinica)*, 1, 1965, p. 51-82.

³⁵ K. C. Chang, *The Archaeology of Ancient China*, Yale University Press, New Haven, 1968.

³⁶ N. Xia, *Lintaosi Washan Fajueji*, in *Kaogu Xuebao*, 1949, p. 71-137; Z. M. An, *Gansu Yuangu Wenhua Jiqi Youguan de Jige Wenti*, in *Kaogu Tongxun*, 1956, p. 9-19.

³⁷ W. M. Yan, *Gansu Caitao de Yuanliu*, in *Wenwu (Cultural Relics)*, 1978, p. 62-76.

the regional Yangshao periodization comprises 5 phases, whereas some other instances two³⁸, three³⁹ or four phases⁴⁰. The names of variable sites with ceramic typology are used to describe each “phase”. It was not until the 1980s that the radiocarbon dating was used to revise the absolute chronology of the Yangshao Culture.

We have reviewed previous chronological studies and summarize the most widely cited works in the table below.

Moving into the radiocarbon dating era, archaeologists such as Yan Wenming have proposed a different absolute chronology of the Yangshao Culture based on the combination of the ceramic typology and the radiocarbon dates⁴¹. More specifically, Yan has resolved the chronological sequence between the Yangshao Culture and the Majiayao Culture, separating them in time, and moreover, has proposed a different direction of pottery movement, namely the westward expansion of painted pottery from central China to Gansu.

According to a quantitative study⁴², the percentage of painted pottery in the early, middle and late Yangshao Culture is respectively 1%, 4-8% and 10%. The percentage of painted pottery among the whole pottery assemblage in the Majiayao phase is the highest in Majiayao culture, i.e., 20%-50%. Sometimes it can be as much as 80% in the burial context⁴³.

Below, we are to present the typology of the Yangshao pottery based on Gong’s five phases periodization (Table 2)⁴⁴.

Early Yangshao period

The early Yangshao period can be divided into three phases and nine regional types. As the different regional types of Phase I are similar to each other in terms of pottery typology, below we are to present them in all before moving to each individual regional types of Phase II and Phase II, comprising the Banpo type, the Shijia type, the Hougang type, the Xiawanggang type and the Shihushan remains which are to be presented accordingly.

The painted pottery of Phase I is often represented by bowls and basins with patterns of red broad belt, ripples, diagonal stripes, parallel lines and wavy lines

³⁸ B. Q. Su, *op. cit.*

³⁹ Q. M. Gong, *Shilun ‘Yangshao Wenhua’*, in *Shiqian Yanjiu (Prehistory)*, 1, 1983, p. 56, 71-90.

⁴⁰ W. M. Yan, *op. cit.*, 1989.

⁴¹ *Ibidem.*

⁴² J. Zhang, *Research on Prehistoric settlements in Middle Han River Region under support of GIS Technology* (master thesis), Zhengzhou University, 2014.

⁴³ Q. L. Ma et al., *Contents and scientific significance of study of pottery for Neolithic and Bronze Ages in Gansu Province Wenwu Baohu yu Kaogu Kexue (Sciences of Conservation and Archaeology)*, 2002, p. 44-51.

⁴⁴ Q. M. Gong, *Yangshao Culture*, Cultural Relics Press, Beijing, 2002.

(Fig. 1/ 1-9) located on the rims of such vessels (Fig. 1/ 1-7). The painted pottery in some remains is usually with coating over the surface.

There is a wide range of painted wares in Banpo type, including bottles, jars, bowls, basins, *yu* (a type of pot), ewers and cylinders, characterized by the vase with pointed bottom, the bowl with round bottom and the pot with thin? neck⁴⁵. The painted pottery is mostly in black colour. Surface coating is uncommon. The Banpo type shows an increase in the variety of painted pottery motifs. While we encounter a large number of pictorial styles such as the fish, the frog, the human and the ape faces (Fig. 2/ 4, 6-7), the linear style is enriched by fine diagonal lines, nets and “arrow-shaped” base patterns (Fig. 2/ 1-3, 5).

The Shijia type has a wide variety of vessel types, including bottles, bowls, basins, and ewers. The gourd vase is typical, with a variety of forms not reported from other types of painted pottery of Yangshao⁴⁶. In addition to broad belts, ripples, straight lines and straight-sided triangles (Fig. 3/ 1, 2, 8), new motifs such as curved lines, dots, and curved triangles also appear (Fig. 3/ 4-6). Besides, there is also a significant increase in the number of human face, fish, bird motifs (Fig. 3/ 3, 7) and characteristic animal images combining fishes with birds.

The painted wares in the Hougang type consist of tripods, bowls, ewers and jars with a small mouth. The typical vessel forms of the Hougang type, inclusively of the tripod, bowl and jar, witness the shift from a thin belly to a bulging belly⁴⁷. The painted pottery belongs to the monochrome system, either in red or in black. In addition to the bowls with a red coating (Fig. 4/ 3), characteristic patterns include the herringbone diagonal, the vertical and diagonal triangles (Fig. 4/ 1-2, 5-6), with a small number of ripple patterns, net patterns and vertical lines etc.⁴⁸.

There is a wide range of painted wares in the Xiawanggang type, including tripods, ewers, basins, bowls, cups, urns and jars. The painted pottery belongs to the monochrome system, usually in black or in red. The characteristic decorations consist of stripes, diagonal crosses, leaves, volutes, nets, dot and interlinear patterns (Fig. 5).

Middle Yangshao period

The middle Yangshao period can be divided into four different regional types, namely the Miaodigou type, the Diaoyutai type, the Baligang type and the

⁴⁵ Idem, *Luelun Yangshao Wenhua de Yuanliu jiqi dui Zhoubian zhu Shiqian Wenhua Caitao de Yingxian*, in *Shiqian Yanjiu (Prehistory)*, 2013, p. 89-114.

⁴⁶ X. O. Wang, *Lun Yangshao Wenhua Shijia Leixing*, in *Kaogu Xuebao (Acta Archaeologica Sinica)*, 4, 1993, p. 415-434.

⁴⁷ Y. P. Zhu, *Yangshao Wenhua Hougang Leixing he Dasikong Leixing de Ruogan Wenti*, in *Shiqian Yanjiu (Prehistory)*, 1, 1988, p. 131-140.

⁴⁸ X. F. Zhu, *The Archaeological Study of Yangshao Era Painted Pottery*, Cultural Relics Press, Beijing, 2017.

Wangmushanpoxia type. Contrary to the early Yangshao period, the pottery coating and the petal motif are very prevalent in the middle Yangshao period.

The painted ware in the Miaodigou type is characteristic of basins, jars, pointed-bottom bottles and ewers, especially curved-belly basins and curved-belly jars. The painted pottery belongs to the black-coloured system, with little red or white colouring. The pottery coats are usually red, with a certain amount of white pottery coat in marginal areas. The painting is usually on the surface of the vessel, with very little internal colour. The pattern composition of the Miaodigou pottery is predominantly made of single lines, usually single motifs in two-dimension series. In addition to petal-shaped motifs, the Miaodigou painted pottery is also characteristic of *Xiyin* motifs (a type of curved triangle pattern, sometimes with dots or diagonal lines in the middle), curved geometric fish motifs and bird motifs (Fig. 6/ 5-10, 12), petal-shaped base motifs of the curved-edge triangular style and I-shaped partition motifs (Fig. 6/ 1-4, 11).

The Diaoyutai type (Fig. 7) is of a rather limited range of wares, consisting mainly of bottles, ewers and jugs. The surface of the Diaoyutai type painted pottery is usually black, while occasionally in brown or red. Its decorations are characteristic of curved triangles (Fig. 7/ 4, 12), dots, half-moons, arcs, nets and belts etc.⁴⁹.

The Baligang type (Fig. 8) has a wide variety of vessels, including bowls, basins, bottles, ewers and tripods. The vessels are often red coated with black painting, occasionally white coated with red painting. The Baligang painted pottery are characterized by a broad belt, stripes, a swirling hook and double triangular leaf patterns⁵⁰. Notably, the surface of the Baligang vessels is often divided into several zones, and painted with dots, petals or curved triangles to form a wide belt⁵¹.

The vessels of Wangmushanpoxia type include bottles, basins, bowls, ewers and urns⁵². The pottery is often with black paint, occasionally red paint. Black-coloured belts are mainly painted on the outer rim of bowls. Elsewhere, there are black-coloured petal-shaped patterns, patterns formed by triangles and diagonal lines, motifs of nets and variants of fish and hooked leaves etc. (Fig. 9/ 1-12)⁵³.

⁴⁹ Y. M. Tang, *Shitan Youguan Heibei Yangshao Wenhua zhong de Yixie Wenti*, in *Kaogu (Archaeology)*, 9, 1964, p. 462-467, 471.

⁵⁰ L. Fan, Z. W. Jin, *Heinan Dengzhoushi Baligang Yizhi 1992 nian de Fajue yu Shouhuo*, in *Kaogu (Archaeology)*, 12, 1997, p. 1-7, 97-98.

⁵¹ J. K. Zhang, *Henan Dengzhou Baligang Yizhi Fajue Jianbao*, in *Wenwu (Cultural Relics)*, 9, 1998, p. 31-45, 101.

⁵² Q. M. Gong, *op. cit.*, 2013.

⁵³ J. Wei, B. Feng, *Shilun 'Bainiyao Wenhua'*, in *Kaogu Xuebao (Acta Archaeologica Sinica)*, 1, 2019, p. 1-22.

Late Yangshao period

The late Yangshao period can be divided into six types, including the Xiwangcun type, the Shilingxia type, the Qinwangzhai type, the Dasikong type, the Zhaowan type and the Haishengbulang type. During this period, the influence of the Miaodigou type decreases while the regional differentiation increases. Compared to the middle Yangshao period, there are fewer patterns on the pottery.

There is a wide range of vessel forms in the Qinwangzhai type, including jars, bowls, basins, ewers and bases. There is a considerable proportion of red and black monochrome pottery and painted pottery with combination of red and black paint. Surface coating is also common, usually white in colour. Unlike the single row of two-dimension series designs which is popular during the early Yangshao period, the Qinwangzhai type witnesses multiple rows of different designs (Fig. 10/ 2, 6), which we call divided compositions⁵⁴.

The patterns are often composed of rows and columns, depending on the vessel forms, usually two rows on bowls and three or four rows on jars. Individual patterns include the belt, curved triangles, hooked leaves, straight lines, polka dots serrated, nets, rhombuses, wavy and "X"-shaped, eyelash pattern and the moon pattern (Fig. 10/ 1-9).

There is a wide range of vessel forms in the Shilingxia type, including jars, bottles, bowls, basins, ewers etc. Outer surface painting (often black in colour) is also common, while there is also a certain number of vessels with internal colouring. Some are painted on the whole body of the vessel, while others are left unpainted in the lower part of the belly.

Similar to that of the Miaodigou type, floral motifs are prevalent⁵⁵. Meanwhile, there are also the distorted frog pattern, the double-layer triangle pattern, the semi-circular interval mesh pattern, the hook pattern, and the grass and leaf patterns (Fig. 11/ 1-8).

Vessel forms in the Dasikong type consist of jars, bowls and a few ewers. The decorations on the vessel surface are often red in colour. Patterns are similar to those of the Qinwangzhai type, including the net pattern, the curved pattern and the triangular pattern with curved edges (Fig. 12/ 7-9), though the pattern combination is different⁵⁶.

The vessel forms of the Haishengbulang type include basins, bowls, jars and ewers. The patterns are either black or red and black. The neck of the jars with a small mouth and two ears is also often prominently decorated with a variety of designs, including netlike, scale, vortex, curved, vertical arc, straight line, triangular, serrated,

⁵⁴ X. F. Zhu, *op.cit.*

⁵⁵ D. J. Xie, *Lun Shilingxia Leixing de Wenhua Xingzhi*, in *Wenwu (Cultural Relics)* 4, 1981, p. 21-27.

⁵⁶ Q. M. Gong, *op. cit.*, 1983.

oval, single-leaf patterns, etc. (Fig. 13/ 1-9)⁵⁷. The distinctive features of the Haishengbulang type painted pottery are the large area of colour applied and the richness of the design elements.

The Xiwangcun type has a small selection of painted pottery vessel forms, consisting of bottles, basins, bowls and mantles. It is characterized by *appliqué* and basket patterns. The decorations are often geometric patterns in red and / or white, with very little black (Fig. 14/ 1-9)⁵⁸.

There is a wide range of vessel forms in the Zhaowan type, including tripods, bowls, ewers, jars and jugs. White coating is very common, while decorations are often black and red. The Zhaowan type is characterized by stripes, polka dots, triangles or other geometric patterns (Fig. 15/ 1-9)⁵⁹.

Acknowledgement: This work was supported by the National Social Science Fund of China (Grant No. 20CKG024) and 2021-2022 Zhejiang University Global Partnership Fund.

CULTURA YANGSHAO DIN CHINA. SCURT ISTORIC A PESTE 100 DE ANI
DE CERCETARE ARHEOLOGICĂ (I)

(Rezumat)

Studiul prezintă cultura Yangshao și principalele rezultate obținute în cei 100 de ani de cercetare arheologică. Subiectul este unul de un interes particular, date fiind mult discutatele similarități dintre artefactele acestei culturi preistorice a Chinei cu cele ale culturii Cucuteni-Tripolie din Europa, dorindu-se a fi și un exemplu pentru a promova schimbul de cunoștințe științifice dintre China și Europa.

Studiul prezintă istoricul descoperirilor și a cercetărilor arheologice ale acestei civilizații, subliniind rolul geologului suedez J. G. Andersson în descoperirea făcută în anul 1921 lângă satul Yangshao și în diseminarea primelor rezultate ale cercetărilor arheologice întreprinse aici. Ulterior, începând cu anii 1930 și până în prezent, arheologii chinezi au descoperit peste 7.000 de așezări ale acestei civilizații.

⁵⁷ X. Cui, *Haishengbulang Wenhua' Lunshu*, in *Neimenggu Shehui Kexue (Wenshizhe)* 5, 1990, p. 60-64.

⁵⁸ Q. Q. Fan, *Research on the Settlement Patterns of Yangshao Culture in the Upper Weihe River* (Master thesis), Lanzhou University, 2021.

⁵⁹ Cultural Heritage Task Force of Henan Provincial Culture Bureau, *Henan Zhenping Zhaowan Xinshiqi Shidai Yizhi de Fajue*, in *Kaogu (Archaeology)*, 1, 1962, p. 23-27.

Caracteristicile așezărilor culturii Yangshao sunt prezentate în cea de-a doua parte a materialului, subliniindu-se distribuția geografică și dimensiunile a așezărilor, precum și structurarea internă a acestora (tipuri de case, structuri defensive etc.)

Evoluția culturii Yangshao, respectiv periodizarea și cronologia, sunt detaliate în cadrul ultimei părți a studiului, punctându-se inclusiv rolul unor evoluții locale a acestei civilizații.

LISTA ILUSTRAȚILOR:

Harta 1. Distribuția geografică a așezărilor culturii Yangshao. A: Arealul Guanzhong-Yuxi-Jinnan; B: Arealul Ganqing; C: Arealul Yuzhong; D: Arealul Yubei-Jizhongnan; E: Arealul Yuxinan-Exibei; F: Arealul Shan-Jin-Ji-Meng-Changcheng. Situri arheologice 1: Banpo; 2: Jiangzhai; 3: Xin'an Huangpo; 4: Dadiwan; 5: Beishouling; 6: Yangguanzhai; 7: Miaodigou; 8: Xipo; 9: Quanhucun; 10: Xiawanggang; 11: Diaolongbei; 12: Xishan (orașul vechi); 13: Shuanghuaishu; 14: Dahecun; 15: Baligang; 16: Miaozigou.

Tabelul 1. Periodizarea și cronologia culturii Yangshao propusă de J. G. Andersson (J. G. Andersson, *op. cit.*, 1925; Idem, *op. cit.*, 1943).

Tabelul 2. Tipuri regionale și cronologia culturii Yangshao propusă de Q. M. Gong (Q. M. Gong, *op. cit.*, 2002).

Fig. 1. Decoruri și forme ceramice din așezările: 1-2, Changge Shigu (T. S. Guo, J. X. Chen, *Changge Shigu Yizhi Fajue Baogao*, în *Huaxia Archaeology*, 1, 1987, p. 3-125, 225-232); 3, Yixian Laishui (G. Bu, Y. G. Zhu, D. F. Wu, *Hebei Yixian Laishui Guyizhi Shijue Baogao*, în *Kaogu Xuebao (Acta Archaeologica Sinica)*, 4, 1988, p. 421-454, 505-512); 4-7, Lintong Lingkou (Shaanxi Institute of Archaeology, *Lintong Lingkoucun*, Sanqin Press, Shaanxi, 2004); 8-9, Xichuan Xiawanggang (Henan Archaeological Association, *Lun Yangshao Wenhua*, Central China Heritage Editorial Board, Zhengzhou, 1986).

Fig. 2. Decoruri și forme ceramice din așezările: 1-3, Lintong Jiangzhai (Xi'an Banpo Museum, Lintong Jiangzhai Culture Center, 1972 *Nian Chun Lintong Jiangzhai Yizhi Fajue Jianbao*, în *Kaogu (Archaeology)*, 3, 1973, p. 134-145, 197-200); 4-5, Baoji Beishoulin (S. SX. Liu, G. Z. Yang, X. P. Liang, 1977 *Nian Baoji Beishouling Yizhi Fajue Jianbao*, în *Kaogu (Archaeology)*, 2, 1979, p. 97-106, 118, 193-196); 6-7. Xi'an Banpo (Xi'an Banpo Museum, *Xi'an Banpo*, Science Press, Beijing, 1963).

Fig. 3. Decoruri și forme ceramice din așezarea Lintong Jiangzhai (Xi'an Banpo Museum, Shaanxi Academy of Archaeology, Lintong Museum, *Jiangzhai, Report on Excavations at a Neolithic Site*, Cultural Relicts Press, Beijing, 1988).

Fig. 4. Decoruri și forme ceramice din așezarea Anyang Hougang (Anyang Excavation Team, Archaeological Research Institute, Chinese Academy of Social Science, 1972 *Nian*

- Chun Anyang Hougang Fajue Jianbao*, în *Kaogu Xuebao (Acta Archaeologica Sinica)*, 5, 1972, p. 8-19, 65-67).
- Fig. 5. Decoruri și forme ceramice din așezarea Xichuan Xiawanggang (Henan Institute of Cultural Relicts, *Xichuan Xiawanggang*, Wenwu Press, Beijing, 1989).
- Fig. 6. Decoruri și forme ceramice din așezarea Shanxian Miaodigou (Archaeological Research Institute, Chinese Academy of Social Sciences, *Miaodigou yu Sanliqiao*, Science Press, Beijing, 1959).
- Fig. 7. Decoruri și forme ceramice din așezările: 1-2, Quyang Diaoyutai (Y. T. Zhao, J. K. Yang, *Quyangxian Fujin Xin Faxian de Guwenhua Yizhi*, în *Kaogu Tongxun*, 1, 1955, p. 54-56); 3-12, Weixian Sanguan (Z. S. Kong, W. J. Zhang, Y. Chen, 1977 *Nian Yuxian Xinshiqi Shidai Kaogu de Zhuyao Shouhuo*, în *Kaogu (Archaeology)*, 2, 1981, p. 97-105, 150, 193-194).
- Fig. 8. Decoruri și forme ceramice din așezările: 1-5, Xichuan Xiaji (W. X. Tan, *Xichuan Xiaji Xinshiqi Shidai Yizhi Fajue Baogao*, în *Zhongyuan Wenwu*, 1, 1989, p. 1-19, 97-100); 6-8, Zaoyang Diaolongbei (J. Wang, F. Q. Tian, W. D. Huang, *Hubei Zaoyangshi Diaolongbei Xinshiqi Shidai Yizhi Shijue Jianbao*, în *Kaogu (Archaeology)*, 7, 1992, p. 589-606, 674-678).
- Fig. 9. Decoruri și forme ceramice din așezarea Liangcheng Wangmupoxia (Inner Mongolia Institute of Cultural Relicts, *Daihai Kaogu San-Yangshao Wenhua Yizhi Fajue Baogao*, Science Press, Beijing, 2003).
- Fig. 10. Decoruri și forme ceramice din așezarea Zhengzhou Dahecun (Zhengzhou Dahecun Museum, *Zhengzhou Dahecun Yizhi Fajue Baogao*, în *Kaogu Xuebao*, 3, 1979, p. 301-375, 403-416).
- Fig. 11. Decoruri și forme ceramice din așezările: 1-4, Wushan Fujiamen (X. Zhao, *Gansu Wushan Fujiamen Shiqian Wenhua Yizhi Fajue Jianbao*, în *Kaogu (Archaeology)*, 4, 1995, p. 289-296, 304, 385); 5, Tianshui Shizhaocun (X. Zhao, M. L. Ye, F. Q. Tian, *Gansu Tianshuishi Zhaocun Shiqian Wenhua Yizhi Fajue*, în *Kaogu (Archaeology)*, 7, 1990, p. 577-586, 673); 6-8, Minhe Yangwapo (Qinghai provincial cultural relicts and Archaeology team, *Qinghao Minghe Yangwapo Yizhi Shijue Baogao*, în *Kaogu (Archaeology)*, 1, 1984, p. 15-20, 97).
- Fig. 12. Decoruri și forme ceramice din așezările: 1-4, Laomogang (X. Z. Yang, *Anyang Huaihe Liuyu Jige Yizhi de Shijue*, în *Kaogu (Archaeology)*, 7, 1965, p. 326-338); 5-7, Anyang Baojiatang (X. G. Fu, *Anyang Baojiatang Yangshao Wenhua Yizhi*, în *Kaogu Xuebao*, 2, 1988, p. 169-188, 261-264); 8-9, Xinxiang Luositan (X. X. Liu, X. F. Wang, *Henan Xinxiangxian Luositan Yizhi Shijue Jianbao*, în *Kaogu (Archaeology)*, 2, 1985, p. 97-107).
- Fig. 13. Decoruri și forme ceramice din așezările: 1-6, Tuoketuoxian Haishengbulang (Y. H. Tan, 2014 *Nian Tuoketuoxian Haishengbulang Yizhi Fajue Jianbao*, în *Caoyuan Wenwu*, 1, 2016, p. 19-39); 7-8, Baotou Xiyuan (Z. M. Yang, Y. X. Hu, X. S. Li, *Baotoushi Xiyuan Xinshiqi Shidai Yizhi Fajue Jianbao*, în *Kaogu (Archaeology)*, 4, 1990,

p. 295-306, 313); 9, *Qingshuihe Bainiyaozi* (X. Cui, *Qingshuihe Bainiyaozi Dian Fajue Jianbao*, în *Kaogu (Archaeology)*, 1988, 2, p. 109-120).

Fig. 14. Decoruri și forme ceramice din așezările: 1-7, Guanzhen Mamaozhuang (State Cultural Relicts Bureau, *Jinzhong Kaogu*, Wenwu Press, Beijing, 1998); 8-9, Baoji Fulinbao (Baoji Archaeological Team, *Baoji Fulinbao*, Wenwu Press, Beijing, 1993).

Fig. 15. Decoruri și forme ceramice din așezarea Zaoyang Diaolongbei (Archaeological Research Institute, Chinese Academy of Social Sciences, *Zaoyang Diaolongbei*, Science Press, Beijing, 2006).

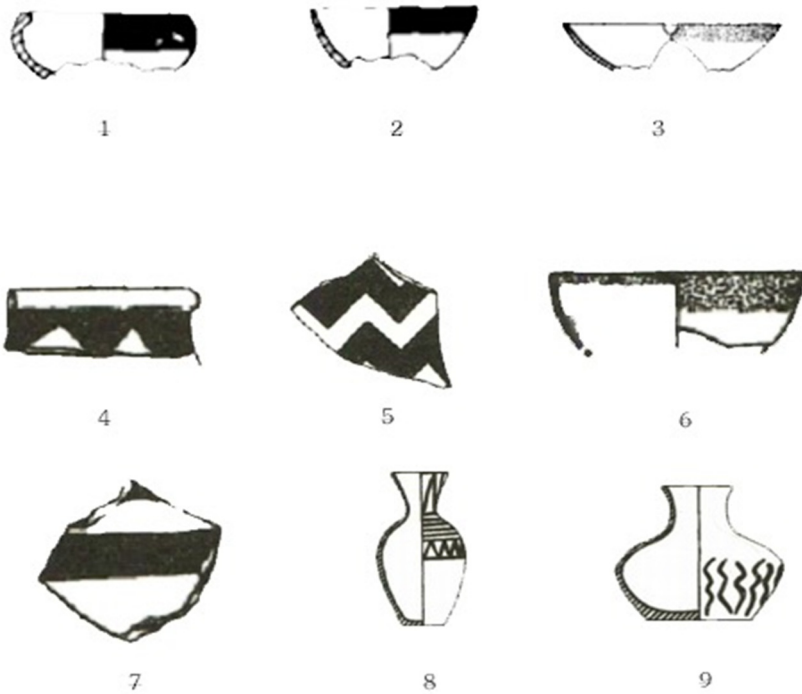
Map 1. Distribution Map of Yangshao Culture settlements. A: Guanzhong-Yuxi-Jinnan; B: Ganqing; C: Yuzhong; D: Yubei-Jizhongnan; E: Yuxinan-Exibei; F: Shan-Jin-Ji-Meng-Changcheng; 1: Banpo site; 2: Jiangzhai site; 3: Xin'an Huangpo site; 4: Dadiwan site; 5: Beishouling site; 6: Yangguan-zhai site; 7: Miaodigou site; 8: Xipo site; 9: Quanhucun site; 10: Xiawanggang site; 11: Diaolongbei site; 12: Xishan ancient city site; 13: Shuanghuaishu site; 14: Dahecun site; 15: Baligang site; 16: Miaozigou site

	Relative Chronology	Absolute Dates (BC) Andersson (1925)	Absolute Dates (BC) Andersson (1943)
Late stone age	Qijia phase	3500-3200	2500-2200
	Yangshao phase	3200-2900	2200-1700
	Machang phase	2900-2600	1700-1300

Table 1. Andersson's periodization and chronologies of Yangshao Culture
(J. G. Andersson, *op. cit.*, 1925; Idem, *op. cit.*, 1943)

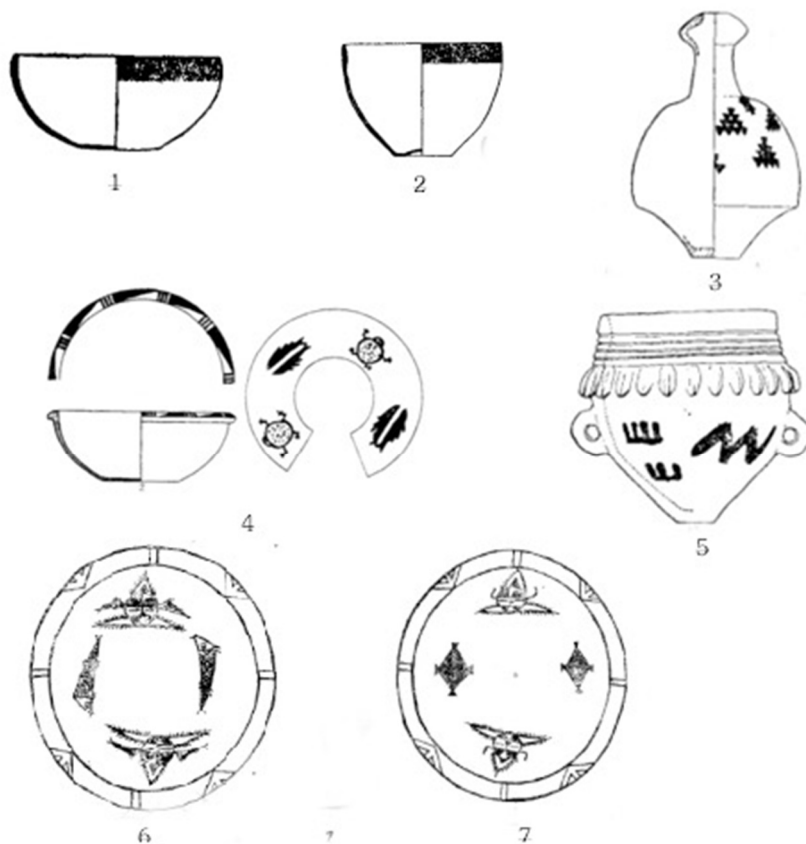
Period	Phase	Guanzhong-Yuxi-Jinnan	Ganqing	Yuzhong	Yubei-Jizhongnan	Yuxinan-Exibei	Shan-Jin-Ji-Meng-Changcheng
Early	Phase I	Phase II of Lingkou remains BC5009~ BC4499		Phase V of Shi Gu remains	Category A of Phase I of Bei Fudi remains 4 BC6000~ BC5000	Dazhangzhuang Remains	
	Phase II	Banpo Type 22 BC4909~ BC3836		Hougang Type 5 BC4900 ~ BC4000		Xiawanggang Type / BC5000~ BC4000	Shihushan Remains / around BC4500
	Phase III	Shijia Type 6 BC4141±165~ BC3935±110					
Middle	Phase IV	Miaodigou Type 12 BC4035~BC3790			Diaoyutai Type 3 BC4000~BC3500	Baligang Type 2 BC3500~BC4000	Wangmushan Type
Late	Phase V	Xiwangcun Type 15 BC3530~ BC2862	Shilingxia Type BC3500~ BC3300	Qinwangzhai Type 8 BC3780~ BC2788	Dasikongcun Type 4 BC3500~ BC2600	Zhaowan Type 6 BC3510~ BC3019	Hashengbulang Type 2 BC3500~ BC3000

Table 2. Region types and chronology of Yangshao Culture
(after Q. M. Gong, *op. cit.*, 2002)

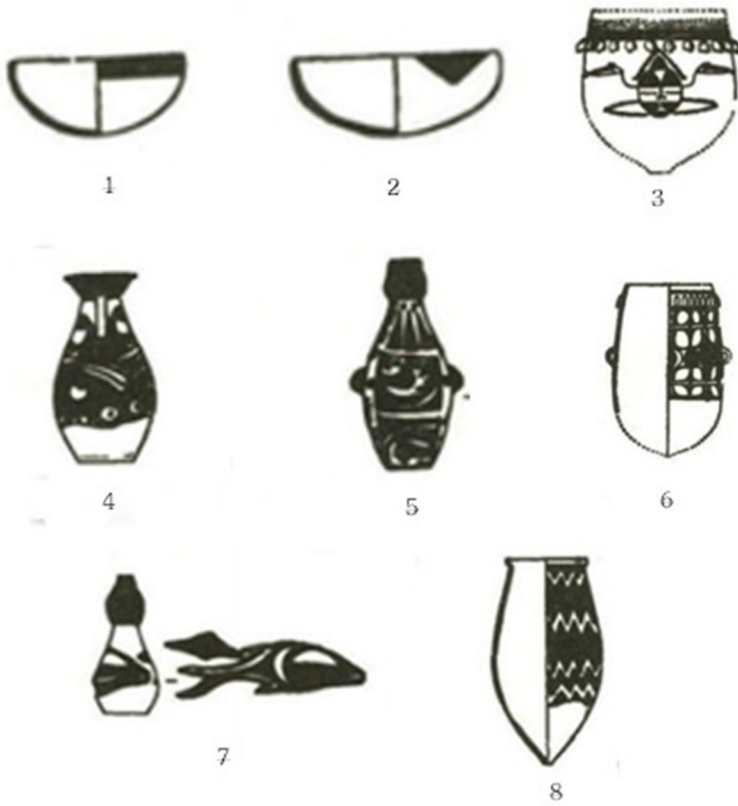
Early Yangshao period — Phase I of early age

Fig. 1. 1-2, Changge Shigu Site (after T. S. Guo, J. X. Chen, *Changge Shigu Yizhi Fajue Baogao*, in *Huaxia Archaeology*, 1, 1987, p. 3-125, 225-232); 3, Yixian Laishui Site (after G. Bu, Y. G. Zhu, D. F. Wu, *Hebei Yixian Laishui Guyizhi Shijue Baogao*, in *Kaogu Xuebao (Acta Archaeologica Sinica)*, 4, 1988, p. 421-454, 505-512); 4-7, Lintong Lingkou Site (after Shaanxi Institute of Archaeology, *Lintong Lingkoucun*, Sanqin Press, Shaanxi, 2004); 8-9, Xichuan Xiawanggang Site (after Henan Archaeological Association, *Lun Yangshao Wenhua*, Central China Heritage Editorial Board, Zhengzhou, 1986)

Early Yangshao period — Banpo type

Fig. 2. 1-3, Lingtong Jiangzhai Site (after Xi'an Banpo Museum, Lintong Jiangzhai Culture Center, 1972 *Nian Chun Lintong Jiangzhai Yizhi Fajue Jianbao*, in *Kaogu (Archaeology)*, 3, 1973, p. 134-145, 197-200); 4-5, Baoji Beishoulin Site (after S. SX. Liu, G. Z. Yang, X. P. Liang, 1977 *Nian Baoji Beishouling Yizhi Fajue Jianbao*, in *Kaogu (Archaeology)*, 2, 1979, p. 97-106, 118, 193-196); 6-7, Xi'an Banpo Museum, *Xi'an Banpo*, Science Press, Beijing, 1963)

Early Yangshao period—Shijia type

Fig. 3. 1-8, Lintong Jiangzhai Site (after Xi'an Banpo Museum, Shaanxi Academy of Archaeology, Lintong Museum, *Jiangzhai, Report on Excavations at a Neolithic Site*, Cultural Relicts Press, Beijing, 1988)

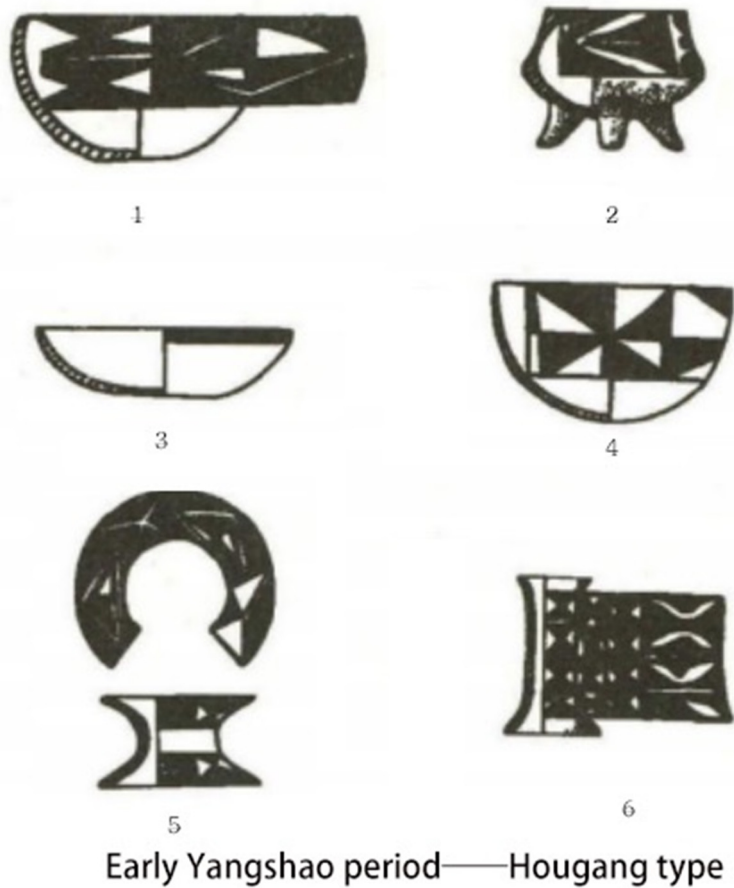
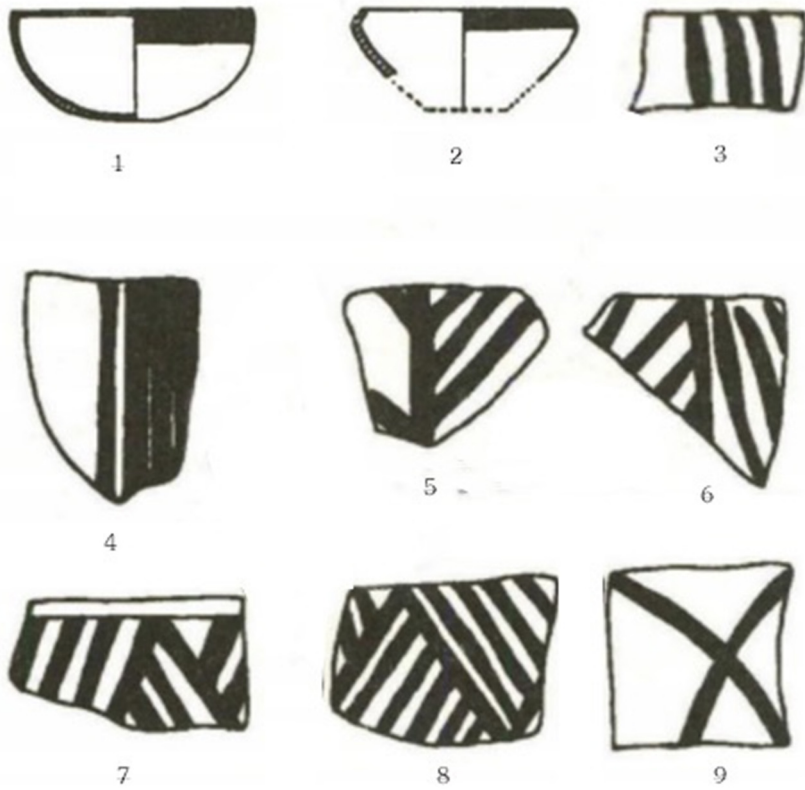
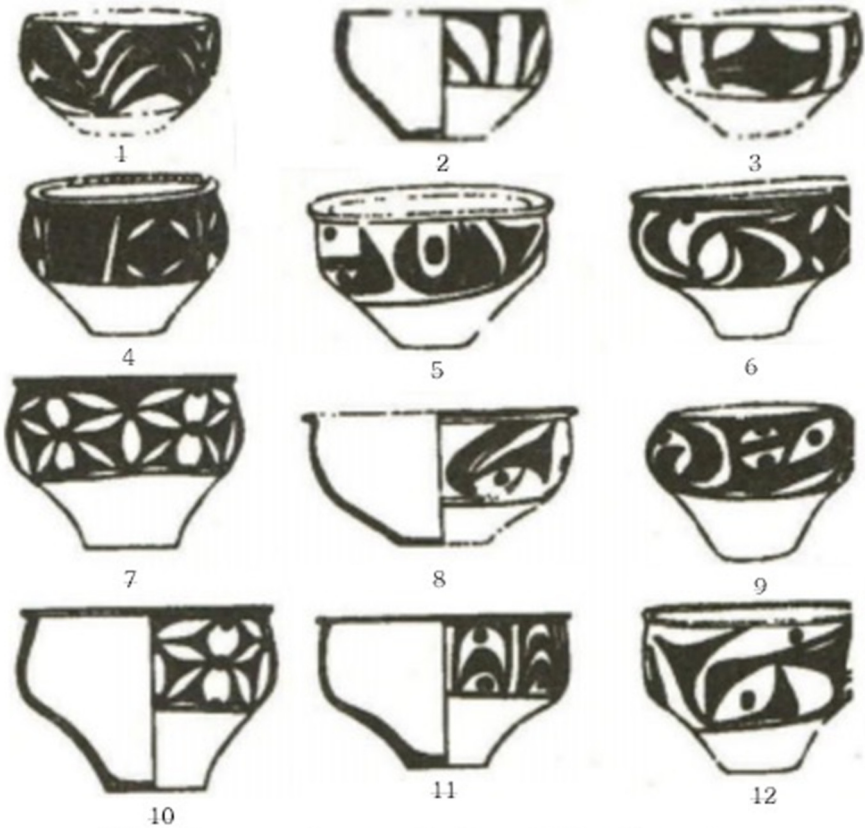

Fig. 4. 1-6, Anyang Hougang Site (after Anyang Excavation Team, Archaeological Research Institute, Chinese Academy of Social Science, 1972 *Nian Chun Anyang Hougang Fajue Jianbao*, in *Kaogu Xuebao (Acta Archaeologica Sinica)*, 5, 1972, p. 8-19, 65-67)

Early Yangshao period—Xiawanggang type

Fig. 5. 1-9, Xichuan Xiawanggang Site (after Henan Institute of Cultural Relicts, *Xichuan Xiawanggang*, Wenwu Press, Beijing, 1989)

Middle yangshao period—Miaodigou type

Fig. 6. 1-12, Shanxian Miaodigou Site (after Archaeological Research Institute, Chinese Academy of Social Sciences, *Miaodigou yu Sanliqiao*, Science Press, Beijing, 1959)

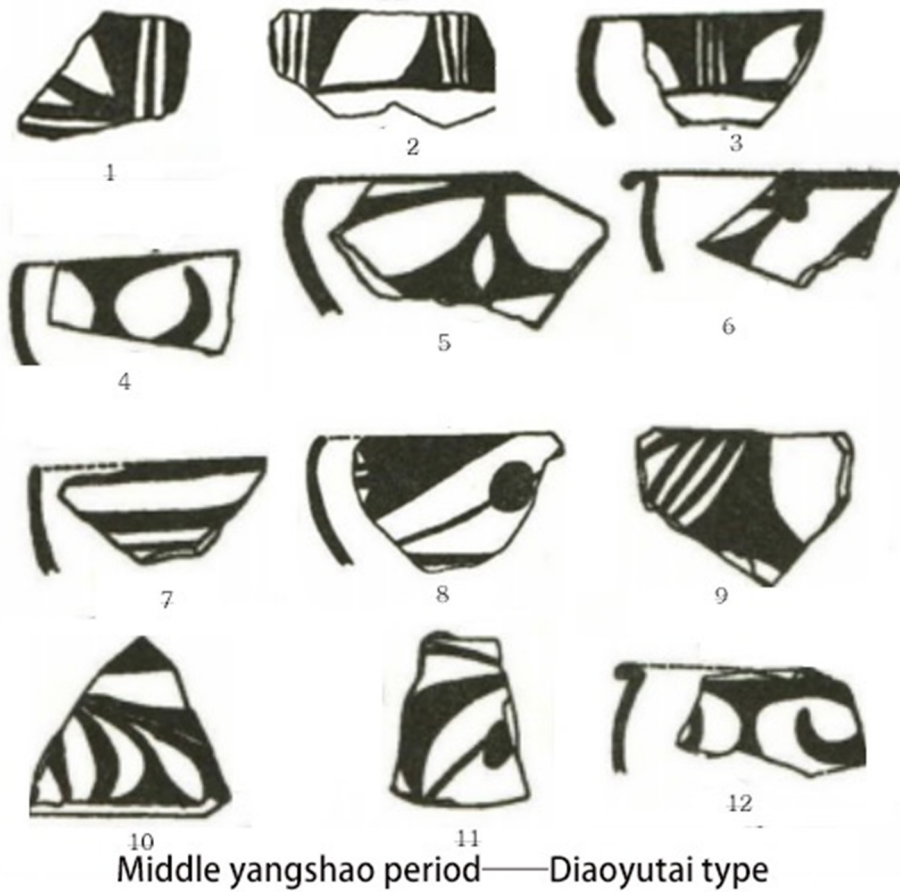
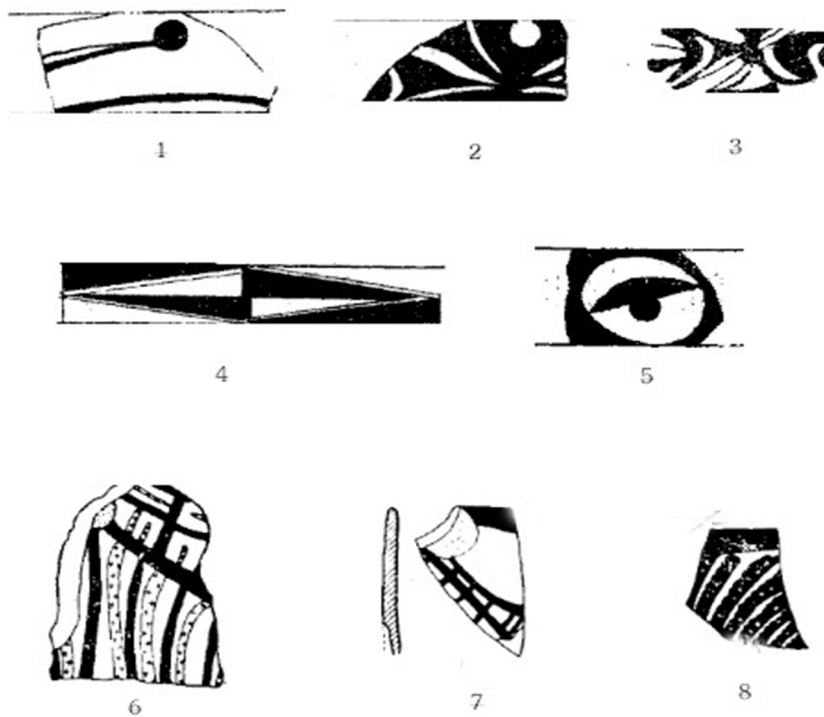
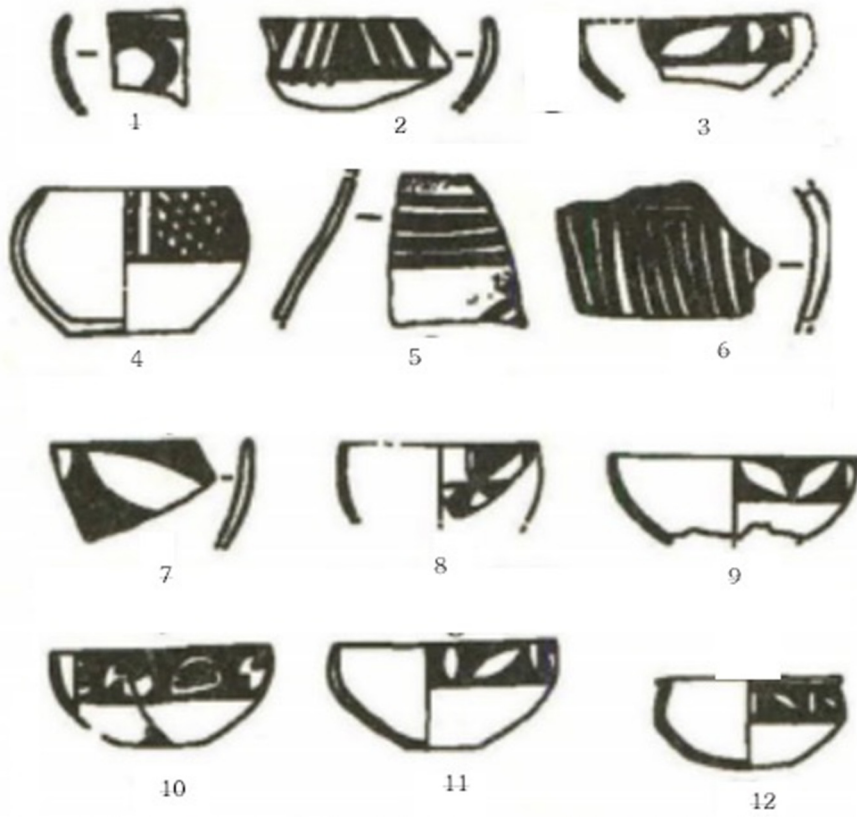

Fig. 7. 1-2, Quyang Diaoyutai Site (after Y. T. Zhao, J. K. Yang, *Quyangxian Fujin Xin Faxian de Guwenhua Yizhi*, in *Kaogu Tongxun*, 1, 1955, p. 54-56); 3-12, Weixian Sanguan Site (after Z. S. Kong, W. J. Zhang, Y. Chen, 1977 *Nian Yuxian Xinshiqi Shidai Kaogu de Zhuyao Shouhuo*, in *Kaogu (Archaeology)*, 2, 1981, p. 97-105, 150, 193-194)

Middle yangshao period—Baligang type

Fig. 8. 1-5, Xichuan Xiaji Site (after W. X. Tan, *Xichuan Xiaji Xinshiqi Shidai Yizhi Fajue Baogao*, in *Zhongyuan Wenwu*, 1, 1989, p. 1-19, 97-100); 6-8, Zaoyang Diaolongbei Site (after J. Wang, F. Q. Tian, W. D. Huang, *Hubei Zaoyangshi Diaolongbei Xinshiqi Shidai Yizhi Shijue Jianbao*, in *Kaogu (Archaeology)*, 7, 1992, p. 589-606, 674-678)

Middle yangshao period——Wangmupoxia type

Fig. 9. 1-13, Liangcheng Wangmupoxia Site (after Inner Mongolia Institute of Cultural Relicts, *Daihai Kaogu San-Yangshao Wenhua Yizhi Fajue Baogao*, Science Press, Beijing, 2003)

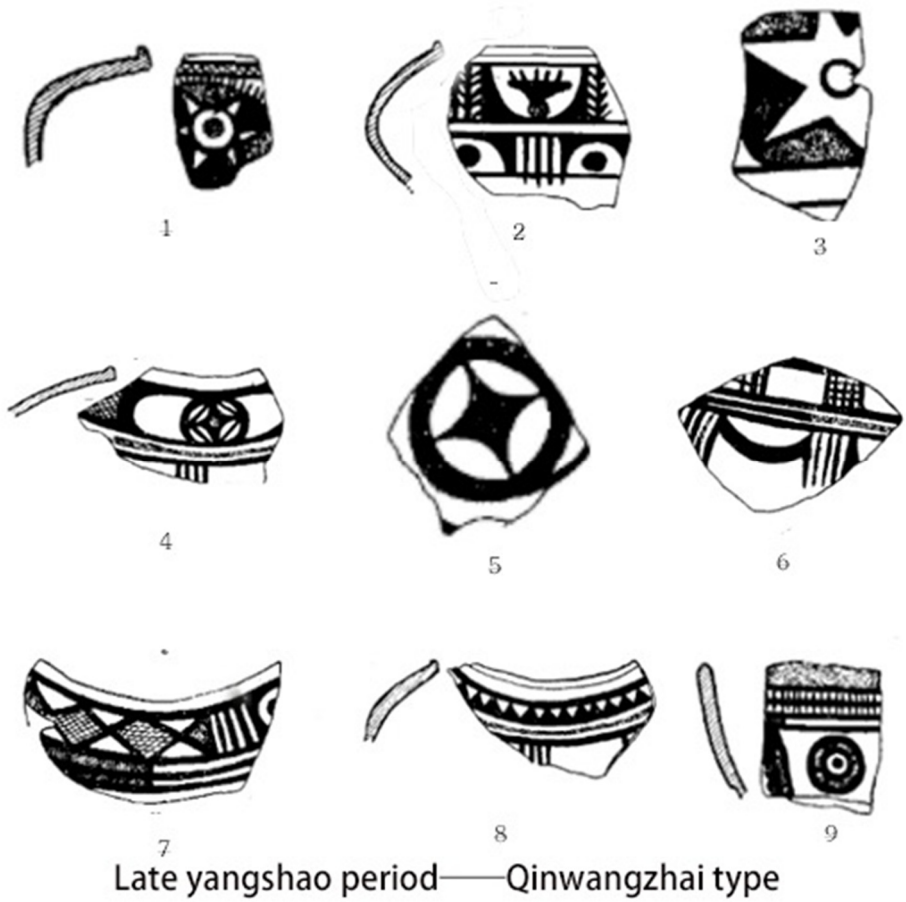
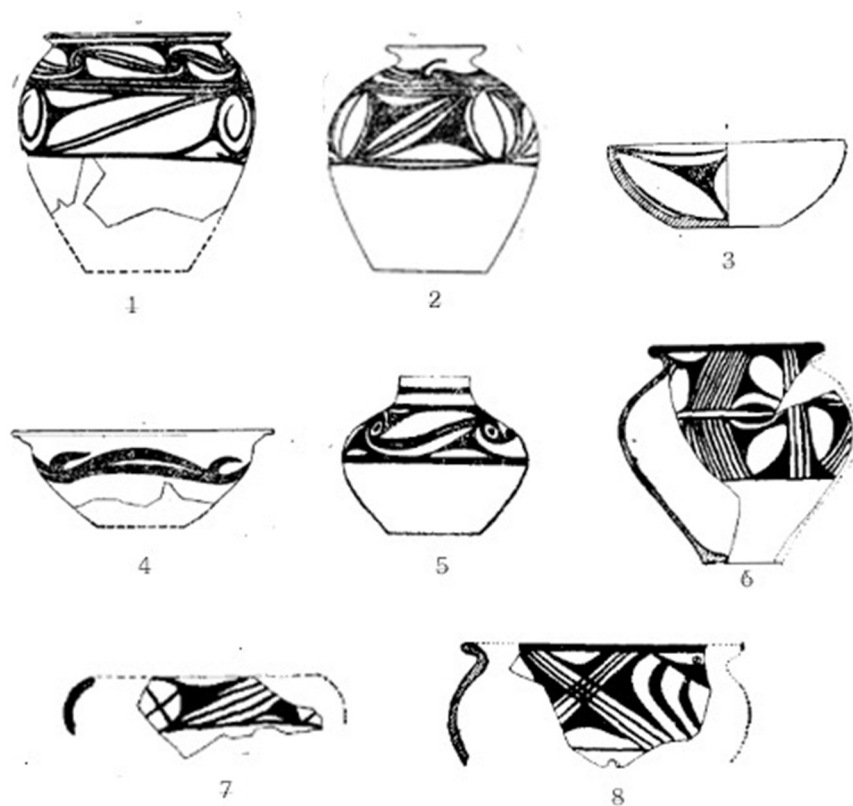
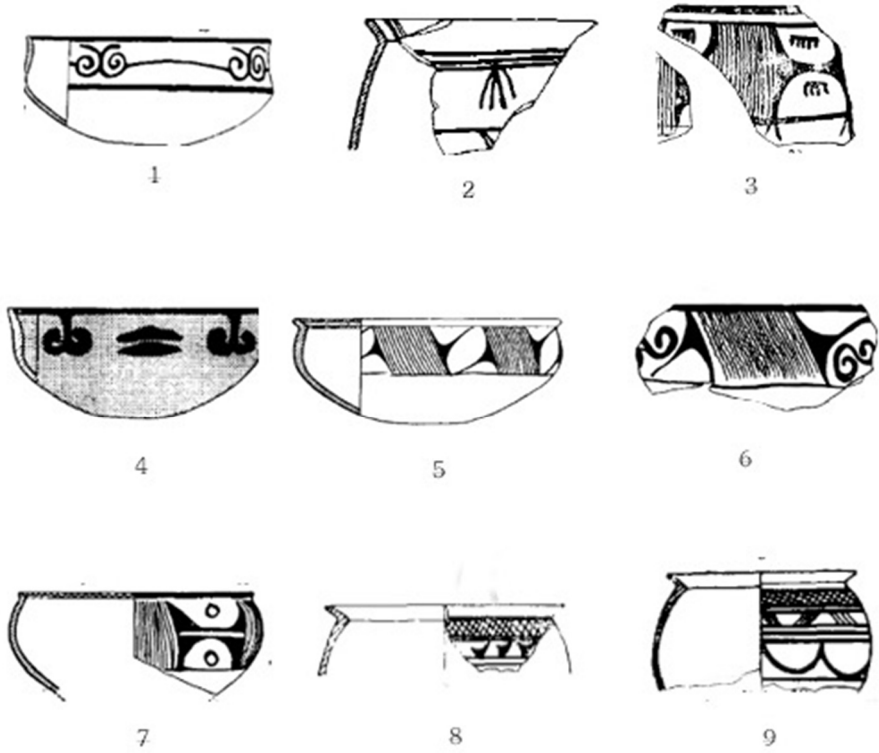

Fig. 10. 1-9, Zhengzhou Dahecun Site (after Zhengzhou Dahecun Museum, *Zhengzhou Dahecun Yizhi Fajue Baogao*, in *Kaogu Xuebao*, 3, 1979, p. 301-375, 403-416)

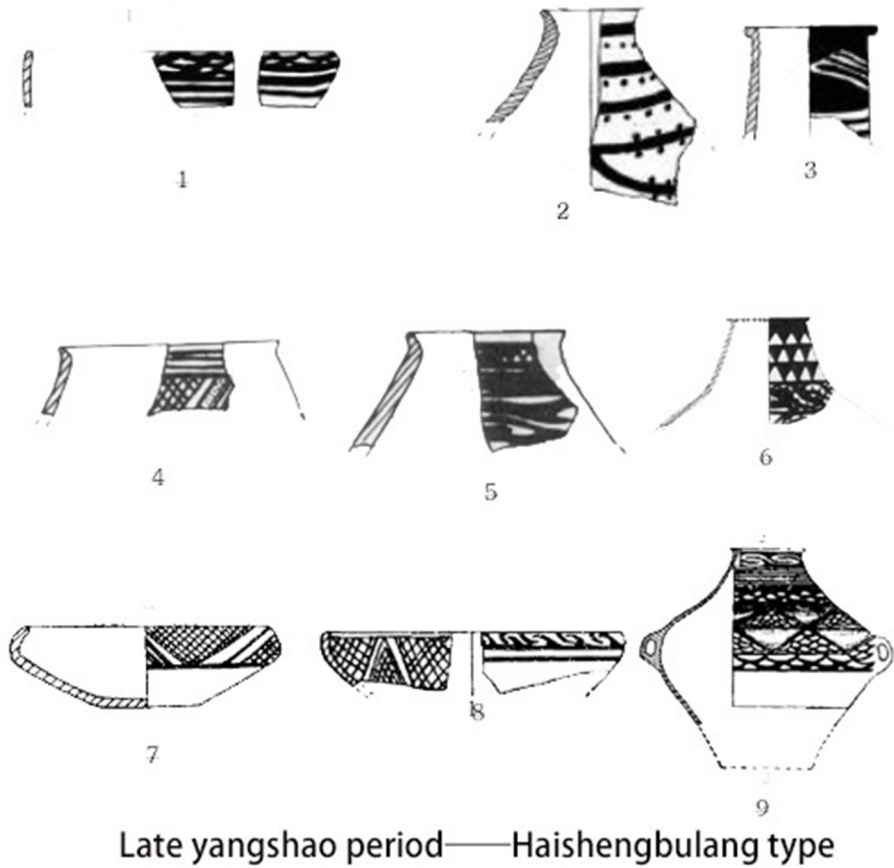
Late yangshao period—Shilingxia type

Fig. 11. 1-4, Wushan Fujiamen Site (after X. Zhao, *Gansu Wushan Fujiamen Shiqian Wenhua Yizhi Fajue Jianbao*, in *Kaogu (Archaeology)*, 4, 1995, p. 289-296, 304, 385); 5, Tianshui Shizhaocun Site (after X. Zhao, M. L. Ye, F. Q. Tian, *Gansu Tianshuishi Zhaocun Shiqian Wenhua Yizhi Fajue*, in *Kaogu (Archaeology)*, 7, 1990, p. 577-586, 673); 6-8, Minhe Yangwapo Site (after Qinghai provincial cultural relicts and Archaeology team, *Qinghai Minghe Yangwapo Yizhi Shijue Baogao*, in *Kaogu (Archaeology)*, 1, 1984, p. 15-20, 97)

Late yangshao period—Dasikong type

Fig. 12. 1-4, Laomogang Site (after X. Z. Yang, *Anyang Huaihe Liuyu Jige Yizhi de Shijue*, in *Kaogu (Archaeology)*, 7, 1965, p. 326-338); 5-7, Anyang Baojiatang Site (after X. G. Fu, *Anyang Baojiatang Yangshao Wenhua Yizhi*, in *Kaogu Xuebao*, 2, 1988, p. 169-188, 261-264); 8-9, Xinxiang Luositan Site (after X. X. Liu, X. F. Wang, *Henan Xinxiangxian Luositan Yizhi Shijue Jianbao*, in *Kaogu (Archaeology)*, 2, 1985, p. 97-107)

Late yangshao period—Haishengbulang type

Fig. 13. 1-6, Tuoketuoxian Haishengbulang Site (after Y. H. Tan, 2014 *Nian Tuoketuoxian Haishengbulang Yizhi Fajue Jianbao*, in *Caoyuan Wenwu*, 1, 2016, p. 19-39); 7-8, Baotou Xiyuan Site (Z. M. Yang, Y. X. Hu, X. S. Li, *Baotoushi Xiyuan Xinshiqi Shidai Yizhi Fajue Jianbao*, in *Kaogu (Archaeology)*, 4, 1990, p. 295-306, 313); 9, Qingshuihe Bainiyaozi Site (X. Cui, *Qingshuihe Bainiyaozi Dian Fajue Jianbao*, in *Kaogu (Archaeology)*, 1988, 2, p. 109-120)

Late yangshao period—Xiwangcun type

Fig. 14. 1-7, Guanzhen Mamaozhuang Site (after State Cultural Relicts Bureau, *Jinzhong Kaogu*, Wenwu Press, Beijing, 1998); 8-9, Baoji Fulinbao Site (after Baoji Archaeological Team, *Baoji Fulinbao*, Wenwu Press, Beijing, 1993)

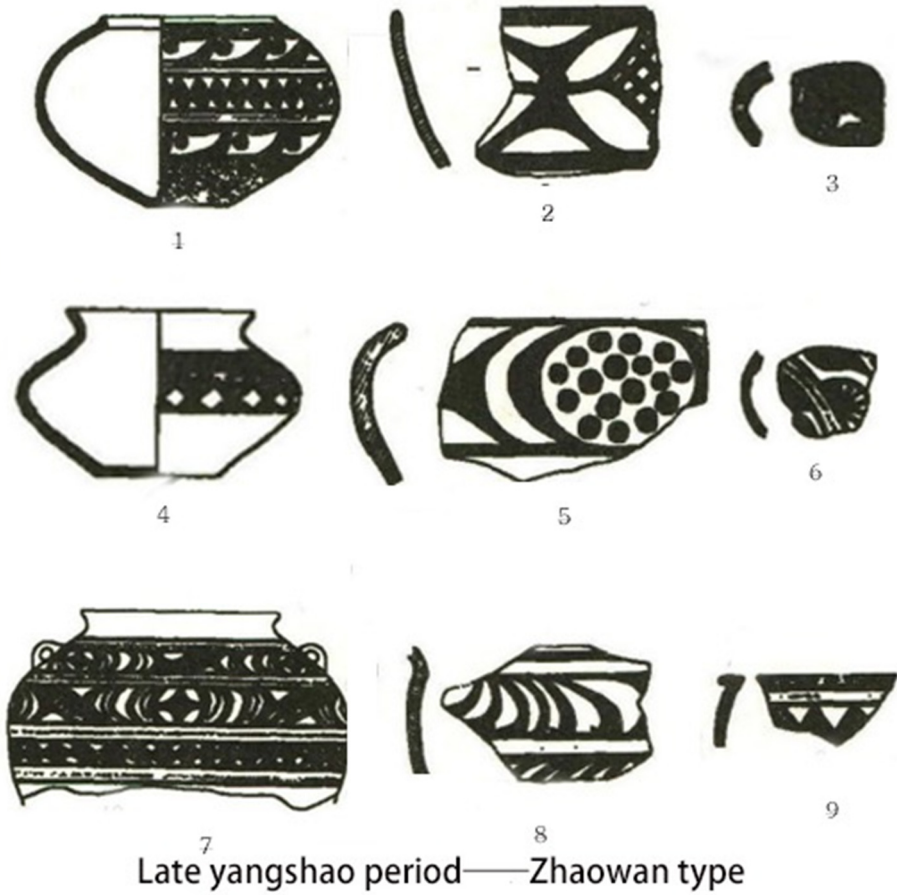

Fig. 15. 1-9, Zaoyang Diaolongbei Site (after Archaeological Research Institute, Chinese Academy of Social Sciences, *Zaoyang Diaolongbei*, Science Press, Beijing, 2006)

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI
MUZEUL DE ISTORIE A MOLDOVEI

CERCETĂRI ISTORICE
(SERIE NOUĂ)

AD MEMORIAM SORIN IFTIMI

XLI
2022

IAȘI
2022

COMITETUL DE REDACȚIE

Senica ȚURCANU (redactor șef)
Costică ASĂVOAIE
Ioan IAȚCU
Tamilia-Elena MARIN
Adriana MIRON (secretar de redacție)
Cosmin NIȚĂ
Loredana SOLCAN

Traduceri revizuite/realizate

Simona POSTOLACHE

Copertă și DTP

Cătălin HRIBAN

Adresa redacției

Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași
Muzeul de Istorie a Moldovei
Piața Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1
Iași, RO-700028
Telefon: 04 0232218383
Fax: 04 0332408166
e-mail: cercetari.istorice@yahoo.com

ISSN 1453-3960

EDITURA PALATUL CULTURII

Iași

SUMAR
SOMMAIRE – CONTENTS – INHALT

ABREVIERI / Abbreviations – Abreviations – Abkürzungen	5
Sorin Iftimi, la un an de la trecerea în veșnicie. Gânduri despre un coleg drag (Ioan IAȚCU)	11
Senica ȚURCANU, New discoveries in old collections: a “Double Janus” anthropomorphic vessel discovered at Trușești / Noi descoperiri în vechi colecții: un vas antropomorf de tip „Dublu Janus” descoperit la Trușești	23
Ting AN, Mădalin-Cornel VĂLEANU, Huan REN, Yan XIANG FU, Luoya ZHU, The Yangshao Culture in China. A short review of over 100 years of archaeological research (I) / Cultura Yangshao din China. Scurt istoric a peste 100 de ani de cercetare arheologică (I)	53
Ioan IAȚCU, Tamilia-Elena MARIN, Descoperiri romane de pe valea Prutului: O reprezentare în bronz a zeiței Venus / Roman discoveries in the Prut Valley: A bronze representation of the goddess Venus	87
Celina GORA, Nicoleta CABA, Filip CIOBĂNAȘU, Valorificare prin cercetare și conservare: Cazul ansamblului de la Hilișeu-Crișan, județul Botoșani / Valorization through research and preservation. The case of the ensemble of Hilișeu- Crișan, Botoșani county	101
Voica-Maria PUȘCAȘU, Comentarii și observații privind rezultatele cercetărilor efectuate de arheologul Vlad Zirra în anul 1963 la mănăstirea Dragomirna / Comments and observations concerning the results of research carried out by archaeologist Vlad Zirra in 1963 at Dragomirna Monastery	113
Eduard RUSU, Muzica și puterea politică – o abordare conceptuală / Music and political power – A conceptual approach	133
Violeta-Anca EPURE, Stat și societate la Dunărea de Jos în percepția consulilor și voiajorilor francezi prepașoptiști. Fragmente de viață politică de la finele veacului al XVIII-lea și până la 1812 (I) / Etat et société au Bas Danube dans la vision des consuls et de voyageurs français avant 1848. Fragments de vie politique de la fin du XVIIIème siècle jusqu’a 1812 (I)	155

Minola IUTIȘ, Răscoala din 1784 condusă de Horea, Cloșca și Crișan reprezentată în pictura românească din Muzeul de Artă din Iași / <i>The 1784 uprising lead by Horea, Cloșca and Crișan represented in the Romanian painting of the Art Museum in Iași</i>	175
Ștefan S. GOROVEI, Artur Gorovei, Neculai Beldiceanu. Artistul și omul. Un manuscris inedit / <i>Arthur Gorovei, Nicolas Beldiceanu. L'artiste et l'homme. Un manuscrit inédit</i>	187
Narcis Dorin ION, Neobosita victorie asupra trecutului. Convorbiri cu Olga Racoviță / <i>The relentless victory over the past. Conversations with Olga Racoviță</i>	225
Corneliu CIUCANU, Considerații privind România și problema Basarabiei în perioada interbelică / <i>Considerations regarding Romania and the issue of Bessarabia during the Interwar period</i>	257
Cristian SANDACHE, Școala românească în timpul guvernării legionare. Ministeriatul lui Traian Brăileanu. Secvențe / <i>The Romanian school during the Legionary governance. Traian Brăileanu's ministry. Sequences</i>	291
Remus TANASĂ, Siruni, fondul de la Arhivele Naționale și Securitatea / <i>Siruni, the National Archives fund and the Securitate</i>	299

Obituaria

ION T. NICULIȚĂ (27. 05. 1939 – 2. 01. 2022) (Alexandru BERZOVAN)	309
---	-----

Recenzii și note de lectură

Nicolae URSULESCU, <i>Civilizația Cucuteni și ariile culturale învecinate. O retrospectivă bibliografică</i> , Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2022, 591 p. și 11 figuri. (Maria-Cristina CIOBANU)	313
Adela KOVÁCS, Alexandru NECHIFOR, Constantin APARASCHIVEI, <i>Frumusețea transpusă în lut. Catalogul statuetelor antropomorfe cucuteniene din Muzeul Județean Botoșani</i> , Editura Mega, Cluj-Napoca, 2021, 380 p. (Senica ȚURCANU).....	317
Mugur ANDRONIC, <i>Fortificațiile Bucovinei de-a lungul timpului</i> , Suceava, 2021, 185 p. + 44 de ilustrații (Costică ASĂVOAIE).....	320
Narcis Dorin ION, <i>Florica. Vatra Brătienilor</i> , Muzeul Național Brătianu, Ștefănești, 2020, 420 p. (Iulian PRUTEANU-ISĂCESCU).....	323

DESCOPERIRI ROMANE DE PE VALEA PRUTULUI: O REPREZENTARE ÎN BRONZ A ZEIȚEI VENUS

Ioan IAȚCU¹, Tamalia-Elena MARIN¹

Cuvinte cheie: *Venus, Imperiul Roman, Dacia, barbaricum, dacii liberi, Prut*

Keywords: *Venus, Roman Empire, Dacia, barbaricum, Free Dacians, Prut*

În primăvara anului 2021, în vatra satului Perieni (comuna Probotă, jud. Iași) (Fig. 1), pe când se afla în grădina bunicilor săi, un copil a făcut o descoperire senzațională cu un puternic răsunet în comunitatea științifică românească: o statueta extrem de rară pe aceste meleaguri ce o reprezintă pe Venus (Aphrodita), zeița iubirii în mitologia greco-romană.

Piesa se află în patrimoniul Muzeului de Istorie a Moldovei Iași, la numărul de inventar 23.915 (Fig. 2-4). Are următoarele dimensiuni: înălțimea = 13,6 cm; lățimea maximă = 4,1 cm.

În urma analizei de spectrofotometrie de fluorescență de raze X, s-a stabilit că statueta este realizată dintr-un aliaj de cupru (50,48%), plumb (24,81%) și staniu (23,70%), la care se adaugă și alte elemente prezente în procentaje mici: zinc (0,63%) și fier (0,39%)². Este turnată plin în zona trunchiului și gol în zona brațelor. Păstrează pe suprafața ei o frumoasă patină verde. Deși prezintă ușoare zgârâieturi, starea ei de conservare este foarte bună.

Zeița Venus este redată nud, stând în picioare. Corpul este alungit, sânii ușor vizibili, iar buricul este marcat printr-o incizie. Zona inghinală (*delta inguinalis*) este bine definită, evidențiindu-se *mons veneris* (*mons pubis*). Șoldurile și coapsele sunt puțin proeminente. Sinuozitatea liniei spatelui este dată de coloana vertebrală, la care este evidențiat, în partea inferioară, orificiul de ieșire intravertebral, așa-numita „coadă de cal” (*Cauda equina*). Fesele sunt bine conturate.

¹ Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași – Muzeul de Istorie a Moldovei, IAȘI.

² Investigațiile noninvazive au fost realizate în cadrul Centrului de Cercetare și Restaurare-Conservare a Patrimoniului Cultural din cadrul Complexului Muzeal Național „Moldova” Iași, conform buletinului de analize fizico-cimice nr. 41/ 17.03.2022.

Ea se sprijină pe piciorul stâng. În schimb, membrul inferior drept, flexat de la genunchi, cu gamba dusă în spate, se sprijină pe degetele de la picior. Această poziție este cunoscută în sculptură sub numele de *contraposto*. Golul din talpa piciorului stâng indică faptul că piesa era fixată într-o bază, cel mai probabil din același metal.

Brațul stâng este întins înainte, mâna fiind ruptă din vechime³. Deși brațul drept lipsește, linia curbă a umărului poate să sugereze că ar fi putut să-și acopere zona pubiană cu mâna, gest ce ar putea să o încadreze în categoria statuetelor de tip *Venus pudica*.

Capul, ușor înclinat, este întors spre umărul drept. Fața ovală încadrează nasul drept și subțire. Gura mică și scurtă, cu buzele semideschise, emană senzualitate (Fig. 6). Părul ondulat, adunat într-o buclă la ceafă (*krabylos*), cade în două cozi răsucite pe fiecare umăr. Faptul că zeița poartă o diademă înaltă cu cinci proeminențe (butoni), face ca acest tip de statueta să fie cunoscut în literatura de specialitate și sub numele de *Venus diademata*.

Imaginea zeiței este destul de realistă. Simetria feței și proporțiile corpului, ce-i conferă o siluetă zveltă, arată o bună cunoaștere a părților anatomice. Naturaletăea cu care se formează contrapostul și ușoara răsucire a piciorului drept contribuie la crearea unui efect de mișcare. În urma analizei stilistice putem spune că piesa vine să ne transmită toate calitățile acestei zeițe: frumusețe, sexualitate și fertilitate.

*

Pentru a defini tipul iconografic, ne vom raporta la două elemente definitorii: poziția și mișcarea. În majoritatea cazurilor de reprezentare a variantei *pudica*, există regula ca mâna dusă către pubis să fie opusă piciorului flexat, așa cum se întâlnește deja la celebra Venus de Knidos, creație a sculptorului Praxiteles⁴, care a supraviețuit prin copii ajunse până astăzi. Nu este obligatoriu ca respectivul canon să fie într-un totu respectat, așa cum se poate observa la o serie de statuete de tip *Venus pudica*, realizate în bronz, cum ar fi cea donată Bibliotecii Naționale a Franței de către arheologul, numismatul și colecționarul Honoré Théodoric d'Albert, duce de Luynes⁵, precum și cea care se păstrează în colecția Louis de Clercq⁶. Tot în respectiva categorie se înscriu

³ La statuetele care au brațele rupte, de cele mai multe ori încadrarea lor tipologică este pusă sub semnul întrebării, cf. L. Țeposu-Marinescu, *Tipuri de statuete de bronz romane din Dacia*, în *Sargetia*, XXI-XXIV, 1988-1991, p. 64.

⁴ A. Furtwängler, *Aphrodite (sub voce)*, în W. H. Roscher (Hrsg.), *Ausführliches Lexikon des Griechischen und Römischen Mythologie*, vol. I, Druck und Verlag von B. G. Teubner, Leipzig, 1884-1890, col. 416.

⁵ E. Babelon, J.-A. Blanchet, *Catalogue des bronzes antiques de la Bibliothèque Nationale*, publié sous les auspices de l'Académie des Inscriptions et belles-Lettres, Ernest Leroux, Éditeur, Paris, 1895, fig. 230.

⁶ A. de Ridder, *Collection de Clercq. Catalogue*, tome III, *Les bronzes*, publié par les soins de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres et sous la direction de Mm. De Vogüé, E. Babelon, E. Pottier, Ernest Leroux, éditeur, Paris, 1905, pl. VIII, cat. 32.

și statueta care a aparținut romancierului francez Henry de Montherlant⁷, precum și cea achiziționată în 1990 de galeria Jean-Philippe Mariaud de Serres (Paris)⁸.

În spațiul românesc, printre analogiile cele mai apropiate se situează statuetele provenind de la Drobeta (Drobeta-Turnu Severin, jud. Mehedinți), Ulpia Traiana Sarmizegetusa (Sarmizegetusa, jud. Hunedoara) și Gilău (jud. Cluj). Pentru aceasta din urmă, „simplul gest de a îndoi piciorul din genunchi, ca și cum ar vrea să-și acopere sexul, ori de a duce mâna în zona pubiană, o poate încadra în categoria generală de Venus pudica”⁹.

La Venus descoperită la Perieni, în condițiile în care zeița și-ar duce mâna dreaptă în față, statueta aflată în patrimoniul prestigioasei instituții franceze amintită mai sus ar fi una dintre cele mai apropiate analogii. În privința respectivului tip, de obicei zeitatea apare însoțită de unul dintre atribute, cum ar fi mărul sau oglinda. Nu este exclusă nici varianta ca zeița să fie însoțită de ambele elemente. Dacă ar fi să luăm în calcul această situație, atunci ea ar ține în mâna stângă oglinda în care privește, iar în mâna dreaptă mărul discordiei. Analogia cea mai apropiată de respectivul tip ar fi statueta din colecția Louis de Clercq, achiziționată la Amrith (astăzi Tartus, Siria)¹⁰.

*

Pe teritoriul României statuetele de *terracotta*¹¹ se întâlnesc în toate contextele. Faptul că deseori au fost identificate tipare¹², arată că exista și o producție locală. De asemenea, rețin atenția reprezentările în marmură (Deva¹³, Drobeta (Drobeta-Turnu Severin))¹⁴, Tibiscum (Jupa, jud. Caraș-Severin)¹⁵, Porolissum (Moigrad, jud. Sălaj)¹⁶, dar și cele din plastica minoră, așa cum sunt piesele de gliptică (geme provenind, cel mai

7 <https://www.artcurial.com/fr/lot-aphrodite-en-bronze-art-romain-vers-le-2e-siecle-3303-86> (accesat la 9 noiembrie 2022).

8 *De César à César! Importantes sculptures*, Jeudi 28 Avril 2021, Hôtel des Ventes de Monte-Carlo, cat. 5, <https://hvmc.com/de-cesar-a-cesar-importantes-sculptures/> (accesat la 20 septembrie 2022).

9 L. Țeposu-Marinescu, *Divinități și personaje mitologice din pantheonul greco-roman*, în L. Țeposu-Marinescu, C. Pop, *Statuetele de bronz din Dacia romană*, I, MNIR, 2000, p. 86-87, cat. 93, pl. 50/93; Eadem, *Statuete antropomorfe de bronz din Dacia*, editori I. Oberländer-Târnoveanu, M. Dima, CIMEC 2003, cat. 89, 92-93 (http://www.cimec.ro/Arheologie/Statuete_bronz/Statuete/Catalog/DivRomane/Feminine/venus.htm, accesat la 17 noiembrie 2022).

¹⁰ A. de Ridder, *op. cit.*, cat. 115, pl. XXV.

¹¹ C. Mușețeanu, D. Elefterescu, *Teracote de Durostorum reprezentând-o pe Venus*, în *Pontica*, XVIII, 1985, p. 185-191.

¹² S. Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei. Secolele II î. e. n. – III e. n.*, Editura Junimea, Iași, 1981, p. 208, pl. 22/8; A. Antal, *Venus Cult in Roman Dacia*, BMN XLIX, Mega Publishing House, Cluj-Napoca, 2016, cat. 249.

¹³ *Ibidem*, cat. 264.

¹⁴ *Ibidem*, cat. 98.

¹⁵ *Ibidem*, cat. 126.

¹⁶ *Ibidem*, cat. 148-149.

probabil, din Dacia romană)¹⁷ ori reprezentările stilizate de pe acele de păr (Alba-Iulia)¹⁸ și furcile de tors realizate din materii dure de origine animală, cum ar fi osul (Capidava)¹⁹. La toate acestea se adaugă și puținele reprezentări întâlnite în mozaicurile policrome, printre care putem aminti „Judecata lui Paris”²⁰ ori „Venera cu amorași”²¹, ambele de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa.

Cele mai multe statuete din bronz au fost descoperite în următoarele localități: nouă la Potaissa (Turda, jud. Cluj)²²; șapte la Drobeta (Drobeta-Turnu Severin)²³; șase la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (Sarmizegetusa)²⁴. Patru statuete s-au descoperit la Porolissum (Moigrad)²⁵ și câte trei la Apulum (Alba-Iulia, jud. Alba)²⁶ și Romula (Reșca, jud. Olt)²⁷. Câte două s-au descoperit la Sucidava (Corabia, jud. Olt)²⁸; Hinova (jud. Mehedinți)²⁹; Ilișua (jud. Bistrița-Năsăud)³⁰; Tibiscum (Jupa)³¹; Micia (Vețel, jud. Hunedoara)³². Câte un singur exemplar s-a descoperit în următoarele puncte: Aiud (jud. Alba)³³, Buciumi (jud. Sălaj)³⁴, Cluj-Napoca³⁵; Gherla³⁶; Gilău (jud. Cluj)³⁷; Orlea

¹⁷ *Ibidem*, cat. 344-360.

¹⁸ *Ibidem*, cat. 56.

¹⁹ A. Rațiu, *Venus Pudica on a bone distaff from Capidava*, în *CercArh*, XXIII, 2016, p. 137-150.

²⁰ A. Antal, *op. cit.*, cat. 257.

²¹ I. Miclea, R. Florescu, *Strămoșii românilor. Vestigii milenare de cultură și artă. Daco-romanii*, I, Editura Meridiane, București, 1980, p. 33-34.

²² A. Antal, *op. cit.*, cat. 295-303; L. Țeposu-Marinescu, *op. cit.*, 2003, cat. 96, 99, 109; Eadem, *op. cit.*, 2000, cat. 96, 99, 109.

²³ A. Antal, *op. cit.*, cat. 91-97; L. Țeposu-Marinescu, *op. cit.*, 2003, cat. 88-89, 91, 96, 98, 107-108; Eadem, *op. cit.*, 2000, cat. 88-89, 91, 98, 107-108, 116.

²⁴ A. Antal, *op. cit.*, cat. 258-263; L. Țeposu-Marinescu, *op. cit.*, 2003, cat. 92, 118-119; Eadem, *op. cit.*, 2000, cat. 118-119.

²⁵ A. Antal, *op. cit.*, cat. 144-147; L. Țeposu-Marinescu, *op. cit.*, 2003, cat. 113; Eadem, *op. cit.*, 2000, cat. 113-114.

²⁶ A. Antal, *op. cit.*, cat. 1-3; L. Țeposu-Marinescu, *op. cit.*, 2003, cat. 105; Eadem, *op. cit.*, 2000, cat. 105.

²⁷ A. Antal, *op. cit.*, cat. 178-180; L. Țeposu-Marinescu, *op. cit.*, 2003, cat. 106; Eadem, *op. cit.*, 2000, cat. 106.

²⁸ A. Antal, *op. cit.*, cat. 82-83.

²⁹ *Ibidem*, cat. 114-115; L. Țeposu-Marinescu, *op. cit.*, 2003, cat. 106; Eadem, *op. cit.*, 2000, cat. 95, 104.

³⁰ A. Antal, *op. cit.*, cat. 116-117; L. Țeposu-Marinescu, *op. cit.*, 2003, cat. 103, 110; Eadem, *op. cit.*, 2000, cat. 103, 110.

³¹ A. Antal, *op. cit.*, cat. 124-125; L. Țeposu-Marinescu, *op. cit.*, 2003, cat. 100-101; Eadem, *op. cit.*, 2000, cat. 100-101.

³² A. Antal, *op. cit.*, cat. 324-325; L. Țeposu-Marinescu, *op. cit.*, 2003, cat. 112, 120; Eadem, *op. cit.*, 2000, cat. 112, 120.

³³ A. Antal, *op. cit.*, cat. 58.

³⁴ *Ibidem*, cat. 66; L. Țeposu-Marinescu, *op. cit.*, 2003, cat. 117; Eadem, *op. cit.*, 2000, cat. 117.

³⁵ A. Antal, *op. cit.*, cat. 75.

³⁶ *Ibidem*, cat. 105; L. Țeposu-Marinescu, *op. cit.*, 2003, cat. 102; Eadem, *op. cit.*, 2000, cat. 102.

³⁷ A. Antal, *op. cit.*, cat. 109; L. Țeposu-Marinescu, *op. cit.*, 2003, cat. 93; Eadem, *op. cit.*, 2000, cat. 93.

(jud. Olt)³⁸; Dierna (Orșova, jud. Mehedinți)³⁹; Cumidava (Râșnov, jud. Brașov)⁴⁰ (Fig. 6). Alte trei statuete provin din locuri neprecizate de pe teritoriul Transilvaniei⁴¹.

Dacă ne referim strict la provincia romană Dacia, în privința bronzurilor mici figurate, din cele 19 piese cunoscute în contexte sigure, 15 provin din mediul militar⁴². Prezența lor în număr mare în interiorul forturilor romane explică faptul că prețul ridicat al unei astfel de piese nu putea fi acoperit decât de soldați⁴³.

De remarcat că în Dacia, răspândirea cultului acestei zeițăi se reflectă și în cele nouă inscripții ce prezintă o componentă publică, oficială, descoperite la Apulum, Micia, Vețel, Cluj-Napoca, Băile Herculane și Ulpia Traiana Sarmizegetusa⁴⁴.

În Dobrogea romană au fost descoperite patru statuete întregi, dintre care una la Urluia (comuna Adamclisi, Constanța)⁴⁵, iar celelalte trei pe *limes*-ul dunărean, după cum urmează: una la Noviodunum (Isaccea, jud. Tulcea)⁴⁶ și două la Halmyris (Murighiol, jud. Tulcea)⁴⁷. De asemenea, un cap provenind de la o statueta de tip Venus a fost descoperit la Tomis (Constanța)⁴⁸.

În spațiul nord-dunărean cuprins între Carpați și Nistru, o reprezentare în bronz a zeiței Venus provine de pe teritoriul actual al Republicii Moldova, fără a i se cunoaște cu exactitate locul descoperirii. Piesa se află în fosta colecție Mihail Șuțu, ajunsă în posesia Muzeului Național de Istorie a României. Se păstrează doar capul zeiței, care avea părul ondulat, prins la ceafă într-un coc, partea superioară fiind încununată cu o diademă în formă de semilună⁴⁹.

Întrucât statueta de la Perieni este de bună calitate, cel mai probabil ea este produsul unui atelier din spațiul italic, unde meșterul artizan era unul extrem de

³⁸ A. Antal, *op. cit.*, cat. 169; L. Țeposu-Marinescu, *op. cit.*, 2003, cat. 115; Eadem, *op. cit.*, 2000, cat. 115.

³⁹ A. Antal, *op. cit.*, cat. 170.

⁴⁰ *Ibidem*, cat. 175.

⁴¹ *Ibidem*, cat. 340-343; L. Țeposu-Marinescu, *op. cit.*, 2000, cat. 94, 97.

⁴² A. Antal, *The Cult of Venus within the Forts from Dacia*, in AMN, 47-48, 2010-2011 (2012), I, p. 99; Eadem, *op. cit.*, 2016, p. 48.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Eadem, *Venus Cult in the inscriptions from Dacia*, in AUVT, XVI, 2014, I, p. 37-45.

⁴⁵ M. Irimia, *Bronzuri figurate*, Constanța, 1966, p. 20-21.

⁴⁶ F. Topoleanu, *Două reprezentări ale zeiței Venus descoperite recent în nordul Dobrogei*, in Peuce, X, 1991, p. 101, fig. I/a-d; pl. II/1.a-b.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 101, fig. 2/a-d; pl. II/2.a-b; Z. Covacef, M. Zahariade, *Piese romano-bizantine descoperite la Halmyris*, in Pontica, XLII, 2009, p. 477-478, pl. I; G. Nuțu, *Venus statuette*, in M. Iacob et alii, *Catalogul expoziției „Romani în Pontul Stâng în timpul Principatului” / „The Romans in the Left Pontus during the Principate”, Exhibition Catalog*, Tulcea, 2012, cat. 276.

⁴⁸ M. Irimia, *op. cit.*, p. 21-22; L. Buzoianu, M. Bărbulescu, *Tomis. Comentariu istoric și arheologic / Tomis. Historical and Archaeological Commentary*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2012, p. 65, fig. 13.

⁴⁹ C. Mușețeanu, *Bronzuri romane din colecția Mihai Sutz*, in MN, VII, 1983, p. 83, pl. I/b.

priceput, poate chiar un sculptor, deși nu este exclusă realizarea sa și în alte regiuni ale Imperiului (Gallia, Thracia).

Datorită materialului din care au fost realizate, statuetele de bronz au avut o perioadă lungă de utilizare, fiind răspândite pe un vast areal.

Cultul zeiței Venus a fost promovat în special de familia imperială, în timpul dinastiei Iulio-Claudiană, dar și în cea a Flaviilor⁵⁰. Atunci când Venus este figurată purtând o coafură imperială, din care nu lipsesc diadema înaltă și șuvițele de păr răsucite ce cad pe umeri – caracteristici specifice iconografiei orientale – s-a lansat ideea existenței unui sincretism al zeiței romane cu Isis sau Astarte⁵¹. În cele mai multe cazuri, acest tip de coafură, precum și prezența diademei fac trimitere la moda patricienelor romane, în special a membrilor din familia imperială a Antoninilor⁵². Plecând de la acest ultim detaliu, putem data piesa în secolul al II-lea p. Chr. – începutul secolului al III-lea p. Chr.

Pentru arealul dacic și moesic, cercetătorul Silviu Sanie remarca faptul că „numărul deosebit de mare al statuetelor cu imaginea Venerei a fost uneori explicat prin posibilitatea ca zeița să fi fost în secolele II-III e. n., în unele zone ale imperiului, o divinitate locală *in interpretatio romana*. Ipoteza nu poate fi infirmată, dar e dificil de dovedit, căci mulțimea reprezentărilor este justificată de numeroasele ei atribute, multiplicare și ele de sincretismul dominant în religia acelei perioade”⁵³.

Descoperirea acestei piese la o mare depărtare de frontiera romană, în *Barbaricum*, nu are un caracter întâmplător. Existența la Perieni a unei posibile așezări aparținând dacilor liberi poate fi pusă în legătură cu tradiționalele rute de comunicare existente de-a lungul a două importante cursuri de apă: Prut și Jijia. Prezența a numeroase importuri romane în acest areal, constând din amfore (depozitele de la Holboca⁵⁴ și Tătărași⁵⁵), ceramică de masă, monede⁵⁶, piese de port și podoabă, ne arată o dinamică comercială ce a cunoscut o dezvoltare în a doua jumătate a secolului II p. Chr. și prima jumătate a secolului III p. Chr., întreruptă de răcirea relațiilor dintre populația din spațiul est-carpatic și Imperiul Roman. De asemenea, nu este exclusă nici

⁵⁰ E. R. Varner, *Domitia Longina and the Politics of Portraiture*, în *AJA*, 99, 1995, 2, p. 200, fig. 9, 11; a se vedea și nota 80.

⁵¹ A. Antal, *op. cit.*, 2016, p. 57.

⁵² E. Bartman, *Hair and the Artifice of Roman Female Adornment*, în *AJA*, 105, 2001, 1, p. 22; E. D’Ambra, *Is Beauty Divine? A Reassessment of the Portraiture of Sabina*, în *Memoirs of the American Academy in Rome*, 65, 2020, p. 155-156, fig. 18-19.

⁵³ S. Sanie, *op. cit.*, p. 209.

⁵⁴ Ș. Sanie, *Două mici depozite de amfore romane descoperite în Moldova*, în *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 345-350.

⁵⁵ Eadem, *Însemnări arheologice*, în *IN*, I, 1995, p. 58-62.

⁵⁶ De remarcat că pe teritoriul comunei au fost semnalate două monede imperiale romane, emisiuni Hadrian și Crispina, soția împăratului Commodus (176-192), cf. V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, vol. II, Iași, 1985, p. 33.

ipoteza ca acest obiect extrem de rafinat să fi ajuns aici ca pradă de război, în urma vreunei incursiuni a dacilor și a aliaților acestora la sud de Dunăre.

Am putea spune că anul 2021 a fost unul al zeiței Venus. În Anglia, la Gloucestershire, a fost descoperită o statueta reprezentând-o pe zeița Venus. Figura are o înălțime de aproape 17 cm. Descoperitorul, arheologul Andrew Armstrong, declara că piese ca acestea au fost realizate în centrul Franței și în regiunea germană Renania și Moselle în secolele I și II p. Chr. Cel mai probabil trebuie să fi fost folosită pentru un lărar sau un altar mic de casă⁵⁷.

Probabil că ulterioarele cercetări de teren din zona comunei Probotă vor putea completa cu noi informații descoperirea noastră. Datorită rarității acestui tip de statueta în regiunea noastră, dar mai ales ținând cont de multitudinea criteriilor estetice pe care le îndeplinește, propunem ca ea să fie introdusă în circuitul științific și de popularizare sub numele de „Venus de Perieni”.

Și, pentru că Venus (Afrodita) era obișnuită cu concursurile de frumusețe, dacă ar fi să facem o clasificare a reprezentărilor zeiței în arta statuară minoră, statueta de la Perieni ar lua cu ușurință un binemeritat loc pe podium.

ROMAN DISCOVERIES IN THE PRUT VALLEY:
A BRONZE REPRESENTATION OF THE GODDESS VENUS

(Abstract)

In the spring of 2021, in the hearth of Perieni village (Probotă commune, Iași county), while he was in his grandparents' garden, a child made a sensational discovery with a strong resonance in the Romanian scientific community: an extremely rare statuette on these lands that represent Venus (Aphrodite), the goddess of love in Greco-Roman mythology.

The piece is made of bronze, being fully cast and preserves, on its surface, a beautiful green patina.

The goddess is rendered naked, standing. She has an elongated body, with delicate features, and is shown leaning on her left leg, a position known in sculpture as contraposto. Although the right arm is missing, the curved line of the shoulder may suggest that she could have covered her pubic area with her hand, a gesture that could place her in the category of Venus pudica-type statuettes.

The oval face frames the straight and thin nose. The small and short mouth, with half-open lips, exudes sensuality. The wavy hair, gathered in a loop behind her head (krobylos), falls in two twisted tails on each shoulder. The fact that the goddess wears a tall diadem with

⁵⁷ <https://www.bbc.com/news/uk-england-gloucestershire-58736866> (accesat la 17 noiembrie 2022).

five protrusions (buttons) makes this type of statuette also known in specialized literature as Venus diademata. Another hypothesis would be that if the goddess brought both hands to her face, then there is the assumption that she would be accompanied by one of her main attributes, such as an apple or a mirror. The option that the goddess is accompanied by both elements is also not excluded. If we were to consider this situation, then she would hold in her left hand the mirror, in which she looks, and in her right hand the apple of discord.

Following the stylistic analysis, we can say that the piece manages to convey to us all the qualities of this goddess: beauty, sexuality and fertility. The piece is dated to the 2nd century BC – the beginning of the 3rd century BC.

The discovery of this piece at a great distance from the Roman border, in Barbaricum, is not accidental. The existence at Perieni of a possible settlement belonging to the free Dacians can be linked to the traditional existing communication routes along two important watercourses: Prut and Jijia. The presence of numerous Roman imports in this area, consisting of amphorae (deposits of Holboca and Tătărași), tableware ceramics, coins, pieces of clothing and jewelry, shows us a commercial dynamic that experienced development in the second half of the 2nd century BC and the first half of the 3rd century BC, interrupted by the cooling of relations between the population of the Eastern Carpathian area and the Roman Empire. Also, the hypothesis that this extremely refined object arrived here as spoils of war, following an incursion of the Dacians and their allies south of the Danube, is not excluded.

LIST OF ILLUSTRATIONS:

- Fig. 1. Map with the place of discovery (map support: Google Earth).
- Fig. 2. Venus of Perieni (front view and back view).
- Fig. 3. Venus of Perieni (right profile view and left profile view).
- Fig. 4. Venus of Perieni (half-right profile view and half-left profile view).
- Fig. 5. Venus of Perieni. Photo with a controlled light source, with the aim of highlighting the details of the face (without scale).
- Fig. 6. Distribution of bronze statuettes on the territory of Romania. Map support Google Earth (*apud* L. Țeposu-Marinescu, *op. cit.*, 2003, cat. 88-89; 91-96; 98-110; A. Antal, *op. cit.*, 2016, cat. 75, 83; Z. Covacef, M. Zahariade, *op. cit.*, pl. I; G. Nuțu, *op. cit.*, cat. 276; F. Topoleanu, *op. cit.*, pl. I/1.a).

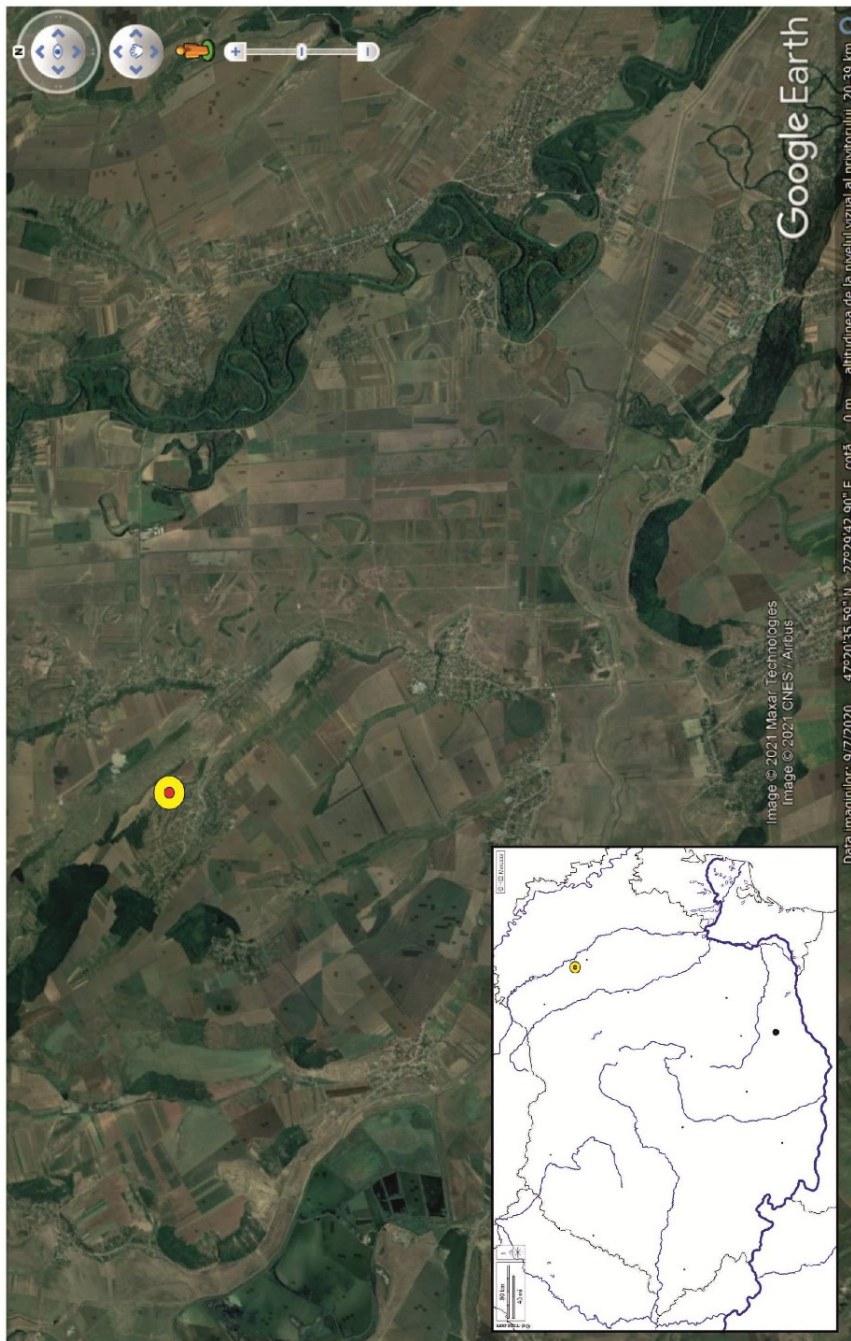

Fig. 1. Harta cu locul descoperirii (map support: Google Earth)

Fig. 2. Venus de Perieni (văzută frontal și dorsal)

Fig. 3. Venus de Perieni (văzută din profil dreapta și profil stânga)

Fig. 4. Venus de Perieni (văzută semiprofil dreapta și semiprofil stânga)

Fig. 5. Venus de Perieni. Fotografie cu o sursă de lumină razantă, cu scopul de a pune în evidență detaliile feței (fără scară)

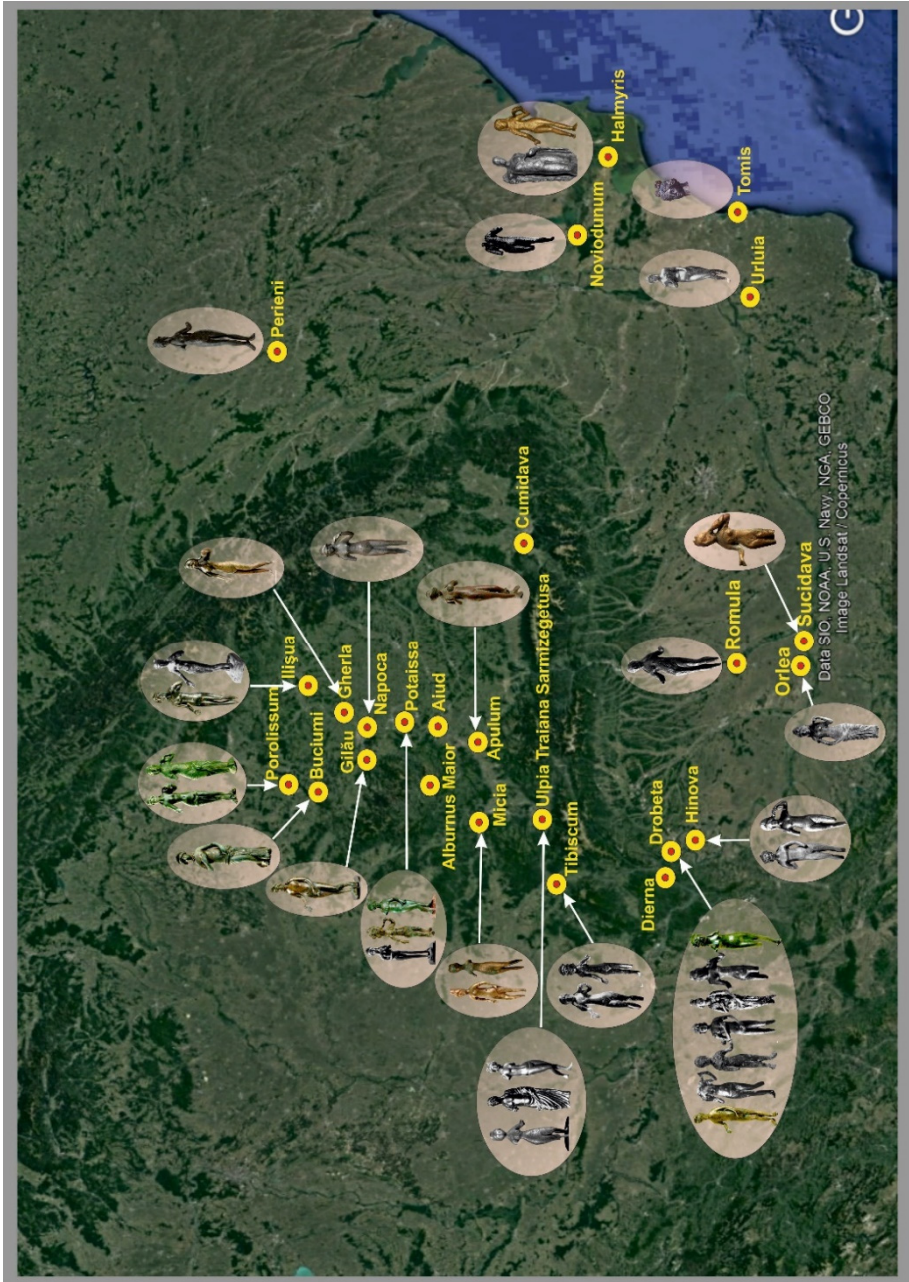

Fig. 6. Distribuția statuțelor de bronz pe teritoriul României. Suport cartografic Google Earth (apud L. Țeposu-Marinescu, *op. cit.*, 2003, cat. 88-89; 91-96; 98-110; A. Antal, *op. cit.*, 2016, cat. 75, 83; Z. Covacef, M. Zahariade, *op. cit.*, pl. I; G. Nuțu, *op. cit.*, cat. 276; F. Topoleanu, *op. cit.*, pl. I/1.a)

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI
MUZEUL DE ISTORIE A MOLDOVEI

CERCETĂRI ISTORICE
(SERIE NOUĂ)

AD MEMORIAM SORIN IFTIMI

XLI
2022

IAȘI
2022

COMITETUL DE REDACȚIE

Senica ȚURCANU (redactor șef)
Costică ASĂVOAIE
Ioan IAȚCU
Tamilia-Elena MARIN
Adriana MIRON (secretar de redacție)
Cosmin NIȚĂ
Loredana SOLCAN

Traduceri revizuite/realizate

Simona POSTOLACHE

Copertă și DTP

Cătălin HRIBAN

Adresa redacției

Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași
Muzeul de Istorie a Moldovei
Piața Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1
Iași, RO-700028
Telefon: 04 0232218383
Fax: 04 0332408166
e-mail: cercetari.istorice@yahoo.com

ISSN 1453-3960

EDITURA PALATUL CULTURII

Iași

SUMAR
SOMMAIRE – CONTENTS – INHALT

ABREVIERI / Abbreviations – Abreviations – Abkürzungen	5
Sorin Iftimi, la un an de la trecerea în veșnicie. Gânduri despre un coleg drag (Ioan IAȚCU)	11
Senica ȚURCANU, New discoveries in old collections: a “Double Janus” anthropomorphic vessel discovered at Trușești / Noi descoperiri în vechi colecții: un vas antropomorf de tip „Dublu Janus” descoperit la Trușești	23
Ting AN, Mădalin-Cornel VĂLEANU, Huan REN, Yan XIANG FU, Luoya ZHU, The Yangshao Culture in China. A short review of over 100 years of archaeological research (I) / Cultura Yangshao din China. Scurt istoric a peste 100 de ani de cercetare arheologică (I)	53
Ioan IAȚCU, Tamilia-Elena MARIN, Descoperiri romane de pe valea Prutului: O reprezentare în bronz a zeiței Venus / Roman discoveries in the Prut Valley: A bronze representation of the goddess Venus	87
Celina GORA, Nicoleta CABA, Filip CIOBĂNAȘU, Valorificare prin cercetare și conservare: Cazul ansamblului de la Hilișeu-Crișan, județul Botoșani / Valorization through research and preservation. The case of the ensemble of Hilișeu- Crișan, Botoșani county	101
Voica-Maria PUȘCAȘU, Comentarii și observații privind rezultatele cercetărilor efectuate de arheologul Vlad Zirra în anul 1963 la mănăstirea Dragomirna / Comments and observations concerning the results of research carried out by archaeologist Vlad Zirra in 1963 at Dragomirna Monastery	113
Eduard RUSU, Muzica și puterea politică – o abordare conceptuală / Music and political power – A conceptual approach	133
Violeta-Anca EPURE, Stat și societate la Dunărea de Jos în percepția consulilor și voiajorilor francezi prepașoptiști. Fragmente de viață politică de la finele veacului al XVIII-lea și până la 1812 (I) / Etat et société au Bas Danube dans la vision des consuls et de voyageurs français avant 1848. Fragments de vie politique de la fin du XVIIIème siècle jusqu’a 1812 (I)	155

Minola IUTIȘ, Răscoala din 1784 condusă de Horea, Cloșca și Crișan reprezentată în pictura românească din Muzeul de Artă din Iași / <i>The 1784 uprising lead by Horea, Cloșca and Crișan represented in the Romanian painting of the Art Museum in Iași</i>	175
Ștefan S. GOROVEI, Artur Gorovei, Neculai Beldiceanu. Artistul și omul. Un manuscris inedit / <i>Arthur Gorovei, Nicolas Beldiceanu. L'artiste et l'homme. Un manuscrit inédit</i>	187
Narcis Dorin ION, Neobosita victorie asupra trecutului. Convorbiri cu Olga Racoviță / <i>The relentless victory over the past. Conversations with Olga Racoviță</i>	225
Corneliu CIUCANU, Considerații privind România și problema Basarabiei în perioada interbelică / <i>Considerations regarding Romania and the issue of Bessarabia during the Interwar period</i>	257
Cristian SANDACHE, Școala românească în timpul guvernării legionare. Ministeriatul lui Traian Brăileanu. Secvențe / <i>The Romanian school during the Legionary governance. Traian Brăileanu's ministry. Sequences</i>	291
Remus TANASĂ, Siruni, fondul de la Arhivele Naționale și Securitatea / <i>Siruni, the National Archives fund and the Securitate</i>	299

Obituaria

ION T. NICULIȚĂ (27. 05. 1939 – 2. 01. 2022) (Alexandru BERZOVAN)	309
---	-----

Recenzii și note de lectură

Nicolae URSULESCU, <i>Civilizația Cucuteni și ariile culturale învecinate. O retrospectivă bibliografică</i> , Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2022, 591 p. și 11 figuri. (Maria-Cristina CIOBANU)	313
Adela KOVÁCS, Alexandru NECHIFOR, Constantin APARASCHIVEI, <i>Frumusețea transpusă în lut. Catalogul statuetelor antropomorfe cucuteniene din Muzeul Județean Botoșani</i> , Editura Mega, Cluj-Napoca, 2021, 380 p. (Senica ȚURCANU).....	317
Mugur ANDRONIC, <i>Fortificațiile Bucovinei de-a lungul timpului</i> , Suceava, 2021, 185 p. + 44 de ilustrații (Costică ASĂVOAIE).....	320
Narcis Dorin ION, <i>Florica. Vatra Brătienilor</i> , Muzeul Național Brătianu, Ștefănești, 2020, 420 p. (Iulian PRUTEANU-ISĂCESCU).....	323

VALORIFICARE PRIN CERCETARE ȘI CONSERVARE: CAZUL ANSAMBLULUI DE LA HILIȘEU-CRIȘAN, JUDEȚUL BOTOȘANI

Celina GORA¹, Nicoleta CABA², Filip CIOBĂNAȘU²

Cuvinte cheie: *Hilișeu-Crișan, bisercă de lemn, statui, punere în siguranță, conservarea pietrei*

Keywords: *Hilișeu-Crișan, wooden church, statues, emergency rescue, stone conservation*

Prezentul studiu tratează istoria ansamblului bisericii ortodoxe cu hramul „Adormirea Maicii Domnului” de la Hilișeu-Crișan, județul Botoșani (Fig. 1), dar și contextul acțiunii de punere în siguranță din vara anului 2021 a zidului de incintă. Cercetarea prealabilă efectuată în cadrul studiilor de fundamentare, dar și intervenția propriu-zisă, au evidențiat informații inedite și ipoteze de lucru referitoare la istoria ansamblului, deloc abordată până acum în literatura de specialitate.

Ansamblul este înscris în Lista Monumentelor Istorice 2015 la poziția 431, având codul BT-II-a-B-01990. Acesta cuprinde biserica de lemn cu hramul sus amintit, cod BT-II-m-B-01990.01, un turn clopotniță din cărămidă cu fundație din zidărie de piatră, cod BT-II-m-B-01990.02 și un zid de incintă cu 15 statui din calcar, cod BT-II-m-B-01990.03. Data sfințirii este fixată la 21 mai 1802 printr-o pisanie săpată deasupra intrării în pronaos, iar clopotnița și zidul cu statui au fost înălțate în faze diferite, tot în cursul secolului al XIX-lea³. În curtea bisericii se află un monument funerar datat după inscripția votivă în anul 1858, neclasad împreună cu restul ansamblului, care a constituit

¹ Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava – Laboratorul de Biometrie Forestieră din cadrul Facultății de Silvicultură, SUCEAVA; Asociația ACTUM, IAȘI.

² Asociația ACTUM, IAȘI.

³ Extrasul de carte funciară cu numărul 50995 emis de ANCPI Botoșani este singurul document care datează atât clopotnița, cât și zidul de incintă, în anul 1832. Deși anul în cauză poate fi utilizat drept reper pentru construcția clopotniței, deplasările active ale zidului de incintă au permis echipei de cercetare să constate că edificiul avusese o fațadă cu tencuiele decorative, ceea ce ne determină să afirmăm că zidul cu statui a fost înălțat într-o etapă ulterioară.

o valoroasă sursă pentru refacerea genealogiei familiei. Ctitor al bisericii de lemn este un anume Vasile Curt, iar clopotnița, poarta și monumentul funerar au fost adăugate în vremea soților Alecu și Anna Curt.

Familia Curt a fost proprietară a Hilișeului (de Sus) încă din secolul al XVIII-lea, ajungând să dea numele satului. Povestea acestei familii boierești începe cu Toader Curt (după unele surse, Teodor), care se însoară în neamul Bașotă. Aceștia din urmă erau latifundiarilor de spiță boierească veche, deținând, de-a lungul timpului, dregătorii de seamă pe lângă domnitor. Primul Bașotă, Manoil, apare la 1427 într-un document de întărire prin care i se dă uric satul Bașoteni⁴. Apogeul importanței politice a familiei Bașotă este atins prin persoana lui Pătrașco Bașotă, logofăt sub domnitorul Vasile Lupu⁵. În urma crizelor politice și economice provocate de războaiele regionale, neamul Bașotă își pierde din influență, însă va ajunge să stăpânească moșiile de la Pomârla și Hilișeu⁶.

După unele documente, Toader Curt se căsătorește cu fata paharnicului Adrian Bașotă, care cumpărase părți din sat de la mai mulți moșieri⁷. În *Surete și Izvoade*, volumul 23, pe care profesorul Gheorghe Ghibănescu îl dedică genealogiei familiei Bașotă și moșiei de la Pomârla, un anume postelnic Toderășco Bașotă apare drept socru al lui Toader Curt. Nicio sursă nu menționează numele soției.

Cert este că jumătate din Hilișeu de Sus intră în posesia mazilului Toader Curt prin zestrea soției sale, iar cealaltă jumătate de sat se afla deja în proprietatea familiei Macri, dinspre Miron Costin⁸. Despre Adrian Bașotă ca socru al lui Toader Curt aflăm din diverse pricini legate de granițele moșilor pe care acesta din urmă le avea cu familia Macri și cu alți proprietari din zonă (iscălite la 1746, 1759, 1762)⁹, deci este justificat să credem că acest Adrian paharnic ar fi fost, de fapt, socrul lui Curt, nu Toderășco. Deși Gheorghe Ghibănescu publică documente în care Curt apare menționat ca ginere al lui Adrian, el nu reușește să-l integreze pe acesta din urmă în genealogia familiei Bașotă sau să explice contradicția.

Toader Curt a avut trei fii: Costantin, însurat cu Zoița Potlog, Vasile Curt și Sandul Curt, însurat cu Ileana, care se călugărește după ce îi naște patru copii: Costache, Vasile, Agafia, călugărită, și Catrina, măritată Ianacachi¹⁰. Pentru clarificările legate de generațiile care au ctitorit părți din ansamblu, aproximăm că fiii lui Toader Curt s-au

⁴ Gheorghe Ghibănescu, *Surete și izvoade*, volumul 23, Editura Casei Școalelor, Iași, 1929, p. 1.

⁵ *Ibidem*, p. 16-17.

⁶ *Ibidem*, p. 21.

⁷ Idem, *Surete și izvoade*, volumul 14, Atelierele Zanet Corlăteanu, Huși, 1925, p. XXXI-XXXIII.

⁸ Theodor Codrescu, *Uricarul*, volumul 8, Tipografia „Buciumului Român”, Iași, 1886, p. 1.

⁹ *Ibidem*, p. 1-9.

¹⁰ Gheorghe Ghibănescu, *op. cit.*, 1929, p. 30.

născut la jumătatea secolului al XVIII-lea, iar fiii lui Sandul, cândva în ultimul sfert al aceluiași secol.

La 1831 se iscă pricină legată de granițele proprietăților între Ioniță Bașotă (continuată ulterior de Anastasie Bașotă) și fiii lui Costache Curt: Dumitru, Alecu și Iorgu¹¹. Alecu și frații săi s-au născut, probabil, în prima decadă a secolului al XIX-lea. Din stela ctitorului bisericii aflăm că data morții lui Vasile este 1829. Conform plăcii de pe monumentul funerar, Alecu moare în 1889. O diferență de 60 de ani dintre momentele morților celor doi ctitori indică o generație lipsă. Aceasta ne arată faptul că Vasile, fiul lui Toader, este ctitorul bisericii de lemn, și nu Vasile, fiul lui Sandul.

Alecu Curt se însoară cu Anna Biernacka, al cărei nume indică origini poloneze. Pentru ipoteza naționalității Annei mai sunt câteva indicii mărunte: câteva dintre icoanele din biserică, datate la 1861, sunt semnate de către „Milo(s) Gazenski zugrav”, un personaj cu nume de origine poloneză. Alt indiciu ar fi analogia generală a aspectului corpului de poartă cu biserică „Sfinții Pentru și Pavel” din Cracovia, Polonia, în ciuda diferenței de calitate artistică dintre cele două. Alecu și Anna au avut cel puțin șase copii: Anna, George, Alexandru, Oto, Maria, Vasile; aceștia au murit cu toții până în anul 1858¹². Nu cunoaștem dacă le-a supraviețuit vreo fată sau dacă linia genealogică a familiei este continuată de copiii lui Dimitrie sau Iorgu, dar una dintre fetele acestora s-a căsătorit cu Theodor Boldur Lățescu (alternativ, Todiriță), cu care a avut două fete, pe Didina, măritată Aslan-Ceaur, și pe Eugenia, măritată Brăilescu. Din placa de pe monumentul funerar aflăm că Didina a trăit 64 de ani și a murit în 1928, deci s-a născut în anul 1864. Între nașterea lui Alecu și a ei trec în jur de 60 de ani, ceea ce sprijină ideea că media unei generații în familia Curt este de aproximativ 30 de ani.

Biserica din lemn este construită din lemn de stejar tăiat din pădurea fostei moșii¹³, în tehnica bânelor orizontale închetorate, așezate pe un soclu din zidărie de piatră. Edificiul se încadrează în tipologia bisericilor înalte, cu turlă centrală deasupra navei, cu încăperi încununuate de cupole și streășină dublă la exterior, fiind tributară unor influențe care astăzi mai păstrează exponenți în zona de nord a Bucovinei istorice și a Maramureșului, între care amintim bisericile de lemn din Gavrilești (Гаврилівці), Orășeni (Оршівці), Oșehlib (Ошихліби) din raionul Cozmeni, regiunea Cernăuți,

¹¹ *Ibidem*, p. 35.

¹² Reproducem în această notă inscripțiile cu caractere chirilice cursive de pe cele două fețe ale monumentului funerar, întrucât plăcile pe care sunt gravate se află într-o stare avansată de degradare și riscă să se piardă. Pe latura de nord stă scris: „În zadar jalnică mumă cât a plân / ge și-ar ofta / Dumnezeu nu se-ndură un copilăș cu / viață a-l lăsa / Căci cruda moarte chiar din braț / li s-au răpit / Deși toate întru aceasta s-au jartvit / Părinți fiind au găsit o mică mângâ / iere / A le jărtvi acest monument spre/veșnica pomen(ire)”. Pe latura de sud: „Alecu și Anna de Curt / stăpânitori din Hilișei / dedică acest monument / multjeliților ai lor copii: / Anna, Gheorge, Alexandru, / Oto, Maria și Vasilie / Înființat în anul 1858”.

¹³ Arhiva Institutului Național al Patrimoniului, *fond Direcția Monumentelor Istorice*, Biserica de lemn „Adormirea Maicii Domnului” Hilișeu-Crișan - Fișa de Monument, 4.XII, anexă la punctul 14.

Ucraina. Din punct de vedere volumetric, edificiul de la Hilișeu-Crișan împărtășește similarități cu biserica de lemn din satul alăturat, Corjăuți. Planul este de tip „corabie”, cu pronaos în trei laturi și absidă decroșată pentagonală. În total, are patru încăperi: pridvor, pronaos, naos și altar. Prin tradiție, data sfințirii bisericii este fixată la 21 mai 1802, fiind sculptată în portalul care face trecerea dintre pridvor și pronaos. Acest portal pare să fie o refacere din vremea restaurării anilor 1967-1968¹⁴. În 1963, când i se completează fișa de monument, arhitectul Belei Dan notează că pisania de deasupra portalului devenise indescifrabilă din cauza stării avansate de degradare a lemnului.

La interior, corpul bisericii este tencuit. Fiecărei încăperi îi corespunde o cupolă poligonală. Trecerea dintre naos și pronaos este marcată discret printr-un frantar sculptat în acoladă și doi stâlpi de înălțime joasă, împodobiți cu motivele florale regăsite și pe portalul intrării în pronaos. Corect ar fi spus că portalul refăcut a preluat motivele celor doi stâlpi. Interiorul a suferit unele modificări substanțiale în cursul restaurării din a doua jumătate a secolului trecut. În vechime, biserica avea un cafas din lemn deasupra primezului, conform bătrânilor satului. Cei doi stâlpi împodobiți la care am făcut referire mai devreme se continuau în partea de sus, pe care se descărca o grindă decorată cu cruci¹⁵. Tencuielile interioare au fost refăcute aproape integral, cu excepția altarului, unde doar s-a aplicat un strat suplimentar vechii tencuieli. Datorită degradării acestei intervenții s-a putut constata existența unei picturi decorative rudimentare care s-a conservat pe vechea tencuială.

Adosate zidurilor care închid pronaosul se găsesc două panouri din lemn sculptat ale căror registre încadrează picturi semnate „Gazenski zugrav” și datate la 1861. Pronaosul mai găzduiește strane tradiționale cu mânere cu volute, pomelnice din vremea curții boierești Curt, lucrările artizanale cu mărgelile ale Annei Curt, dar și stela funerară a ctitorului. Aceasta este decorată într-o manieră *horror vacui*, iar epitaful în zece rânduri este redactat cu caractere chirilice. Am reușit să citim următoarele: „Supt această piatră / (din)adins sau scris / robul lui / Dumnezeu Vasilie / [...] sau / dus la anul 1829 / la 20 zile decemb / rie [...] cinul / medelnicer [...] / Cur(t) familie”. Câteva porțiuni din text s-au măcinat în timp și au devenit indescifrabile.

Clopotnița a fost ridicată la 1832 de soții Anna și Alecu, iar din punct de vedere stilistic este tributară unui baroc târziu cu forme discrete. Construit din zidărie de cărămidă pe fundație din piatră, edificiul prezintă un turn central cu două etaje, flancat de două module cu câte un singur nivel. La exterior, colțurile volumelor sunt rotunjite prin intermediul unor profilaturi din cărămidă care imită fusurile de coloană.

¹⁴ Arhiva Institutului Național al Patrimoniului, *fond Direcția Monumentelor Istorice*, dosar 5358: Biserica „Adormirea Maicii Domnului” cu turnul clopotniță și zidul de incintă, sat Hilișeu-Crișan.

¹⁵ Ioana Cristache-Panait, Titu Elian, *Bisericile de lemn din Moldova*, în *Buletinul Monumentelor Istorice*, XLI, 1972, 2, p. 52. Biserica apare în mod eronat în articol ca fiind de la „Hilișea”.

Ferestrele sunt circulare sau în arc de cerc, de dimensiuni variabile. Pe partea dinspre acces, clopotnița are la primul etaj o fereastră circulară cu o cruce profilată în vârf, care se integrează vizual ca un nimb în fundalul chipului lui Hristos din vârful porții. Înelitoarea modulelor ce flanchează turnul se dispune pe o pantă ușor evazată. Nu se cunoaște forma învelitorii originale a turnului, însă cea care a fost schimbată în cursul restaurării din anii 1967-1968 era din tablă, cu un mic bulb dublat, încununat de o cruce simplă.

Alipită clopotniței la est, poarta cu statui măsoară aproximativ 29 metri lungime și este lată de un metru. Aceasta se alcătuește din șapte niveluri de trepte a căror înălțime medie este de 50 de centimetri. Poarta atinge o înălțime de 5 metri de la nivelul solului în punctul maxim și de aproximativ 2 metri în punctul minim. Este construită din zidărie de cărămidă cu mortar de var-nisip, placată cu piatră la nivelul treptelor și ornamentată cu profilaturi verticale din mortar, al cărui ritm corespunde cu pozițiile statuiilor. La nivel central, zidul prezintă o deschidere boltită prin care se făcea accesul în clopotniță. Intervențiile locale cu mortar de ciment, efectuate în urmă cu câțiva ani, ofereau zidului de incintă un aspect inestetic, afectând integritatea zidăriei prin incompatibilitate cu materialul istoric (Fig. 5A).

Cele 15 statui de poartă sunt sculptate din blocuri de calcar de proveniență locală și se află într-o stare avansată de degradare. Pentru interpretare, ele trebuie tratate ca un grup statuar de 12 Apostoli în mărime naturală, în centrul cărora se află Isus Hristos cu globul crucifer, flancat de doi îngeri care se roagă. Majoritatea Apostolilor nu sunt individualizați nici după canoanele ortodoxe, nici după cele catolice. Au ca atribute suluri, cărți sau cruci, ceea ce indică o influență mai degrabă bizantină în reprezentare. Întâmplătoare pare a fi și tratarea părului facial, în defavoarea abordării sale ca semnă important, fie că este vorba de lungimea sau de absența sa.

Sculpturile nu se remarcă printr-o calitate artistică deosebită, rareori statuile se desprind din bloc pentru a saluta sau a face mișcări dinamice. Chiar și în operele de mare calitate ale artei bizantine, se obișnuiește ca Apostolii să fie reprezentați în grup și simbolizați doar prin numărul lor și, unde condițiile permit, prin prezența unor nimburi sau a unor atribute generice. În cazul de față, ambiguitatea reprezentării pare să se afle în strânsă legătură cu aptitudinile sculptorului și cu calitatea pietrei folosite. În faza pre-intervenție, sculpturile erau năpădite de mușchi de pământ, licheni, dar și de guano (Fig. 2). Din cauza intemperțiilor, a ciclurilor de îngheț-dezghet și a calității materialului, figurile Apostolilor au început să se macine; punctual, piatra cliva și se desprindeau cu ușurință fâșii mari de calcar din drapajele statuiilor.

Intervenția de punere în siguranță a zidului de incintă s-a desfășurat în anul 2021 prin proiectul Ambulanța pentru Monumente al filialei Moldova Nord, sub egida asociației ACTUM. Scopul intervenției a vizat eliminarea lucrărilor cu mortar de ciment care au condus la acumularea umidității în masa zidăriei și la freabilizarea cărămidizilor, a

coronamentului de piatră de la baza statuilor și a statuilor propriu-zise. După îndepărtarea tencuielilor din mortar de ciment de pe laturile de sud, est și nord ale zidului s-au făcut injecții în masa zidăriei cu mortar fluid de var hidraulic, urmate de rezidiri punctuale cu cărămidă plină și rostuiuri. Paramentul zidului a fost finisat cu tencuială și tinci pe bază de var hidraulic (Fig. 5B).

S-au biocidat depunerile biologice de pe statuile și de pe coronamentul din piatră folosindu-se un instrumentar adecvat. La final, statuile au fost tratate preventiv cu o soluție pe bază de etil-silicați pentru a încetini procesul de exfoliere și demineralizare a pietrei. Cu ocazia îndepărtării lichenilor de pe suprafața statuilor, am descoperit inscripții cu caractere latine la nivelul soclurilor, păstrate parțial, cu ajutorul cărora a fost posibilă identificarea tuturor personajelor (Fig. 4). Mai mult, patru dintre aceste statui prezintă orificii de inserție a unor elemente metalice, dispărute astăzi, fiind vorba de atribute iconografice ale Apostolilor (Fig. 3). O observație suplimentară la aceste inscripții este felul de redare al numelor precum „Isus Hristos”, de influență greco-ortodoxă. Dacă multă vreme s-a speculat că anexele mai târzii din cadrul acestui ansamblu ar indica existența unui serviciu bisericesc pe jumătate romano-catolic în concepția sa, descoperirea acestor inscripții vine să infirme acest fapt.

VALORIZATION THROUGH RESEARCH AND PRESERVATION. THE CASE OF THE
ENSEMBLE OF HILIȘEU-CRIȘAN, BOTOȘANI COUNTY

(Abstract)

The present study attempts to shed light on the history of the “Dormition of the Mother of God” wooden church ensemble of Hilișeu-Crișan, Botoșani County, and its founding family, the Curt family. Following the emergency rescue in 2021, coordinated by the ACTUM Association through the Ambulance for Monuments project, several findings, such as the inscriptions on the precinct wall statues and a few gaps that had formerly served as insertion holes for metallic attributes for the post-baroque Apostles statues ensemble, contribute to its identity as a solely orthodox cult church despite the legend of it being half catholic, but still consistently being tributary to Ukrainian and Polish influences in both sculpture and wooden architecture.

LIST OF ILLUSTRATIONS:

- Fig. 1. “Dormition of the Mother of God” Wooden Church ensemble of Hilișeu-Crișan.
- Fig. 2. Degradation of the limestone statues.
- Fig. 3. Insertion holes for possible metallic statuary attributes that have gone missing.
- Fig. 4. A mapping of the statues and the names that were identified on their pedestals following the emergency rescue.
- Fig. 5. The precinct wall and its statues, before and after the emergency rescue.

Fig. 1. Ansamblul bisericii de lemn cu hramul „Adormirea Maicii Domnului” de la Hilișeu-Crișan

Fig. 2. Detalii ale degradărilor calcarelor la nivelul corpurilor statuare

Fig. 3. a, b, Lăcașuri de inserție a unor componente metalice care astăzi nu se mai păstrează

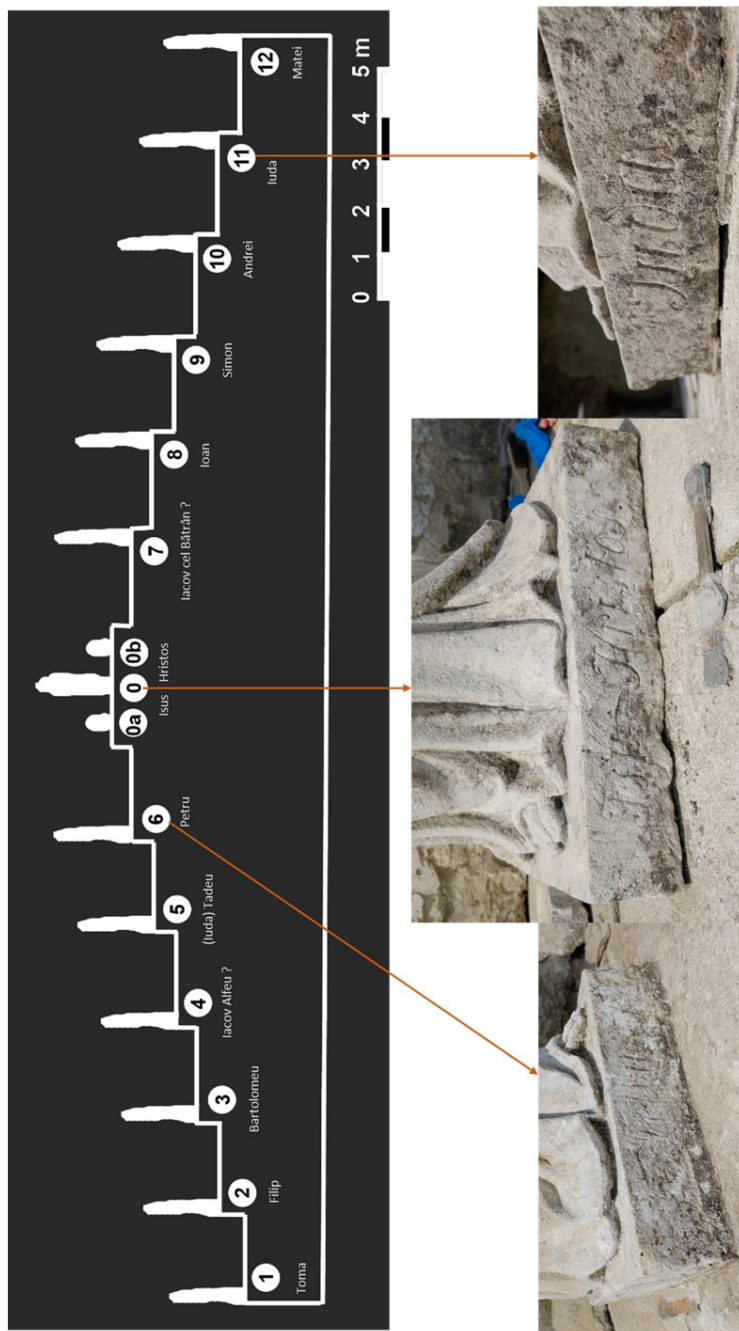
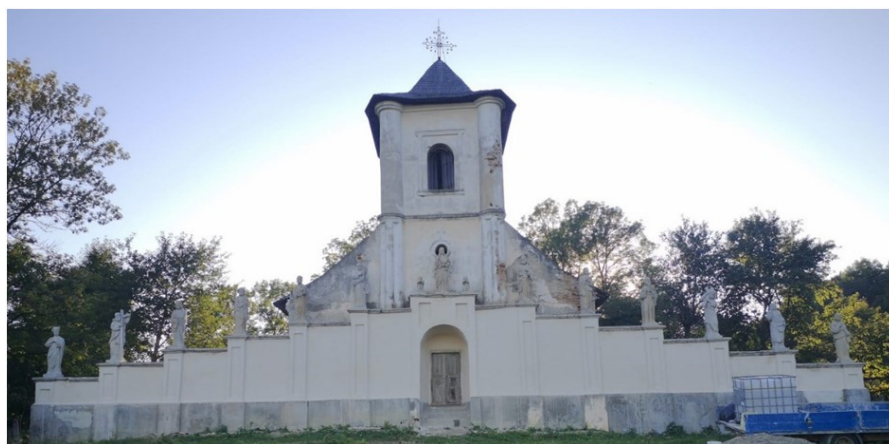

Fig. 4. Harta statuilor și numele identificate pe soclurile acestora în cadrul intervenției de punere în siguranță

a

b

Fig. 5. a, b, Zidul de incintă înainte și după intervenția de punere în siguranță

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI
MUZEUL DE ISTORIE A MOLDOVEI

CERCETĂRI ISTORICE
(SERIE NOUĂ)

AD MEMORIAM SORIN IFTIMI

XLI
2022

IAȘI
2022

COMITETUL DE REDACȚIE

Senica ȚURCANU (redactor șef)
Costică ASĂVOAIE
Ioan IAȚCU
Tamilia-Elena MARIN
Adriana MIRON (secretar de redacție)
Cosmin NIȚĂ
Loredana SOLCAN

Traduceri revizuite/realizate

Simona POSTOLACHE

Copertă și DTP

Cătălin HRIBAN

Adresa redacției

Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași
Muzeul de Istorie a Moldovei
Piața Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1
Iași, RO-700028
Telefon: 04 0232218383
Fax: 04 0332408166
e-mail: cercetari.istorice@yahoo.com

ISSN 1453-3960

EDITURA PALATUL CULTURII

Iași

SUMAR
SOMMAIRE – CONTENTS – INHALT

ABREVIERI / Abbreviations – Abreviations – Abkürzungen	5
Sorin Iftimi, la un an de la trecerea în veșnicie. Gânduri despre un coleg drag (Ioan IAȚCU)	11
Senica ȚURCANU, New discoveries in old collections: a “Double Janus” anthropomorphic vessel discovered at Trușești / Noi descoperiri în vechi colecții: un vas antropomorf de tip „Dublu Janus” descoperit la Trușești	23
Ting AN, Mădalin-Cornel VĂLEANU, Huan REN, Yan XIANG FU, Luoya ZHU, The Yangshao Culture in China. A short review of over 100 years of archaeological research (I) / Cultura Yangshao din China. Scurt istoric a peste 100 de ani de cercetare arheologică (I)	53
Ioan IAȚCU, Tamilia-Elena MARIN, Descoperiri romane de pe valea Prutului: O reprezentare în bronz a zeiței Venus / Roman discoveries in the Prut Valley: A bronze representation of the goddess Venus	87
Celina GORA, Nicoleta CABA, Filip CIOBĂNAȘU, Valorificare prin cercetare și conservare: Cazul ansamblului de la Hilișeu-Crișan, județul Botoșani / Valorization through research and preservation. The case of the ensemble of Hilișeu- Crișan, Botoșani county	101
Voica-Maria PUȘCAȘU, Comentarii și observații privind rezultatele cercetărilor efectuate de arheologul Vlad Zirra în anul 1963 la mănăstirea Dragomirna / Comments and observations concerning the results of research carried out by archaeologist Vlad Zirra in 1963 at Dragomirna Monastery	113
Eduard RUSU, Muzica și puterea politică – o abordare conceptuală / Music and political power – A conceptual approach	133
Violeta-Anca EPURE, Stat și societate la Dunărea de Jos în percepția consulilor și voiajorilor francezi prepașoptiști. Fragmente de viață politică de la finele veacului al XVIII-lea și până la 1812 (I) / Etat et société au Bas Danube dans la vision des consuls et de voyageurs français avant 1848. Fragments de vie politique de la fin du XVIIIème siècle jusqu’a 1812 (I)	155

Minola IUTIȘ, Răscoala din 1784 condusă de Horea, Cloșca și Crișan reprezentată în pictura românească din Muzeul de Artă din Iași / <i>The 1784 uprising lead by Horea, Cloșca and Crișan represented in the Romanian painting of the Art Museum in Iași</i>	175
Ștefan S. GOROVEI, Artur Gorovei, Neculai Beldiceanu. Artistul și omul. Un manuscris inedit / <i>Arthur Gorovei, Nicolas Beldiceanu. L'artiste et l'homme. Un manuscrit inédit</i>	187
Narcis Dorin ION, Neobosita victorie asupra trecutului. Convorbiri cu Olga Racoviță / <i>The relentless victory over the past. Conversations with Olga Racoviță</i>	225
Corneliu CIUCANU, Considerații privind România și problema Basarabiei în perioada interbelică / <i>Considerations regarding Romania and the issue of Bessarabia during the Interwar period</i>	257
Cristian SANDACHE, Școala românească în timpul guvernării legionare. Ministeriatul lui Traian Brăileanu. Secvențe / <i>The Romanian school during the Legionary governance. Traian Brăileanu's ministry. Sequences</i>	291
Remus TANASĂ, Siruni, fondul de la Arhivele Naționale și Securitatea / <i>Siruni, the National Archives fund and the Securitate</i>	299

Obituaria

ION T. NICULIȚĂ (27. 05. 1939 – 2. 01. 2022) (Alexandru BERZOVAN)	309
---	-----

Recenzii și note de lectură

Nicolae URSULESCU, <i>Civilizația Cucuteni și ariile culturale învecinate. O retrospectivă bibliografică</i> , Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2022, 591 p. și 11 figuri. (Maria-Cristina CIOBANU)	313
Adela KOVÁCS, Alexandru NECHIFOR, Constantin APARASCHIVEI, <i>Frumusețea transpusă în lut. Catalogul statuetelor antropomorfe cucuteniene din Muzeul Județean Botoșani</i> , Editura Mega, Cluj-Napoca, 2021, 380 p. (Senica ȚURCANU).....	317
Mugur ANDRONIC, <i>Fortificațiile Bucovinei de-a lungul timpului</i> , Suceava, 2021, 185 p. + 44 de ilustrații (Costică ASĂVOAIE).....	320
Narcis Dorin ION, <i>Florica. Vatra Brătienilor</i> , Muzeul Național Brătianu, Ștefănești, 2020, 420 p. (Iulian PRUTEANU-ISĂCESCU).....	323

COMENTARIU ȘI OBSERVAȚII PRIVIND REZULTATELE CERCETĂRILOR EFECTUATE DE ARHEOLOGUL VLAD ZIRRA ÎN ANUL 1963 LA MĂNĂSTIREA DRAGOMIRNA¹

Voica-Maria PUȘCAȘU²

Cuvinte cheie: *mănăstirea Dragomirna, Mitropolitul Anastasie Crimca, Luca Stroici, necropolă, cercetare arheologică*

Keywords: *Dragomirna Monastery, Metropolitan Anastasie Crimca, Luca Stroici, necropolis, archaeological research*

După campania fructuoasă de cercetări arheologice efectuată la Mănăstirea Galata din Iași³ în primăvara anului 1963, arheologul Vlad Zirra și-a concentrat atenția asupra unui alt obiectiv medieval important. Este vorba de Mănăstirea Dragomirna.

Din păcate – așa cum am specificat și cu alt prilej – rezultatele cercetărilor au rămas inedite, păstrându-se doar sub forma unui referat intern în Arhiva Direcției Monumentelor Istorice (astăzi Institutul Național al Patrimoniului), astfel încât descoperirile de acolo au rămas necunoscute timp de aproape 50 de ani. În anul 2009, arheologul Gh. I. Cantacuzino – cel care i-a succedat lui Vlad Zirra la conducerea cercetărilor arheologice de la Mănăstirea Dragomirna – a publicat un amplu articol privind lucrările de specialitate de acolo, articol în care citează pasaje importante din raportul predecesorului său și publică integral, și în premieră, un material neterminat, redactat tot de arheologul Vlad Zirra cu același subiect (material pe care îl vom numi în continuare „*Text adjacent*”). Acest din urmă menționat text este semnificativ – din

¹ Acest articol se înscrie într-o mini-serie de materiale dedicate memoriei arheologului Vlad Zirra și lucrărilor sale de cercetare arheologică privind epoca medievală, rămase nepublicate, la Mănăstirile Galata din municipiul Iași, Dragomirna de lângă municipiul Suceava și Slatina, jud. Suceava. Textul redactat de subsemnata a fost prezentat sub formă de comunicare *on line* în cadrul Simpozionului „Anastasie Crimca – 393 de ani de la trecerea în Veșnicie”, organizat la 19 ianuarie 2022 de Mănăstirea Dragomirna.

² Cercetător independent, BUCUREȘTI.

³ Pentru cercetările arheologice efectuate în anul 1963 la Mănăstirea Galata din Iași, vezi Voica Maria Pușcașu, *Descoperirile arheologice de la Galata din anul 1963*, în *CercIst*, XL, 2021, p. 145-172.

punctul nostru de vedere – pentru unele detalii furnizate, detalii care nu se regăsesc în raportul propriu-zis⁴.

În cuprinsul celor 25 de secțiuni de cercetare executate în intervalul 3 iunie - 1 octombrie 1963 (Fig. 1) au fost făcute multe descoperiri și au fost efectuate observații și constatări de mare importanță⁵ pentru stabilirea elementelor necesare întocmirii și punerii în operă a lucrărilor de restaurare, aspecte asupra cărora nu vom insista în cele ce urmează, cu două excepții.

Atenția noastră se va opri la două aspecte identificate în timpul ziselor lucrări, pe care le consider de mare importanță pentru istoria arhitecturii medievale din Moldova.

Primul aspect la care ne vom referi este cel privind *dimensiunile și proporțiile fundațiilor* bisericii mari a mănăstirii Dragomirna. Textul raportului constată dimensiuni sensibil mai mari decât cele folosite în mod curent pentru zidirea chiar și a marilor biserici monumentale ale Țării Moldovei⁶. Atât autorul cercetării, cât și cel ce i-a urmat cu această calitate subliniază acest aspect. Cu toate că există unele impedimente privind stabilirea exactă a acestor dimensiuni, constatarea este reală. Primul obstacol întâlnit în acest demers este cel datorat faptului că în nici o planșă dintre cele care însoțesc raportul nu este figurată explicit talpa fundațiilor (Fig. 2; Fig. 3), măcar și numai în unele puncte ale secțiunilor de cercetare⁷. În toate locurile din profilele în care sunt interceptate fundațiile bisericii, acestea coboară până la o adâncime arbitrară, care variază ca redare grafică între 210 și 300 cm, hașurate ca atare. Pe de altă parte, în textul raportului dimensiunile în cauză sunt citate „rotunjit”, aproximativ și, mai stânjenitor, zisele dimensiuni fiind măsurate față de diferite repere⁸.

O situație specială pare să fi fost reprezentată de contraforții care flanchează biserica: construiți odată cu celelalte fundații și ziduri ale edificiului, contraforții au planimetrii diferite și retrageri succesive în plan orizontal și vertical, ating adâncimi de

⁴ Gheorghe I. Cantacuzino, *Cercetări arheologice la Mănăstirea Dragomirna*, în *Dragomirna și ctitorii ei* (Actele colocviului din 20-23 iunie 2009), Sfânta Mănăstire Dragomirna, 2014, p. 11-40.

⁵ Raportul întocmit de arheologul Vlad Zirra privind rezultatele cercetărilor arheologice din anul 1963 este publicat integral în **Anexa I** a acestui material.

⁶ Cel puțin în două dintre cazurile notorii în acest sens, bisericile mănăstirilor Putna și Probota, fundațiile îngropate ale edificiilor amintite nu depășesc 200-220 cm adâncime la o grosime de 200-260 cm a zidărilor.

⁷ Planșele raportului au fost preluate ca atare, completate cu rezultatele obținute în anul 1964, și copiate (întocmai după ozalidurile păstrate în arhivă) în bune condiții grafice și publicate în Gheorghe I. Cantacuzino, *op. cit.*, 2014, planșele din Fig. 1-3 și 5.

⁸ Ca repere pentru măsurarea adâncimilor fundațiilor sunt luate, pe rând, fie „baza cărămizilor de sub pavajul de lespezi din naos”, fie „wagrissul convențional fixat de lucrările de restaurare” (din păcate, fără a fi specificat locul acestui punct de reper), fie „fața solului actual”, cf. **Anexa I**, p. 1 și 2. Este de remarcat faptul că Wagriss-ul pomenit mai sus nu pare să fie același cu cel indicat de Gheorghe I. Cantacuzino în *Cercetările arheologice de la Dragomirna*, 1964, în arhiva INP, Dosar 4479, p. 2.

implantare în sol de 300 cm față de cota decroșului de fundare. O încercare de redare cât de cât unitară a respectivelor date, prin coroborarea tuturor tipurilor de informații disponibile, ne-au condus la următoarea situație: față de reperul cel mai clar reprezentat în planșele grafice, anume decroșarea superioară a fundațiilor, reiese că la exteriorul bisericii pe latura sudică adâncimea fundațiilor era de 210 cm în vreme ce pe latura nordică este de 400 cm; cât privește cotele interceptabile în axul lung al bisericii, fundația zidului despărțitor între naos și pronaos pare să fi avut -520 cm față de cota decroșului de fundare. Singurul loc din textele deja amintite unde se specifică – vag, ce este drept – punctul considerat drept W+/-0, este la începutul raportului privind rezultatele cercetărilor din anul 1964 = acesta fiind „partea superioară a soclului bisericii”⁹.

Ceea ce nedumerește este diferența frapantă între adâncimile astfel obținute ale fundațiilor măsurate în diferite puncte ale edificiului.

Primele două cote amintite pot fi eventual explicate prin topografia inițială a terenului de fundare: partea sudică a suprafeței de teren pe care se află biserica se dovedește a fi fost sensibil mai ridicată decât partea nordică, sens în care pământul neumblat, viu (respectiv solul care prezenta anumite garanții de stabilitate pentru fundare) se afla la sud la o cotă diferită cu cca. 200 cm față de nord. Și aceasta în condițiile în care întregul teren ocupat acum de mănăstire – ca și zonele imediat perimetrice incintei de altfel – prezintă o pantă vizibilă de la nord spre sud. Astfel de diferențe de cote de fundare nu au mai fost constatate – după știința mea – la alte edificii de cult medievale cercetate. În general, talpa fundațiilor se situează cam la aceeași cotă – cu diferențe neglijabile de 10-15 cm. Faptul că în condițiile diferențelor de cotă constatate nu s-a testat adâncimea fundațiilor în mai multe puncte ale traseului lor reprezintă un mare impediment în judecarea corectă a situației de fapt.

Singurele elemente certe rămân adâncimile mari de fundare – fără însă a se putea stabili dacă amintitele diferențe de cote au fost stabilite în funcție de modul de desfășurare a elevațiilor – așa cum pare să sugereze adâncimea de fundare a arcadelor care despart naosul de pronaos (fără să cunoaștem dacă situația se repeta și în zona estică a naosului), diferențe care sugerează preocuparea de ranforsare necesară susținerii turlei care surmontează naosul.

Pentru ca situația să devină și mai complicată, în câteva locuri ale *Textului adiacent* se menționează și faptul că fundațiile prezintă lățiri, în două sau trei trepte – fără a se specifica dimensiunile acestora¹⁰ și, la fel, că fundațiile s-au păstrat în condiții excelente de conservare¹¹.

⁹ *Ibidem*, loc cit.

¹⁰ „... contraforturile se adâncesc în temelii puternice, lățite și groase, care ajung aproape la 5 m ... la celelalte ziduri de afară, temeliele coboară până la 4 m în argila sănătoasă a dealului ... fundația dintre naos și pronaos e adâncită în trepte până la 7 m” vezi Gheorghe I. Cantacuzino, *op. cit.*, 2014, p. 17.

¹¹ *Ibidem*, 2014, p. 17.

Din cele expuse mai sus reiese cu claritate – credem noi – că în privința lucrărilor de fundare a bisericii Mari a Mănăstirii Dragomirna au fost luate măsuri speciale (dimensional vorbind) care să asigure în condiții optime stabilitatea întregii clădiri, cu proporții la fel de speciale, cum bine știm¹². Din păcate, datele pe care le cunoaștem în momentul de față nu ne îngăduie analiza detaliată a acestor măsuri speciale adoptate de constructori. Deși limitate, datele cunoscute demonstrează capacitatea meșterilor constructori de a se adapta la cerințele impuse de anumite caracteristici ale unui proiect și de a adopta măsurile asiguratorii în consecință. Dar și așa, cât de sumare sunt aceste date, ele dezvăluie o față ascunsă, nevăzută, a modului de construire a monumentului deosebit care este biserica Mare a Mănăstirii Dragomirna și constituie elemente asupra cărora am considerat necesar să insistăm acum.

Al doilea aspect care ne-a atras atenția privind biserica Dragomirnei, a fost *modul de amenajare a necropolei din pronaosul bisericii*.

Sunt îndeobște cunoscute disfuncțiile care apar în spațiile interioare ecleziale folosite drept loc de îngropăciune. Săparea frecventă a gropilor de înhumare în astfel de spații au consecințe multiple. În primul rând este iremediabil bulversată situația stratigrafică din locul respectiv: cu cât mai multe au fost astfel de intervenții, cu atât sunt mai grave urmările distructive pentru o eventuală cercetare arheologică. Apoi, astfel de intervenții au deschis calea facilă pentru jefuirea mormintelor anterioare intersectate sau atinse în timpul săpării noilor gropi de mormânt. Dar, în afară de aceste deranjamente care afectează un compartiment strict subiectiv de cunoaștere, atunci existau consecințe imediate privind, în primul rând, deteriorarea pardoselilor de acolo și apariția denivelării acestora ca urmare firească a tasării inegale și neomogene a respectivelor gropi de mormânt. Mai mult, deoarece pardoselile interioare ale unei bisericii sunt în general montate pe straturi de nivelare *ad hoc* constituite, deranjările terasiere pot afecta în ultimă instanță – și în cazul necropolelor supra-aglomerate și intens folosite – chiar stabilitatea zidurilor care delimitează spațiul în cauză.

În cazul particular al bisericii Mari a Mănăstirii Dragomirna, nivelările inițiale interioare sunt foarte consistente, asigurând cote interioare de circulație progresiv ascendente de la vest spre est, cote care, prin cumulare, conduc la o diferență totală de nivel între pardoseala pridvorului și pardoseala altarului de peste 1,5 m. Acestei diferențe de cote i se adaugă și diferența notabilă între cota pardoselii pridvorului și cea a terenului împrejmuitor bisericii care, în zonele de acces în prima încăpere a edificiului

¹² Gh. Baș, *Bisericile moldovenești din veacul al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, unde autorul atrage atenția asupra tendinței generale de dezvoltare pe înălțime a bisericilor moldovenești, biserica Mănăstirii Dragomirna reprezentând cel mai înalt astfel de edificiu, cu cei 42 m atinși (p. 34); apoi, consideră că opțiunea pentru înălțimea edificiului a fost puternic influențată de personalitatea Mitropolitului Anastasie Crimca, ctitorul bisericii (împreună cu Luca și Simion Stroici) și că acest deziderat a fost principala problemă de soluționat pentru constructori (p. 35).

este de cca. 100 cm. Ceea ce înseamnă că pe toată lungimea edificiului zidurile laterale suportă presiunea masei de pământ nivelate și tasate la interior – volum crescând la fel progresiv de la vest la est, ca și nivelul pardoselilor de altfel – de la interior spre exterior. Nu s-a considerat suficientă și asiguratorie prezența celor doi contraforți masivi situați median pe zidurile de nord și sud ale pronaosului (cu fundații de cca. 300 cm adâncime). Pentru a se putea crea condițiile optime de folosire drept spațiu funerar a încăperii pronaosului¹³ fără a periclita în nici un fel echilibrul static al zonei, s-a recurs pentru prima oară – și ultima, după știința mea – la o soluție ingenioasă.

Încă din timpul construirii bisericii – mai precis, în timpul execuției nivelărilor interioare¹⁴ – a fost construit cadrul fix pentru amenajarea a maximum 6 locuri de înmormântare prin construirea a două perechi de ziduri paralele din piatră, dispuse pe direcția vest-est și distanțate de toate cele patru ziduri care delimitau aria pronaosului. Intenția explicită privind utilitatea prezenței respectivelor ziduri acolo este dată în special de distanța dintre cele două ziduri care alcătuiau fiecare pereche și care era conformă cu lățimea necesară adăpostirii unei înhumări – cu sau fără sicriu (cca. 90-100 cm) ca și de vizibila îngroșare a respectivei zidării la capete de est și de vest. La fel de clară apare astfel intenția de a crea o diafragmă de zidărie tampon care să împiedice deranjarea ulterioară a nivelărilor interioare prin săparea unor gropi de mormânt, cu posibile repercusiuni asupra condițiilor statice ale întregului edificiu (Fig. 4). Amenajarea, pe rând, în decursul timpului, a primelor 6 morminte (fiecare cu boltirea sa de cărămidă, diferită ca formă) s-a conformat și a confirmat întru totul intențiile inițiale ale constructorilor. Prima abatere de la uzanța deja stabilită pare să intervină către mijlocul secolului al XVII-lea prin amenajarea criptei nr. 7, care depășește spre nord cadrul delimitat de amintitele zidării. Apoi, intervine firește și refolosirea unora dintre cele 6 cripte inițiale prin îngropări ulterioare intervenite până în secolul al XIX-lea.

Din cele cunoscute până astăzi, pronaosul bisericii Dragomirnei este unicul caz în care constructorii – foarte conștienți de consecințele folosirii spațiului interior drept loc de înmormântare uneori excesiv de intens – au conceput și au pus în operă un sistem care încerca (și a reușit cu succes, aș opina eu) să protejeze stabilitatea edificiului prin asemenea măsuri speciale. Este un aspect care subliniază – la rândul său – modalitățile speciale folosite la construirea edificiului.

¹³ Singura secțiune de la interiorul bisericii, cea longitudinală (care în zona pridvorului nu a interceptat nici un mormânt) nu ne furnizează suficiente argumente pentru a exclude folosirea spațiului pridvorului ca loc de îngropăciune.

¹⁴ Arheologul Vlad Zirra considera că operațiunile de nivelare a suprafețelor interioare ale bisericii s-au desfășurat pe măsură ce avansau lucrările de săpare a fundațiilor, prin formarea unor terase care apoi au fost delimitate de zidăriile de elevație, **Anexa 1**, p. 2 Personal nu cred posibil o astfel de desfășurare a lucrărilor.

Cât privește înmormântările propriu-zise practicate în aria pronaosului – fără a avea siguranța că pridvorul nu a primit, la rândul lui, unele morminte – cumulează un grupaj de informații arheologice și epigrafice demne de o atenția specială.

Mergând pe ideea (până de curând acreditată drept valabilă) că pietrele funerare marchează locul respectivei înmormântări – concept care nu corespunde deloc realității arheologice – Eugen Kozak avansa părerea existenței a 5 morminte în încăperea pridvorului și a unui mormânt în pronaos¹⁵: în funcție de prezența numărului corespunzător de pietre de mormânt. Anume, de la sud spre nord în pridvor existau, la data vizitei sale, următoarele pietre: cea pusă pentru Serghe, tatăl lui Dumitrache Drăgulescu (mort în anul 1680); cea pusă pentru Sava (mort în anul 1673); urma o piatră mică, fragmentară și anepigrafă; o piatră cu inscripție în limba greacă veche¹⁶ și, în capătul nordic al acestui șir, piatra pusă pentru Maria, fiica lui Constantin Mavrocordat și soție a lui Gheorghe Balș, moartă în anul 1770. Pentru încăperea pronaosului, același cercetător menționează existența unei pietre de mormânt anepigrafe atribuită Mitropolitului Anastasie Crimca (mort la 19 ianuarie 1629¹⁷), iar la exteriorul bisericii, în partea de nord a altarului, piatra de mormânt pusă pentru episcopul Daniil Vlahovič (mort în anul 1822¹⁸).

În timpul cercetărilor din anul 1963, printre dalele de piatră care formau pardoseala pridvorului, a fost găsită, cu fața în jos, o piatră de mormânt datată 15 martie 1610, atribuită mormântului marelui logofăt Luca Stroici (Fig. 5).

Dar mai semnificative sunt descoperirile din pronaos – deși nu au fost cercetate decât 4 dintre cele 7 cripte identificate (în numerotarea autorului criptele 1, 2, 4 și 7) care cuprinseseră 6 înhumări. În momentul amenajării locurilor de înmormântare pentru prima oară, criptele trebuie să fi adăpostit mormintele Mitropolitului Anastasie Crimca¹⁹,

¹⁵ Eugen Kozak, *Die Inschriften aus der Bukovina*, Viena, 1903, p. 3, 17-23, publică textul pietrelor funerare și descrierea lor.

¹⁶ D. M. Pippidi, *Proveniența inscripției grecești de la Mănăstirea Dragomirna*, în *Dragomirna: Istorie, Tezaur, Ctitori*, vol. I, Sfânta Mănăstire Dragomirna, 2014, p. 117-126.

¹⁷ Ștefan S. Gorovei, *Anastasie Crimca*, în *Dragomirna: Istorie, Tezaur, Ctitori*, vol. II, Sfânta Mănăstire Dragomirna, 2014, p. 103-105.

¹⁸ Textul pietrei funerare publicat și de Nicolae Iorga, *Inscripții din bisericile României*, București, 1908, vol. II, p. 12.

¹⁹ Mitropolitul Anastasie Crimca a murit la 19 ianuarie 1629 în condiții dramatice evocate de Miron Costin; conform opiniei lui Ștefan S. Gorovei în *Mănăstirea Dragomirna. Amintirile unui loc de memorie*, Ed. Iacov Putneanu, 2017, p. 44, Mitropolitul Anastasie Crimca a fost înmormântat în biserica mică a Mănăstirii Dragomirna. Nu împărtășim această opinie.

ale logofătului Luca Stroici²⁰ și – eventual – reinhumarea osemintelor voievodului Miron Barnovschi, după aducerea lor de la Stambul²¹.

Cronologic vorbind a intervenit apoi înmormântarea practică în cripta 7, cea care se abate de la normele prestabilite privind înhumările în pronaosul bisericii Mănăstirii Dragomirna, fiind singura criptă construită între peretele nordic al pronaosului și aliniamentul nordic al celor trei cripte. Acest lucru probează – credem – că la data intervenirii criptei 7 nu mai era nici un spațiu funerar neocupat. Data aproximativă a putut fi stabilită ca fiind anul 1650, odată cu identificarea personajului feminin îngropat acolo.

Doamna Maria Magdalena Székely²² a demonstrat că mormântul a aparținut Mariei (sau Maricăi), fiica, probabil din flori, a lui Ionașco Stroici, rămasă orfană și crescută în casa lui Miron Barnovschi ca „rudă mai îndepărtată”. Căsătorită, pe rând, cu Draco postelnic (cca. 1641) și apoi cu Mihalcea Tăban șetrar (cca. 1645), Maria își face o diată în aprilie 1650 când un sat, Tăistrenii și niște țigani a fost lăsat Mănăstirii Dragomirna, acolo – spune testatoarea – „unde vor zăcea și oasele mele”. Decesul Mariei Tăban a intervenit, se pare, între datele de 27 și 30 aprilie 1650²³.

Mormântul din cripta 7 a fost găsit *in situ*, cu întregul mobilier și inventar funerar nederanjate: trupul fusese depus într-un sicriu de mesteacăn, fiind așezat cu capul pe o pernă și acoperit cu un giulgiu de mătase împodobit cu crucea și instrumentele patimilor redată cu foiță de aur²⁴; îmbrăcămintea completă era formată dintr-o cămașă subțire cu mânecile decorate cu benzi de brocart în spirală și cu marginile tivite cu benzi late din fir de aur și la gât cu o salbă de fluturi de aur, acoperită de o rochie din mătase aurie cu falduri bogate și strânsă de un brâu cu năframă de borangic și, apoi, un contăș din catifea galben-verzuie închis cu năsturași împlețiți din fir aurit. Pe cap purta un turban din voal și mătase cu două voaluri lungi pe spate²⁵. Nu lipseau nici podoabele: cercei, inel și pe piept o monedă emisă în anul 1602 de regele Franței Henric al IV-lea.

²⁰ Mormântul lui Luca Stroici este identificabil poate cu mormântul 2, deranjat din vechime, care – după fragmentele elementelor vestimentare pe care le mai cuprindea – a aparținut unui bărbat.

²¹ Executat la Istanbul, în anul 1633, voievodul Miron Barnovschi a fost îngropat în grabă și în taină la Patriarhia din Constantinopol. „Și de acolo (spune Miron Costin) apoi Vasile vodă spunu să hie adus oasele aicea în țară” (Miron Costin, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei de la Aron-vodă încoace*, ESPLA, ed. P. P. Panaitescu, 1958, p. 104).

²² Maria Magdalena Székely, *Cui a aparținut mormântul din pronaosul Dragomirnei*, în *Dragomirna: Istorie, Tezaur, Ctitori*, vol. II, Sfânta Mănăstire Dragomirna, 2014, p. 195-202.

²³ *Ibidem*, p. 201.

²⁴ Text adiacent la Gheorghe I. Cantacuzino, *op. cit.*, 2014, p. 15.

²⁵ Unele dintre piesele vestimentare ale costumului au fost descrise și reproduse alb/ negru de Corina Nicolescu, *Istoria costumului de curte în Țările Române, secolele XIV-XVIII*, Ed. Științifică, București, 1970, după cum urmează: despre rochie p. 215 și fig. CLXXXVII și CLXXXVIII; despre contăș p. 214-215 și fig. CXCI; fragmente de galon din fir de aur de la cămașă fig. CLXXXII și pălăria cu vâl p. 170, fig. 67 și CXCI. Se pare că

Apoi, se păstrează cele două pietre funerare epigrafe din anii 1673 și 1680, care după toate aparențele erau impostate pe morminte care fie dislocau morminte preexistente în criptele pronaosului, fie și-au găsit locul pe morminte amenajate în aria pridvorului. Aceleași posibilități au existat și pentru domnița Maria, fiica lui Constantin Mavrocordat. Așa după cum pentru monahul Constantin Cantacuzino găsit *in situ* se procedase la dislocarea unuia dintre mormintele pronaosului. La aceste constatări se mai adaugă faptul că trei dintre mormintele pronaosului nu au fost cercetate – acestea putând adăposti, fiecare, una sau mai multe înmormântări succesive.

Nu în ultimul rând, mormântul din cripta 1 a fost considerat de autor drept „*cel mai recent mormânt (care) aparține probabil celei de a doua jumătăți a sec. XVIII (M. 1)*”, drept argument se amintește faptul că „*un pinten din zidul de piatră al acestui mormânt suportă direct una din lespezile pardoselii actuale*”. Dar, în cuprinsul *Textului adiacent*, se mai aduc câteva detalii semnificative „*Astfel, s-a descoperit un mormânt de femeie, care avea bolta de cărămidă căzută în cavou; înăuntru, nu s-au mai găsit decât oseminte reînhumate, câteva perle de piatră semiprețioasă, un cercel și un inel de bronz. Ultimul obiect, lucrat în spirală, cu buton la mijloc, ce se purta cam pe la jumătatea sec. XVII*”²⁶. Importanța acestor constatări rezidă în faptul că demonstrează refolosirea criptei 1 și – în același timp – prezența unui alt mormânt feminin dintre cele încă neidentificate.

Cu specificarea că piesele vestimentare păstrate în mormântul din cripta 7 a Mariei, se află în prezent în colecțiile Muzeului Național de Artă al României, încheiem această prezentare cu dorința de a fi stârnit interesul specialiștilor asupra acestor aspecte de detaliu privind sistemul de construire și de organizare a necropolei interioare a bisericii Mari a Mănăstirii Dragomirna.

Am considerat necesar să accentuăm aceste două aspecte semnificative descoperite în timpul lucrărilor de cercetare de la Mănăstirea Dragomirna efectuate sub conducerea lui Vlad Zirra. Ele completează viziunea noastră asupra modului de construire a unui edificiu complex și solicitant pentru meșterii care l-au realizat, cât și adoptarea unor soluții speciale atunci când acestea erau solicitate de realizarea respectivului edificiu.

împreună cu Vlad Zirra autoarea citată întocmise un studiu de prezentare și analiză a costumelor identificate la Galata și Dragomirna, pe atunci în manuscris și care nu a fost mai fost publicat.

²⁶ Gheorghe I. Cantacuzino, *op. cit.*, 2014, p. 15. Textul citat – după care urmează descrierea mormântului din cripta 7 – a fost înlăturat din motive necunoscute împreună cu paragrafele ce se refereau la mormintele 2 și 3 care au căpătat o nouă redactare.

ANEXA I**Rezultatele preliminare ale cercetărilor arheologice de la Dragomirna – 1963²⁷**

Lucrările arheologice efectuate la mănăstirea Dragomirna între 3.VI-1.X.1963 au fost în mare măsură dictate de cerințele restaurării monumentului. Deoarece însă problemele restaurării au fost numeroase, săpăturile arheologice au putut avea o extindere apreciabilă, care de pe acum echivalează cu o cercetare exhaustivă a complexului feudal Dragomirna.

Obiectivele cercetării au fost următoarele:

1. Aflarea nivelelor de călcare în cele patru unități ale bisericii.
2. Situația nivelelor de călcare în incinta mănăstirii între secolele XVII-XIX.
3. Raportul stratigrafic și cronologic dintre biserică, zidurile incintei și turnul clopotniței.
4. Raportul stratigrafic și cronologic dintre biserică și trapeză (casa gotică).
5. Fazele de construcție ale casei gotice.
6. Scara de acces la sala gotică a trapezei.
7. Nivelele de călcare sub bolta turnului clopotniță.
8. Stabilirea unui eventual șanț de apărare în jurul incintei sau în fața intrării mănăstirii.
9. Sondaje de informație la biserica mică de lângă lac²⁸.

În campania din 1963 s-au urmărit primele 8 obiective stabilite. Rezolvarea problemelor propuse, sau cunoașterea lor parțială va fi prezentată succint în ordinea notării lor de mai sus.

1. Lucrările din biserică s-au restrâns la secționarea pe axul longitudinal al lăcașului, săpătura lărgindu-se doar în pronaos din cauza mormintelor ce s-au aflat acolo (secțiunea a fost de 16,20 x 2 m). S-au constatat următoarele:

a. Temeliile bisericii au fost adâncite printr-un sol roșcat de pădure care suprapune altul de argilă galbenă, loessoidal. Pământul scos de pe traseul temeliiilor, adunat și nivelat în patru etajări succesive și crescânde de la vest spre est, a constituit o platformă ridicată de cca. 1,50 – 3,00 m (pridvor-altar) față de

²⁷ Referatul de față se află în Arhiva Institutului Național al Patrimoniului, în dosarul nr. 4479. Forma dactilografiată păstrată prezintă unele corecturi și adăugiri pe care am considerat normal să le operăm asupra textului redat acum (ca și actualizările necesare din punct de vedere ortografic). În rest, au fost respectate cu strictețe atât dispunerea aliniatelor cât și punctuația autorului. Notele au fost adăugate semnatară prezentului articol.

²⁸ La 19 ianuarie 2020, în cadrul simpozionului *on line* „Anastasia Crimca – 393 de ani de la trecerea în Veșnicie” organizat de Mănăstirea Dragomirna, au fost comunicate rezultatele recentelor cercetări arheologice efectuate la interiorul bisericii mici: Ștefan Dejan, *Câteva informații cu privire la biserica Sfinții Enoh, Ilie și Ioan Teologul a Mănăstirii Dragomirna*.

solul de afară. Așa se explică de ce sub pardoseala diferitelor compartimente ale locașului se află un pământ aproximativ steril din punct de vedere arheologic, dar totuși mișcat.

b. Temeliile bisericii sunt întărite la exterior din loc în loc de contraforți. Aceștia sunt ridicați pe niște adânci și masive temelii paralelipipedice care fac corp comun cu fundațiile și zidăriile bisericii. Adâncimile temeliiilor contraforturilor ating cca. 3,00 m de la nivelul solului actual.

Se pare că fundațiile pe care se sprijină zidurile bisericii nu sunt egale. În secțiunea transversală exterioară care a atins zidurile și temeliiile bisericii spre nord și sud (șanțul 1 nord – șanțul 1 sud) s-a observat că fundația dinspre miazănoapte a locașului atinge 4 m, în timp ce spre miazăzi, aceasta nu depășește față de solul actual 2,20 m.

Temelia transversală ce susține zidul cu arcade și coloane dintre pronaosul și naosul bisericii, se adâncește în două trepte până la 7,20 m (măsurătoare luată de la baza cărămizilor de sub pavajul de lespezi al naosului).

Toate fundațiile cercetate au fost găsite într-o excelentă stare de conservare. Nici o desprindere din masa compactă a bolovanilor legați cu mortar, nici o fisură.

Spre baza temeliei de nord a bisericii s-a constatat între 3,50-4,00 m adâncime o umiditate accentuată și chiar apă. Probabil că aceasta provine dintr-un strat freatic geologic.

c. Nivelul de călcare de la începutul secolului al XVII-lea nu a fost determinat decât în pronaos. În celelalte compartimente nu s-a putut surprinde arheologic nici un indiciu clar care să permită precizarea acestuia. Față însă de raportul dintre diferitele praguri ale compartimentelor și pavajele lor actuale (anul 1963 n. n.), se poate induce indirect stabilirea nivelelor vechi ale pardoselilor inițiale.

Nivelul vechi de călcare din pronaos a fost cu 0,24 m mai jos decât acel actual, respectiv suprafața vechii pardoseli se afla la 0,95 m (1 m) mai sus față de wagrissul convențional fixat de lucrările de restaurare DMI.

Ridicarea actualului nivel din pronaosul bisericii, a fost condiționat de bolțile și zidăria unor morminte din pronaos²⁹. Cel mai recent mormânt aparține probabil celei de a doua jumătăți a sec. XVIII (M. 1), un pinten din zidul de piatră al acestui mormânt suportă direct una din lespezile pardoselii actuale.

În afară de mormântul respectiv găsit deranjat, s-au mai cercetat alte trei, fiecare din acestea având bolțile de cărămidă parțial deteriorate.

²⁹ Afirmația autorului riscă să fie amendată de faptul că mormintele din pronaos au fost amenajate evident **după** construirea bisericii. Referiri interesante asupra detaliilor descriptive ale mormintelor sunt date și în alt material elaborat de Vlad Zirra (pe care noi l-am numit *Text adjacent*), material publicat de Gh. I. Cantacuzino, *op. cit.*, 2014, p. 29-32.

M. 2 a fost găsit jefuit din vechi. Se pare că aparținea unui bărbat. Nu s-a mai aflat decât un fragment din perna mortuară și o manșetă de piele cu impresiuni. Se poate data aproximativ în sec. XVII. Mormântul 4 aparține călugărului Constantin Cantacuzino, decedat în 1768, cum reiese din inscripția zgâriată pe o cărămidă ce se afla în mormânt. Era îmbrăcat în rasă călugărească. Mormântul monahului a fost făcut în locul altuia mai vechi, probabil din sec. XVII. Această constatare reiese din faptul că bolta de cărămidă legată cu lut a mormântului, a înlocuit alta mai veche din cărămizi legate cu mortar.

Mormântul 7, surprins la baza consolei³⁰ de nord a pronaosului este față de mormintele inițiale (M. 1 și 4 le considerăm secundare), cel mai recent. Aparține unei japănese. După costumele ce-l avea, bine păstrat, după cei doi cercei, inelul de aur, paftale, moneda de argint de pe piept se poate data bine la sfârșitul secolului al XVII³¹.

2. Biserica mare a Dragomirnei s-a clădit pe un dâmb de deal alăturat pârâului Doamnei. Solul dealului era la începutul sec. XVII acoperit cu o vegetație săracă de pădure și aproape fără iarbă. În cele aproape 25 de secțiuni trasate în curtea mănăstirii, acolo unde s-a putut surprinde solul viu, s-a constatat că sub un sol păduros, nehumificat, care variază între 0,25-0,40 m, se ascunde un strat gros de argilă galbenă, umedă, sub 3 m adâncime.

Nivelul de călcare original la data construirii bisericii, corespunde deci cu solul roșcat de pădure. Acesta se păstrează în condiții normale (adică nu este deranjat, ras sau înlocuit) aproape exclusiv în jurul locașului la adâncimi de 0,25-0,35 m și este acoperit doar de un pământ de grădină³².

În zonele construcțiilor din jurul bisericii, la zidul de incintă, trapeza, vechile chilii, solul inițial de călcare, a fost de cele mai multe ori ras ori subțiat încât nu se poate indica.

La șanțurile trasate în regiunile de sud și vest ale incintei se poate observa limpede cum solul păduros a fost tăiat până spre baza sa creându-se în acest fel o pantă artificială cu o declivitate de cca. 0,20-0,25 m dinspre biserică spre laturile incintei de apus și spre miazăzi. Această radere de strat a fost făcută probabil în epoca de construcție a incintei având scopul dublu de a amenaja o pantă accentuată de scurgere dinspre biserică și de a o înălța pe aceasta față de zidurile noi construite din jurul său. Ulterior, după ridicarea incintei, adică după 1627,

³⁰ A se înțelege baza pilastrului nordic al pronaosului.

³¹ Mormântul a fost identificat de Maria Magdalena Szekely, în baza informațiilor documentare existente, ca fiind cel care a adăpostit trupul Mariei (Marica) fiica lui Ionașco Stroici, moartă după anul 1650. Maria Magdalena Szekely, *op. cit.*, p. 195-202.

³² A se înțelege humus actual sau pământ în curs de humificare în momentul începerii săpăturilor de cercetare.

s-a efectuat o nivelare dinspre clădirile noi spre biserică, probabil cu resturile de construcție, încât panta artificială amintită a fost mai mult sau mai puțin anihilată.

În concluzie, se pot aminti două nivele de călcare între 1609-1627: primul acela din jurul bisericii, al doilea în apropierea clădirilor de sud și vest. Preferabil este de utilizat doar nivelul inițial, 1602-1609, chiar dacă acesta va fi extins artificial și în spațiile clădirilor adiacente (marcarea nivelului I = 1602-1609, este făcută în secțiunile trasate prin țărugi înfiți în profilele șanțurilor).

Această soluție pare să fie de preferat și datorită faptului că pardoseala pietruită de sub bolta clopotniței de la 1627 corespunde cu panta inițială de la 1602-1609 și nu cu aceea din momentul construcției incintei (față de wagriss, la șanțul de sud al bisericii – șanțul I sud - 2,97 m; la baza piciorului de leu de nord-est de sub boltă -3,57 m.).

Față de aceste adâncimi indicate, este considerat că regiunile de nord și est ale incintei mănăstirești au avut inițial același nivel de călcare.

3. Indirect, despre raportul stratigrafic și cronologic dintre biserică și turnul de intrare al mănăstirii s-a vorbit mai sus. Ar mai rămâne de adăugat doar că dacă în fața intrării și spre casa gotică se constată aceiași nivelare postconstructivă din 1627, ea pare să fi fost mult mai puțin manifestă în fața intrării în clopotniță. Într-adevăr, în zona celor patru trepte care permit accesul la scara în melc a turnului, se observă că nivelarea în discuție aproape nu există, așa încât nivelul de călcare din sec. XVII este cu 0,10 m mai sus decât baza treptei inferioare a scării de acces (respectiv, -3,76 m față de wagriss, în timp ce baza piciorului de leu nord-vestic, ce stă pe pardoseala din bolta turnului este la -3,57 m).

Pe latura de est a incintei, situația este mult mai complicată datorită prezenței unei construcții masive ce traversează de la nord la sud incinta, aproximativ paralel cu zidul estic al mănăstirii. În această zonă, lucrările nu sunt terminate, încât deocamdată nu se poate spune decât că zidul de incintă este mai nou decât clădirea menționată, deoarece părți din zidurile acesteia se află sub temelia incintei de răsărit. De asemenea, biserica este înălțată mai târziu decât construcția amintită pentru că nivelul de săpare al fundațiilor bisericii este aproape cu 0,30 m mai sus decât al clădirii anonime (wagriss -4,43 m)³³.

Construcția descoperită datează aproximativ din a doua jumătate a sec. XVI, adică este anterioară oricărei clădiri ale Dragomirnei actuale.

4. Din punct de vedere stratigrafic, raportul dintre biserică și casa gotică este același ca între locaș și turnul de intrare. În secțiunile VI sud și parțial VIII sud, s-a observat foarte bine cum în momentul ridicării zidurilor de sud ale incintei cu construcțiile sale alipite, s-a tăiat intenționat solul de pădure creându-se acea

³³ Necunoașterea configurației topografice inițiale a terenului de amplasare a mănăstirii Dragomirna face ca astfel de referiri de adâncime să fie relativ irelevante.

pantă artificială, reacoperită ulterior prin nivelare. Observația de față indică totodată că trapeza este ulterioară bisericii.

Nivelul de călcare sec. XVII din regiunea de nord și vest a trapezei (sala gotică și egumenia) este asigurat de baza ancadramentului de fereastră de la pivnița de pe latura de vest (-3,60 m față de wagriss) și de partea superioară a celor cinci piloni subterani care susțineau scara de acces la sala gotică. Adâncimea de 4,13 m față de wagriss aflată la baza ferestrei de la pivnița de est a trapezei nu condiționează cred, nivelul de călcare din această parte. Este posibil ca lumina beciului de răsărit să se fi asigurat în fața celor două ferestre de protejări din lemn care pătrundeau oblic din pământ la suprafața nivelului de călcare din 1627.

5. În secțiunile VI, VII, IX și X sud, de pe latura de miazăzi, care atingeau fațada și laturile de vest și est a trapezei, s-a putut constata că clădirea a fost construită în etape succesive, dar toate în cursul sec. XVII. Corpul inițial a fost egumenia cu pivnița sa de est, adică unitatea centrală a construcției. Temeliile acesteia pornesc de la un nivel inferior față de celelalte compartimente. Ulterior s-a ridicat și adosat parterul sălii gotice. Al treilea moment a fost construirea bucătăriei de răsărit, așezată peste pivnița egumeniei. Ultima fază de construcție este probabil aceea a sălii gotice, atât de la modă în a doua jumătate a sec. XVII, în Moldova. Extinderea sa până la zidul incintei a dus la desființarea drumului de strajă în sectorul turnului Crimca și camera de gardă a clopotniței (posterior transformată în paraclis).

6. Scara care ridică la sala de etaj a trapezei, se susținea pe trei piloni inegali ca grosime și dimensiuni. Ei sunt adosați fațadei trapezei, deci ulteriori. Au fost găsiți în secțiunile VI și VII sud. Pilonul de vest al scării se află exact sub ultima treaptă a scării restaurate recent.

7. La exteriorul incintei mănăstirești s-au executat 4 secțiuni, câte una pe fiecare latură a zidurilor, pentru a surprinde un eventual șanț de apărare al complexului feudal. Toate șanțurile au dat un rezultat negativ în această privință: nu a existat un șanț de apărare în jurul incintei. Nivelele de călcare exterioare ale sec. XVII sunt față de wagrissul stabilit, de -5 m. (și) -5,10 m. Iar actualul nivel de călcare variază între -4,20 (și) -4,44 m.

În fața turnului de intrare, în continuarea pavajului de lespezi original, aflat sub bolta clopotniței, s-a descoperit o „fossă” rectangulară, mărginită cu ziduri de piatră pe laturile de sud, vest și est, ce se alipesc la contraforturile intrării. Încăperea era pietruită la fund. Adâncimea față de wagriss, -6,57 m.

Fossa putea fi acoperită de un podeț de lemn ce se ridica probabil tras de lanțuri din camera de gardă a turnului. Extremitățile punții dinspre nord, erau fixate în niște bușe de fier care alunecau în găuri cilindrice, adâncite în blocurile de bază ale turnului, spre vest și est.

Podul și fossa de la intrare, evident de o utilitate defensivă aproape nulă, a funcționat totuși până la începutul sec. XIX, cum arată ultimele materiale de

umplutură care au astupat încăperea. Podul mobil, între sec. XVII-XIX a servit în special ca ușă de închidere, deoarece o poartă din lemn sau fier, construită la intrarea în turn era greu de executat din cauza brâielor ornamentale ce traversează bolta.

În afară de construcția din sec. XVII³⁴ de pe latura de est a incintei mănăstirești, săpăturile arheologice din 1963, au descoperit o serie de complexe care merită a fi menționate. Este vorba de corpul de chilii de pe latura de vest a incintei, databil odată cu zidurile ce înconjoară biserica. Determinarea conturului fostelor chilii arată că acestea nu erau adosate la zidul de vest al incintei cum este cazul cu actuala aripă apuseană ridicată în 1843. Cu alte cuvinte, drumul de strajă de pe latura de vest era liber, ca și arcadele inferioare ce susțineau culoarul de pază. Clădirea avea o formă rectangulară, cu frontul principal orientat către biserică. Dimensiunile clădirii erau mai mici (42-40 m) față de actuala construcție austriacă. Spre interiorul curții corpul chiliilor posedă un pavaj de cărămidă așternut pe un pat de lut nisipos. Pe pavaj s-au descoperit resturile de la baza unei sobe de cărămidă. Zidurile transversale care împărțeau clădirea, s-au surprins în zona nord-vest a construcției și eventual unele în actualele pivnițe ale clădirii moderne.

O descoperire interesantă și în zona nord-est a incintei, aproximativ în zona colțului răsăritean al aripii austriece de nord. Aici a apărut o construcție cu ziduri de piatră, orientată cu axul lung est-vest, cu dimensiunile de 4,60 m x 11,40 m. La această construcție rectangulară se adaugă spre est un zid muchiat cu 5 laturi care mărește clădirea cu 4,88 m spre est. Primul corp de construcție este de fapt o pivniță cu două încăperi. Beciul dinspre vest are la baza zidului din acea parte o deschidere cu boltă în arc (răsufătoare?) și două ferestre cu marginile de cărămidă, spre sud. Din încăperea de apus se pășea peste un prag de piatră în încăperea de răsărit. Epoca de construcție a acestui complex este probabil sec. XVII. A funcționat până la jumătatea sec. XIX, când pivnițele au fost astupate cu resturi de construcție ce proveneau de la clădirea austriacă.

La o dată care este sigur ulterioară sec. XVII, dar anterioară sec. XIX, s-a adăugat acel zid pentagonal care formează spre răsărit o absidă muchiată. Nivelul de construcție al absidei corespunde însă unor încăperi de parter, care actualmente sunt parțial demantelate spre vest.

³⁴ Credem că este vorba de vestigiile construcției datată în secolul al XVI-lea, care dintr-o greșeală de dactilografie necorectată apare ca datând din secolul al XVII-lea.

Este greu de presupus care va fi fost rostul acestei construcții de la suprafața solului cu două încăperi subterane. O eventuală explicație s-ar putea obține cu ocazia urmării clădirii în beciurile actuale ale construcției austriece alăturate.

În campania din 1964, pentru a completa lămurirea complexelor mănăstirești de la Dragomirna, sunt necesare de cercetat următoarele:

- Construcția din sec. XVI (?), de pe latura de est a incintei.
- Sondarea suprafeței de la vest de turnul clopotniței, inaccesibilă în 1963 din cauza materialelor de restaurare depuse în această zonă.
- Urmărirea în pivnițele clădirii austriece a chiliilor vechi călugărești precum și a construcției cu absidă de pe latura de nord.
- Cercetări la biserica mică de lângă lac și sondeje la exteriorul acesteia.
- Urmărirea canalelor de scurgere din afara zidului de răsărit al incintei.

Pentru aceste lucrări sunt necesari 30-35 lucrători permanenți timp de 30 de zile lucrătoare, în lunile iunie-iulie 1964.

Vlad Zirra

COMMENTS AND OBSERVATIONS CONCERNING THE RESULTS
OF RESEARCH CARRIED OUT BY ARCHAEOLOGIST VLAD ZIRRA
IN 1963 AT DRAGOMIRNA MONASTERY

(Abstract)

The study presents the results of the archaeological researches carried out in 1963, at Dragomirna monastery, founded by metropolitan Anastasie Crimca. The archaeological researches were coordinated by archaeologist Vlad Zirra, and the results of the investigations remained unpublished by the author and were kept in the form of an internal report in the archive of the National Heritage Institute. Their publication is accompanied by some comments intended to highlight the contribution of these results to the study of medieval religious monuments.

The archaeological research carried out at the large church within the monastery led to the discovery of two important aspects regarding its constructive system. By making very deep foundations and by arranging the necropolis in the pronaos of the church – Dragomirna

being the only church in which, since its construction, a fixed frame was built for the arrangement of burial places, the builders managed to implement a system which ensured the optimal conditions for the stability of the edifice. Also, several graves in the porch of the church were researched.

LIST OF ILLUSTRATIONS:

- Fig. 1. Layout of the archaeological sections carried out at Dragomirna Monastery in 1963 (under the direction of archaeologist Vlad Zirra) and 1964 (under the direction of archaeologist Gheorghe I. Cantacuzino) – reproduction after Gheorghe I. Cantacuzino, *op. cit.*, 2014, fig. 1.
- Fig. 2. Eastern profile of Section I/1963 – reproduction after Gheorghe I. Cantacuzino, *op. cit.*, 2014, fig. 2.
- Fig. 3. Northern profile of Section II/1963 – reproduction after Gheorghe I. Cantacuzino, *op. cit.*, 2014, fig. 3.
- Fig. 4. Mapping of the plan situation in the pronaos of the large church within Dragomirna Monastery and of the section of the 7 identified tombs – drawn up by archaeologist Vlad Zirra and reproduced after Gheorghe I. Cantacuzino, *op. cit.*, 2014, fig. 5.
- Fig. 5. The tombstone attributed to the great logothete Luca Stroici, Dragomirna Monastery Museum.

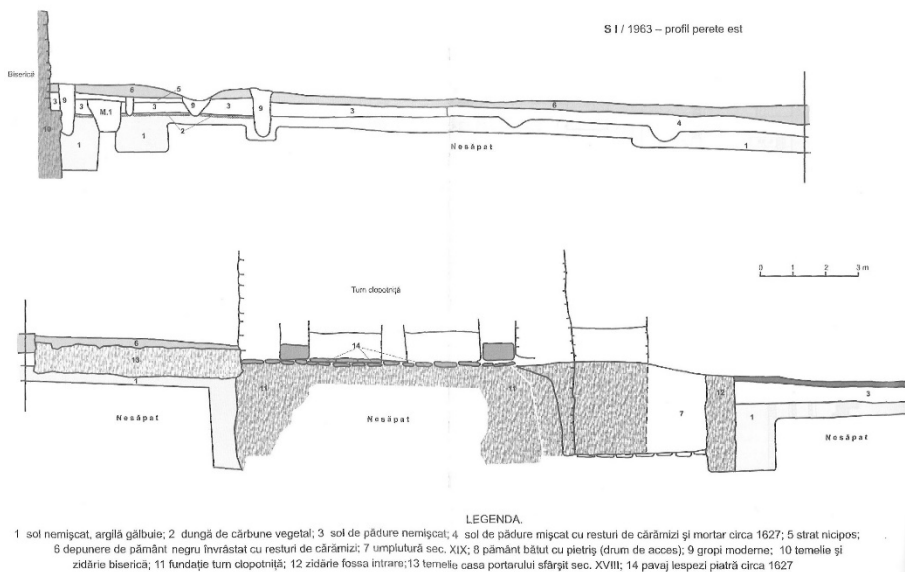

Fig. 2. Profilul estic al Secțiunii I/1963 – reproducere după Gheorghe I. Cantacuzino, *op. cit.*, fig. 2

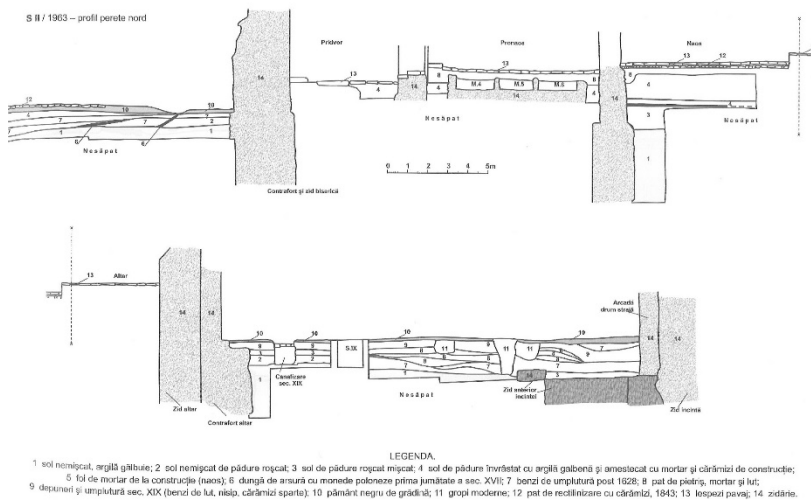

Figura 3. Profilul nordic al Secțiunii II/1963 – reproducere după Gheorghe I. Cantacuzino, *op. cit.*, fig. 3

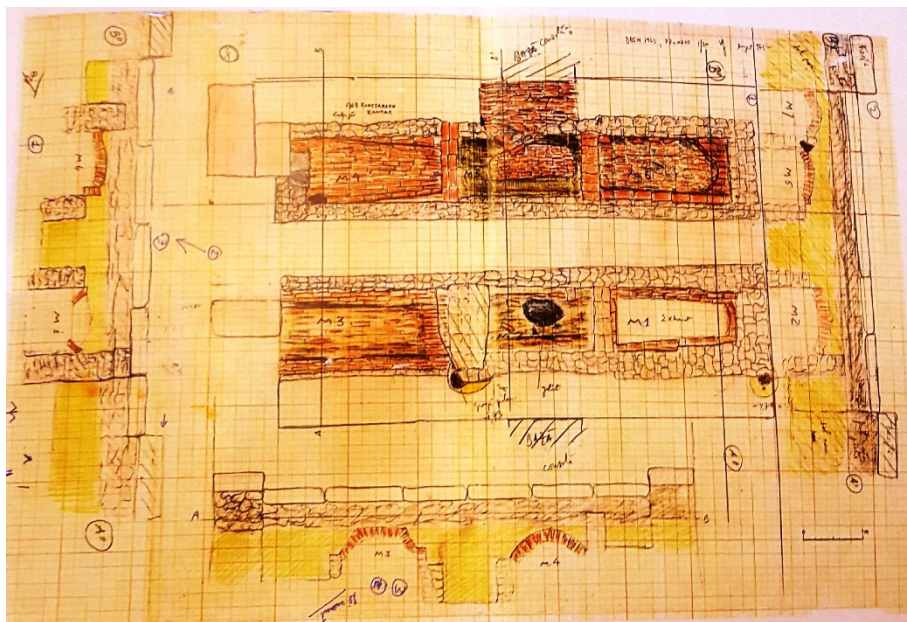

Figura 4. Releveul situației de plan din pronaosul bisericii mari a Mănăstirii Dragomirna și a secțiunii celor 7 cripte identificate – întocmit de arheologul Vlad Zirra și reprodus după Gheorghe I. Cantacuzino, *op. cit.*, fig. 5

Figura 5. Piatra de mormânt atribuită marelui logofăt Luca Stroici, Muzeul Mănăstirii Dragomirna

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI
MUZEUL DE ISTORIE A MOLDOVEI

CERCETĂRI ISTORICE
(SERIE NOUĂ)

AD MEMORIAM SORIN IFTIMI

XLI
2022

IAȘI
2022

COMITETUL DE REDACȚIE

Senica ȚURCANU (redactor șef)
Costică ASĂVOAIE
Ioan IAȚCU
Tamilia-Elena MARIN
Adriana MIRON (secretar de redacție)
Cosmin NIȚĂ
Loredana SOLCAN

Traduceri revizuite/realizate

Simona POSTOLACHE

Copertă și DTP

Cătălin HRIBAN

Adresa redacției

Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași
Muzeul de Istorie a Moldovei
Piața Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1
Iași, RO-700028
Telefon: 04 0232218383
Fax: 04 0332408166
e-mail: cercetari.istorice@yahoo.com

ISSN 1453-3960

EDITURA PALATUL CULTURII

Iași

SUMAR
SOMMAIRE – CONTENTS – INHALT

ABREVIERI / Abbreviations – Abreviations – Abkürzungen	5
Sorin Iftimi, la un an de la trecerea în veșnicie. Gânduri despre un coleg drag (Ioan IAȚCU)	11
Senica ȚURCANU, New discoveries in old collections: a “Double Janus” anthropomorphic vessel discovered at Trușești / Noi descoperiri în vechi colecții: un vas antropomorf de tip „Dublu Janus” descoperit la Trușești	23
Ting AN, Mădalin-Cornel VĂLEANU, Huan REN, Yan XIANG FU, Luoya ZHU, The Yangshao Culture in China. A short review of over 100 years of archaeological research (I) / Cultura Yangshao din China. Scurt istoric a peste 100 de ani de cercetare arheologică (I)	53
Ioan IAȚCU, Tamilia-Elena MARIN, Descoperiri romane de pe valea Prutului: O reprezentare în bronz a zeiței Venus / Roman discoveries in the Prut Valley: A bronze representation of the goddess Venus	87
Celina GORA, Nicoleta CABA, Filip CIOBĂNAȘU, Valorificare prin cercetare și conservare: Cazul ansamblului de la Hilișeu-Crișan, județul Botoșani / Valorization through research and preservation. The case of the ensemble of Hilișeu- Crișan, Botoșani county	101
Voica-Maria PUȘCAȘU, Comentarii și observații privind rezultatele cercetărilor efectuate de arheologul Vlad Zirra în anul 1963 la mănăstirea Dragomirna / Comments and observations concerning the results of research carried out by archaeologist Vlad Zirra in 1963 at Dragomirna Monastery	113
Eduard RUSU, Muzica și puterea politică – o abordare conceptuală / Music and political power – A conceptual approach	133
Violeta-Anca EPURE, Stat și societate la Dunărea de Jos în percepția consulilor și voiajorilor francezi prepașoptiști. Fragmente de viață politică de la finele veacului al XVIII-lea și până la 1812 (I) / Etat et société au Bas Danube dans la vision des consuls et de voyageurs français avant 1848. Fragments de vie politique de la fin du XVIIIème siècle jusqu’a 1812 (I)	155

Minola IUTIȘ, Răscoala din 1784 condusă de Horea, Cloșca și Crișan reprezentată în pictura românească din Muzeul de Artă din Iași / <i>The 1784 uprising lead by Horea, Cloșca and Crișan represented in the Romanian painting of the Art Museum in Iași</i>	175
Ștefan S. GOROVEI, Artur Gorovei, Neculai Beldiceanu. Artistul și omul. Un manuscris inedit / <i>Arthur Gorovei, Nicolas Beldiceanu. L'artiste et l'homme. Un manuscrit inédit</i>	187
Narcis Dorin ION, Neobosita victorie asupra trecutului. Convorbiri cu Olga Racoviță / <i>The relentless victory over the past. Conversations with Olga Racoviță</i>	225
Corneliu CIUCANU, Considerații privind România și problema Basarabiei în perioada interbelică / <i>Considerations regarding Romania and the issue of Bessarabia during the Interwar period</i>	257
Cristian SANDACHE, Școala românească în timpul guvernării legionare. Ministeriatul lui Traian Brăileanu. Secvențe / <i>The Romanian school during the Legionary governance. Traian Brăileanu's ministry. Sequences</i>	291
Remus TANASĂ, Siruni, fondul de la Arhivele Naționale și Securitatea / <i>Siruni, the National Archives fund and the Securitate</i>	299

Obituaria

ION T. NICULIȚĂ (27. 05. 1939 – 2. 01. 2022) (Alexandru BERZOVAN)	309
---	-----

Recenzii și note de lectură

Nicolae URSULESCU, <i>Civilizația Cucuteni și ariile culturale învecinate. O retrospectivă bibliografică</i> , Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2022, 591 p. și 11 figuri. (Maria-Cristina CIOBANU)	313
Adela KOVÁCS, Alexandru NECHIFOR, Constantin APARASCHIVEI, <i>Frumusețea transpusă în lut. Catalogul statuetelor antropomorfe cucuteniene din Muzeul Județean Botoșani</i> , Editura Mega, Cluj-Napoca, 2021, 380 p. (Senica ȚURCANU).....	317
Mugur ANDRONIC, <i>Fortificațiile Bucovinei de-a lungul timpului</i> , Suceava, 2021, 185 p. + 44 de ilustrații (Costică ASĂVOAIE).....	320
Narcis Dorin ION, <i>Florica. Vatra Brătienilor</i> , Muzeul Național Brătianu, Ștefănești, 2020, 420 p. (Iulian PRUTEANU-ISĂCESCU).....	323

MUZICA ȘI PUTEREA POLITICĂ - O ABORDARE CONCEPTUALĂ

Eduard RUSU¹

Cuvinte cheie: *muzică, putere politică, relația muzică-putere politică, monarh, ceremonie, ritual*

Keywords: *music, political power, music-political power relationship, monarch, ceremony, ritual*

Muzica este unul dintre elementele importante din viața unui om, precum și o modalitate de exprimare a emoțiilor, indiferent de natura lor. Totodată, muzica este și o cale de transmitere eficientă prin intermediul căreia se pot reda mesaje ce nu pot fi comunicate în alte condiții. Indiferent de rasă, condiție socială, cultură, limbă, specific și altele asemenea, muzica este un element de coeziune, menit să anuleze diferențele dintre persoane sau grupuri, fără a ține cont de natura lor și să alinieze la același orizont mai multe elemente eclectice, creând un corpus eterogen, sincretic. În același timp, muzica poate fi utilizată și în sens invers, în anumite scopuri și pentru transmiterea anumitor mesaje, precum cele politice sau propagandistice. Despre această a doua dimensiune a muzicii vom vorbi în prezentul material, încercând să surprindem cât mai fidel modalitatea în care muzica ajunge în asemenea ipostaze și mai ales felul în care se realizează acest lucru.

De-a lungul istoriei și cu preponderență în perioada la care vom face referire aici – secolele al XV-lea – al XVIII-lea – în Europa muzica s-a dezvoltat exponențial, din toate punctele de vedere, atingând culmi înalte și cuprinzând în mreața ei pe toată lumea, în special înalta societate, cea care, datorită poziției și privilegiilor caracteristice, avea acces la o „paletă muzicală” diversă, de care se putea bucura sau pe care o putea împărtăși în diferite modalități și forme. Înalta societate și, în special, curțile imperiale, regale, nobiliare și domnești, prin exponenții lor de seamă se erijează drept în ocrotitori și apoi patroni ai artelor, inclusiv muzica, încurajând dezvoltarea

¹ Opera Națională Română din Iași, IAȘI.

lor cât mai variată în scopul creării unui cadru special și a unei atmosfere care să înfrumusețeze curtea și să o individualizeze.

Văzută inițial ca o formă de divertisment și de deconectare de la cotidian, muzica medievală era asociată cu jocurile sau cu diferitele mișcări acrobaticе, creându-se acel binom des întâlnit în izvoarele narative românești, numit „muzica și jocurile”, care se referă în general la relaxarea și destinderea atmosferei de la curte. Încă din plin Ev Mediu european, muzica a constituit unul dintre elementele artistice frecvent întâlnite, care a condus la o dezvoltare efervescentă a liricii laice, populare, apărută ca o contrapondere la perioada de început a medievalității caracterizată, din punct de vedere muzical, prin exclusivitatea muzicii religioase, cu variatele ei forme și influențe. Acum apar renumiții artiști ambulanti, jongleurii, menestrelii, trubadurii și toți ceilalți care contribuie la dezvoltarea artei muzicale laice, cea care, prin natura ei, va avea o mai mare popularitate și aplicabilitate la curte, devenind destul de rapid unul dintre elementele definitorii ale acesteia. Din acest fenomen s-a dezvoltat ulterior ceea ce noi numim în acest text relația muzică-putere. Aceasta apare ca o reacție a capetelor încoronate – deținătorii de putere – la popularitatea acestei muzici, pe care încep să o aprecieze tot mai mult, să o tuteleze și în final să și-o împrățieze prin atragerea interpreților ei la curte și prin sedentarizarea lor, oferindu-le toate condițiile continuării și dezvoltării artei întreprinse de ei, asigurându-le și tot suportul financiar posibil, făcându-i, prin aceasta, dependenți de seniorul/ patronul lor. Mai concret, acești artiști itineranți se coagulează tot mai mult în jurul curților, acolo de unde le venea și sursa de subzistență sigură și dobândită relativ ușor, dar slujind intereselor și politici seniorului de care depindeau din acest moment. Baladele și cântecele epice încep, de acum, să capete și un contur politic, prin preamărirea și hiperbolizarea stăpânului și prin propagarea aurei lui oriunde. De aici și marele interes manifestat pentru această categorie muzicală.

Treptat, odată cu evoluția societății, muzica se dezvoltă și ea, oferind modalități multiple prin care poate să slujească monarhilor.

În acest sens, prima dată trebuie menționată muzica militară, care, prin instrumentele ei – trompetă și tobă – ilustrează concret și evident puterea monarhică, întrucât acestea reprezintă prin excelență persoana suveranului, fiind accesibile doar lui. Urmează apoi, muzica orașului, cea care asigura atmosfera sonoră festivă de la curte și care asigura tot fastul necesar aparițiilor publice ale suveranului deosebindu-l, și din acest punct de vedere, de ceilalți. Urmează așa-zisa muzică neoficială – întrucât celelalte de până acum sunt catalogate a fi oficiale – care constituia în majoritatea cazurilor „capela regală”, formând muzica elitelor, cultă, care includea în unele cazuri și muzica de factură religioasă, de model occidental. Toate acestea constituie elementele unui întreg, care însă nu pot fi pe deplin vizibile dacă nu sunt evidențiate corespunzător, suprapunându-le peste cel mai potrivit „cadru”, oferit de ceremonie și ritual. Abia în acest context muzica atinge maximumul de potențial și ajunge în postura de a

reprezenta puterea politică și de a-i sluji interesele. În acest sens, potrivit este să evidențiem, în primă instanță, ce au reprezentat ceremonia și ritualul pentru perioada avută în vedere, precum și cum anume muzica s-a pliat acestui tipar.

Ceremonialul și ritualul

Sub influența antropologiei sociale și culturale, istoricii au observat că structurile puterii politice sunt reprezentate și prin ritual sau forme ceremoniale², de aceea toate manifestările publice ale suveranilor emană sentimentul puterii și au o țintă bine definită.

Ceremonia poate fi un înlocuitor al lipsei conștiinței umane, un adjuvant artificial care se preface că atinge un obiectiv scurt, ce ar necesita mai mult efort și risipă de energie psihologică și spirituală pentru a putea fi atins corect. Ceremonia poate face referire și la magie și nu doar în sensul comun al termenului, ci și în sens socio-cultural, atunci când ar putea fi un mijloc de transmitere a sugestiilor sociale, de a impune un comportament social și chiar de a exercita un anume conținut prin care o societate sau un grup își coagulează membrii în jurul unui scop colectiv³. Definită ca un fenomen socio-cultural, ceremonia ar putea fi, în plus, și o mască pe fața societății, o manieră necorespunzătoare de a acționa repetitiv și mecanic, denaturând abordările autentice asupra lucrurilor și persoanelor și înstrăinând relațiile adevărate între om și Dumnezeu. La un anumit nivel, ceremoniile pot fi un mijloc de comunicare între indivizi sau grupuri, dar și o modalitate de pseudo-mediare, un substitut artificial pentru relații reale⁴.

Ceremoniile publice reprezintă o caracteristică a societății umane, cu semnificații diferite, în funcție de perioada la care ne referim, dar și un instrument de comunicare și legitimare al puterii. Manifestarea publică prin intermediul diferitelor ceremonii și spectacole reprezintă o modalitate de comunicare a deținătorului puterii cu supușii, precum și o împărtășire a „măreției puterii” celor prezenți la respectivele ceremonii⁵. Ceremoniile, festivitățile și ritualurile sunt expresii ale puterii politice, un instrument al afirmării ei. Puterea politică este privită ca o construcție care transmite oamenilor puternici, dar și celor de rând, o imagine a puterii monarhului comunicată inerent prin ordinea socială. În contextul dat, ceremoniile și ritualurile sunt înțelese ca expresie funcțională a unui mesaj politic care pune accent pe ordinea naturală a

² Malcolm Vale, *The Princely Court. Medieval Courts and Culture in North-West Europe 1270-1380*, Oxford University Press, New York, 2001, p. 200. Vezi și Catherine Bell, *Ritual, Theory, Ritual Practice*, Oxford University Press, New York, 2009; Steven Lukes, *Political Ritual and Social Integration*, în *Sociology*, 9, 1975, 2, p. 289-308; Robert E. Goodin, *Rites of Rulers*, în *Br. J. Sociol.*, 29, 1978, 3, p. 281-299.

³ Ivo Supićić, *Music and Ceremony. Another Aspect*, în *IRASM*, 13, 1982, 1, p. 21-22.

⁴ *Ibidem*, p. 22.

⁵ *Introducere*, în Constanța Vintilă-Ghițulescu, Măria Pakucs Willcoks (coord.), *Spectacolul public între tradiție și modernitate. Sărbători, ceremonialuri, pelerinaje și suplicii*, Institutul Cultural Român, București, 2007, p. 9.

corpurilor sociale în percepția monarhică⁶. Fastul și somptuozitatea evidențiate cu aceste ocazii sunt acțiuni care depășesc realitatea, creând o imagine distorsionată, menită să influențeze și să inducă în mentalul colectiv anumite elemente sau idei care contribuie la făurirea personalității monarhului, la crearea unei aureole de putere⁷. Vizând acest aspect, Andrei Pippidi afirmă că monarhii apelează la ceremonial pentru a-și afirma autoritatea în public⁸. Așadar, ceremonia promovează puterea regală și influențează mentalul colectiv⁹.

În ceea ce privește ritualul, acesta „funcționează nu numai ca formă de informare a oamenilor despre rolurile ce urmează să fie investite și despre indivizii ce le vor primi, dar și ca legitimare a acestei alocări de autoritate”¹⁰. Ritualul este unul dintre mijloacele importante prin care se influențează ideile oamenilor asupra politicii. Ei își formează ideile despre ce anume înseamnă o instituție politică, despre cum ar trebui să funcționeze și despre normele după care acest fapt se realizează¹¹. Ritualurile sunt acțiuni sau lanțuri de acțiuni de natură complexă, care sunt repetate de „actori” în anumite situații în același fel, iar acest lucru se întâmplă în mod deliberat, cu scop conștient de familiarizare. În mintea actorilor și spectatorilor există un tip ideal de ritual care îmbracă formă materială și care este recunoscut ușor în manifestările sale diverse¹². În acest sens, Philippe Buc este de părere că autorii medievali (Liudprand de Cremona și Grigorie de Tours) erau conștienți de faptul că ei descriau în opera lor un ritual, „personalizându-l” prin faptul că îl expun prin propriile gânduri și vorbe, adică îl influențează în funcție de percepția sau chiar interesul propriu. Astfel, cei care studiază scrierile vechi luau contact nu cu ritualul propriu-zis, așa cum se desfășura el, ci cu o realitate deformată de autorul respectivei scrieri, în concordanță cu percepția acestuia. Liudprand este, conform lui Buc, un amăgitor care recurge la șmecherii, ce permit acelor „metteur-en-scene” să facă cititorul să creadă în aparențe, înainte de a dezvălui ființa ritualurilor descrise¹³. Mai

⁶ Ana Isabel Ribeiro, *The Use of Religion in the Ceremonies and Rituals of Political Power (Portugal, 16th to 18th Centuries)*, în Joaquim Carvalho (edit.), *Religion, Ritual and Mythology Aspects of Identity Formation in Europe*, Edizioni Plus, Pisa University Press, Pisa, 2006, p. 265-266.

⁷ Sorin Iftimi, *Ceremoniile Curții domnești la Crăciun, Anul Nou și Bobotează (secolele XVII-XIX)*, în Constanța Vintilă-Ghițulescu, Măria Pakucs Willcoks, *op. cit.*, p. 44.

⁸ Andrei Pippidi, *Imaginile autorității și ritualului aulic*, în Emanuela Timotin (edit.), *Elemente de ceremonial în literatura din spațiul românesc (secolele al XIV-lea – al XVIII-lea)*, Editura Academiei Române, București, 2019, p. 174.

⁹ Ana Isabel Ribeiro, *op. cit.*, p. 270.

¹⁰ David I. Kertzer, *Ritual, politică și putere*, traducere de Sultana Avram și Teodor Fleșeriu. Cuvânt înainte de Radu Florescu, Editura Univers, București, 2002, p. 65.

¹¹ *Ibidem*, p. 91.

¹² Jan Dumolyn, *Political Communication and Political Power in the Middle Ages: A Conceptual Journey*, în *Edad Media*, 13, 2012, p. 53.

¹³ Philippe Buc, *The Danger of Ritual. Between Early Medieval Texts and Social Scientific Theory*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2001, p. 18-22.

mult, autorul își însușește tactica pe care o recomandă actorilor săi politici: „In certain circumstances, the highest wisdom is to simulate stupidity”¹⁴ și cataloghează ritualurile italiene (longobarde) a fi exerciții sistematice de înșelăciune, menite să slujească intereselor celui/ celor care le controlează¹⁵.

În mare măsură, aceeași situație se regăsește și în relația muzică-putere – ideea centrală a textului de față – întrucât toți suveranii au utilizat muzica în slujba propriilor interese. Au susținut-o și ocrotit-o tocmai pentru a avea la îndemână un instrument foarte eficient de propagare a ideilor lor, care să fie și un atribut al persoanei și al dimensiunilor lor politice, întrucât doar monarhul avea dreptul să utilizeze muzica într-un asemenea scop. Continuând, Philippe Buc afirmă – referitor la ritual și la modul aplicării și interpretării lui – că este mai important ca istoricii să înțeleagă faptul că autoritatea și legitimitatea ritualurilor nu constau în efectuarea concretă a lor, ci mai degrabă în controlarea interpretării sensurilor acestora. O simplă reconstituire a evenimentelor ritualice contează mai puțin; textele în sine sunt mai grăitoare decât solemnitățile descrise prin acestea, deoarece ele au reprezentat principala forță a puterii politice în context medieval¹⁶. Spre exemplu, analizând din trei surse diferite intrarea lui Ludovic al II-lea în Roma (864), Buc constată că cele trei texte diferă, fiecare dintre ele având un punct de vedere propriu, iar autorii lor având o anumită direcție de interpretare, care vizează un anumit scop. Astfel, Buc concluzionează că reconstituirea evenimentelor descrise în cele trei surse este practic imposibil de realizat. Astfel, istoricul se află în incapacitatea reconstituirii faptelor, iar rezultatul unui astfel de demers este sortit eșecului, chiar dacă se urmărește scoaterea la iveală a unui eveniment real din narațiunile vechi¹⁷. Ritualul pare a fi mai mult o ficțiune, decât o realitate, dar cu toate acestea focalizarea pe anumite practici în diverse narațiuni sugerează că acestea erau foarte importante, în fapt¹⁸.

Revenind la ideea adevărului conținut de surse și la „personalizarea” lui de către autorii acestora, putem observa că încercarea de a „stabili” sau reconstitui un „adevăr” din vremurile trecute este una foarte sinuoasă și cu rezultate mai degrabă „neadevărate”, întrucât, așa cum vom întâlni în nenumărate situații de aici înainte, fiecare autor al unor astfel de scrieri percepe diferit aceeași realitate, iar rezultatul unei încercări de reconstituire a unui anumit lucru este influențat de percepția celui care descrie sau interpretează respectiva situație sau respectivul aspect.

¹⁴ *Antapodosis* 4, 10, 102: 215-216, citing Cato, *Distichs*, 2.18: „stultitiam simulare loco prudentia summa est” *apud* Philippe Buc, *op. cit.*, p. 21-22.

¹⁵ Philippe Buc, *op. cit.*, p. 22.

¹⁶ *Ibidem*, p. 259-260.

¹⁷ *Ibidem*, p. 71-79.

¹⁸ *Ibidem*, p. 256.

Ca să fim mai concreți și aplicați pe subiectul abordării de față, aducem ca exemplu complicatul demers de identificare a instrumentelor și formațiilor muzicale prezente pe teritoriul Țărilor Române de-a lungul secolelor și descrise de diverși cronicari sau călători străini. Spre exemplu, toba nagara, componentă a meterhanelei¹⁹, este surprinsă în izvoarele și traduceri românești în termeni precum: „țimbal”, „țambal”, „timpan”, „tumblechi”, „păucă” sau „darabană”; în cele de limbă franceză apar termenii „tinbal”, „nacaire” sau „tymballe”; în engleză termenul este „keettle-drum”, în germană „pauke”, iar în limbile orientale și de influență orientală, adică cele care conțin termenii originali și chiar oficiali pentru numirea acestui instrument, denumirile sunt: „naḳḳāra”, „naqḳāra” sau „nagara”. În acest context, cel care încearcă deslușirea informațiilor din izvoare se lovește de o barieră aparent insurmontabilă care, în cele mai multe cazuri, conduce la interpretarea eronată a informațiilor sau chiar la abandonarea demersului. De aceea, este foarte importantă menținerea unei linii directe care să treacă prin toate categoriile de surse și informații în scopul centralizării, clasificării și interpretării lor.

„Ritualul își îndeplinește menirea de a informa nu numai despre relațiile de putere din cadrul elitei politice, dar și dintre cei puternici și cei lipsiți de putere. Acest lucru se întâmplă nu numai în contextul organizațiilor structurate formal, dar și în definirea relațiilor politice în afara oricărui context formal. [...] oamenii depind de protecția oferită de un protector care la rândul lui depinde, ca putere și statut, de numărul de «clienți» pe care e capabil să și-i procure”²⁰.

Una dintre modalitățile de legitimare este ritualul, mai ales atunci când deținătorul puterii nu are o poziție stabilă, de necontestat. Unul dintre motivele pentru care ritualul este considerat ca fiind o modalitate puternică de legitimare face referire la posibilitatea acestuia de a asocia o imagine cu o mare încărcătură emoțională față de un anumit scop. Întrucât ritualul este compus din simboluri care întruchipează idei definitorii referitoare la construcția lumii, el are capacitatea de a angrena oamenii într-o acțiune comună, de a face din simbol o realitate palpabilă, și de a duce la atașament emoțional față de acestea²¹. În acest sens, propaganda medievală nu se făcea după coordonate moderne, nu putea manipula, așa cum o face acum mesajul scris, de exemplu, dar contrabalansa prin conștientizarea elementelor principale, precum cuvintele, imaginile, simbolurile sau ceremoniile publice, pe care le transpunea în funcție de mesajul pe care voia să-l transmită. Este destul de evident faptul că în societatea medievală, dar și imediat după, propaganda

¹⁹ Pentru detalii despre această formație muzicală, vezi Eduard Rusu, *The Political Symbolic and Musical Artistic Role of the Mehterhane. The Case of the Romanian Principalities*, Lambert Academic Publishing, 2020; Idem, *Meterhaneaua – principala modalitate de evidențiere a puterii politice prin muzică*, în *AIIAX*, LV, 2018, p. 361-375; Idem, *Dimensiunea muzical-artistică a meterhanelei*, în *Artes*, 21-22, 2020, p. 351-376.

²⁰ David I. Kertzer, *op. cit.*, p. 45.

²¹ *Ibidem*, p. 53.

auditivă și vizuală avea un impact mai mare asupra maselor, decât cuvântul scris²². Pentru a exemplifica acest aspect recurgem din nou la analiza lui Phillip Buc, cel care afirmă că Liudprand de Cremona, partizan al politicii ottoniene în Italia, promovează sacralitatea regilor săi și susține politica acestora, descriind ritualurile lor ca fiind momente și acte de ordine și consens, iar în același timp încearcă să delegitimeze politica conducătorilor italieni, mai ales că aceștia erau descendenții carolingienilor, și nu ottonienii. Ca atare, descrie ritualurile italienilor ca fiind duplicitare și manipulative. De aceea, conform lui Buc, istoricii nu pot vorbi despre ritualurile ottoniene ca fiind promovatoare de sacralitate și de practici pozitive, tocmai din cauza coruperii sensurilor și țințelor reale de către filtrul personal al lui Liudprand. Dacă luăm în considerare că acei conducători italieni ar fi avut și ei parte de un apologet al politicii lor, precum Liudprand pentru ottonieni, situația ar fi stat altfel, s-ar fi echilibrat într-o anumită măsură²³. Configurația și mentalitatea medievală au permis dezvoltarea propagandei, întrucât autorii și actorii diferitelor ritualuri credeau că servesc astfel binelui comun. Sinceritatea și partizanatul au făcut front comun. Spre exemplu, Grigorie de Tours credea, probabil, că doar în mod excepțional un rege ar putea conduce „ecclesia” (Biserica), negând astfel statutul liturgic al practicilor para-liturgice centrate pe persoana regelui, care au avut aceleași valențe ca liturghia episcopală²⁴. Tot Philippe Buc afirmă că doar ritualurile care au loc în biserică sau se desfășoară sub egida Bisericii relevă adevărata unitate și autenticitate, pe când ritualurile monarhului și a exponenților puterii politice subminează unitatea și comunitatea sau înlocuiesc transparența printr-o manipulare, dând chiar exemplu pe episcopul Praxetatus și pe Chilperic, cel din urmă manipulând ingenios un anumit ritual pentru a-și atinge ținta²⁵. De aceea, Buc face distincție între „ritualurile bune” și „ritualurile rele”²⁶.

Ritualul, în măsura în care este destinat nu doar să-și păstreze purtătorii și „publicul său” într-un fel de transă socială și emoțională, este mai curând rezultatul încercării sau întâlnirii unei realități socio-culturale sau transcendente pe care, de altfel, am omite-o și la care se poate ajunge prin acesta. Ritualul, chiar și numai ca natură simbolică, are nu doar o valoare subiectivă pentru cei care-l practică, ci și un obiectiv împlinit în viața indivizilor și a societății care participă sau asistă la el²⁷. Dacă ceremonia și ritualul pot fi distinse în mod terminologic și esențial, această distincție este evident una schematică și pragmatică în măsura în care, în realitate, o multitudine de componente ale acestora se pot suprapune sau întrepătrunde pe o serie de niveluri și în multe direcții. Astfel, cercetătorii ar putea descrie probabil situații în care elemente

²² Jan Dumolyn, *op. cit.*, p. 44-45.

²³ Philippe Buc, *op. cit.*, p. 16-22.

²⁴ Idem, *The Monster and the Critics: a Ritual Reply*, in *Early Medieval Europe*, 15 (4), 2007, p. 444.

²⁵ Pentru detalii, vezi Philippe Buc, *op. cit.*, p. 103-106.

²⁶ *Ibidem*, *passim*.

²⁷ Ivo Supićić, *op. cit.*, p. 22.

comune celor două – ceremonia și ritualul – erau amestecate sau urmate, de exemplu, de o întreagă istorie a proceselor în care pierderea sensului inițial se făcea gradual. Dar, distincția propusă aici pare să aibă sens, atât în ceea ce privește ritualul, cât și ceremonia, unde muzica este conectată cu unul dintre acestea. Cu atât mai mult, cu cât ne poate ajuta să înțelegem mai bine un alt aspect al conexiunii pur exterioare, fenomenologice și istorice dintre muzică și ceremonie, adică relația muzică-ritual, ale cărei rădăcini sunt mai profunde și legate nu doar de o bază extra-muzicală și socio-culturală ci și, într-o anumită măsură, la fundamentele muzicale ca atare²⁸. După toată această expunere, întrebarea esențială privitoare la întreaga problemă nu se referă la muzică și ceremonie, nici la muzică și ritual, ci mai mult, la muzica privită ca ceremonie sau la muzica privită ca ritual. Muzica în sine poate deveni mai mult sau mai puțin „ceremonial”, „ritual”, „magie” sau „spiritual” și ar trebui studiată ca atare. Poate aspira către o interioritate spirituală și o puritate formală livrată de trăsăturile ceremoniale sau rituale²⁹. Stimuli precum muzica, dansul sau cântecele fac din acțiunile rituale o modalitate de polarizare a calității înțelesurilor³⁰.

Pentru ca o ceremonie să-și atingă scopul și să fie eficientă se presupune și existența unui public asupra căruia să-și exercite influența³¹. Publicul este esențial pentru ca ceremonialul sau spectacolul public să se poată desfășura, deoarece fără participarea acestuia în diferite ipostaze – bucuros, supărat, impresionat, nerăbdător, indignat, etc. – scopul nu poate fi atins, nu ar mai exista ținta diferitelor gesturi venite din partea exponenților puterii. Diversele ceremonii și sărbători publice duc la crearea unor scenarii cu elemente comune³². „Alaiul de preoți, în frunte cu cele mai înalte fețe bisericești, episcopi, mitropoliți, patriarhi, are un loc bine stabilit în fiecare act. Procesiunile și slujbele religioase grandioase se desfășoară atât în cadrul unui ritual de încoronare, cât și în vreme de secetă sau epidemii când cultul moaștelor este reactivat. Guvernatori și guvernați se adună împreună la masă: ospetele și banchetele publice prilejuite de victoriile militare, mesele domnești oferite cu ocazia marilor sărbători religioase – „Ajunul Crăciunului” și „Crăciunul”, „Sfântul Vasile” și „Boboteaza” – sau la încoronare. Se elaborează texte și imagini care își găsesc întrebuințarea numai într-un anumit context: panegirice și orații, poezii și piese de teatru, discursuri și liturghii, molitve și slujbe, imnuri și cântece liturgice, tablouri și portrete, steaguri și prapuri, instrumente esențiale în reprezentările scenice ale puterii”³³. Acest pasaj, deși face

²⁸ *Ibidem*, p. 22.

²⁹ *Ibidem*, p. 23.

³⁰ David I. Kertzer, *op. cit.*, p. 54.

³¹ Ovidiu Cristea, *În căutarea unor ceremonii în Țările Române – surse, probleme, metode*, în Emanuela Timotin, *op. cit.*, p. 103.

³² *Introducere*, în Constanța Vintilă-Ghițulescu, Mária Pakucs Willcoks, *op. cit.*, p. 9.

³³ *Ibidem*, p. 10.

referire la spațiul românesc, surprinde foarte bine cadrul general în care puterea se poate manifesta, precum și prilejurile pe care le poate exploata în favoarea ei, valabil oriunde și oricând. De asemenea, muzica, elementul care ne interesează cel mai mult, este sau poate fi prezent în toate aceste ocazii, la care s-ar mai putea adăuga și altele.

În sensul direcționării ritualului către un anumit scop, un foarte bun exemplu care ne arată cum anume acesta se desfășoară după anumite coordonate, având o țintă precisă, dar și un public căruia să i se adreseze, slujind intereselor exponenților puterii politice în demersul lor de reconfirmare a statutului și a puterii pe care o deține, este conflictul dintre Constantin Brâncoveanu și Constantin Cantemir, când cei doi au recurs la intrigi către Poartă, unul împotriva celuilalt. Planul lui Cantemir a fost dejucat, iar oamenii trimiși de acesta la Constantinopol au ajuns prizonierii lui Brâncoveanu, cel din urmă aducându-i în țară cu un deosebit fast. Complotorii au fost supuși unui ritual special creat pentru a-i umili, dar și pentru a demonstra puterea și pentru a reconfirma poziția domnului muntean, fiecare etapă a ceremonialului întocmit cu această ocazie fiind plin de mesaje, ingenios livrate³⁴. Din acest exemplu putem observa cum anume ritualul este transformat și interpretat pentru a sluji unor interese. Toată înscenarea descrisă în cazul de mai sus se rezumă, în fond, la transmiterea unui mesaj de putere. Legând acest aspect de muzică, au existat diverse situații în care muzica a fost folosită în scopuri proprii, ca parte componentă a unui angrenaj politic, fiind aflată mereu la dispoziția deținătorului de putere.

Ceremonia publică este o modalitate particulară și privilegiată de discurs de putere, ce însumează mai multe elemente prin care acest sentiment este indus. În acest sens, sărbătoarea este ocazia cea mai potrivită pentru construirea politică și pentru reamintire³⁵. Sărbătoarea – și dimensiunea ei festivă – este folosită de către monarh în scop propriu, ca modalitate de pătrundere în mentalul colectiv, prin asocierea persoanei sale cu multiplele înțelesuri ale sărbătorii, facilitând astfel dialogul gestual și scurtând distanța dintre unii și alții, sugerând și evidențiind puterea lor politică, dar și superioritatea și atuurile. Ceremonia este, în general, contactul guvernaților cu persoana și puterea guvernatorului și ocazia prin care aceștia iau act și se împărtășesc din suveranitatea acestuia. Niccolò Machiavelli sfătuia pe guvernanți să-i țină pe guvernați ocupați cu festivaluri și spectacole³⁶, considerând că pentru mase festivalismul este foarte important. Fie că vorbim de muzică militară, laică sau religioasă, fiecare dintre acestea are rolul ei în evidențierea puterii și superiorității monarhului în fața supușilor săi. De

³⁴ Ovidiu Cristea, „Cu acest feliu de pompă i-au dus”: un „spectacol” pentru un caz de „hiclenie” în veacul al XVII-lea, în Constanța Vintilă-Ghițulescu, Mária Pakucs Willcoks, *op. cit.*, p. 163-189.

³⁵ Radu G. Păun, *Mémoires d'un jour, mémoires d'un siècle: espaces et vécu du pouvoir au XVIIIe siècle*, în Irina Vaianovski-Mihai (edit.), *New Europe College GE-NEC Program 2004-2005/ 2005-2006/ 2006-2007*, p. 405.

³⁶ David I. Kertzer, *op. cit.*, p. 200.

asemenea, muzica reprezintă ea însăși o caracteristică și un apanaj al puterii. Nu toată lumea putea avea sau se putea folosi oricum și oriunde de muzică. Muzica este plină de simbolism și de înțelesuri adiacente care contribuie, în diferite moduri, la crearea unui ansamblu, alături de alte elemente și are menirea de a induce sentimentul de superioritate, de exclusivitate al patronilor ei.

Indiferent de natura ei, muzica este un element important și contribuie consistent la evidențierea puterii politice și a deținătorului acesteia. Dar, în funcție de situație, aceeași muzică poate să aibă înțelesuri diferite și să indice lucruri diferite. Un exemplu în acest sens este chiar meterhaneaua care, pe timp de luptă și aflată în subordinea sultanului, sugerează puterea acestuia și superioritatea lui politică, susținând efectiv efortul depus de soldați în luptă, pe când în cazul domnilor români, această formație nu era întrebuințată efectiv în luptă, așa cum se întâmpla în practica otomană, ci făcea doar parte din alaiul armatei domnului care participa la o anumită luptă. Așadar, aceeași formație muzicală sugerează o dată puterea sultanului, în mod direct și efectiv, iar altă dată, doar indică apartenența deținătorului ei la politică și la puterea sultanului, fără a mai fi „implicată” și în confruntarea armată.

Muzica – simbol al puterii

„Simbolicul nu reprezintă o dimensiune reziduală a așa-zisei politici adevărate; cu atât mai puțin nu este o perdea de fum asupra căreia pot fi proiectate forme palide și firave. Simbolicul *este* (subl. a.) politică adevărată, exprimată într-un mod cu totul aparte și extrem de insidios”³⁷. „Realitatea politică este în mare măsură expresia unor modalități simbolice, așa cum și-au dat seama mulți candidați pentru funcții politice. Crearea unui simbol, sau mai degrabă identificarea cu un simbol popular, poate deveni o unealtă”³⁸. Dacă avem în vedere aceste două texte și ne referim la muzică, la simbolismul ei și la fațetele pe care aceasta le poartă în preajma puterii, ajutând la manifestarea ei, putem considera că muzica este un simbol, o abstracție care, deși nu foarte vizibilă, este prezentă și creează un spațiu și o atmosferă propice expunerii atributelor puterii într-o manieră subtilă, uneori greu perceptibilă, dar foarte eficace, care pătrunde ușor în mentalul colectiv al celor prezenți la aceste manifestări și le inserează tocmai sentimentul grandorii și al măreției la care nu au acces, dar din care se pot împărtăși. O simplă prezență sau apariție desfășurată în sunetele muzicii creează discrepanță între deținătorul și utilizatorul ei și ceilalți. Muzica, alături de alte elemente precum vestimentația și podoabele, reprezintă un instrument din arsenalul puterii politice.

Controlul politic asupra muzicii și al artelor în general – în scopul propagandei politice – exercitat de anumite regimuri a reprezentat unul dintre instrumentele puterii.

³⁷ Kessler (1978: 244-245) *apud* David I. Kertzer, *op. cit.*, p. 17.

³⁸ David I. Kertzer, *op. cit.*, p. 17.

În Europa, muzica ceremonială, dar și alte arte, au servit clasei conducătoare care a știut să gestioneze astfel de „instrumente” pentru a menține ordinea și stabilitatea socială, indiferent de timpul la care ne referim³⁹. O constantă a perioadei secolelor al XV-lea – al XVIII-lea a fost transmiterea sau sugerarea unor mesaje de putere prin intermediul diferitelor arte, precum: muzica, pictura, sculptura, literatura, dansul, drama și altele. Arta este considerată a fi un simptom și un agent al schimbării culturale și în același timp un indice pasiv, dar și activ al evoluției gustului, al reprezentării puterii și al dezvoltării ideologice dinastice⁴⁰.

Vincenzo Borghetti afirmă că dacă muzica ar fi existat dintotdeauna în centrele puterii, adică în preajma decidenților politici, apariția și consolidarea producției de muzică de curte în secolul al XV-lea nu ar putea fi interpretată doar ca o creștere organică a practicilor primordiale și metaistorice. Dimpotrivă, acest proces atestă un nou tip de relație între clasa conducătoare și muzică⁴¹.

Instituționalizarea muzicii aulice s-a făcut din două considerente. În primul rând, transformările curții produse în contextul schimbării pe termen lung a societății medievale, clădite după moda vechiului regim au generat apariția unor modificări și schimbări de optică, iar în al doilea rând, procesul de definire și raționalizare al ritualurilor care a caracterizat cultura aulică între Evul Mediu și Epoca Modernă a constituit o altă cauză a transformării modului de raportare la muzică. „Noua istorie a Curții” s-a concentrat pe aspectele fundamentale ale vieții aulice cuprinse în intervalul de timp de la mijlocul secolului al XV-lea și până la începutul următorului secol și pe difuzarea noilor modele de curtoazie și rafinement, una dintre modalități fiind *Cartea curteanului* de Castiglione, care face referire la mai multe discipline⁴². Această transformare generează noi forme de discurs al puterii și autorității, ce își iau seva din figura suveranului, cea care este tot mai bine definită ca fiind punctul de sprijin al curții și prin urmare, al Statului. Această centralitate s-a manifestat prin creșterea neîntreruptă a anturajului și a „Casei” suveranului iar de la mijlocul secolului al XV-lea, asistăm la o creștere a numărului de curteni legați direct de persoana suveranului, care-l slujeau personal sau care contribuiau la bunul mers al Statului. Spațiul privat al suveranului coincide tot mai des cu spațiul politic, iar curtea devine un microcosmos în care monarhul reprezintă centrul simbolic. Dintr-un loc în care rezidă puterea, curtea a

³⁹ Arnold Perris, *Music as Propaganda: Art at the Command of Doctrine in the People's Republic of China*, în *Etnomusicology*, 27, 1983, 1, p. 1, 3.

⁴⁰ Malcolm Vale, *op. cit.*, p. 165.

⁴¹ Vincenzo Borghetti, *Music and the Representation of Princely Power in the Fifteenth and Sixteenth Century*, în *Acta Musicologica*, 80, 2008, 2, p. 187. Cf. și Richard Freedman, *The Chansons of Mathieu Lassel: Music at the Courts of Lorraine and France, ca. 1530*, în *J. Musicol.*, 8, 1990, 3, p. 317.

⁴² *Ibidem*, p. 187.

devenit un loc în care reprezentarea politică a fost făcută posibilă, devenind un întreg complex de putere politică⁴³.

Redefinirea paradigmatelor curții și consolidarea unei instituții muzicale permanente, ca atribut și instrument al puterii monarhice, s-a produs atunci când au început să fie codificate cele mai importante ritualuri ale culturii aristocratice medievale, cu preponderență electiunea imperială și competițiile sportive (turnirurile)⁴⁴. Cântecul, muzica și dansul au fost elemente folosite pentru putere și propagandă politică, dar și ca mecanisme de acomodare care au încorporat caracteristici ale puterilor dominante pentru menținerea identităților naționale sau pentru exprimarea politicii populiste. Prin manipularea acestor trei elemente, exponenții puterii politice impun sau pot impune actului artistic un caracter politic intens.

Prin urmare, un eveniment aparent banal, precum o sărbătoare, considerată mereu eveniment cultural public, s-ar putea transforma într-un eveniment politic public și ar putea fi utilizat ca arenă de confruntare a diferitelor interese⁴⁵. Muzica este un instrument pentru crearea sau consolidarea unei comunități, este o legătură între putere și subiecții acesteia percepute ca un tot. Muzica este un instrument al ritualului puterii, un creator de diferențe stabilind ordinea zgomotului din lume⁴⁶. Toate acestea sunt foarte vizibile în dorința insistentă a regelui Christian al III-lea al Danemarcei (1534-1559) de a aduce la curtea sa pe cei mai buni muzicieni, cu instrumentele cele mai performante și mai frumoase, pentru a-și promova puterea, prestigiul și bogăția. Astfel, aduce mai mulți trompetiști germani și italieni, timpaniști, corniști, flautiști de mai multe feluri, corneți, tromboniști pe care îi folosește în capela regală și la aiuri festive, toți aceștia contribuind concret la preamărirea sa⁴⁷.

Marile curți regale și princiare ale Europei abundau de muzică, de diferite genuri, cea mai răspândită fiind cea de sorginte italiană, care a ajuns – prin interpreții ei – până în Transilvania, ba chiar uneori și în țările române extracarpatice. Curtea de la München, cea a prinților de Bavaria, întreținea în secolul al XVII-lea numeroși muzicieni italieni, uneori de ordinul sutelor, unii dintre ei având statut de muzician permanent, iar alții fiind aduși ocazional pentru evenimente speciale de o importanță majoră. Marea popularitate a muzicii italiene a creat o concurență între curțile princiare europene, aspect care a condus la creșterea numărului de muzicieni și, implicit, al

⁴³ *Ibidem*, p. 188.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 189.

⁴⁵ Irene Loutzaki, *Folk Dance in Political Rhythms*, în *Yearb. Tradit. Music*, 33, 2001, p. 127.

⁴⁶ Ivo Supičić, *op. cit.*, p. 28.

⁴⁷ Peter Downey, *The Danish Trumpet Ensemble at the Court of King Christian III – Some Notes on its Instruments and its Music*, în *Dansk Årbog for Musikforskning*, XIX, 1992, p. 9.

fastului și al opulenței. Diversitatea muzicală și caracterul cosmopolit al interpreților ei creștea prestigiul respectivei curți și al conducătorului sau patronului ei⁴⁸.

Numărul mare de muzicieni constituia o modă a curților regale și princiare europene. Diversitatea lor era, de asemenea, un aspect important de care se ținea cont, deoarece numărul și varietatea indicau puterea patronului lor. De exemplu, curtea habsburgică întreținea în prima jumătate a secolului al XVII-lea câteva zeci de muzicieni⁴⁹, iar în aceeași perioadă, prințul elector Johann Georg al II-lea proceda similar⁵⁰. De asemenea, aceeași situație se poate observa și la alte curți europene, în aproximativ aceleași limite temporale, precum la cea prusacă⁵¹, poloneză⁵², rusească⁵³, franceză⁵⁴, italiană⁵⁵ sau altele⁵⁶. La fel se poate observa și în cazul Moldovei și Țării Românești, unde domnii întrețineau o muzică de curte permanentă și uneori aduceau – în general din Imperiul Otoman, dar și din alte locuri – diverse formații de muzică cu specific oriental sau occidental, dar și felurite jocuri pentru evenimente mai speciale, precum nunțile sau altele asemenea⁵⁷. Cel mai semnificativ exemplu, parțial contemporan cu perioada europeană despre care am vorbit, este Constantin Brâncoveanu, la curtea căruia sunt observate diverse formații de dansuri turcești,

⁴⁸ Britta Kägler, *Competition at the Catholic Court of Munich. Italian Musicians and Family Networks*, în Gesa zur Nieden, Berthold Over (edit.), *Musician's Mobilities and Music Migrations in Early Modern Europe. Biographical Patterns and Cultural Exchanges*, Transcript Verlag, Bielefeld, 2016, p. 76-78.

⁴⁹ Steven Saunders, *The Hapsburg Court of Ferdinand II and the "Messa, Magnificat et Iubilato Deo a sette chori concertati con le trombe" (1621) of Giovanni Valentini*, în *J. Am. Musicol. Soc.*, 44, 1991, 3, p. 364-370.

⁵⁰ Mary E. Frandsen, *Allies in the Cause of Italian Music: Schütz, Prince Johann Georg II and Musical Politics in Dresden*, în *J. R. Music. Assoc.*, 125, 2000, 1, p. 1-40.

⁵¹ Jeffrey Pulver, *Music at the Court of Frederick the Great*, în *Music. Times*, 53, 1912, 835, p. 599-601.

⁵² Barbara Przybyszewska-Jarmińska, *Migratory and Traveling Musicians at the Polish Royal Courts in the 17th Century. The Case of Kaspar Förster the Younger*, în Gesa zur Nieden, Berthold Over, *op. cit.*, p. 135-140.

⁵³ Claudia R. Jensen, *Music for the Tsar: A Preliminary Study of the Music of the Muscovite Court Theater*, în *Music. Q.*, 79, 1995, 2, p. 370-371.

⁵⁴ John T. Brobeck, *Musical Patronage in the Royal Chapel of France under Francis I (r. 1515-1547)*, în *J. Am. Musicol. Soc.*, 48, 1995, 2, p. 187-239; Peter Bennett, *Hearing King David in Early Modern France: Politics, Prayer, and Louis XIII's Musique de la Chambre*, în *J. Am. Musicol. Soc.*, 69, 2016, 1, p. 47-109.

⁵⁵ Susan Parisi, *Acquiring Musicians and Instruments in the Early Baroque: Observations from Mantua*, în *J. Musicol.*, 14, 1996, 2, p. 117-150.

⁵⁶ Juan Ruiz Jiménez, *Power and Musical Exchange: The Dukes of Medina Sidonia in Renaissance Seville*, în *Early Music*, 37, 2009, 3, p. 401-415; Mary Tiffany Ferer, *Queen Juana, Empress Isabel, and Musicians at the Royal Courts of Spain (1505-1556)*, în *TVNM*, 65, 2015, No. 1/2, p. 13-36; John Rosselli, *From Princely Service to the Open Market: Singers of Italian Opera and Their Patrons 1600-1850*, în *Cambridge Opera Journal*, 1, 1989, 1, p. 1-32; Anna Keay, *The Magnificent Monarch Charles II and the Ceremonies of Power*, Continuum, London, 2008, p. 145-171.

⁵⁷ Vezi Eduard Rusu, *The Bagpipers and the Games of the Princely Court*, în Iulian Boldea, Cornel Sigmirean, Dumitru Buda (edit.), *Paths of Communication in Postmodernity*, Arhipelag XXI Press, Târgu Mureș, 2020, p. 94-103.

arăbești, chinezești, tătărești, franțuzești, spaniole și poloneze⁵⁸, aspect care ne duce cu gândul la faptul că marile culturi europene și orientale aveau „reprezentanți” artistici la curtea domnului român. Există, de asemenea, și domni anteriori lui Brâncoveanu, dar și posteriori, care întrețineau formații muzicale sau artiști străini veniți în general pe filieră transilvăneană, cei occidentali, și pe filieră otomană, cei orientali. Putem face chiar o paralelă între aceste curți și cele românești pe baza diferitelor liste sau informații, constatând că există mari asemănări din aceste puncte de vedere, cu mențiunea că muzica practică în Occident, întâlnită și la curțile domnilor români, își împarte monopolul cu cea orientală care, de obicei, este preferată primeia, până spre finalul secolului al XVIII-lea.

În aceiași direcție, regina Elisabetha I a Angliei (1558-1603) a fost cunoscută pentru reputația sa de muzician, fiind interpretă la mai multe instrumente muzicale, dar și compozitoare. Aceste abilități au devenit în concepția contemporanilor o modalitate de exprimare a puterii ei, iar poziția sa de monarh prin voia lui Dumnezeu și abilitățile sale au ridicat-o deasupra șabloanelor stereotipe presupuse de faptul că era femeie. Ba mai mult, suverana chiar a folosit muzica pe post de instrument politic, fiind conștientă de multiplele mesaje care se pot transmite prin aceasta, influențându-și oaspeții străini prin intermediul ei și încercând să obțină unele avantaje. În acest sens, este cunoscut faptul că regina a trimis sultanului Mehmed al III-lea o orgă și un organist (Thomas Dallam) ca să netezească și să pregătească o alianță politică cu Imperiul Otoman, încercând – și prin aceasta – să obțină o atitudine favorabilă din partea padișahului⁵⁹. Elisabetha era privită drept o reprezentare personificată a muzicii, destinată să aducă pacea și ordinea Epocii de Aur⁶⁰, așa cum a fost catalogată perioada guvernării ei. Observăm că, prin intermediul muzicii lucrurile pot să capete o aură pozitivă, inefabilă, iar o persoană caracterizată prin talentul și preocupările sale muzicale, fiind și regină pe deasupra, poate fi privită ca un monarh perfect, care contribuie prin dimensiunea personalității sale la armonia și pacea unui popor într-o anumită perioadă de timp.

Un alt aspect al relației monarhilor cu muzica, care denotă faptul că aceștia erau ocrotitori și patroni ai ei, situație des întâlnită în Occident, este reflectat de dedicația făcută lui Constantin Brâncoveanu de către Filotei sin Agăi Jipei, autorul *Psaltichiei rumânești*: „blagocestivului, prealuminatului, preainălțatului și de Hs. Iubitorul Domnului nostru, Domnului, Domnului Ion Constandin Băsărabă Voevod a toată

⁵⁸ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dresca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 128.

⁵⁹ Hikmet Toker, *The Musical Relationship Between England and the Ottoman Empire*, în *RMJ*, 7 (1), 2019, p. 1965.

⁶⁰ Katherine Butler, “By Instruments her Powers Appear”: *Music and Authority in the Reign of Queen Elizabeth I*, în *RQ*, 65, 2012, 2, p. 368-369. Vezi și *Ibidem*, fig. 7, p. 1973.

Ungrovlahia, marelui Brâncovean”⁶¹. De aici, putem observa că totul se desfășura în sfera de influență a Domniei și că toate manifestările de acest fel aveau legătură strânsă cu persoana domnului, cel care pare a fi fost, în același timp, un supervisor dar și un utilizator al ei.

În aceeași sferă a muzicii religioase și a patronilor ei, putem observa că exemplul lui Brâncoveanu nu este unul singular. Știm cât de mult contribuia muzica religioasă la preamărirea împăratului bizantin, model care a fost preluat – într-o oarecare măsură – și de către ceilalți monarhi ortodocși, mai ales după căderea Bizanțului. Situații similare se regăsesc și în Europa Apuseană, acolo unde monarhii se prevalau de muzica religioasă pentru a-și făuri o imagine a personalității proprii și pentru a o oferi publicului, chiar dacă aceasta nu era mereu reală. Astfel, elita politică a Venetiei era foarte receptivă la mesajul și sensul muzicii în contextul civic. Dogii secolului al XV-lea utilizau muzica ca parte a unui program de mărire și evidențiere politică publică, care includea festivaluri și monumente sculptate. Erau foarte atenți să se erijeze în slujitori ai Statului, făcând totodată tot posibilul pentru a-și mări influența și atributele peste limitele impuse de funcția pe care o ocupau. Aparițiile publice erau grandioase și fastuoase în toate elementele lor. Francesco Foscari și-a sporit semnele maiestății și puterii prin comandarea unor creații muzicale, precum motetele, servind astfel atât lui, cât și Republicii. Aceste creații muzicale dedicate propriei persoane răsună și amplifică temele prezentate în alte cadre, în special în sculptura monumentelor pe care le-a comandat⁶². Se presupune că fiecareia dintre dogi i-au fost compuse motete, chiar dacă nu toate s-au păstrat. Textele acestor cântări religioase fac referire la persoana dogelui și îi preamăresc memoria⁶³. La fel se întâmplă și cu habsburgii, pentru încoronarea cărora se compuneau cântări speciale, precum acele „Magnificat” – așa cum s-a întâmplat, de exemplu, cu Ferdinand al II-lea în anul 1618, când a fost încoronat rege al Ungariei – cântări care serveau și în scopuri politice⁶⁴. În contextul Războiului de Treizeci de Ani, muzica religioasă a reprezentat unul dintre elementele combative, propagând prin intermediul unor creații religioase, precum motetul, idei și doctrine. Astfel, curtea habsburgică s-a folosit de această creație muzicală religioasă în promovarea ideilor sale

⁶¹ Sebastian Barbu-Bucur, *Filotei sin Agăi-Jipei. Psaltichie rumânească. I. Catavasier*, în *Izvoare ale muzicii românești*, vol. VII A, Editura Muzicală, București, 1981, p. 47.

⁶² Julie E. Cumming, *Music for the Doge in Early Renaissance Venice*, în *Speculum*, 67, 1992, 2, p. 328-329. Vezi și Jamie Greenberg Reuland, *Music and Ritual in Venice and its Mediterranean Empire (1200-1500)*, a dissertation presented to the Faculty of Princeton University in candidacy for the degree of doctor of philosophy, 2014, p. 67-112.

⁶³ *Ibidem*, p. 325.

⁶⁴ Steven Saunders, *op. cit.*, p. 371-372, 380.

și a făcut ca muzica, modalitate de exprimare a sentimentului religios, să fie introdusă în agenda politică⁶⁵.

Prezența religiei, dar mai ales a religiei servind intereselor monarhului, a fost una dintre constantele întâlnite zilnic la curțile imperiale. Deoarece religia reprezintă un factor important al coeziunii sociale, iar ceremoniile au constituit un element fundamental al ierarhiei și al pozițiilor sociale, monarhul a controlat toate aceste ceremonii, asociind imaginea și misiunea sa cu un plan sfânt⁶⁶. În acest cadru, încoronarea cu toate aspectele pe care le presupune reprezintă cea mai importantă manifestare a puterii politice a unui monarh. În această ceremonie întreaga atenție este concentrată exclusiv asupra personajului ridicat în rang, iar simbolismul merge până la asemănarea lui cu Dumnezeu, în scopul evidențierii puterii sale care provine de la divinitatea supremă⁶⁷. Acest cadru presupune, pe lângă o multitudine de elemente și simboluri, fiecare cu gradul său de importanță, și muzică. Muzica este, în primul rând, religioasă și mai apoi laică, întrucât acest ceremonial se desfășoară inițial într-o atmosferă liturgică. Atât în lumea ortodoxă, catolică, cât și în cea protestantă, cântările special compuse în cinstea monarhului pentru evenimentul încoronării au menirea de a focusa atenția pe poziția sa de centru al ceremonialului și de a o evidenția⁶⁸.

Revenind, la curțile europene se creau așa-numitele „dinastii de familii de cântăreți” care, după ce se stabileau într-un anumit loc, își consolidau poziția și deveneau treptat influenți, iar familia lor servea curtea din punct de vedere muzical o perioadă mai lungă de timp⁶⁹. Păstrând proporțiile, situații similare se pot observa chiar și în Moldova și Țara Românească, acolo unde diverși membri ai meterhaneli, spre exemplu, se stabilesc definitiv aici, iar urmașii devin la rândul lor muzicanți, slujind aceleași curți. Această modalitate poate fi observată, chiar mai clar, și în cazul lăutarilor care, din tată în fiu, perpetuează muzica și arta populară, slujind la curtea domnească.

Pe baza muzicii aulice s-au iscat uneori și dispute și controverse politice. Un exemplu în acest sens este chiar curtea regelui Ludovic al XIV-lea, unde s-au provocat disensiuni cu conotații politice, deoarece cardinalul Mazarin a încercat să impună opera italiană la curtea Franței. Acest aspect a fost asociat cu nepopularitatea persoanei cardinalului, dar și cu viziunile sale politice pro italiene, fapt care a condus la o reacție

⁶⁵ Andrew H. Weaver, *Music in the Service of Counter-Reformation Politics: The Immaculate Conception at the Hapsburg Court of Ferdinand III (1637-1657)*, în *Music Lett.*, 87, 2006, 3, p. 362.

⁶⁶ Ana Isabel Ribeiro, *op. cit.*, p. 267.

⁶⁷ Cf. Cristina Gelan, Elena Predescu, *Mythologie politique du Moyen-Age: le pouvoir royal est d'essence divine*, în *AUVT, Secțiunea Litere*, 1 (8), 2010, p. 76-77.

⁶⁸ Pentru cântările specifice ungerii domnilor români, vezi Eduard Rusu, *Câteva aspecte referitoare la ungera domnilor Moldovei și Țării Românești în sec. XVII-XVIII*, în Pr. prof. dr. Viorel Sava, *Slujind adevărul, slujim pe Dumnezeu și pe oameni*, Editura Doxologia, Iași, p. 686-699.

⁶⁹ Britta Kägler, *op. cit.*, p. 84-85.

din partea regelui. Ludovic al XIV-lea și Jean-Baptiste Lully (italian de origine), cel care era muzicianul oficial al regatului, dar și cel mai respectat din breasla lui, i-au răspuns adoptând o politică cu scopuri propagandistice, naționalizând stilul muzical creat de Lully prin înființarea Academiei Regale de Muzică, garantându-i astfel dreptul exclusiv de a-și susține spectacolele publice⁷⁰.

Alaiurile și procesiunile regale erau o altă formă de manifestare a puterii, reprezentând chiar una dintre principalele astfel de mijloace. Un exemplu în acest sens, poate fi Carol al V-lea carea după ce a fost încoronat rege al Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană, a intrat în Bologna, în anul 1529, însoțit de întreaga curte regală și de toți muzicienii săi, de demnitari, de însemnele puterii politice, în general de toată splendoarea curții, timp în care populația îl aclama strigând: „Cesare, Cesare, Carlo, Carlo, Imperio, Imperio!”⁷¹.

Referindu-ne strict la dimensiunea politică a muzicii și la diferitele fațete pe care aceasta le poate purta, într-o situație similară s-a aflat și Ștefan cel Mare atunci când a luat scaunul domnesc al Moldovei, poporul răspunzând la întrebarea dacă îl vrea domn, prin aclamația: „În mulți ani de la Dumnezeu să domnești”⁷². Desigur, exemplul referitor la domnul moldovean are o mai mare legătură și un mai puternic fundament în lumea bizantină, acolo unde astfel de aclamații sunt specifice unor asemenea contexte, dar, în fond, ambele exemple ilustrează aceeași realitate.

Scopul alaiurilor și al cavalcadelor era să treacă pe cât mai multe străzi, pentru a putea fi văzute de cât mai mulți oameni, pentru a-i impresiona. Era o modalitate prin care populația putea fi convinsă de puterea conducătorului⁷³. Centralitatea monarhului se manifestă și prin alaiurile cu care el apare, alcătuite din supușii lui, cei care contribuie prin munca lor la evidențierea publică a acestuia. El este centrul absolut al sistemului, iar prezența sa organizează spațiul și istoria⁷⁴.

De aceea, vom observa cât de mult preț se pune pe acest gen de manifestare și la curtea Moldovei sau a Țării Românești, în special atunci când domnul venea din Imperiul Otoman, după ce obținuse acolo scaunul țării.

Alaiurile organizate cu prilejul primirii soliilor erau, de asemenea, ocazii când domniile își manifestau evident puterea, prin intermediul diverselor mijloace specifice,

⁷⁰ Don Fader, *The Honnête homme as Music Critic: Taste, Rethoric, and Politesse in the 17th-Century French Reception of Italian Music*, în *J. Musicol.*, 20, 2003, 1, p. 4.

⁷¹ Gülru Necipoğlu, *Süleyman the Magnificent and the Representation of Power in the Context of Ottoman-Hapsburg-Papal Rivalry*, în *The Art Bulletin*, 71, 1989, 3, p. 410.

⁷² Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1958, p. 83.

⁷³ Peter Rietberger, *Power and Religion in Baroque Rome. Barberini Cultural Policies*, Brill, Leiden•Boston, 2006, p. 195.

⁷⁴ Radu G. Păun, *op. cit.*, p. 402-403.

printre care un loc important îl ocupa muzica. Gradul de spectaculozitate creștea în funcție de importanța solului pe care-l întâmpinau și, de aceea, putem deosebi mai multe feluri de manifestări⁷⁵.

O altă modalitate de expunere a monarhului și a atributelor sale a fost masa festivă⁷⁶. O astfel de masă, prin toate elementele ei caracteristice, începând cu locația și terminând cu vesela, sugera în anumite gradații puterea pe care o deținea monarhul față de toți cei prezenți, și mai ales în fața oaspeților străini⁷⁷. Mesele festive care erau date în cinstea oaspeților importanți veniți la curtea papală, spre exemplu, erau ocazii importante în care muzica de diverse feluri putea fi surprinsă, jucându-se chiar piese întregi sau interpretându-se opere⁷⁸. De aceea, masa nu era doar un simplu cadru al reprezentării, ci și un instrument de comunicare și de propagandă eficace, menit să facă diferența și să etaleze atributele suveranului⁷⁹.

Toate aceste elemente sau etape din viața unui suveran au corespondent și în cultura orientală, în special în cea a Imperiului Otoman. Având în vedere proximitatea Moldovei și Țării Românești față de Imperiu, dar și marea influență pe care o exercita Poarta asupra acestor țări, inevitabil au fost împrumutate elemente de ceremonial, precum și de limbaj politic, așa cum au fost preluate și atitudini, mentalități, modalități de raportare la cotidian și altele care țin de „moda orientală”. În acest context – din punctul nostru de vedere – domnii români au creat un melanj de elemente specifice atât Occidentului, cât și Orientului, pe care le-au dezvoltat și le-au înglobat în protocolul și în modalitatea lor de reprezentare publică și de raportare la ceremonial. Nu putem afirma că cele două țări românești au preluat un model sau altul, întrucât există dovezi clare în favoarea ambelor direcții. De aceea, credem că mai corect este să admitem că Moldova și Țara Românească au reprezentat un teritoriu de confluență a celor două mari curente culturale⁸⁰, aspect care este foarte vizibil din punct de vedere muzical.

Dacă până acum am vorbit despre muzică, în general, ca simbol al puterii politice, vom încerca, în continuare, să identificăm și să prezentăm instrumentele muzicale care au fost considerate ca fiind prin excelență un atribut al suveranității, accesibile doar suveranului. Instrumentele în cauză sunt trompeta și toba, cele ce au

⁷⁵ Vezi Eduard Rusu, *Music of the Embassies*, în Iulian Boldea, Cornel Sigmirean, Dumitru Buda, *op. cit.*, p. 104-112.

⁷⁶ Pentru muzica meselor festive din Moldova și Țara Românească, vezi Eduard Rusu, *Muzica oșezilor domnești*, în *Revista Bibliotecii Academiei Române*, 3, 2018, 2, p. 25-39.

⁷⁷ Anna Keay, *The Ceremonies of Charles II's Court*, Queen Mary University of London, 2004, p. 94-96.

⁷⁸ Peter Rietberger, *op. cit.*, p. 204-205.

⁷⁹ Maria Magdalena Székely, *La célébration de la victoire en Moldavie à 1518*, în *Classica et Christiana*, 10, 2015, p. 340.

⁸⁰ Cf. și Răzvan Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550-1800)*, volumul II, Editura Meridiane, București, 1987, p. 32-33.

reprezentat inițial puterea pe câmpul de luptă și care au fost incluse ulterior și în alaiurile și procesiunile imperiale și regale ca notă distinctivă, asemenea unei insigne. Tradiția folosirii ansamblurilor de trompetiști ca simbol al autorității guvernamentale este veche și obișnuită persoanelor de rang înalt, fie ei regi, prinți sau nobili, care le utilizau la apariția în public, marcându-și astfel prezența în chip ceremonios și evidențiindu-și atribuțiile⁸¹. Papa Alexandru al III-lea a acordat privilegiile speciale Venetiei, acestea constând în permisiunea de a avea „trionfi”. Aceștia constituiau un gen de accesorii transportate în procesiuni și care indicau anumite privilegii, precum utilizarea trompetelor de argint în fruntea alaiului. Acest aspect indica faptul că dogii Venetiei erau egali în rang cu regii⁸². Tocmai pentru faptul că trompetele de argint erau un atribut al regalității⁸³, Constantin Brâncoveanu a avut de suferit în urma comandării trompetelor și tobelor de argint de la Viena⁸⁴, având în vedere că el era un principe aflat sub suzeranitate otomană, iar acest privilegiu nu-i era permis.

Un alt exemplu de reprezentare politică prin intermediul muzicii, mai exact al trompetelor, este ceremonia prestării omagiului de la Colomeea, din 12 septembrie 1485 de către Ștefan cel Mare în fața regelui Poloniei Cazimir al IV-lea. În acest context, la debutul ceremoniei domnul moldovean se apropie de tronul pe care era așezat regele polonez, timp în care trompetele lui și ale regelui cântau, marcând momentul⁸⁵. Această imagine ne oferă un cadru al unei astfel de manifestări ceremoniale de o importanță majoră, unde reprezentanții celor două entități politice care se întâlnesc acum sunt indicați și evidențiați de muzica trompetelor proprii. Având în vedere importanța acordată acestui instrument muzical în Europa acelei perioade, momentul capătă un plus de importanță, întrucât trompeta era din punct de vedere muzical reprezentantul prin excelență al suveranității și al puterii emenate de aceasta.

Ansamblul trompetă-tobă a fost foarte important. La curtea lui Filip al III-lea cel Bun al Burgundiei (1419-1467) a fost considerat ca un factor care conferea prestanță fapt pentru care acești instrumentiști s-au bucurat de unele privilegii și au format un grup distinct în cadrul curții⁸⁶. Importanța acestor instrumente muzicale în

⁸¹ Timothy J. McGee, *Dinner Music for the Florentine Signoria (1350-1450)*, in *Speculum*, 74, 1999, 1, p. 106.

⁸² Julie E. Cumming, *op. cit.*, p. 356.

⁸³ Edmund A. Bowles, *Instruments at the Court of Burgundy (1363-1467)*, in *The Galpin Society Journal*, 6, 1953, p. 48.

⁸⁴ Cf. Anton-Maria del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ediție de N. Iorga, București, 1914, p. 166; *Fr. J. Sulzer în Dacia cisalpină și transalpină*, traducerea și îngrijirea ediției de Gemma Zinveliu, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor și Muzicologilor din România, București, 1995, p. 151.

⁸⁵ Victor Eskenasy, *Omagiul lui Ștefan cel Mare de la Colomeea (1485). Note pe marginea unui ceremonial medieval*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt 1504-2004. Portret în istorie*, carte tipărită cu binecuvântarea Înalț Prea Sfințitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Sfânta Mănăstire Putna, 2003, p. 454.

⁸⁶ Edmund A. Bowles, *op. cit.*, p. 47-48. Cf. și Jacques Attali, *Noise. The Political Economy of Music*,

reprezentarea politică reiese și din faptul că unele personaje de sânge regal au învățat să cânte la ele. Astfel, ducele de Saxe-Weimar a fost trompetist, trecând prin toată pregătirea necesară, iar prințul von Wittgenstein a fost considerat cel mai bun toboșar din vremea sa⁸⁷.

În ceea ce privește relația muzică-putere în tradiția și practica de influență orientală, referindu-ne aici la Imperiul Otoman, lucrurile sunt similare. Tradiția islamică a triburilor arabe pune mare accent pe reprezentarea politică prin intermediul tobelor sau a formațiilor muzicale alcătuite din tobe. Toba era atât de importantă, încât reprezenta unul dintre principalele elemente prin care califul îi legitima pe conducătorii de trib⁸⁸. Acest obicei a fost preluat și de către otomani, cei care au dezvoltat formațiile muzicale alcătuite inițial doar din tobe, ajungându-se la celebra meterhanea, foarte cunoscută inclusiv în Occident, începând cu secolul al XVII-lea. În cadrul Imperiului Otoman meterhaneaua reprezenta simbolul puterii sultanului, iar acesta îi legitima pe marii demnitari ai imperiului, inclusiv pe domnii români, prin oferirea însemnelor politice, printre care se regăsea și această formație de muzică militară⁸⁹. Mai mult, o anumită tobă numită „kös” aparținea exclusiv meterhanei sultanului, iar în lipsa acestuia, atunci când marele vizir conducea armatele otomane la război în locul sultanului, toba kös reprezenta persoana și centralitatea puterii suveranului⁹⁰.

Observăm, așadar, și în acest caz, aceeași strânsă legătură dintre putere și muzică, doar că manifestată relativ altfel, în funcție de percepțiile specific orientale. Cu atât mai mult merită studiată această relație și în cazul Moldovei și Țării Românești, întrucât aici s-au întâlnit cele două lumi și s-au influențat reciproc, coexistând.

Am încercat să creăm – prin intermediul informațiilor expuse mai sus – un cadru larg și o privire de ansamblu asupra muzicii și a aportului său în reprezentarea politică.

Translation by Brian Massumi, Foreword by Fredric Jameson, Afterword by Susan McClary, University of Minnesota Press, Minneapolis•London, 1985, p. 53.

⁸⁷ Caldwell Titcomb, *Baroque Court and Military Trumpets and Kettledrums: Technique and Music*, în *The Galpin Society Journal*, 9, 1956, p. 59.

⁸⁸ Cf. H. G. Farmer, *Ṭabl-Khāna*, în *The Encyclopaedia of Islam*, new edition, P.J. Berman, Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs (edit.), volume X, T-U, Brill, Leiden, 2000, p. 35. Cf. și Eduard Rusu, *The Political Symbolic and Musical Artistic Role of the Mehterhane*, p. 17-23.

⁸⁹ Cf. Dimitrie Cantemir, *Istoria creșterilor și a descreșterilor curții othomannice sau aliothmannice de la primul început al neamului, adusă pînă în vremurile noastre*, în trei cărți, volumul I (cărțile creșterii, I-II), ediția a II-a revizuită. Prefața traducerii românești Acad. Virgil Cândea. Traducerea românească și indice de Dan Slușanschi, Editura Paideia, București, 2012, p. 187-188; Halil Inalcık, *Imperiul Otoman. Epoca clasică 1300-1600*, ediție și studiu introductiv de Mihai Maxim, traducere, notă, completarea glosarului și a indicelui de Dan Prodan, Editura Enciclopedică, București, 1996, p. 107.

⁹⁰ Francis Graeme, *European Cultural Appropriation of Percussion Instruments from the Ottoman Empire*, Lecture Recital Research Paper, March 21, 2008 (<http://www.pas.org/docs/default-source/thesisdissertations/european-cultural-appropriation-of-percussion-instruments-from-the-ottoman-empire-by-graeme-francis.pdf>), p. 5.

Este evident faptul că muzica a fost unul dintre elementele importante de reprezentare politică aflate la dispoziția deținătorilor de putere și, de aceea, ea a fost atât de importantă și populară, exploatându-se capacitățile ei cât de mult posibil. Indiferent de natura ei, muzica a reprezentat o modalitate eficientă de comunicare, dar și o posibilitate bună de transmitere a mesajelor cu un conținut subliminal.

Ni se poate imputa multitudinea exemplelor care nu aparțin aceluiași cadru sau context politic, ca și alăturarea de exemple din perioade diferite de timp, însă, aspectul pe care l-am urmărit cu prilejul realizării acestui studiu a fost prezentarea relației muzică-putere politică și observarea felului în care aceasta se manifestă și îl ridică pe suveran deasupra celorlalți, evidențiindu-l și individualizându-l. Credem că această idee se poate desprinde din oricare exemplu pe care l-am oferit, chiar dacă între acestea există uneori o discrepantă de natură geografică, culturală, politică sau temporală. Muzica – și implicit mesajele transmise prin intermediul acesteia – nu ține cont de niciuna dintre aceste „bariere”, ci doar le „folosește”, îmbrăcând diverse forme și înfățișări, tocmai pentru a putea fi mai accesibilă și pentru a putea fi „livrată” în funcție de specificul fiecărei persoane, perioade sau zone. În acest caz, scopul ține mai puțin cont de mijloace, mai ales că acesta este unul bun, pozitiv.

MUSIC AND POLITICAL POWER – A CONCEPTUAL APPROACH

(Abstract)

In order to be able to observe the connection of music with political power, but also the way in which it is done, we will have to see the context and the elements that help put this fact into practice. We propose an incursion into the European history of the music-power relationship, referring at the same time to the Oriental conception regarding the same aspect. We also want to see the pattern or support in which this relationship can be applied, referring to the ceremony and ritual and to how they are used in the aid of the public expression of the monarch. Here we will also discuss the main hypostases in which music is visibly an instrument in the arsenal of political power. The framework that we will try to expose is intended to familiarize us with the subject of this text and to be a starting point in analyzing political power from a music perspective.

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI
MUZEUL DE ISTORIE A MOLDOVEI

CERCETĂRI ISTORICE
(SERIE NOUĂ)

AD MEMORIAM SORIN IFTIMI

XLI
2022

IAȘI
2022

COMITETUL DE REDACȚIE

Senica ȚURCANU (redactor șef)
Costică ASĂVOAIE
Ioan IAȚCU
Tamalia-Elena MARIN
Adriana MIRON (secretar de redacție)
Cosmin NIȚĂ
Loredana SOLCAN

Traduceri revizuite/realizate

Simona POSTOLACHE

Copertă și DTP

Cătălin HRIBAN

Adresa redacției

Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași
Muzeul de Istorie a Moldovei
Piața Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1
Iași, RO-700028
Telefon: 04 0232218383
Fax: 04 0332408166
e-mail: cercetari.istorice@yahoo.com

ISSN 1453-3960

EDITURA PALATUL CULTURII

Iași

SUMAR
SOMMAIRE – CONTENTS – INHALT

ABREVIERI / Abbreviations – Abreviations – Abkürzungen	5
Sorin Iftimi, la un an de la trecerea în veșnicie. Gânduri despre un coleg drag (Ioan IAȚCU)	11
Senica ȚURCANU, New discoveries in old collections: a “Double Janus” anthropomorphic vessel discovered at Trușești / Noi descoperiri în vechi colecții: un vas antropomorf de tip „Dublu Janus” descoperit la Trușești	23
Ting AN, Mădalin-Cornel VĂLEANU, Huan REN, Yan XIANG FU, Luoya ZHU, The Yangshao Culture in China. A short review of over 100 years of archaeological research (I) / Cultura Yangshao din China. Scurt istoric a peste 100 de ani de cercetare arheologică (I)	53
Ioan IAȚCU, Tamilia-Elena MARIN, Descoperiri romane de pe valea Prutului: O reprezentare în bronz a zeiței Venus / Roman discoveries in the Prut Valley: A bronze representation of the goddess Venus	87
Celina GORA, Nicoleta CABA, Filip CIOBĂNAȘU, Valorificare prin cercetare și conservare: Cazul ansamblului de la Hilișeu-Crișan, județul Botoșani / Valorization through research and preservation. The case of the ensemble of Hilișeu- Crișan, Botoșani county	101
Voica-Maria PUȘCAȘU, Comentarii și observații privind rezultatele cercetărilor efectuate de arheologul Vlad Zirra în anul 1963 la mănăstirea Dragomirna / Comments and observations concerning the results of research carried out by archaeologist Vlad Zirra in 1963 at Dragomirna Monastery	113
Eduard RUSU, Muzica și puterea politică – o abordare conceptuală / Music and political power – A conceptual approach	133
Violeta-Anca EPURE, Stat și societate la Dunărea de Jos în percepția consulilor și voiajorilor francezi prepașoptiști. Fragmente de viață politică de la finele veacului al XVIII-lea și până la 1812 (I) / Etat et société au Bas Danube dans la vision des consuls et de voyageurs français avant 1848. Fragments de vie politique de la fin du XVIIIème siècle jusqu’a 1812 (I)	155

Minola IUTIȘ, Răscoala din 1784 condusă de Horea, Cloșca și Crișan reprezentată în pictura românească din Muzeul de Artă din Iași / <i>The 1784 uprising lead by Horea, Cloșca and Crișan represented in the Romanian painting of the Art Museum in Iași</i>	175
Ștefan S. GOROVEI, Artur Gorovei, Neculai Beldiceanu. Artistul și omul. Un manuscris inedit / <i>Arthur Gorovei, Nicolas Beldiceanu. L'artiste et l'homme. Un manuscrit inédit</i>	187
Narcis Dorin ION, Neobosita victorie asupra trecutului. Convorbiri cu Olga Racoviță / <i>The relentless victory over the past. Conversations with Olga Racoviță</i>	225
Corneliu CIUCANU, Considerații privind România și problema Basarabiei în perioada interbelică / <i>Considerations regarding Romania and the issue of Bessarabia during the Interwar period</i>	257
Cristian SANDACHE, Școala românească în timpul guvernării legionare. Ministeriatul lui Traian Brăileanu. Secvențe / <i>The Romanian school during the Legionary governance. Traian Brăileanu's ministry. Sequences</i>	291
Remus TANASĂ, Siruni, fondul de la Arhivele Naționale și Securitatea / <i>Siruni, the National Archives fund and the Securitate</i>	299

Obituaria

ION T. NICULIȚĂ (27. 05. 1939 – 2. 01. 2022) (<i>Alexandru BERZOVAN</i>)	309
---	-----

Recenzii și note de lectură

Nicolae URSULESCU, <i>Civilizația Cucuteni și ariile culturale învecinate. O retrospectivă bibliografică</i> , Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2022, 591 p. și 11 figuri. (<i>Maria-Cristina CIOBANU</i>)	313
Adela KOVÁCS, Alexandru NECHIFOR, Constantin APARASCHIVEI, <i>Frumusețea transpusă în lut. Catalogul statuetelor antropomorfe cucuteniene din Muzeul Județean Botoșani</i> , Editura Mega, Cluj-Napoca, 2021, 380 p. (<i>Senica ȚURCANU</i>).....	317
Mugur ANDRONIC, <i>Fortificațiile Bucovinei de-a lungul timpului</i> , Suceava, 2021, 185 p. + 44 de ilustrații (<i>Costică ASĂVOAIE</i>).....	320
Narcis Dorin ION, <i>Florica. Vatra Brătienilor</i> , Muzeul Național Brătianu, Ștefănești, 2020, 420 p. (<i>Iulian PRUTEANU-ISĂCESCU</i>).....	323

STAT ȘI SOCIETATE LA DUNĂREA DE JOS ÎN PERCEPȚIA CONSULILOR ȘI VOIAJORILOR FRANCEZI PREPAȘOPTIȘTI. FRAGMENTE DE VIAȚĂ POLITICĂ DE LA FINELE VEACULUI AL XVIII-LEA ȘI PÂNĂ LA 1812 (I)

Violeta-Anca EPURE¹

Cuvinte cheie: *Principatele Române, regimul fanariot, observatori francezi, viață politică*

Mots-clef: *Principautés Roumaines, régime phanariote, observateurs français, vie politique*

Abundența relatărilor de călătorie și a mărturiilor privind Țările Române de la finalul secolului al XVIII-lea și din prima jumătate a celui de-al XIX-lea, perioadă în care s-au succedat, din perspectivă politică, regimul fanariot, revoluția de la 1821, domniile pământene, epoca regulamentară, și în care apar germeii relațiilor capitaliste, reprezintă consecința reactivării pe plan internațional a „problemei orientale” și a intensificării luptei de emancipare și eliberare națională a popoarelor din Balcani. În general, scrierile călătorilor francezi prezintă o suficientă doză de detașare și obiectivitate, putând fi asimilate ca izvoare de epocă. Datorită poziției sociale, a intereselor proprii, a profesiei, dar mai cu seamă a mediului de viață și de cultură din care proveneau, călătorii străini au proiectat, conștient sau nu, o lumină proprie asupra realităților pe care le-au prezentat. Descrierile lor de călătorie sunt uneori concepute în grabă, cu informații disparate, notate în fugă, conținând impresii superficiale sau comune; alteori, avem de-a face cu observatori fini, perspicace, care încearcă să cuprindă cât mai multe domenii de activitate și să includă elemente statistice. Călătorii francezi au surprins în scrierile lor elementele procesului de modernizare a societății românești în limbă, moravuri, vestimentație, au prezentat date demografice, au analizat structurile sociale, au prezentat evoluția și gradul de dezvoltare a învățământului, a științei, culturii și artelor, au înregistrat dezvoltarea edilitară și urbanistică a orașelor de aici. Călătorii străini care au traversat Principatele Române sau au rezidat acolo pentru o anumită

¹ Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava – Facultatea de Istorie și Geografie, SUCEAVA.

perioadă de timp au remarcat poziția importantă a acestora în cadrul politicii generale europene, dar și aspecte legate de organizarea politică.

În binecunoscuta-i lucrare *Disertație geografică și politică asupra Moldovei și Țării Românești*, nu mai puțin celebrul voiajor Jean-Louis Carra consemna că primul dregător al domnului, numit și mare postelnic îndeplinea funcția de prim ministru². Al doilea sfetnic al domnului era căminarul, care era familiarizat cu „tainele politicii domnului”; urmau, în ordine ierarhică, marele logofăt³, vtori și trei logofăt, care erau „un fel de grefieri sau scribi”, marele vistier, șeful trezoreriei, vtori și trei vistier⁴, cămărașul⁵, marele și micul paharnic⁶. Vornicii – mare și mic – erau „un fel de intendenți ai casei”. Marele hatman era comandantul cavaleriei, care, la Curte număra cel mult 25 de oameni⁷. Șeful poliției se numea agă și era mereu însoțit de zece soldați⁸. Printre dregătorii domnului, se numărau și doi vătafi⁹, marele și micul armaș¹⁰, precum și câțiva

² Îndeletnicirea sa zilnică la Curte consta „în a intra și a ieși neconținut din sala de audiență, unde se află domnul, ținând în mână un baston mare negru, împodobit sus cu o măciulie de argint ca să facă cunoscut divanului, care e într-o cameră vecină și este alcătuit din doisprezece boieri, hotărârile și poruncile domnului”. La Curte, mai existau și dregători de rang inferior, precum vtori și trei logofăt, despre care voiajorul francez scria că „au și ei bastonul lor negru”. *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I (volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu), București, 2000, p. 251; Gabriel Leancă, *Cultură politică și univers cultural în relațiile călătorilor francezi prin spațiul românesc (1774-1790)*, în volumul *Cultură politică și politici culturale în România modernă*, culegere de studii editată de Alexandru Zub și Adrian Cioflâncă cu ocazia celui de-al XX-lea Congres Internațional de Științe Istorice Sydney 2005, Iași, 2005, p. 106; M. Holban, *Autour de l' "Histoire de la Moldavie et de la Valachie" de Carra*, în *RHSEE*, XXI, 1944, p. 209.

³ Această funcție echivala cu aceea de mare cancelar. *Călători străini...*, vol. X, partea I, p. 251; M. Holban, *op. cit.*, p. 205.

⁴ Vtori și trei vistierii aveau misiunea „să plătească din casa domnului chitanțele semnate de el”. *Călători străini...*, vol. X, partea I, p. 251; M. Holban, *op. cit.*, p. 205.

⁵ Funcția sa echivala cu cea a primului șambelan. *Călători străini...*, vol. X, partea I, p. 251; M. Holban, *op. cit.*, p. 205.

⁶ Carra dădea chiar și un sinonim pentru denumirea acestui dregător: ceașnic. *Călători străini...*, vol. X, partea I, p. 251; M. Holban, *op. cit.*, p. 205.

⁷ Carra dădea informații și despre uniforma pe care soldații de la cavalerie o purtau la vreme aceea: „25 de oameni îmbrăcați în albastru”. *Călători străini...*, vol. X, partea I, p. 251; M. Holban, *op. cit.*, p. 205.

⁸ Aceștia purtau haine verzi. Carra consemna că ei, împreună cu cei 20 de oameni îmbrăcați în albastru și alți vreo 18 îmbrăcați în roșu, alcătuiau împreună cu soldații de cavalerie „o trupă” de 60, până la 80 de „soldați slabi ce nu ar fi în stare să dea piept cu o companie de husari”. *Călători străini...*, vol. X, partea I, p. 251; M. Holban, *op. cit.*, p. 205.

⁹ Despre cei doi vătafi, Carra afirma că ei erau un fel de portărei, care aveau mereu la ei „o jumătate de cot de galon de fir, legat de un mic baston de argint”. Ei erau cei care încasau a zecea parte din banii în litigiu. *Călători străini...*, vol. X, partea I, p. 252; M. Holban, *op. cit.*, p. 205; Paul Cernovodeanu, *Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV-XVIII)*, București, 1973, p. 176.

¹⁰ Ei executau „sentințele privitoare la pedepse corporale”. *Călători străini...*, vol. X, partea I, p. 252; M. Holban, *op. cit.*, p. 205.

„băiețandri” a căror slujbă era aceea de a servi mai marilor cafele și tutun. În anticamererele palatului domnului, se mai aflau mereu și doi măscărici¹¹.

Fiecare Principat era împărțit în câte 12 județe, condus, fiecare, de câte un ispravnic¹², numit de domn. Cum atât ispravnicii, cât și slujbașii publici nu aveau leafă, ei își câștigau existența „prin îndemânarea lor și felul lor de a împărți dreptatea”. Negustorii și orășenii obișnuiau să le facă daruri „de teamă de a fi condamnați din senin să plătească vreo amendă însemnată”¹³.

Cum domnii fanarioți își considerau domnia drept un provizorat constant, ei obișnuiau, scria Carra, să-și investească câștigurile ilicite în bunuri mobile de mare preț: giuvaericele, mobile mici și de lux, totul împachetat din vreme și cu grijă în cufere pentru a putea fi transportat peste graniță în caz de nevoie¹⁴. Nu a avut cuvinte de laudă la adresa acelor principii, pe care îi asemăna cu niște „scorprii ale iadului”, care ajungeau „să pângărească tot ce ating atunci când sosesc, din fundul Traciei sau din insulele Arhipelagului, ca să despoaie cele două ținuturi, nemailăsând, atunci când ajung să le părăsească, altceva decât urmele viciilor și ale lăcomiei lor”¹⁵.

Despre veniturile Principatelor Dunărene de la finalul secolului al XVIII-lea, același călător nota că acelea ale Moldovei însumau vreo trei milioane de livre de Tours, pe când cele ale Țării Românești erau „mai mari cu încă o jumătate”; din acele sume, domnul Moldovei plătea anual Porții Otomane un tribut de o mie de pungi, echivalentul unui milion două sute de mii de livre de Tours, în timp ce omologul său din Țara Românească – o mie cinci sute de pungi, adică vreun milion opt sute de mii de livre. La acestea se adăugau și darurile pe care ei trebuiau să le facă „marilor dregători din serai, pentru a-și păstra locul”. Uneori, domnii abili și lacomi, obțineau venituri mai mari: era și cazul principelui Grigore al III-lea Alexandru Ghica, care reușise să impună țării patru contribuții, deși „s-a specificat anume în tratatul de pace” că nu li se va mai

¹¹ Despre respectivii măscărici, Jean-Louis Carra scria că principala lor îndeletnicire era aceea de „a zdrăngăni un clopoțel de argint, în a se strâmba și a râde cu hohote” la trecerea domnitorului. *Călători străini...*, vol. X, partea I, p. 252; Dan A. Lăzărescu, *Imaginea României prin călători*, vol. I, 1716-1789, București, 1985, p. 114; M. Holban, *op. cit.*, p. 208-209.

¹² Funcția de ispravnic era echivalentă în viziunea călătorului francez cu cea de administrator. *Călători străini...*, vol. X, partea I, p. 252.

¹³ *Ibidem*, p. 252-254; Ștefan Lemny, *Les Roumains dans les écrits français du XVIII-e siècle*, în *AIIAX*, XXII, 1985a, p. 12; M. Holban, *op. cit.*, p. 194; Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 147.

¹⁴ Dan A. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 118; Doina Calistru, *Influența franceză în spațiul românesc. Modalități de receptare, forme de expresie*, în volumul *Franța. Model cultural și politic*, volum editat de Alexandru Zub, Dumitru Ivănescu, Iași, 2003, p. 37; Louis Trenard, *Un précepteur bressan dans les Principautés Roumaines: Jean-Louis Carra*, în *RESEE*, XXI, 1983, 2, p. 193.

¹⁵ Dan A. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 119, 122-123, 142, 145; Ștefan Lemny, *La critique du régime phanariote; clichés mentaux et perspectives historiographiques*, în volumul *Culture and Society. Structures, interferences, analogies in the Modern Romanian History*, edited by Al. Zub, *AIIAX* (Supliment VI), Iași, 1985b, p. 18; Louis Trenard, *op. cit.*, p. 187, 191.

cere tribut nici Moldovei, nici Valahiei pe o perioadă de doi ani. La finalul pasajului dedicat veniturilor Moldovei, Carra enumera principalele surse: dajdia pe viile de la Odobești, care se ridica la vreo 140.000 de piaștri turcești, dajdia de pe celelalte vii – 100.000, dijma vitelor mari și mici – 200.000, dijma cailor – 30.000, „dijma în albine, grâne și alte articole mai mărunte” – 30.000, vămile de la Galați, Mohilău și Soroca – 200.000, ocele – 100.000, precum și tributul anual – 250.000. Rezulta un total de 1.050.000 de piaștri¹⁶.

Trecând prin Moldova pe la 1779, d'Antraigues nota că în acea țară domnea „un voievod tiran”, condamnând sistemul de asuprire a maselor începând de la cel mai mic dregător și până la funcția cea mai înaltă din stat¹⁷.

Despre titulatura domnilor din Principate scria contele Alexandre d'Hauterive în lucrarea sa dedicată Principatului Moldovei la 1785: demnitarii străini li se adresau cu formula „Alteță serenissimă”, în timp ce otomanii îi numeau „judecători ai pricinilor, lumini strălucite printre cei care urmează credința lui Isus, înalții și puternicii guvernatori ale regatelor Moldovei și Țării Românești”¹⁸. Dregătorii și supușii erau servili cu domnitorul. I-a remarcat pe Alexandru Mavrocordat Firaris și pe doamna Zamfira, pe care-i considera „demni de a fi slujiți într-un chip mai plăcut”¹⁹. Contele d'Hauterive sublinia că românii ajunseseră să fie „robii unui om care tremură în fața sclavilor Porții”²⁰.

Regimul din Principatele Române devenise, conform lui d'Hauterive, o monocrație, adică „o formă de cârmuire care tinde neconținut să se dezvolte și mai mult și amenință prin această evoluție, când drepturile supușilor ei, când prerogativele celor mari”²¹. Călătorul francez își exprima speranța într-un viitor mai bun al locuitorilor din cele două țări românești, surprinzând totodată și starea de slăbiciune în care se găsea

¹⁶ Călători străini..., vol. X, partea I, p. 249; Dan A. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 116; Louis Trenard, *op. cit.*, p. 192.

¹⁷ C. Gane, *Domnița Alexandrina Ghica și contele d'Antraigues*, București, 1937, p. 87; Marian Stroia, *Aspecte ale societății românești în viziunea călătorilor străini (1774-1821)*, în *RdI*, 38, 1985, 5, p. 450; Anton Caragea, *Epoca Renașterii naționale (1750-1878)*, București, 2003, p. 208; Ștefan Lemny, *Does The Romanian Eighteenth century exist?*, în *RESEE*, XXVII, 1989, 4, p. 300.

¹⁸ Călători străini..., vol. X, partea I, p. 690; Gabriel Leancă, *op. cit.*, p. 108; Veniamin Ciobanu, *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană (sec. al XVIII-lea)*, Iași, 1999, p. 238.

¹⁹ Călători străini..., vol. X, partea I, p. 690; Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 212.

²⁰ Alexei Agachi, *Țara Moldovei și Țara Românească sub ocupația militară rusă (1806-1812)*, Iași, 2008, p. 17; Gabriel Leancă, *op. cit.*, p. 108; Toader Nicoară, *Sentimentul de insecuritate în societatea românească la începuturile timpurilor moderne 1600-1830*, I, Cluj-Napoca, 2002, p. 176; Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 212; Mihai Maxim, *Le statut des Pays Roumains envers la Porte Ottomane aux XVI-e–XVIII-e siècles*, în *RRH*, XXIV, 1985, 1-2, p. 49.

²¹ Dan A. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 291, 302; Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 259-261; Nicolae Liu, *Orizont european în iluminismul românesc. Francofonie și cultură franceză*, în *RI*, XIX, 2008, 1-2, p. 143; N. Munteanu-Breastă, „Moldova la 1787” în viziunea contelui d'Hauterive, în *RdI*, 41, 1988, 7, p. 711, 713.

puterea suzerană. El scria din capitala Moldovei că „turcii se află la mai puțin de două leghe de locul acesta. Numai că, de la turci și până la unul din aceste popoare, distanța este tot atât de mare ca de la un trunchi de copac pe jumătate putrezit și un arbore vânos, care-și cufundă rădăcinile în pământ la o adâncime de un sfert de leghe și, cu umbra lui uriașă, acoperă și apără 100 de arbuști”. Călătorul francez explica că imaginea îi fusese sugerată de o întâmplare din timpul călătoriei alaiului domnesc spre Iași. Ajunși la Vaslui la începutul lunii martie 1785, domnitorul Mavrocordat și cei din suita sa au fost întâmpinați cu cupe de pelin. Încântat de gustul unei băuturi pe care nu o mai consumase până atunci, contele francez și-a amintit de interdicția coranică a plantării viței de vie și a consumării de băuturi alcoolice. Realizând că nu se mai afla pe teritoriul otoman, ar fi făcut spontan această pătrunzătoare observație, probabil, într-un dialog cu vreun tovarăș de drum. Istoricul Dan A. Lăzărescu considera aprecierea contelui d’Hauterive drept „cea mai măgulitoare și cea mai plină de viitor dintre formulele concepute vreodată de un străin cu privire la poporul român”²². Contele francez nota că românii și-ar fi dorit să trăiască liber, să-și regăsească demnitatea pierdută și să se înscrie astfel printre națiunile civilizate din Europa. Erau idei prin excelență iluministe, filtrate de orientarea ideologică a autorului²³. A făcut o critică aspră regimului fanariot instaurat în Principate: Fanarul era plin de negustori bogați dispuși să-i finanțeze pe principii ambițioși care doreau să cumpere tronurile celor două Principate. Ajunși pe tron, principii fanarioți nu se dădeau în lături de la furturi, exploatarea oamenilor din popor sau de la crime pentru a-și plăti datoriile și să se îmbogățească. D’Hauterive critica cu asprime domniile fanariote, goana după bani, lipsa de cinste, de scrupule, de dreptate, de omenie, exploatarea oamenilor din popor²⁴.

Alexandre d’Hauterive aprecia veniturile domnului la „aproape 1400 de pungi”, care proveneau din „capitație, vămi, sărărit, vinărici și albinărit”, adică 700.000 de piaștri anual, echivalând cu 2.100.000 de franci francezi. De la vamă, se adunau vreo 300 de pungi (adică 150.000 de piaștri), în timp ce capitația se plătea lunar²⁵. Pe lângă „excesul cantitativ al acestor dări extraordinare”, vremea recoltei îl împovăra „peste măsură pe dajnic”; în plus, de multe ori se întâmpla ca „o nevoie neașteptată a Curții” sau „capriciul unui mare

²² Dan A. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 294, 305.

²³ Dinu Balan, *Național, naționalism, xenofobie și antisemitism în societatea românească modernă (1831-1866)*, Iași, 2006, p. 150; N. Munteanu-Breastă, *op. cit.*, p. 713.

²⁴ N. Munteanu-Breastă, *op. cit.*, p. 714; Socrate C. Zervos, *Recherches sur les phanariotes: à propos de leur sentiment d’appartenance au même groupe social*, în *RESEE*, XXVII, 1989, 4, p. 309.

²⁵ Despre perceperea acestui impozit, contele Alexandre d’Hauterive scria că patru luni din an erau „scutite”. Însă, trei din cele patru luni scutite erau „încărcate cu un alt soi de capitație”, numită „ajutorință”; „acest soi de dări a întrecut atât de bine măsura capitațiilor obișnuite, încât lunile lor au devenit duble și în loc de douăsprezece luni, poporul plătește pe un interval de optsprezece luni”. Doar luna martie era complet scutită. D’Hauterive consemna că un piastru valora trei livre sau franci francezi. *Călători străini...*, vol. X, partea I, p. 694; Dan A. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 293.

vizir” să impună o nouă aprovizionare cu grâne. Domnul dădea socoteală Porții pentru toate veniturile sale, cu excepția celor 1400 de pungi „care sunt socotite a fi hărăzite nevoilor sale personale”. Moldovenii, „nepăsători din lipsă de ambiție”, erau resemnați cu privire la dările obișnuite²⁶, în timp ce „cererile neprevăzute îi lăsau pradă deznădejdi”.

Veniturile principatului Moldovei se ridicau în 1785 la două milioane opt sute patruzeci de mii de piaștri, scria Balthazar Hacquet în memorialul său de călătorie din 1788-1789; din păcate, în momentul în care medicul francez a trecut prin această zonă, țara nu mai era „în stare [...] să dea nici măcar o treime” din cauza războaielor repetate al cărui teatru de desfășurare fusese teritoriul ei. Călătorul asemena Moldova cu o „grădină mănoasă și bine plantată”, dar invadată de cârțițe și de lăcuste. Peste an, se percepeau dări pe vite, albine, vin, iar întreaga povară cădea asupra țăranilor. De la dările extraordinare impuse de Poartă nu erau scutiți însă nici măcar boierii sau clericii. Doar imigranții străini erau scutiți. Dările erau arendate grecilor, care aveau misiunea și întreaga libertate „să asuprească, să înșele și să stoarcă atât cât e cu putință”²⁷. Compatriotul său, Monnier aprecia că veniturile principelui din Țara Românească se ridicau la 1786 la 12 milioane, provenind de la populația de vreo 200.000 de oameni²⁸.

Ajungând pe firul expunerii până la realitățile contemporane, Langeron a făcut un aspru rechizitoriu regimului politico-administrativ din Principate. Generalul conte de Langeron scria că domnii celor două Principate rămăneau în scaun „un anumit timp – de obicei 7 ani”; această funcție le revenea cu precădere fanarioților, care, de cele mai multe ori, înainte ocupaseră funcția de dragomani ai Porții; aceste posturi reprezentau, de altfel, „singura țintă a dorințelor” lor încă „din cea mai fragedă copilărie”. Langeron chiar enumera în memoriile sale principalele familii din care se trăgeau acești domni: „Suțu, Moruzi, Ghica, Callimachi, Hangerli, Mavrocordat, Cantacuzino, Brâncoveanu”, ultimele două încadrate eronat²⁹. El critica aspru

²⁶ Despre acestea, d’Hauterive scria că „nu-i supără și nici nu-i fac să-și piardă curajul”. *Călători străini...*, vol. X, partea I, p. 694.

²⁷ *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea a II-a (volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu), București, 2001, p. 844; Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 124-125.

²⁸ *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 787.

²⁹ *Ibidem*, p. 935; Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Supliment I, volumul III, 1709-1812. *Documente culese din Arhivele Ministeriului Afacerilor Străine din Paris de A. I. Odobescu*, Stabl. Grafic I. V. Socecu, 1889, p. 73-74; George F. Jewsbury, *Anexarea Basarabiei la Rusia: 1774-1828. Studiu asupra expansiunii imperiale*, Iași, 2003, p. 17; N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Adrian Angheliescu, București, 1981, p. 437; Anton Caragea, *op. cit.*, p. 208; Radu Rosetti, *Arhiva senatorilor de la Chișinău. Amănunte asupra Moldovei de la 1808 la 1812*, în *Analele Academiei Române*, Seria II, XXXII, 1909-1910, p. 41-42; Victor Spinei, Michaela Spinei, *Însemnările cu caracter istorico-etnografic asupra Principatelor Române ale contelui de Langeron*, în *Hierarus*, IX, 1994, p. 368, 379.

regimul instituit de fanarioți³⁰. Lipsiți de scrupule, versatili, corupți³¹, domnii fanarioți aveau câteva modalități de a se îmbogăți: furau sau confiscau proprietăți sub pretextul trădării sau al corespondenței cu străinătatea sau uneori chiar „sub oricare alt cuvânt încă și mai puțin plauzibil”, vindeau „la mezat” funcțiile subalterne din principate; funcțiile de ispravnici erau cele mai bănoase și mai căutate. Langeron concluziona că ei ajungeau la scopul propus prin crime, sacrificii, joscnicii, dar se aflau mereu sub amenințarea sabiei călăului. „Un european, un om născut într-o țară civilizată” nu-și putea închipui o viață „mereu obsedată de groază sau de plănuierea unei fărădelegi”. Langeron consemna că „s-au putut auzi copii de zece ani spunând: ce-mi pasă dacă mi se va tăia capul la 30 de ani, dacă voi putea să fiu domn la 25 de ani?”. Slugărnicia lor față de turci era exagerată și revoltătoare, iar generalul conte francez consemna că ea nu putea „fi zgrăvită închipuirii”³².

Oaspetele francez a mai descris și ceremoniile investiturii domnilor Moldovei și Țării Românești din capitala otomană, plimbarea alaiului prin mahalaua Pera, plecarea lor din Bosfor spre Principate³³. Abuzurile la care erau supuși țărani și sumele exorbitante pe care le strângeau unii domni fanarioți de-a lungul unei domnii îl făceau

³⁰ „Nu mă tem să fiu bănuț de exagerare sau învinovățit de calomnie dacă afirm că nu există pe pământ neam de ticăloși mai respingători decât fanarioții.” Langeron îi caracteriza cu expresii gen: „intermediarii, uneltorii și adeseori făptuitorii tuturor crimelor care sunt săvârșite zilnic la Constantinopol de o cărmuire sângeroasă la care nici o idee de morală sau de religie nu temperează cruzimea agenților săi”, „nu există faptă rea de la care să se dea în lături, nici joscnicie la care să nu se plece, dacă un frate, un unchi, un văr, un tată chiar ajung o piedică în calea ambiției lor, otrava sau securea călăilor îi scapă de ei”, „o cruzime nemaipomenită, asemenea doar cu nerușinarea lor”, „se va crede cu greu că ar putea să existe un neam de ticăloși încă și mai infam”. *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 935-936; Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 72-73; N. Iorga, *op. cit.*, p. 437; Gabriel Leancă, *op. cit.*, p. 112; Georgeta Penelea, *Țările Române în timpul războiului din 1806-1812 văzute de ofițerii superiori ruși A. De Langeron și P. V. Ciceagov*, în *RdI*, 41, 1988, 7, p. 677; Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 160; Alexei Agachi, *op. cit.*, p. 17; Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 154; Victor Spinei, Michaela Spinei, *op. cit.*, p. 379.

³¹ „Oamenii se ruinează ca să ajungă într-un post și apoi fură și jefuiesc pentru a-și reface averea”. Un domn proaspăt numit părăsea Constantinopolul cu datorii de vrei două sau trei milioane de piaștri. După o domnie cuprinsă între patru și șase ani în medie, domnul fanariot aduna cinci sau șase milioane de piaștri, cu care se întorcea în capitala otomană. De multe ori se întâmpla ca turcii să le confiscă averile astfel dobândite, iar el să fie „izgonit, surghiunit sau tăiat după câțiva ani de înfruptare”. *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 935; Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 154; Victor Spinei, Michaela Spinei, *op. cit.*, p. 379; Ștefan Lemny, *op. cit.*, 1985b, p. 20; Marian Stroia, *Un călător anonim în Moldova (1805)*, în *RI*, XVII, 2006, 1-4, p. 182; Nicolae Isar, *Principatele Române în epoca luminilor (1770-1830). Cultura, spiritul critic, geneza ideii naționale*, ediția a doua revăzută și adăugită, București, 2005, p. 212.

³² *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 936; Hurmuzaki, *Documente...*, Supliment I, vol. III, p. 72, 135; Gabriel Leancă, *op. cit.*, p. 112; Toader Nicoară, *op. cit.*, p. 273; Nichita Adăniloiaie, *Implicațiile economice ale dominației otomane asupra Principatelor Române (1750-1859)*, în *RdI*, 34, 1981, 3, p. 445; Panait I. Panait, *Aspecte din lupta populației bucureștene împotriva regimului fanariot (1716-1821)*, București, 1962, p. 15; Victor Spinei, Michaela Spinei, *op. cit.*, p. 379-380, 391; *Istoria românilor*, vol. VI, *România între Europa clasică și Europa luminilor (1711-1821)*, coordonatori: Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu, București, 2002, p. 310.

³³ *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 936; Victor Spinei, Michaela Spinei, *op. cit.*, p. 382.

pe emigrantul francez în serviciul Rusiei să reproșeze curții de la Sankt Petersburg lipsa de inspirație pentru că nu a instaurat în Principate un guvern provizoriu și o administrație proprie, nu atât pentru a-i proteja pe năpăstuiți și a opri abuzurile, ci mai degrabă pentru a putea beneficia în exclusivitate de disponibilitățile economice pe care teritoriile ocupate le ofereau³⁴.

Langeron menționa în memorialul dedicat campaniei din anul 1790 că domnitorii fanarioți beneficiau de „mari privilegii și multe venituri”³⁵. Veniturile Moldovei se ridicau la 300.000 de scuzi sau piaștri grei, iar cele ale domnului Valahiei la 600.000. Domnul Moldovei plătea Porții 120.000 de piaștri grei, iar cel al Țării Românești 180.000. Impozitele se percepeau pe grâu, cai și vămi³⁶.

Despre forma de cârmuire, viceconsulul francez de la Iași, Joseph Parant nota că era un adevărat flagel, care favorizase depopularea principatului³⁷. A remarcat situația paradoxală a domnului, „totodată sclav și despot”, având la Constantinopol tot atâția stăpâni, pe cât de mulți supuși avea la Iași³⁸. Parant eticheta cârmuirea din Principatul Moldovei drept o „culme neînchipuită de orbire și de rătăcire” și compătimea soarta nenorocită a poporului care răbda asupririle mai marilor³⁹.

În Moldova, nu exista „nici o idee de politică, nici un simțământ de libertate”. Parant scria că în principat „ești sclav fără să-ți dai seama măcar”⁴⁰. Boierii din Iași, care

³⁴ Hurmuzaki, *Documente...*, Supliment I, vol. III, p. 183-184; Victor Spinei, Michaela Spinei, *op. cit.*, p. 371; Ștefan Lemny, *op. cit.*, 1985b, p. 23; Al. Vianu, *Manifestări antifanariote în Moldova la sfârșitul sec. al XVIII-lea*, în *Studii. Revistă de Istorie*, XV, 1962, 4, p. 920.

³⁵ *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 934; Victor Spinei, Michaela Spinei, *op. cit.*, p. 382.

³⁶ *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 937; N. Iorga, *op. cit.*, p. 438; Victor Spinei, Michaela Spinei, *op. cit.*, p. 382.

³⁷ *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 1307; Hurmuzaki, *Documente...*, Supliment I, vol. III, p. 515, 517; Idem, *Documente privitoare la istoria românilor*, Supliment I, volumul II, 1781-1814, *Documente culese din Arhivele Ministeriului Afacerilor Străine din Paris de A. I. Odobescu*, București, 1885, p. 181.

³⁸ „Acești domni, într-un cuvânt, cu puteri aproape absolute pentru rău, sunt cu mâinile cu totul legate pentru binele pe care ar putea, din întâmplare, să aibă chef să-l facă”. *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 1309; Hurmuzaki, *Documente...*, Supliment I, vol. III, p. 518; *Ibidem*, Supliment I, vol. II, p. 182; Doina Calistru, *op. cit.*, p. 44; Cristian Ploscaru, *Unele considerații privind fanarotismul și regimul dominației otomane la începutul secolului al XVIII-lea*, în *AȘUI, Istorie*, XLII-XLIII, 1996-1997, p. 61; N. Grigoraș, *Frământări sociale și politice din Moldova și Țara Românească între anii 1750 și 1760*, în *AIAX*, II, 1965, p. 118.

³⁹ *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 1309; Hurmuzaki, *Documente...*, Supliment I, vol. III, p. 518; *Ibidem*, Supliment I, vol. II, p. 181; A. D. Xenopol, *Studiu asupra Constituțiunii din 1822*, în *Analele Academiei Române*, seria II, XX, 1897-1898, *Memoriile Secțiunii Istorice*, p. 152; Constantin Erbiceanu, *Priviri istorice și literare asupra epocii fanariote*, în *Analele Academiei Române*, seria II, XXIII, 1901, p. 84; Matei D. Vlad, *Statutul juridic al Țărilor Române în perioada 1600-1829*, în *SAI*, XLVII-XLVIII, 1984, p. 72.

⁴⁰ *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 1310; Hurmuzaki, *Documente...*, Supliment I, vol. III, p. 519, 520; *Ibidem*, Supliment I, vol. II, p. 183.

erau foarte bogați, nu urmăreau să intre în favorurile domnului, pe care le disprețuiau. Ei preferau să stea pe la moșiile lor, care le aduceau mari venituri⁴¹.

La 1803, consulul francez Sainte-Luce nota că „oricât de nul este prințul Valahiei în balanța politică a Europei, nu există suveran puternic în lume mai ocupat și mai neliniștit de tot ceea ce se petrece. Ingenios în a imagina circumstanțe, el prevede toate rezultatele unui război, care nu există încă și pe care el îl anunță”⁴². Același consul consemna că pentru domnii fanarioți, banii fac totul⁴³.

Consulii francezi de la București și Iași, Gaudin și respectiv Parant, au subliniat că dominația otomană, în afară de frica pe care o inspira, mai avea „meritul” de a paraliza întreaga viață economică a Principatelor⁴⁴. Gaudin condamna și desființarea oștirii pământene de către principii fanarioți și înlocuirea ei cu gărzile lor personale de arnauți, care reprezentau, potrivit lui, un instrument în plus de opresiune pentru populație. În epoca de dinaintea instaurării fanarioților, dregătoriile fuseseră deținute de boieri pământeni, din care cauză și veniturile lor rămâneau în țară. În epoca fanarioților, dregătoriile erau, în marea lor majoritate, pe mâna grecilor, iar bogățiile luau adeseori calea Constantinopolului odată cu plecarea lor din țară. El consemna că erau imense cantitățile de aur și de argint pe care fanarioții și clientela lor le-au scos din Principate în decursul ultimului secol. Potrivit propriilor estimări, veniturile familiei domnești din Moldova sau din Valahia se ridicau anual la trei milioane de franci; veniturile celorlalți dregători din slujba statului se ridicau la aproximativ 2/3 din acea sumă, adică la vreo două milioane de franci: „Moldova și Valahia se văd deci jefuite la fiecare perioadă de cinci ani de 25 de milioane numerar efectiv, ceea ce, pentru un secol, dă suma enormă de 500 de milioane de franci”. Consulul francez aprecia că estimările sale erau mai degrabă moderate decât exagerate. Jaful și abuzurile administrației fanariote ar fi putut fi compensate într-o oarecare măsură de libertatea comerțului; dar, sub pretextul aprovizionării Constantinopolului, comerțul era monopolizat de turci, care cumpărau la prețuri fixe și în cantități arbitrare grâu, oi, boi, brânză. Monopolul turcesc era foarte strict și se obișnuia ca acele cantități care depășeau nevoile lor și ale consumului local să fie aruncate din ordinul turcilor în Dunăre pentru a împiedica exportarea lor în alte părți. Comparând situația moldovenilor și a muntenilor cu a celorlalte popoare din sud-estul Europei, Gaudin concluziona că, deși ei nu erau raiale sau supuși ai Imperiului otoman, ci numai tributari,

⁴¹ *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 1319.

⁴² Hurmuzaki, *Documente...*, Supliment I, vol. II, p. 283; Leonid Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (1792-1821)*, ediție îngrijită de Victor Spinei, 2001, p. 139-140; Socrate C. Zervos, *op. cit.*, p. 311.

⁴³ Hurmuzaki, *Documente...*, Supliment I, vol. II, p. 172; Nicolae Isar, *op. cit.*, p. 207.

⁴⁴ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, volumul XVI, 1603-1824, *Corespondență diplomatică și rapoarte consulare franceze* publicate după copiile Academiei Române de Nerva Hodos, București, 1912, p. 665; Nicolae Isar, *op. cit.*, p. 207.

situația moldovenilor și a muntenilor era „aproape la fel de deplorabilă ca aceea a națiunilor raiale sau supuse, locuind părțile situate dincolo de Dunăre”⁴⁵.

Într-o depeșă adresată de Talleyrand împăratului Napoleon din martie 1806 care făcea referire la numirea lui Reinhard în calitate de rezident diplomatic și comisar general al Republicii franceze în postul de la Iași, primul făcea și o serie de considerații cu privire la importanța celor două Principate atât sub raportul relațiilor politice cu Poarta Otomană, dar și a intereselor comerciale franceze în zonă. Talleyrand mai aprecia că cele două țări românești erau conduse de doi principii greci, tributari sultanului, dar care obișnuiau să cedeze și în fața Rusiei, mai cu seamă după 1802. De altfel, domnul Valahiei era cunoscut pentru devotamentul său față de Rusia și Anglia și pentru ura sa pentru cauza franceză. În schimb, principele Moruzi era mult mai moderat, mai atașat intereselor suveranului său. Misiunea celor doi domni era, în viziunea diplomatului francez, de a informa Poarta despre evenimentele politice din Europa⁴⁶.

Consulul francez de la Iași, Reinhard, reținea că domnul beneficia de prezența permanentă la Curte a unui dregător turc, divan effendi (secretarul turc al domnului). El avea misiunea de a citi firmele de investitură la înscăunarea domnilor sau la primirea agenților străini și era util domnului în relațiile cu pașalele din vecinătate. În realitate, „sarcina lui adevărată” era aceea de a-l supraveghea permanent pe principe⁴⁷. Domnii celor două Principate, erau, conform lui Reinhard, pașale creștine, având putere absolută asupra tuturor supușilor, dar nu erau liberi. Domnul, „primul despot al țării” era, paradoxal, „unul din ultimii sclavi ai seraiului de la Constantinopol”⁴⁸.

Pe lângă domn, mai funcționau marele și micul divan. Marele divan, în același timp „consiliu de stat și curte supremă de apel” era prezidat de domn și îl avea în frunte pe mitropolit. Marele divan era compus din 12 membri, care purtau bărbi lungi și titluri pompoase. Dregătoriile lor erau, în viziunea consulului francez, un amestec bizar „de sarcini civile și militare cu slujbe la Curte”. El deținea puterea în perioadele de interegn, până la sosirea caimacamului sau a noului domn. Micul divan, numit și „departamentul trebilor din afară, pentru că în fața lui” se aduceau „afacerile cu țările străine”, se

⁴⁵ Nicolae Isar, *op. cit.*, p. 221.

⁴⁶ Hurmuzaki, *Documente...*, Supliment I, vol. III, p. 591, 592.

⁴⁷ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), (volum îngrijit de Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zoner, Marian Stroia), București, 2004, p. 252; Marie Holban, *Texte d'un rapport inédit du Ministre Reinhard sur la Valachie et la Moldavie*, (partea I), în *RHSEE*, XII, 1935, 1-3, p. 28-29; Lăcrămioara Iordăchescu, *Interferențe franco-române în perioada 1750-1859 reflectate în opera istoricilor români*, în volumul *Național și social în istoria românilor. Profesorului Gheorghe Platon la a 70-a aniversare* (AȘUI, Istorie, XLII-XLIII, Supliment, 1996-1997), Iași, p. 260.

⁴⁸ *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 258; Traian Ionescu, *Hatışeriful din 1802 și începutul luptei pentru asigurarea pieții interne a principatelor dunărene*, în *SAI*, 1, 1956, p. 59; Marie Holban, *op. cit.*, 1935 (partea I), p. 29; Nicolae Isar, *op. cit.*, p. 209.

pronunța în pricini de importanță minoră și pregătea rapoartele. Conform lui Reinhard, în Principate, administrația se confunda cu justiția⁴⁹.

Trimișii străini se adresau direct domnului sau unui dregător desemnat de acesta (de obicei, marelui postelnic). Reinhard nota că Rusia, Franța și Austria aveau agenți la București, a căror misiune era de a supraveghea dacă legăturile cu Constantinopolul se făceau „prompt și regulat”. Odinioară, și Prusia avea un agent la Iași pe vremea regelui Frederic al II-lea cel Mare (1740-1786). Cum respectivul devenise incomod pentru domn, „a dispărut”. Puterile menționate aveau încheiate convenții cu Turcia privind dreptul de protecție pentru „conationalii fiecărui consul”, dar și unele privilegii la comerț și la vămi⁵⁰.

Șeful poliției administrative și judecătorești purta numele de aga. Peste tot, în conducere și în administrație, domnea corupția. Slujbele și dregătoriile erau vândute anual, „după voința domnului”, iar durata lor limitată stătea mărturie a „răstimpului nesigur” al autorității domnului⁵¹. Armată propriu-zisă nu exista în Principate. În cele două Principate existau, totuși, „un anumit număr de indivizi înscriși pe listele miliției și scutiți de bir”, care aveau misiunea de a păzi frontierele, fiind însărcinați totodată cu serviciul poștei, dar și cu îndeplinirea unor slujbe la porunca ispravnicilor. Miliția era prost organizată, deși în fiecare principat existau „patru până la șase mii de astfel de indivizi”, care se bucurau de o serie de privilegii. Singurul corp militar era reprezentat de arnăuți, aventurieri străini, în cea mai mare parte, albanezi, care compuneau garda domnului. După spusele lui Reinhard, arnăuții, pe „jumătate turci, jumătate creștini”, erau în număr de vreo șase sute în Moldova și aproape o mie în Țara Românească⁵².

Din păcate, singurul scop al administratorilor celor două Principate era acela „de a încasa, de a spori și de a înmulți dările”. Principatele îi apăreau consulului francez drept

⁴⁹ *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 253; Marie Holban, *op. cit.*, 1935 (partea I), p. 29.

⁵⁰ *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 254; Marie Holban, *op. cit.*, 1935 (partea I), p. 30-31; Eadem, *Texte d'un rapport inédit du Ministre Reinhard sur la Valachie et la Moldavie*, (partea a III-a), în *RHSEE*, XII, 1935, 7-9, p. 242-245.

⁵¹ *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 254; Marie Holban, *op. cit.*, 1935 (partea I), p. 32.

⁵² Reinhard dădea informații și despre armamentul arnăuților: o pușcă, două pistoale și un pumnal. Fiecare dintre ei se îngrijea de propriile arme și de calul său. Marii boieri și agenții străini întrețineau pe propria lor cheltuială arnăuți, pe care-i puneau la dispoziția domnului. Reinhard considera că „această stingere totală a spiritului războinic și a instituțiilor militare sunt urmarea politicii Porții, a josniciei și suspiciunii domnilor”, deși steagurile moldovenești și muntene participaseră la mai multe războaie „în veacurile trecute”. Informațiile cu privire la faptele de arme trecute erau preluate din opera lui Dimitrie Cantemir. Din gloria de odinioară, boierii mai păstraseră doar titlurile, afirma Reinhard. În plus, consulul francez mai sublinia faptul că în ambele Principate nu existau nici arsenale, nici tunuri, iar disciplina și exercițiile militare le erau necunoscute atât muntenilor, cât și moldovenilor. Boierii fugeau până și de „plăcerile vânătoarei”, care li se păreau „prea obositoare”. *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 256; Traian Ionescu, *op. cit.*, p. 75; Marie Holban, *op. cit.*, 1935 (partea I), p. 33.

două moșii imense care trebuiau exploatare, nu cultivate⁵³. În plus, cârmuitorii nu făceau nimic pentru agricultură sau pentru „instrucția publică”. Cârmuirea, pe care Reinhard o considera „arbitrară”, nu garanta drepturile și proprietățile persoanei.

Reinhard menționa că fusese martor ocular la starea de degradare și de mizerie în care se aflau Principatele la începutul secolului al XIX-lea⁵⁴ și concluziona că administrația celor două Principate se reducea în fapt doar „la încasarea dărilor”⁵⁵.

Consulul francez întrezărea totuși germeii progresului; el mergea până acolo încât își imagina că cele două Principate „supuse unei cârmuiri ordonate”, vor putea fi comparate într-o zi cu Statele Unite ale Americii⁵⁶: deși țaranul era decăzut, de câțiva ani încoace el avea un cojoc mai bun, iar boierul începuse să cumpere fețe de masă și cărți franțuzești⁵⁷.

Raportul pentru împărat al consulului francez Reinhard se încheia cu un paragraf dedicat intereselor politice ale Turciei, Austriei⁵⁸, Rusiei și Franței privind Țara Românească și Moldova. Aflate într-un spațiu ușor de invadat și greu de apărat, adeseori teatru de război, cele două Principate constituiau „singurul punct de contact al Imperiului Otoman cu politica Nordului și a Occidentului european”⁵⁹, principala sursă de aprovizionare a Constantinopolului. Reinhard a mai luat în discuție și posibilitatea anexării lor la Austria, precum și eventualitatea încorporării lor la Imperiul țarist. Însă,

⁵³ „Se culege fără să se semene și se taie crengile pomului ca să-i ia rodul”. *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 257; Marie Holban, *op. cit.*, 1935 (partea I), p. 41.

⁵⁴ „De fapt, tabloul pe care l-am schițat e acela la care am fost martor ocular și nu-mi dau seama de limita de degradare și de mizeria la care au putut ajunge aceste țări, dacă starea în care le-am văzut eu era una îmbunătățită. Îmbunătățirile sunt totuși reale și e ușor să-ți dai seama de aceasta, dar sunt abia la început și departe încă de a-și exercita influența asupra masei națiunii”. *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 258; Stela Mărieș, *Supușii străini din Moldova în perioada 1781-1862*, Iași, 1985, p. 58; Marie Holban, *op. cit.*, 1935 (partea I), p. 40.

⁵⁵ Situația părea destul de sumbră de vreme ce percepții trăiau pe spinarea contribuabililor, veniturile indirecte erau arendate, călugării aveau venituri proprii, preoții se angajau cu ziua, așezăminte de binefacere nu existau, iar de încurajarea industriei și a comerțului nici nu putea fi vorba. *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 272; Marie Holban, *op. cit.*, 1935 (partea I), p. 36-37.

⁵⁶ „Moldova și Țara Românească, dacă vreodată vor fi supuse unei cârmuiri ordonate, vor putea fi o vreme comparate cu Statele Unite ale Americii. Aceeași fertilitate a solului, aceeași lipsă de oameni, aceeași scumpete a mâinii de lucru, aceleași bogății în comori subterane rezervate altor generații; aceeași lipsă de manufacturi, aceeași creștere progresivă a valorii pământului, în sfârșit un neam de sclavi – țigani”. *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 275; Marie Holban, *op. cit.*, 1935 (partea a III-a), p. 240-241.

⁵⁷ *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 276; Traian Ionescu, *op. cit.*, p. 58; Stela Mărieș, *op. cit.*, p. 58; Marie Holban, *op. cit.*, 1935 (partea a III-a), p. 241.

⁵⁸ Austria care considera cele două Principate românești drept „Lombardia și Belgia Orientului”, nu ducea față de ele, conform lui Reinhard, o politică activă de teama Ungariei. *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 276; Marie Holban, *op. cit.*, 1935 (partea I), p. 41.

⁵⁹ *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 276; Marie Holban, *op. cit.*, 1935 (partea I), p. 38-39.

cea mai bună soluție i s-a părut cea a constituirii unei confederații a Dunării, din care să facă parte Bosnia, Serbia, Bulgaria, Țara Românească și Moldova, aflată sub garanția Franței, Rusiei, Austriei și Turciei. De asemenea, el mai sublinia faptul că Franța nu ar trebui să piardă din vedere aceste provincii; după înfrângerea puterii maritime a Angliei, ele vor fi servit la organizarea comerțului francez în Mediterana și Marea Neagră⁶⁰.

Trecând în revistă „numele și natura diferitelor impozite și venituri”, Reinhard, consulul francez din Iași, le enumera: tributul (care reprezenta aproximativ două treimi din încasări și era compus din tributul ordinar și cel extraordinar; cel de-al doilea cuprindea ploconul anual de Paști, ploconul de bun sosit, oferit cu ocazia numirii și confirmării domnului, subsidiile atunci când tributul ordinar era insuficient sau Poarta se afla în război)⁶¹, impozitul pe vite (adică „fiecare cap de vită” era „impus la o taxă anuală”, care se extindea asupra cailor (gorștinărit), vitelor cornute (văcărit), oilor (oierit), porcilor și albinelor (dijme și dijmărit). Este interesant că Reinhard s-a lansat în considerații retorice de genul celei privind firmanul de interdicere a văcăritului dat de sultan, în care vedea o dovadă a faptului că vacile erau protejate de religie în Principate, ca și în India (afirma chiar că, nici la acea vreme, în măcelăriile din Țara Românească nu se tăiau viței)⁶², impozitul pe vin și tutun (vinăriciul și tutunăritul), vămile, mărfurile importate de străini plăteau un impozit de trei la sută. Venitul cel mai important era cel furnizat de export. Vămile erau arendate boierilor pământeni⁶³, ocnele (care, erau fie arendate, fie exploatate în regie, sporind mult venitul domnilor)⁶⁴, veniturile întâmplătoare din orașe, precum arendarea brutăriilor și a măcelăriilor, beilicul⁶⁵ și zahareaua⁶⁶, precum și cele de seu, salpetru și lemn de construcție, la care era „obligată Moldova”. Reinhard nota că în Principate registrele de naștere și de moarte erau inexistente, iar administrația nu avea nici o metodă de control; cât privește valoarea veniturilor, ele erau „învăluite în mister”⁶⁷. Consulul francez de la Iași scria că la început

⁶⁰ *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 276-278; Marie Holban, *op. cit.*, 1935 (partea I), p. 39-40; Jean Nouzille, *La diplomatie française et les Principautés Danubiennes au début du XIX-e siècle*, în *RRH*, XXXVIII, 1999, 1-4, p. 23-24.

⁶¹ *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 261; Marie Holban, *op. cit.*, 1935 (partea I), p. 43.

⁶² *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 262; Marie Holban, *op. cit.*, 1935 (partea I), p. 44.

⁶³ *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 263; Marie Holban, *op. cit.*, 1935 (partea I), p. 45.

⁶⁴ *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 263; Marie Holban, *op. cit.*, 1935 (partea I), p. 45.

⁶⁵ Furniturile de oi din Țara Românească. *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 263; Marie Holban, *op. cit.*, 1935 (partea I), p. 46.

⁶⁶ Furniturile de grâu ale Moldovei și Valahiei pentru Constantinopol. *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 263; Traian Ionescu, *op. cit.*, p. 63, 70; Marie Holban, *op. cit.*, 1935 (partea I), p. 46.

⁶⁷ De altfel, consulul francez mărturisise în paginile memoriului său că a intercalat informațiile culese prin viu grai cu cele adunate din scrierile unor persoane „cultivate și luminate” a căror atenție a fost atrasă de cele două țări „oferind un contrast extraordinar între binefacerile revărsate de natură și răul răspândit de om”. *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 264; Marie Holban, *op. cit.*, 1935 (partea I), p. 125-126.

de veac XIX, birul era perceput pe numărul de colibe sau de hornuri dintr-un sat. Se presupunea că numărul lor coincidea cu acela al familiilor, iar fiecare familie era impusă la o sumă medie⁶⁸.

Reinhard considera anul 1806 drept o perioadă de prosperitate în comparație cu epoca anterioară⁶⁹. El aprecia că veniturile Moldovei se ridicau la 3.500.000-4.000.000 de piaștri, iar cele ale Țării Românești la vreo 5.000.000-5.500.000 de piaștri anual⁷⁰. Reinhard mai consemna și că cheltuielile unui domn fanariot constau din tributul datorat sultanului și darurile anuale făcute vizirului⁷¹.

Cu ocazia trecerii prin Focșani, Christine Reinhard, soția consulului francez de la Iași, consemna epistolar la 24 iulie 1806, că ispravnicul Focșanilor era numit de marele vornic al Țării de Jos pe timp de un an. Vinderea funcțiilor pe o perioadă limitată era o manieră prin care domnii își făceau partizani. Țara avea de suferit de pe urma instabilității slujbelor, de vreme ce fiecare slujbaș nu avea „altă grijă decât să tragă folos cum va putea mai bine din scurta sa trecere pe la putere”⁷².

Instalată la Iași cu familia sa, Christine Reinhard scria la 1 octombrie 1806 că Moldova era „teatrul tuturor grozăviilor”. „Se înjunghie, se pradă, se dă foc”, consemna ea alarmată. Comunicațiile erau anevoioase, iar autoritățile locale, cât și cele de la Constantinopol – indiferente⁷³.

Căpitanul Aubert, călător prin Moldova anului 1807, aprecia că în ciuda bogățiilor naturale, Moldova se confrunta cu probleme care se datorau unei rele administrări. În viziunea lui Aubert, vinovat pentru proasta conducere a țării era Imperiul Otoman. După părerea lui, „guvernul turc va fi întotdeauna un obstacol în calea îndreptării acestei țări”. Otomanii se alegeau de pe urma administrării aceluia principat cu „mai multe milioane pe an neglijând resursele”. Aubert a surprins și mecanismul prin care era guvernată Moldova, condusă de un domn creștin grec, investit

⁶⁸ *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 265; Traian Ionescu, *op. cit.*, p. 63; Marie Holban, *Texte d'un rapport inédit du Ministre Reinhard sur la Valachie et la Moldavie*, în *RHSEE*, XII, 1935, 4-6, (partea a II-a), p. 126.

⁶⁹ *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 267; Traian Ionescu, *op. cit.*, p. 58, 64; Marie Holban, *op. cit.*, 1935 (partea a II-a), p. 133.

⁷⁰ *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 268; Marie Holban, *op. cit.*, 1935 (partea a II-a), p. 133.

⁷¹ *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 269; Marie Holban, *op. cit.*, 1935 (partea a II-a), p. 133.

⁷² *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 290.

⁷³ „Află din întâmplare despre aceste lucruri, cu toate că se petrec la 40 sau 50 de poște de Iași, într-o provincie care face parte integrantă din același imperiu și de care nimeni nu se interesează ca și cum ar fi vorba de China”. *Ibidem*, p. 298; Nicolae Isar, *op. cit.*, p. 210.

de sultan, care își exploata poporul, adunând o avere fabuloasă care trebuia să acopere datoriile imense pe care fusese obligat să le facă. În plus, el nu avea nici o garanție⁷⁴.

Aubert a surprins funcționarea regimului politico-administrativ din Moldova: tronul se cumpăra cu intrigi și aur. După ce obținea investitura sultanului, domnul trebuia să-și asigure bunăvoința acestuia și a funcționarilor săi prin sume mari de bani. Scopul domnitorilor fanarioți nu era acela de a administra într-o manieră eficientă țara, ci de a se îmbogăți. Era un lucru obișnuit ca ei să adune pentru propriul folos banii din taxele plătite de locuitorii țării. O domnie mai lungă însemna o avere mai mare și mai multă putere. Aubert sublinia criza de autoritate în care se găsea instituția domniei, transformată într-o simplă funcție ocupată de cei dispuși să ofere sume cât mai mari de bani. Domnul nu se afla în slujba țării, nu-i apăra interesele, ci dimpotrivă. Pentru sultan nu era concludent dacă viitorul domn era un bun administrator și avea veleități de conducător, ci dacă acela care oferea suma cea mai mare pentru ocuparea tronului avea resursele necesare pentru a o și achita. Odată tronul cumpărat, urmau alte obligații; de altfel, Poarta obișnuia să-i încurajeze pe eventualii contracandidați, pentru a-i aminti domnului în scaun să-și onoreze obligațiile⁷⁵. Autorul francez sublinia că Poarta otomană reprezenta veritabila cauză pentru situația economică și politică gravă din Țările Române; dovada stătea în ușurința cu care domnii erau schimbați, adesea după capriciul sultanilor sau a înalților demnitari otomani. El concluziona cu amărăciune că dacă s-ar fi găsit vreun principe care să intenționeze să amelioreze situația țării, el s-ar fi aflat „în imposibilitatea de a o face”. După modelul domnilor, boierii își exploatau supușii; „nu exista pentru nimeni nici siguranță, nici proprietate”⁷⁶.

Cum a ajuns și la București, Aubert a putut constata asemănări atât între capitalele celor două Principate, cât și între Valahia și Moldova. Valahia, care avea aproape aceleași bogății ca și Moldova, se afla și ea sub „guvernarea Porții otomane și suferea aceleași inconveniente”. În viziunea sa, ambelor provincii nu le lipseau „decât o bună administrare pentru a deveni extrem de înfloritoare”. Din păcate, ignoranța turcilor, conservatorismul lor, ura lor față de creștini reprezentau tot atâtea obstacole în

⁷⁴ „Uneltirile de astăzi i-au servit ca să obțină suveranitatea, mâine îl pot răsturna”. Aubert, *Notes statistiques sur la Pologne Russe, la Moldavie et la Valachie, Service historique de l'armée de Terre, Château de Vincennes, Fond Turquie et Péninsule Illyrienne*, 1 M 1629/4, p. 5, apud Sorin Șipoș, *Imaginea celuilalt: un document francez privind spațiul românesc de la începutul secolului al XIX-lea*, în *Journal of the Study of Religious & Ideologies*, Cluj-Napoca, 12/ winter 2005, p. 42-43, în <http://www.jsri.ro/old/html%20version/index/ro-12/untilt1.3.htm> (accesat în 12.12.2019); Marcel Emerit, *L'enquête de Napoléon I-er sur les principautés roumaines*, în *RHSEE*, XIII, 1936, 4-6, p. 192-193.

⁷⁵ „Așa s-a întâmplat cu prințul Canghieri (Alexandru Hangerli, domn al Moldovei între 7 martie și 24 iulie 1807 – n. n.), nou numit domn al principatului Moldovei care tocmai a fost dat jos de pe tron și înlocuit cu prințul Canimaki (Scarlat Calimachi, domn al Moldovei între 24 iulie 1807 și 1 iunie 1810 – n. n.). Aubert, *op. cit.*, p. 6; Sorin Șipoș, *op. cit.*, p. 42-43; Marcel Emerit, *op. cit.*, p. 192.

⁷⁶ Aubert, *op. cit.*, p. 5-6; Sorin Șipoș, *op. cit.*, p. 43; Marcel Emerit, *op. cit.*, p. 192.

calea emancipării celor două provincii. Pentru a deveni prospere, Principatele Dunărene aveau nevoie de un guvern puternic și drept⁷⁷. Căpitanul Aubert era generos în aprecieri cu privire la potențialul natural al țării, dar critic în privința sistemului politic, corupt și ineficient pentru locuitori și a manierei în care erau puse în valoare resursele solului și ale subsolului⁷⁸.

Contele Louis-Alexandre Andrault de Langeron, general în armata țarinei Ecaterina a II-a, consemna că, în comparație cu Valahia, „guvernământul Moldovei” era un „model de ordine și de rânduială”. Slujbașii valahi se făceau remarcăți prin imoralitate, ticăloșie, prădăciuni, hoții, cruzime, abuzuri duse la superlativ. Noțiunile de dreptate, ordine, cinste, onoare erau necunoscute în acest principat. Toate slujbele se cumpărau pentru un an, iar deținătorii lor reușeau să adune averi fabuloase în scurtă vreme⁷⁹. Militarul francez consemna că țara era împărțită în județe, cărmuit fiecare de către un ispravnic. Și această slujbă se cumpăra⁸⁰, iar ispravnicii erau adevărați despoți în jurisdicția lor⁸¹. Fiecare familie de țărani trebuia să plătească un bir, pe care ispravnicul îl putea mări după voia sa⁸². Dacă țăranul se împotriva, era „băgat la închisoare, despuiat, bătut și supus unor cazne meșteșugite”, de pe urma cărora își pierdea viața sau era obligat să asiste la tortura soției și a copiilor⁸³.

Langeron mai scria și despre șeful poliției din București, aga, care adeseori era „ocrotitorul hoților și tănuitorul furturilor”. Spătarul și armăuții săi ar fi trebuit să-i aresteze pe tâlharii care împânzeau drumurile, dar de multe ori ei erau aceia care furau și ucideau⁸⁴.

Contele de Langeron considera că ocuparea celor două Principate de către armatele rusești și, mai cu seamă, păstrarea administrației proprii, dezastruoase, reprezenta o eroare impardonabilă, „cu urmări funeste”⁸⁵.

⁷⁷ Aubert, *op. cit.*, p. 9; Sorin Șipoș, *op. cit.*, p. 46; Marcel Emerit, *op. cit.*, p. 193.

⁷⁸ Aubert consemna că „Moldova ar fi capabilă să devină una din cele mai frumoase provincii ale Europei, dacă populația ar putea fi sporită, iar țara administrată”. Aubert, *op. cit.*, p. 5; Sorin Șipoș, *op. cit.*, p. 42.

⁷⁹ „[...] acesta e încă unul din abuzurile acestui guvern monstruos – ca un dregător să nu rămână mai mult de un an într-o slujbă oarecare; atunci acesta vine la București, unde se dedă unui lux tot atât de deșăntat pe cât de prost gust, risipește repede rodul jafurilor sale și, după doi ani de trândăvie, mai cumpără o slujbă și se îmbogățește din nou, pentru ca să se întoarcă în capitală, spre a desfășura același lux. Iată cercul vicios al vieții boierilor din Țara Românească”. *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 335-336.

⁸⁰ Langeron aprecia că „cel mai însemnat post de ispravnic” aducea 7-8000 de ducați pe an. *Ibidem*, p. 336.

⁸¹ Langeron mai scria că ei nu se temeau niciodată de vreo anchetă sau de vreo pedeapsă, care erau „ocolite” sau „evitate” „datorită venalității mai marilor lor”. *Ibidem*.

⁸² „[...] ispravnicul îl îndoieste, îl împătrecește, îl înzecește fără a fi autorizat de nici o lege sau ordin și împarte această sumă cu membrii Divanului”. *Ibidem*.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ Generalul de Langeron recunoștea cinstit că nu toți administratorii ruși folosiți de ei în Principate

Contele de Guilleminot amintea cauzele care au dus la starea deplorabilă în care se aflau pe atunci cele două Principate: transformarea frecventă a teritoriului lor în teatru de război, indisciplina trupelor otomane, incursiunile tătarilor din Bugeac, invaziile lui Pazvantoglu și ale garnizoanelor din fortărețele turcești de pe malurile Nistrului și ale Dunării, schimbarea frecventă a domnilor, „aviditatea nesățioasă a clerului”, rapacitatea boierilor, fuga locuitorilor în Transilvania și în Bulgaria⁸⁶.

Fiecare Principat era condus de un domnitor ales de Poartă⁸⁷, a cărui principală grijă consta în strângerea tributului, obținut prin exploatarea poporului. Dacă scăpa de „achitarea sumelor”, domnul trebuia să fie cu băgare de seamă la intrigile din capitala otomană și să nu trezească invidia mai marilor. În plus, mai consemna călătorul francez, orice încercare de ameliorare a stării groaznice a poporului putea fi considerată drept o crimă de „otomanii stupizi a căror politică barbară nu le permite să aibă în granițele lor un popor luminat și prosper”⁸⁸. Contele de Guilleminot scria că veniturile celor două țări se compuneau din profitul vămilor, al minelor de sare, din dijma pe oi, pe stupi, fructe, vin, taxele pe cap de locuitor, percepute în mod arbitrar. Din acele taxe, se adunau în Moldova 8-9 milioane, iar în Valahia 11-12 milioane⁸⁹.

Domnul Moldovei ar fi trebuit să aibă o „forță militară” de 9.000 de oameni, iar cel al Valahiei – 12.000. Cum întreținerea unui număr mare de soldați putea fi împovărătoare pentru domni, ei mențineau doar grada personală compusă din câteva sute de oameni. Guilleminot pomenea și de fostul domnitor Constantin Ipsilanti, care „luând partea Rusiei contra Sublimei Porți” a adunat 3000 de cavaleriști și infanteriști, pe care i-ar fi instruit „à l'européenne” cu ofițeri francezi și austrieci. Deși acele trupe ar fi trebuit să servească pentru apărarea țării, ele au reprezentat o adevărată „calamitate prin indisciplină și tâlhării”⁹⁰.

fuseseră cinstiți. „Și în Rusia sunt numeroase abuzuri și mari prădăciuni, dar tot ce administratorii ruși ar fi putut face nu s-ar fi asemuit desigur cu ceea ce, printr-o condamnabilă neglijență, au fost lăsați să facă boierii”. Soluția ar fi fost numirea unor domni, care ar fi reprimat abuzurile, fiind interesați să împiedice „ruinarea țării” și „emigrarea [...] frecventă a locuitorilor ei în Transilvania și în Bulgaria”. Dar sub ocupația rusă, considerată de Langeron prea îngăduitoare, „boierii n-au mai cunoscut nici un frâu și din nenorocire, găsind printre cei care îi înconjurau pe generali și chiar printre generalii înșiși, protecții cumpărate, sau rezultând dintr-o orbire de neiertat, ei și-au dat cu nerușinare și fără teamă de pedeapsă frâu liber imoralității și josniciei firei lor”. *Ibidem*, p. 336-337.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 364.

⁸⁷ „Puterea lui este precară, deoarece se datorează doar intrigilor și aurului risipit pentru a o obține și oricând noi intrigi și mai mult aur pot să i-o răpească”. *Ibidem*.

⁸⁸ *Ibidem*; Dan Berindei, *Țările Române în secolul al XVIII-lea între suzeranitatea otomană și dominația imperiului Austriei*, în volumul *România și Europa în perioadele premodernă și modernă*, București, 1997, p. 17.

⁸⁹ *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 368.

⁹⁰ *Ibidem*.

La rându-i, Moriollles consemna că domniile celor două Principate erau vasalii sultanului; principii din Fanar urmăreau obținerea funcției de domn al uneia din cele două provincii, pe care le cumpărau cu bani frumoși, pentru a se îmbogăți. Era o practică curentă ca după o vreme, domniile să fie rechemate la Constantinopol, să li se intenteze procese „sub un pretext oarecare”, să fie sugrumați și să li se confiște averile⁹¹. „Această temere, mereu vie” se regăsea la toate clasele sociale, de la domn, până la boierii⁹². Moriollles a schițat un tablou succint, dar realist al mecanismului raporturilor dintre domnie și Poarta Otomană, condamnând atât regimul fanariot, cât și „spoliatorul Imperiului turcesc”⁹³. El aprecia că Moldova, datorită bogățiilor sale naturale, sub o altă administrație, „ar putea ajunge la nivelul celor mai bogate ținuturi din restul Europei”⁹⁴.

Consulul francez de la București, Ledouix, considera la finele anului 1809 că un țăran obișnuit din Țara Românească plătea aproximativ patruzeci de piaștri pe lună, pe lângă zilele de lucru de peste an de la boier, adică o sumă de patru ori mai mare decât cea plătită înainte de începerea războiului. Ledouix aprecia că Valahia a dat rușilor bani și provizii în valoare de 30 de milioane de piaștri de la intrarea lor în țară. La această sumă – sublinia el – ar trebui să se adauge tot ceea ce boierii au acumulat, sumă care s-ar ridica la mai mult de 10 milioane de piaștri⁹⁵.

Mériage nota de la Paris, la 11 iulie 1811, că domnitorii Principatelor beneficiaseră de o educație aleasă, de vreme ce erau destinați să ocupe funcții secundare în diplomația turcă. Familiile lor se bucurau de favorurile guvernului otoman, fiind înconjurate și de un anumit număr de boieri, care formau adevărate partide, care se întreceau în intrigi. Consulul francez scria că acei fanarioți nu aveau dușmani mai mari decât ei înșiși. Era un lucru obișnuit ca unii dintre ei să caute sprijin la una din puterile europene, care se bucura de o mare influență la Poartă. Astfel, Mériage îi nominaliza pe fanarioții din familiile Suțu și Hangerli, care s-au sprijinit pe influența Franței la Constantinopol pentru a-i îndepărta pe protejații Rusiei, Ipsilanti și Moruzi. După fuga

⁹¹ Călătorul francez povestea în jurnalul său de călătorie că acei domni, „aflați la bunul plac al sultanului”, știind bine ce soartă îi aștepta, aveau grijă „să-și pună, pe cât cu putință, bunurile la adăpost pe măsură” ce le adunau. Cum aveau informatori la Constantinopol care-i țineau la curent cu starea de spirit din capitala otomană, „la primul semn îngrijorător”, fugeau în străinătate ca „să scape de ștreang”. Moriollles conchidea că „astfel își încheie domnia cei mai îndemânatici dintre ei”. Astfel procedase Constantin Ipsilanti, „ultimul hospodar al Moldovei” care a fugit în Rusia. Moriollles chiar mărturisea că-l văzuse la Kiev, unde se instalase cu familia și unde era foarte bine tratat de autorități. *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 471; ***, *Le voyage en Moldavie du Comte de Moriollles (1809)*, publié, avec une introduction par Nerva Hodoș, Bucarest, 1903, *passim*, apud Marian Stroia, *op. cit.*, 1985, p. 450.

⁹² *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 471.

⁹³ Marian Stroia, *op. cit.*, 1985, p. 450.

⁹⁴ Nicolae Isar, *op. cit.*, p. 213.

⁹⁵ Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XVI, p. 848-850; George F. Jewsbury, *op. cit.*, p. 56, 63.

lui Ipsilanti în Rusia în 1806, familia Moruzi devenise cea mai bogată și mai influentă familie fanariotă în serviciul Porții⁹⁶.

Oaspeții francezi, care au intrat în contact cu realitățile din Principatele Române în perioada cuprinsă între finele celui de-al XVIII-lea veac și aproximativ primul deceniu al celui următor, au realizat o aspră critică a regimului fanariot. Carra, conții d'Antraigues și d'Hauterive, Hacquet, Monnier, Langeron, Parant, Sainte-Luce, Gaudin, soții Charles și Christine Reinhard, căpitanul Aubert, contele de Guillemonot, Moriolles, Ledouls sau Mériage au remarcat, în scrierile lor, printre altele: starea de slăbiciune a Porții Otomane, insecuritatea funcțiilor de domn de la București sau Iași, corupția, venalitatea, lipsa de scrupule și de omenie a dregătorilor, practica vinderii funcțiilor din administrație, slugărnicia neasemuită față de turci. Jaful și abuzurile administrației fanariote au avut ca rezultat depopularea celor două Principate, paralizarea vieții economice, monopolul economic turcesc asupra economiei valahe și moldovene, desființarea oștirii pământene.

Unii observatori alogeni au propus chiar o serie de soluții precum: instituirea unui protectorat rusesc sau austriac asupra Principatelor, libertatea comerțului prin desființarea monopolului economic otoman sau constituirea unei confederații compusă din Principatele Dunărene, aflată sub garanția puterilor apusene.

Deși domnitorii fanarioți au fost zugrăviți, în general, în culori destul de sumbre, remarcăm atitudinea favorabilă, simpatia lui Alexandre d'Hauterive pentru domnul Alexandru Mavrocordat Firaris și pentru consoarta acestuia, doamna Zamfira. Alteori, alogenii au surprins apropierea, afilierea unor principii fanarioți față de Rusia, Anglia sau Franța.

Majoritatea au remarcat insecuritatea domniei, situația paradoxală în care se aflau principii fanarioți, considerați a fi un soi de pași creștini, cu puteri depline asupra Principatelor și a locuitorilor lor, primii despoți ai țării, dar în același timp unii dintre ultimii sclavi ai curții constantinopolitane. Și autohtonii se regăseau într-o situație oarecum paradoxală, ciudată: erau robii unui om care tremura în fața sclavilor Porții Otomane.

Odată ajunși domni, principala preocupare a acelor principii fanarioți era strângerea tributului datorat puterii suzerane și îmbogățirea cât mai rapidă și prin orice mijloace. De altfel, în scrierile observatorilor francezi regăsim informații destul de exacte cu privire la veniturile domniei, impozitele strânse de la populație. Din păcate, remarcau ei, administrația se confunda și se limita de multe ori doar la încasarea dărilor. Jaful și abuzurile administrației fanariote se explicau prin goana continuă după bani, lipsa de cinste, de scrupule, de omenie și de dreptate a dregătorilor. În plus, unor oaspeți francezi, precum contele de Langeron, li se părea de neconceput existența acelor

⁹⁶ Hurmuzaki, *Documente...*, Supliment I, vol. II, p. 587-588.

fanarioți, dominată, pe de o parte, de nesiguranță, de groază și pe de alta, de plănuirea unor fărâdelegi. Starea de degradare și de mizerie, generalizată în cele două provincii extracarpătice, se datora, în viziunea aceluiași observator francez, și ignoranței și conservatorismului turcilor, precum și faptului că teritoriul lor fusese adesea transformat în teatru de război. Erau veritabile piedici în calea emancipării și dezvoltării Principatelor.

Totuși, unii observatori străini au nutrit speranța într-un viitor mai bun, au întrezărit germeii progresului care își făceau simțită prezența în societatea românească. Putem concluziona că, pentru perioada supusă investigației, voiajorii și consulii francezi au surprins într-o manieră realistă mecanismul raporturilor dintre domnie și Poarta Otomană.

*ETAT ET SOCIETE AU BAS DANUBE DANS LA VISION DES CONSULS
ET DE VOYAGEURS FRANÇAIS AVANT 1848. FRAGMENTS DE VIE POLITIQUE
DE LA FIN DU XVIII-EME SIECLE JUSQU'A 1812 (I)*

(Résumé)

L'étude ci-jointe se proposa à reproduire quelques aspects de vie politique des Principautés Roumaines, tels qu'ils furent surpris par les voyageurs ou les consuls français, qui entrèrent en contact avec les réalités roumaines de la fin du XVIII-ème siècle et jusqu'en 1812. Les Français réalisèrent une critique sévère du régime phanariote. Carra, les comtes d'Antraigues et d'Hauterive, Hacquet, Monnier, Langeron, Parant, Sainte-Luce, Gaudin, Charles et Christine Reinhard, le capitaine Aubert, le comte de Guilleminot, Moriollas, Ledoulx ou Mériage remarquèrent entre autres: l'état de faiblesse de la Porte, l'insécurité des prince régnants de Bucarest ou Yassy, la corruption généralisée, la vénalité, le manque de scrupules et d'humanité des dirigeants, la vente des postes dans l'administration, la servitude envers les Turcs. Les vols et les abus de l'administration phanariote entraînèrent le dépeuplement des Principautés, la paralysie de la vie économique, le monopole économique turc. Cependant, certains observateurs étrangers manifestèrent l'espoir d'un avenir meilleur, ils aperçurent même les germes du progrès qui faisaient sentir leur présence dans la société roumaine. Par conséquent, on peut tirer la conclusion que, pour la période soumise à l'investigation, les voyageurs et les consuls français saisirent de manière réaliste le mécanisme des relations avec la Porte ottomane.

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI
MUZEUL DE ISTORIE A MOLDOVEI

CERCETĂRI ISTORICE
(SERIE NOUĂ)

AD MEMORIAM SORIN IFTIMI

XLI
2022

IAȘI
2022

COMITETUL DE REDACȚIE

Senica ȚURCANU (redactor șef)
Costică ASĂVOAIE
Ioan IAȚCU
Tamilia-Elena MARIN
Adriana MIRON (secretar de redacție)
Cosmin NIȚĂ
Loredana SOLCAN

Traduceri revizuite/realizate

Simona POSTOLACHE

Copertă și DTP

Cătălin HRIBAN

Adresa redacției

Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași
Muzeul de Istorie a Moldovei
Piața Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1
Iași, RO-700028
Telefon: 04 0232218383
Fax: 04 0332408166
e-mail: cercetari.istorice@yahoo.com

ISSN 1453-3960

EDITURA PALATUL CULTURII

Iași

SUMAR
SOMMAIRE – CONTENTS – INHALT

ABREVIERI / Abbreviations – Abreviations – Abkürzungen	5
Sorin Iftimi, la un an de la trecerea în veșnicie. Gânduri despre un coleg drag (Ioan IAȚCU)	11
Senica ȚURCANU, New discoveries in old collections: a “Double Janus” anthropomorphic vessel discovered at Trușești / Noi descoperiri în vechi colecții: un vas antropomorf de tip „Dublu Janus” descoperit la Trușești	23
Ting AN, Mădalin-Cornel VĂLEANU, Huan REN, Yan XIANG FU, Luoya ZHU, The Yangshao Culture in China. A short review of over 100 years of archaeological research (I) / Cultura Yangshao din China. Scurt istoric a peste 100 de ani de cercetare arheologică (I)	53
Ioan IAȚCU, Tamilia-Elena MARIN, Descoperiri romane de pe valea Prutului: O reprezentare în bronz a zeiței Venus / Roman discoveries in the Prut Valley: A bronze representation of the goddess Venus	87
Celina GORA, Nicoleta CABA, Filip CIOBĂNAȘU, Valorificare prin cercetare și conservare: Cazul ansamblului de la Hilișeu-Crișan, județul Botoșani / Valorization through research and preservation. The case of the ensemble of Hilișeu- Crișan, Botoșani county	101
Voica-Maria PUȘCAȘU, Comentarii și observații privind rezultatele cercetărilor efectuate de arheologul Vlad Zirra în anul 1963 la mănăstirea Dragomirna / Comments and observations concerning the results of research carried out by archaeologist Vlad Zirra in 1963 at Dragomirna Monastery	113
Eduard RUSU, Muzica și puterea politică – o abordare conceptuală / Music and political power – A conceptual approach	133
Violeta-Anca EPURE, Stat și societate la Dunărea de Jos în percepția consulilor și voiajorilor francezi prepașoptiști. Fragmente de viață politică de la finele veacului al XVIII-lea și până la 1812 (I) / Etat et société au Bas Danube dans la vision des consuls et de voyageurs français avant 1848. Fragments de vie politique de la fin du XVIIIème siècle jusqu’a 1812 (I)	155

Minola IUTIȘ, Răscoala din 1784 condusă de Horea, Cloșca și Crișan reprezentată în pictura românească din Muzeul de Artă din Iași / <i>The 1784 uprising lead by Horea, Cloșca and Crișan represented in the Romanian painting of the Art Museum in Iași</i>	175
Ștefan S. GOROVEI, Artur Gorovei, Neculai Beldiceanu. Artistul și omul. Un manuscris inedit / <i>Arthur Gorovei, Nicolas Beldiceanu. L'artiste et l'homme. Un manuscrit inédit</i>	187
Narcis Dorin ION, Neobosita victorie asupra trecutului. Convorbiri cu Olga Racoviță / <i>The relentless victory over the past. Conversations with Olga Racoviță</i>	225
Corneliu CIUCANU, Considerații privind România și problema Basarabiei în perioada interbelică / <i>Considerations regarding Romania and the issue of Bessarabia during the Interwar period</i>	257
Cristian SANDACHE, Școala românească în timpul guvernării legionare. Ministeriatul lui Traian Brăileanu. Secvențe / <i>The Romanian school during the Legionary governance. Traian Brăileanu's ministry. Sequences</i>	291
Remus TANASĂ, Siruni, fondul de la Arhivele Naționale și Securitatea / <i>Siruni, the National Archives fund and the Securitate</i>	299

Obituaria

ION T. NICULIȚĂ (27. 05. 1939 – 2. 01. 2022) (Alexandru BERZOVAN)	309
---	-----

Recenzii și note de lectură

Nicolae URSULESCU, <i>Civilizația Cucuteni și ariile culturale învecinate. O retrospectivă bibliografică</i> , Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2022, 591 p. și 11 figuri. (Maria-Cristina CIOBANU)	313
Adela KOVÁCS, Alexandru NECHIFOR, Constantin APARASCHIVEI, <i>Frumusețea transpusă în lut. Catalogul statuetelor antropomorfe cucuteniene din Muzeul Județean Botoșani</i> , Editura Mega, Cluj-Napoca, 2021, 380 p. (Senica ȚURCANU).....	317
Mugur ANDRONIC, <i>Fortificațiile Bucovinei de-a lungul timpului</i> , Suceava, 2021, 185 p. + 44 de ilustrații (Costică ASĂVOAIE).....	320
Narcis Dorin ION, <i>Florica. Vatra Brătienilor</i> , Muzeul Național Brătianu, Ștefănești, 2020, 420 p. (Iulian PRUTEANU-ISĂCESCU).....	323

RĂSCOALA DIN 1784 CONDUSĂ DE HOREA, CLOȘCA ȘI CRIȘAN REPREZENTATĂ ÎN PICTURA ROMÂNEASCĂ DIN MUZEUL DE ARTĂ DIN IAȘI

Minola IUTIȘ¹

Cuvinte cheie: Pictură, tematică istorică, răscoală, 1784, Horia, Cloșca, Crișan

Keywords: painting, historical theme, uprising, 1784, Horea, Cloșca, Crișan

Răscoala din 1784 condusă de Horea, Cloșca și Crișan.

Date generale

Eveniment de mare răsunset în istoria europeană de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, răscoala condusă de Horea, Cloșca și Crișan (1784-1785) a zdruncinat regimul Curtiilor de la Viena bazat pe principii prioritare feudale. Știri despre această răscoală au fost publicate în Bratislava, Viena, Roma, Parma, Hamburg, Paris, Avignon, Bruxelles, Haga, Londra, Madrid².

Răscoala din 1784, cunoscută în istorie ca „Răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan”, a reprezentat revolta țărănimii iobage din Transilvania împotriva constrângerilor feudale la care era supusă și s-a desfășurat în lunile octombrie-decembrie 1784, sub conducerea moșului Vasile Nicola Ursu din Albac, zis și Horea, cât și a celor doi tovarăși săi Ion Oargă, supranumit Cloșca și Giurgiu Marcu, zis și Crișan.³ Răscoala s-a declanșat la 2 noiembrie 1784, în satul Curechiu, Hunedoara, și s-a încheiat la sfârșitul lui decembrie 1784, când doi dintre cei trei conducători ai săi – Horea și Cloșca – au fost capturați de către autorități și „uciși la Alba Iulia prin frângerea trupurilor cu roata. La această moarte atroce au fost obligați să asiste peste 2500 de țărani aduși din mai multe sate transilvane”⁴.

¹ Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași – Muzeul de Artă, IAȘI.

² Dinu C. Giurescu, *Istoria ilustrată a românilor*, Editura Sport-Turism, București, 1981, p. 233.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

În vederea prinderii conducătorilor răscoalei, autoritățile habsburgice au recurs la întocmirea unor rapoarte în care erau descrise cu lux de amănunte fizionomiile celor trei lideri ai răscoalei. Iată cum erau aceștia descriși: „Horea sau Ursu Nicula, în vârstă de 40-50 de ani, din Râul Mare, ținând de biserica din Albac, unde nu are nici o avere, ci se ține pe la prieteni. E de statură mijlocie, la trup mai mult subțiratic, decât gros. Părul castaniu deschis și scurt, mustață aproape roșcată, fața lungă și ovală, ciupită (de vărsat) și pistruiată, nas mic și foarte ascuțit, dar mai ales pleoapele de sus și de jos sunt roșii, deschise și cărnoase. Și la mers și la stat se ține drept. Poartă îmbrăcămintea obișnuită pe domeniul Zlatnei, adică un suman negru, mai până la genunchi, tivit pe amândouă laturile cu albastru, cioareci albi (...) în picioare poartă cizme pe jumătate încheiate cu șireturi; acum poartă un cojoc lung de oaie cu lâna întoarsă înăuntru, în cap căciula neagră obișnuită și în mână mai mult un băț subțire de alun”⁵. Este descris și Cloșca, cel mai apropiat colaborator al lui Horea: „Ion Cloșca din Cărpiniș, pe numele adevărat Ioan Oargă, ținând de domeniul Zlatnei, în vârstă de vreo 40 de ani, mic de stat și îndesat, cu fața brună, mai mult rotundă, cu nasul cârn și turtit; părul castaniu închis, mustață brun-roșcată, osatură puternică, vorbește peltic, dar totuși cu o voce mai curând repede, decât sugrumată, umblă și stă drept. Are aceeași îmbrăcămintă ca și Horea, dar obișnuiește să poarte un pieptar scurt românesc, de oaie, fără mâneci, întors cu lâna în afară. Călărește pe un cal de munte brun, ușor castaniu”⁶. Deoarece după înăbușirea răscoalei, Crișan umbla răzleț și deghizat, despre el nu au rămas descrieri exacte.

Horea și Cloșca au fost trădați și arestați în pădurea Scorușet, în apropiere de Huedin, în decembrie 1784, iar Crișan în ianuarie 1785.⁷ Interesant de reținut ar fi și faptul că la scurt timp după arestarea lui Horea și Cloșca, guvernatorul Transilvaniei – baronul Samuel von Brukenthal – a trimis doi pictori din anturajul său pentru portretizarea celor doi conducători ai răscoalei din 1784⁸. De atunci, de-a lungul timpului, portretele lui Horea, Cloșca și Crișan vor constitui subiect plastic pentru opera multor artiști din generații diferite, până în contemporaneitate. Acest fapt este consemnat și de către istoricul David Prodan care a dedicat un studiu amplu Răscoalei condusă de Horea, Cloșca și Crișan. „La închisoare căpitanii au mai fost văzuți și de pictori. Unele portrete sunt evident autentice, făcute de cei care i-au văzut sau după asemenea portrete, imaginile sunt aceleași în maniere diferite. Cele mai aproape de realitate, mai vii, ne par cele păstrate în Muzeul Brukenthal din Sibiu, făcute de pictorul de la curtea guvernatorului”⁹.

⁵ David Prodan, *Răscoala lui Horea*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 40.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Negoită Lăptoiu, *Incursiuni în arta plastică*, vol. III, Editura ARC 2000, București, 1999, p. 21.

⁹ David Prodan, *op. cit.*

Răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan, reprezentată în pictura românească din colecția muzeului ieșean de artă

În colecțiile Muzeului de Artă din Iași se află patru picturi care evocă momentul 1784. Ele sunt realizate de către trei artiști remarcabili care și-au desfășurat activitatea spre finalul secolului al XIX-lea și în cursul secolului al XX-lea.

Autorii și tablourile semnate de către aceștia sunt:

- Gheorghe Popovici (1859-1933):
 - *Portretul lui Horea - studiu pentru „Execuția lui Horea”.*
 - *Execuția lui Horea.*
- Eugen Gâscă (1908-1989):
 - *Horea și căpitanii săi.*
- Gheorghe Brădățanu (1929-2015):
 - *Roata martirilor.*

Gheorghe Popovici (1859-1933)

Născut la Iași în anul Unirii de la 1859, Gheorghe Popovici a absolvit Școala de Arte Frumoase din orașul natal, iar în anul 1883 a obținut o bursă de studii la Roma. Începând cu anul 1911, Gheorghe Popovici este profesor la catedra de pictură și compoziție a Școlii de Arte Frumoase din Iași și devine directorul acestei instituții și al Pinacotecii ieșene.

Ca profesor al primei Școli de Arte Frumoase din România, Gheorghe Popovici a fost mentorul pleiadei de artiști mai tineri, care au devenit nume consacrate în plastica românească, precum: Camil Ressu, Nicolae Tonitza, Ștefan Dimitrescu, Aurel Băeșu, Adam Bălțatu, Nutzi Acontz. S-a apreciat că „Prin aceștia, s-a câștigat imens în sensibilizarea imaginii, în poetizarea peisajului, în construcția mai sintetică a compoziției. Acești elevi ai lui Popovici s-au simțit mai apropiați de lirismul lui Grigorescu și Luchian, de rafinamentul intelectual și sensibil al ieșeanului Pallady, neîntrecutul poet al culorii și liniei. Însuși tumultuosul Octav Băncilă a trecut la compoziții mai puternice, nu lipsite uneori de viziuni expresioniste”¹⁰.

Elevii lui Gheorghe Popovici erau dornici să picteze în aer liber, să iasă cu șevaletul la peisaj, să lucreze sub vraja luminii ce învăluia străzile Iașului și să compună nestingheriți de canoanele academismului, a lucrului în atelier. Sub presiunea din ce în ce mai intensă a discipolilor, profesorul Gheorghe Popovici s-a lăsat în cele din urmă convins că arta românească din perioada pe care o traversau se orienta într-o altă direcție decât cea sub care se formase ca artist. Inapetența lui Gheorghe Popovici pentru peisaj este explicată în termeni caustici de Ștefan Dimitrescu, după ce acesta văzuse un peisaj

¹⁰ Maria Paradaiser, *Gheorghe Popovici. Expoziție retrospectivă organizată cu prilejul împlinirii a 110 ani de la nașterea artistului*, Muzeul de Artă din Iași, 1969, p. 9.

al profesorului său, localizat și datat "Fontainebleau, 1890": „Acum înțeleg două lucruri: de ce Popovici nu suferă arta lui Grigorescu și de ce nu ne îndeamnă să facem peisaje. Ba parcă i-ar fi necaz pe noi când lucrăm în natură. Se simte foarte stângaci și nesigur în arta peisajului”¹¹.

În timp, concepțiile artistice ale pictorului și profesorului Gheorghe Popovici s-au mai nuanțat, el realizând, pe lângă câteva peisaje rurale și opere cu tematică mitologică, socială, biblică și istorică. „Mai ales în compozițiile istorice și-a exprimat Popovici patriotismul care stă la baza creației sale. Evocând momente și figuri eroice din trecut el s-a oprit îndeosebi la aceia care au fost exponenții luptei pentru libertate a poporului”¹².

Printre lucrările cu tematică istorică din patrimoniul Muzeului de Artă Iași și care poartă semnătura lui Gheorghe Popovici, se numără *Portretul lui Horea - studiu pentru „Execuția lui Horea”* (Cat. 1) și lucrarea de mari dimensiuni *Execuția lui Horea* (Cat. 2).

Prima lucrare, *Portretul lui Horea - studiu pentru „Execuția lui Horea”*, este un ulei pe pânză, 48 x 33 cm, nr. inv. 645, semnat și datat dreapta jos cu brun: „Studiu pentru Execuția lui Horea și Cloșca, Gh. Popovici, 1899”.

Tabloul reprezintă o schiță a portretului lui Horea – unul dintre cei trei conducători ai războaielor din 1784. Chipul lui Horea exprimă resemnare, artistul reușind să surprindă magistral psihologia personajului. Această schiță a fost utilizată de către pictorul Gheorghe Popovici pentru compoziția de mari dimensiuni intitulată *Execuția lui Horea*.

Cea de-a doua lucrare supusă analizei în această prezentare este *Execuția lui Horea*, compoziție istorică ce ne dezvăluie un desen sigur, coerent și o paletă cromatică discretă, în valori de brunuri și griuri subtil nuanțate, reconstituind veridic asprimea, gravitatea unui moment istoric (Cat. 2). Despre seriozitatea studiului prealabil, tipic artiștilor de solidă cultură academică ne vorbește și durata de 17 ani (1882-1899) în care Gheorghe Popovici s-a documentat pentru tema acestui tablou de dimensiuni impresionante¹³.

În privința istoricului acestui tablou, muzeograful Virginia Vasilovici consemnează în fișa analitică a lucrării că „pentru această compoziție istorică, de dimensiuni deosebite, realizată cu zel și înalt meșteșug, artistul a executat o întreagă serie de studii pregătitoare (desen și culoare) în anii 1897 și 1899, după prealabila documentare întreprinsă în bibliotecile din Viena și Budapesta. Lucrarea fiind terminată la sfârșitul anului 1899, Gh. Popovici se decide să o prezinte la Expoziția Internațională de la Paris din 1900, la care fusese invitat să participe. Totuși, la intervenția autorităților

¹¹ Valentin Ciucă, *Aurel Băeșu*, Editura Meridiane, București, 1987, p. 8.

¹² Gh. Agafitei, P. Comarnescu, *Gh. Popovici*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1955, p. 24.

¹³ Negoită Lăptoiu, *op. cit.*, p. 38.

austro-ungare, pânza este oprită a părăsi țara și, pentru un timp, se pierde din evidență. Descoperită în podul Universității ieșene abia patru ani mai târziu, Popovici o preia, o restaurează și o dăruiește acestei universități, convenind să fie etalată pe holul mare de la intrare. Aici însă condițiile de păstrare nefiind satisfăcătoare, starea de conservare a piesei îl preocupă mereu pe artist¹⁴.

Din aceeași sursă de documentare, reprezentată de fișa analitică a lucrării semnată de muzeograful Virginia Vasilovici, aflăm că atunci când România Mare a fost înfăptuită, autoritățile Universității ieșene stăruie și obțin acordul pictorului de a oferi tabloul Universității din Cluj, drept simbol al solidarității cu românii transilvăneni. Așadar, cu ocazia deschiderii cursurilor, în toamna anului 1921, pânza va fi prezentată în sala de recepții a acestei universități. Nu se știe cât timp a fost expusă acolo, dar nu a avut, se pare, o soartă prea bună, privită fiind cu rezervă de unele cercuri, considerent pentru care pictura și-a aflat repede adăpost în depozitul Bibliotecii universitare clujene, unde a staționat până în anul 1955 (aproximativ trei decenii). Abia în anul 1955, Muzeul de Artă din Iași, prin directorul Costache Agafiței, fost elev al lui Gheorghe Popovici, solicită Ministerului „cercetarea” lucrării aflate la Cluj. Istoricul de artă Eugen Schileriu primește mandatul să se deplaseze la Cluj pentru a examina starea picturii. Acesta constată că piesa care „a început să se cojească”, trebuie restaurată și, ulterior „conservată în condiții mai potrivite”. De asemenea, apreciază că „lucrarea nu poate fi expusă, putând da naștere la nemulțumiri”, motiv pentru care conducerea Bibliotecii universitare refuzase să o mai expună. Urmează, o nouă restaurare în Atelierul de la București, de unde pictura este dirijată la Iași, fiind primită în custodie, în noiembrie 1955, de muzeul ieșean de artă, care o solicitase cu insistență. Din primăvara anului 1957, de la data deschiderii Muzeului de Artă în Palatul Culturii, compoziția istorică *Execuția lui Horea* a fost expusă în Galeria de Artă Românească a muzeului. Așadar, de peste șase decenii, muzeul de artă ieșean a adăpostit în condiții corespunzătoare o operă care, pentru artistul Gheorghe Popovici, a reprezentat încununarea activității sale creatoare.

În lucrarea *Execuția lui Horea*, pictorul Gheorghe Popovici surprinde momentul în care se pregătește tragerea pe roată a marelui erou, care s-a răsculat împotriva nedreptăților sociale din Transilvania, la sfârșitul secolului al XVIII-lea. *Execuția lui Horea* ilustrează o dramatică evocare a martirizării eroului ardelean, conducător al răscoalei de la 1784, alături de Cloșca și Crișan.

Tabloul de dimensiuni monumentale (297 x 568 cm) înfățișează mai multe personaje, bine individualizate, cu o psihologie diferențiată, dar angajate în același flux

¹⁴ Virginia Vasilovici, Fișa de conservare a lucrării *Execuția lui Horea*, aflată în arhiva Muzeului de Artă Iași.

de sentimente și resentimente, care domină întreaga compoziție¹⁵. Fiecare personaj are o expresie puternic individualizată. În centrul compoziției de tip circular este plasat Horea, într-o atitudine demnă, înconjurat de călăii săi. Chiar lângă Horea se află mama acestuia, care este înveșmântată în port popular, sfâșiată de durere – aidoma Mariei, mama lui Iisus Cristos, pe chipul căreia se poate desluși disperarea. Expresiile de pe chipurile celor care l-au condamnat sugerează cruzime, lipsă de empatie și intransigență.

Dramatismul scenei este sugerat și de paleta cromatică. Aceasta se subordonează conținutului, pe care îl susține prin abundența griurilor terne și prin regia luminii, atent dirijată în special pe chipul și trupul eroului martirizat. Lucrată în tonalități calde și reci, inteligent puse în contrast – de exemplu, cald pentru chipul lui Horea și rece pentru figura grofului – pictura este realizată cu o pastă densă, strălucitoare pentru personajul central, Horea, și o pastă aspră, seacă, pentru personajele negative. Pictorul face în mod firesc trecerea de la porțiunile luminoase la cele întunecate, reușind să contureze o atmosferă gravă, dramatică.

Eugen Gâscă (1908-1989)

Născut la 27 mai 1908, în localitatea Grindeni, județul Mureș, Eugen Gâscă a studiat la Școala de Arte Frumoase din Cluj, în perioada 1928-1930¹⁶, unde i-a avut ca mentori pe Catul Bogdan, Anastase Demian și Alexandru Popp. În 1930 „i s-a consemnat prezența la Școala de vară de la Baia Mare, unde participă cu alți colegi de la Cluj”¹⁷. Între 1932-1934 artistul și-a continuat studiile la Academia de Arte Frumoase din București, cu pictorul Constantin Artachino și Camil Ressu. În 1937 îl cunoaște la Iași pe Nicolae Tonitza, întâlnire care îi va marca pictura¹⁸. Prima expoziție personală o deschide la Cluj în 1934, iar ulterior participă la manifestări plastice colective: București (1936, 1942, 1944, 1946) și Cluj (1939). Din 1940 pictorul Eugen Gâscă s-a stabilit în București și a participat atât la expozițiile de stat organizate la *Sala Dalles*, cât și la expoziții colective deschise în afara granițelor: Viena, Praga (1968), Minsk (1969). În 1969 artistul a fost distins cu Ordinul Meritul Cultural, iar în 1978 a organizat o amplă retrospectivă la *Sala Dalles*. Pictorul a donat 60 de lucrări Muzeului de Artă din Târgu Mureș (1984) și în 1989, după dispariția sa, familia a donat Muzeului Național de Artă

¹⁵ Claudiu Paradais, *Valori ale picturii românești din Muzeul de Artă Iași*, Comitetul pentru Cultură și Artă al Județului Iași, Iași, 1970, p. 41.

¹⁶ Alexandru Cebuc, Vasile Florea, Negoită Lăptoiu, *Enciclopedia Artiștilor români contemporani*, vol. I, Editura ARC 2000, București, 1999, p. 87.

¹⁷ Ioan Angel Negrean, Eugen Gâscă (1908-1989), *Podul din Baia Mare (1930)*, în <https://www.muzartbm.ro/eugen-gasca-1908-1989-podul-din-baia-mare-1930/> (consultat la data de 15 nov. 2020).

¹⁸ Ruxandra Garofeanu, Dan Hăulică, Paul Gherasim, *Artistul și puterea – Ipostaze ale picturii românești în perioada 1950-1990*, Editura Centrul Cultural Art Society, București, 2012, p. 258.

al României 140 de lucrări de grafică și pictură, ocazie cu care s-a organizat o expoziție retrospectivă și a fost editat un album-catalog.

În volumul intitulat *Incursiuni în arta românească*, istoricul de artă Negoită Lăptoiu precizează că începând cu anul 1948 artistul Eugen Gâscă și-a petrecut verile la Bistra, localitate din inima Țării Moșilor. Pe măsură ce a pătruns tot mai mult intimitatea acestor locuri, artistul Eugen Gâscă a dorit să eternizeze momentul 1784. În acest scop, el a întreprins o amplă documentare care s-a extins pe durata a cinci ani, timp în care a colindat prin localitățile moșilor, a studiat și a schițat fizionomia, a citit cărți și mărturii despre dramaticele evenimente de la 1784, a realizat studii după chipurile lui Horea, Cloșca și Crișan, utilizând originalele de la Muzeul Brukenthal din Sibiu¹⁹. Abia după a opta schiță artistul a trecut la realizarea compoziției definitive intitulată *Horea și căpitanii săi* (Cat. 3).

„Expusă prima dată la Anuala interregională din București în 1955, lucrarea concepută la dimensiuni monumentale: 160 x 215 cm, avea să impresioneze contemporanii prin veracitatea dezvăluirii unui frământat moment istoric”²⁰. Compoziția a figurat în mai multe expoziții cu caracter aniversar fiind, la un moment dat, achiziționată de Ministerul Învățământului și Culturii, iar apoi repartizată Universității clujene, care o va expune permanent în amfiteatrul „Vasile Bogrea”²¹. Deducem astfel că lucrarea de la Iași este una dintre schițele premergătoare lucrării finale, care se află în prezent în proprietatea amintitei instituții clujene.

Inspirat de răscoala condusă de Horea, Cloșca și Crișan, artistul realizează o compoziție istorică în care sunt reprezentate mai multe personaje masculine adunate în semicerc, în jurul unei mese. În centrul compoziției realizată pe orizontală este plasat personajul Horea, încadrat stânga-dreapta de bărbați din anturajul apropiat lui, printre care și ceilalți doi conducători ai răscoalei de la 1784 – Cloșca și Crișan. Structura compozițională de semicerc lasă deschidere către portretul central – al lui Horea, redat în tonuri de ocruți calde și griuri colorate. Portretul lui Horea, plasat în centrul compoziției, generează cel mai puternic contrast valoric din spațiul plastic, constituindu-se astfel în centrul de interes al lucrării. Cromatica lucrării este una voit ternă, întreaga scenă fiind exprimată cu ajutorul tonurilor bituminoase care amplifică trăsăturile sobre ale personajelor, dând o notă gravă expresiilor de pe chipurile lor. Referiri la această lucrare a lui Eugen Gâscă a consemnat și George Oprescu în volumul *Artele plastice în România după 23 august 1944*. Renumitul istoric de artă data acest tablou 1955, afirmând că *Horia și căpitanii lui* sunt înfățișați într-un ceas de taină fiind reprezentați „într-un chip monumental care rezultă nu numai din proporții, ritm, grupaj și sobrietatea mijloacelor, ci și dintr-o subliniere a tensiunii interioare, dintr-o adâncire a psihologiei. Tonalitatea

¹⁹ Negoită Lăptoiu, *Incursiuni în plastica românească II*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1987, p. 107.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

este.... întrucâtva întunecată. Dar privitorul atent descoperă o distribuire subtilă și poetică a luminii, menită să reliefeze figurile și momentul constatând, totodată, că în această pânză, culoarea întunecată are totuși modulații rafinate”²².

Gheorghe Brădățanu (1929-2015)

Născut în 1929 în localitatea Drăgoiești, județul Suceava, Gheorghe Brădățanu a absolvit Școala Populară de Arte din Iași în 1957, an în care a și debutat ca pictor în cadrul Expoziției Regionale de la Iași, în 1957. Până în anul 2000 pictorul a participat constant, cu lucrări de pictură și grafică la expoziții regionale și naționale. De-a lungul carierei sale de artist, Gheorghe Brădățanu „a dovedit un proteism plin de fervoare, astfel încât putea trece cu lejeritate de la o tehnică la alta...În sfera picturii s-a manifestat ca un observator atent...știe să construiască imaginea și să creeze atmosferă, să dirijeze privirea perspectival și totodată incitant...”²³. Deși Gheorghe Brădățanu a fost un pictor cu participări expoziționale frecvente, până în prezent nu am identificat niciun catalog de expoziție cu tablouri de ale sale și nici alte surse din care să extragem mai multe date despre biografia sa.

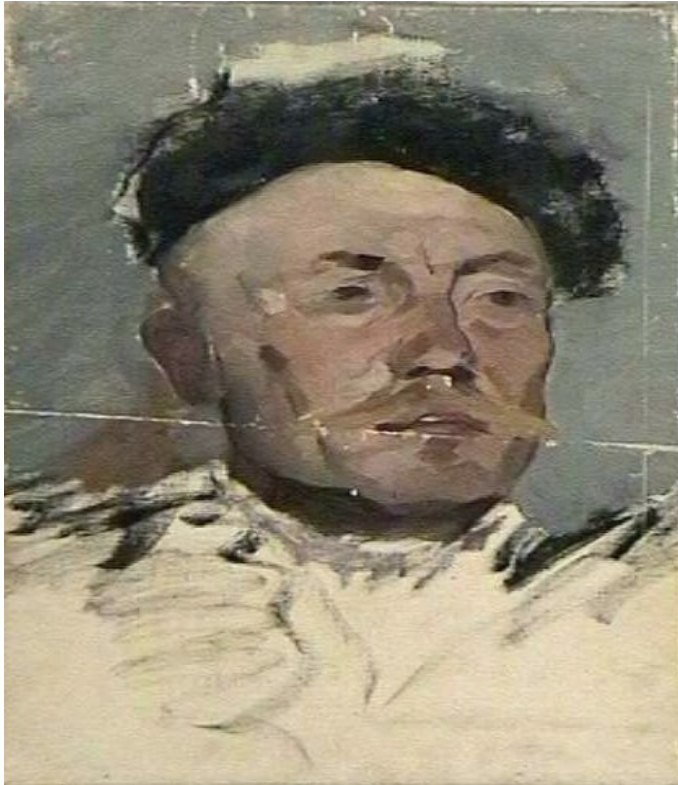
În lucrarea *Roata martirilor*, pe un fond ocru-galben sunt redată, în planul inferior din stânga lucrării, trei profile stilizate de bărbați (Cat. 4). Cel din dreapta este mai bine conturat, având pe cap un fel de cușmă, nasul acvilin, pometele drept foarte accentuat, un ochi negru pătrunzător și buze proeminente. În aceeași manieră sunt redată și celelalte două personaje. Toate cele trei portrete sunt așezate pe un soclu roșu, semnificând martirajul conducătorilor răscoalei de la 1784. În dreapta tabloului, în registrul superior, pictorul plasează alte două portrete stilizate, realizate în aceeași gamă cromatică, precum fondul lucrării: ocru-galben. Terminația acestor două portrete este în registrul de jos, reprezentând o roată cu opt spițe, aluzie la modalitatea în care și-a găsit sfârșitul tragic Horea.

Subiectele istorice reprezentative extrase din trecutul românesc au cunoscut un veritabil succes în rândul artiștilor, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, proliferându-se în perioada de după Al Doilea Război Mondial. Unul dintre acestea, evenimentul de răsunet european cunoscut în istoria românilor ca „Răscoala lui Horia, Cloșca și Crișan”, a fost abordat de pictori în momente istorice diferite. În patrimoniul Muzeului de Artă din Iași se păstrează nu mai puțin de patru lucrări conectate cu acest important subiect istoric realizate de pictorii Gheorghe Popovici, Eugen Gâscă și Gheorghe Brădățanu. Considerăm că publicarea lor împreună – ca și sistematizarea

²² George Oprescu, *Artele plastice în România după 23 august 1944*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1959, p. 66.

²³ Valentin Ciucă, *Un secol de arte frumoase în Bucovina*, Editura Mușatinii, Suceava, 2005, p. 113.

datelor esențiale privind receptarea și includerea lor în cadrul unor expoziții – oferă o nouă perspectivă asupra lucrărilor unor artiști din generații diferite.

Cat. 1. Gheorghe Popovici, *Execuția lui Horea*, studiu, nr. inv. 645, ulei pe pânză, 48 x 33 cm, Muzeul de Artă Iași

Proveniență: Transfer de la Școala medie de fete din Iași, 1935.

Expoziții: *Expoziția Retrospectivă „Gheorghe Popovici”*, Muzeul de Artă Iași, noiembrie - decembrie 1969 (cat. nr. 13).

Bibliografie: Maria Paradaiser, *Gheorghe Popovici*, Iași, 1969, p. 51, pl. 13; Maria Paradaiser, *Repertoriul pictorilor moldoveni din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și din primele două decenii ale secolului al XX-lea în patrimoniul Pinacotecii ieșene*, Ed. Sedcom Libris, Iași, 2010, p. 119.

Cat. 2. Gheorghe Popovici, *Execuția lui Horea*, ulei pe pânză, 297 x 568 cm, semnat și datat dreapta jos cu roșu: „G. Popovici, 1900”, Muzeul de Artă Iași.

Proveniență: Tabloul a fost donat de către artist, în anul 1900, Universității din Iași, de unde a fost transferat apoi Universității din Cluj care, la rândul ei, îl transferă Muzeului de Artă din același oraș (M.A. nr. 1701), iar de aici este transferat Muzeului de Artă din Iași în anul 1957²⁴.

Expoziții: Expoziția retrospectivă a Școlii de Belle Arte din Iași, 1912; Expoziția retrospectivă „Gheorghe Popovici”, Muzeul de Artă Iași, noiembrie-decembrie 1969 (cat. nr. 18).

Bibliografie: Octav Minar, *Pinacoteca Națională din Iași*, Ministerul Cultelor și Artelor, București, f. a., p. 51; Orest Tafrali, *Tablourile comemorative istorice ale lui Gh. Popovici*, în *Arta și arheologia*, fasc. 7-8, 1931-1932, p. 68; Gh. Agafitei, P. Comarnescu, *Gh. Popovici*, București, 1955, p. 16, 25, repr. pl. 14-17; Maria Paradaiser, *Gheorghe Popovici*, Iași, 1969, p. 3, 9, 10, 33, 34, 35, 54, 55, repr. pl. 18; Claudiu Paradaiser, *Valori ale picturii românești în Muzeul de Artă Iași*, 1970, p. 41-42, repr. pl. 26; Negoită Lăptoiu, *Incursiuni în arta românească*, Editura ARC 2000, București, 1999; Maria Paradaiser, *Repertoriul pictorilor moldoveni din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și din primele două decenii ale secolului al XX-lea în patrimoniul Pinacotecii ieșene*, Editura Sedcom Libris, Iași, 2010, p. 120.

²⁴ Maria Paradaiser, *Repertoriul pictorilor moldoveni din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și din primele două decenii ale secolului al XX-lea existenți în patrimoniul Pinacotecii ieșene*, Ed. Sedcom Libris, Iași, 2010, p. 120.

Cat. 3. Eugen Gâscă, *Horea și căpitanii săi*, nr. inv. 2635, ulei pe carton, 70 x 85 cm, nesemnat, nedatat, Muzeul de Artă Iași.

Proveniență: Transfer de la Oficiul Național de Expoziții, 1982.

Cat. 4. Gheorghe Brădățanu, *Roata martirilor*, nr. inv. 2606, ulei pe lemn, 35 x 29 cm, semnat dreapta jos, cu alb: „Brădățanu Gh”, Muzeul de Artă Iași

Proveniență: Transfer de la Consiliul Culturii și Educației Socialiste, 1981.

THE 1784 UPRISING LEAD BY HOREA, CLOȘCA AND CRIȘAN REPRESENTED
IN THE ROMANIAN PAINTING OF THE ART MUSEUM IN IAȘI

(Abstract)

Throughout time, historical facts and events have been subjects of inspiration for many artists, especially painters. This was also the case for the historical event of 1784 – the uprising led by Horea, Cloșca and Crișan. The three leaders of the 1784 uprising were even portrayed by painters contemporary with the event, and later by artists from different generations, including Gheorghe Popovici, Eugen Gâscă, or Gheorghe Brădățanu. This article analyses the works of these painters who addressed the theme of the 1784 uprising and whose works are in the heritage of the Art Museum in Iași.

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI
MUZEUL DE ISTORIE A MOLDOVEI

CERCETĂRI ISTORICE
(SERIE NOUĂ)

AD MEMORIAM SORIN IFTIMI

XLI
2022

IAȘI
2022

COMITETUL DE REDACȚIE

Senica ȚURCANU (redactor șef)
Costică ASĂVOAIE
Ioan IAȚCU
Tamalia-Elena MARIN
Adriana MIRON (secretar de redacție)
Cosmin NIȚĂ
Loredana SOLCAN

Traduceri revizuite/realizate

Simona POSTOLACHE

Copertă și DTP

Cătălin HRIBAN

Adresa redacției

Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași
Muzeul de Istorie a Moldovei
Piața Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1
Iași, RO-700028
Telefon: 04 0232218383
Fax: 04 0332408166
e-mail: cercetari.istorice@yahoo.com

ISSN 1453-3960

EDITURA PALATUL CULTURII

Iași

SUMAR
SOMMAIRE – CONTENTS – INHALT

ABREVIERI / Abbreviations – Abreviations – Abkürzungen	5
Sorin Iftimi, la un an de la trecerea în veșnicie. Gânduri despre un coleg drag (Ioan IAȚCU)	11
Senica ȚURCANU, New discoveries in old collections: a “Double Janus” anthropomorphic vessel discovered at Trușești / Noi descoperiri în vechi colecții: un vas antropomorf de tip „Dublu Janus” descoperit la Trușești	23
Ting AN, Mădalin-Cornel VĂLEANU, Huan REN, Yan XIANG FU, Luoya ZHU, The Yangshao Culture in China. A short review of over 100 years of archaeological research (I) / Cultura Yangshao din China. Scurt istoric a peste 100 de ani de cercetare arheologică (I)	53
Ioan IAȚCU, Tamilia-Elena MARIN, Descoperiri romane de pe valea Prutului: O reprezentare în bronz a zeiței Venus / Roman discoveries in the Prut Valley: A bronze representation of the goddess Venus	87
Celina GORA, Nicoleta CABA, Filip CIOBĂNAȘU, Valorificare prin cercetare și conservare: Cazul ansamblului de la Hilișeu-Crișan, județul Botoșani / Valorization through research and preservation. The case of the ensemble of Hilișeu- Crișan, Botoșani county	101
Voica-Maria PUȘCAȘU, Comentarii și observații privind rezultatele cercetărilor efectuate de arheologul Vlad Zirra în anul 1963 la mănăstirea Dragomirna / Comments and observations concerning the results of research carried out by archaeologist Vlad Zirra in 1963 at Dragomirna Monastery	113
Eduard RUSU, Muzica și puterea politică – o abordare conceptuală / Music and political power – A conceptual approach	133
Violeta-Anca EPURE, Stat și societate la Dunărea de Jos în percepția consulilor și voiajorilor francezi prepașoptiști. Fragmente de viață politică de la finele veacului al XVIII-lea și până la 1812 (I) / Etat et société au Bas Danube dans la vision des consuls et de voyageurs français avant 1848. Fragments de vie politique de la fin du XVIIIème siècle jusqu’a 1812 (I)	155

Minola IUTIȘ, Răscoala din 1784 condusă de Horea, Cloșca și Crișan reprezentată în pictura românească din Muzeul de Artă din Iași / <i>The 1784 uprising lead by Horea, Cloșca and Crișan represented in the Romanian painting of the Art Museum in Iași</i>	175
Ștefan S. GOROVEI, Artur Gorovei, Neculai Beldiceanu. Artistul și omul. Un manuscris inedit / <i>Arthur Gorovei, Nicolas Beldiceanu. L'artiste et l'homme. Un manuscrit inédit</i>	187
Narcis Dorin ION, Neobosita victorie asupra trecutului. Convorbiri cu Olga Racoviță / <i>The relentless victory over the past. Conversations with Olga Racoviță</i>	225
Corneliu CIUCANU, Considerații privind România și problema Basarabiei în perioada interbelică / <i>Considerations regarding Romania and the issue of Bessarabia during the Interwar period</i>	257
Cristian SANDACHE, Școala românească în timpul guvernării legionare. Ministeriatul lui Traian Brăileanu. Secvențe / <i>The Romanian school during the Legionary governance. Traian Brăileanu's ministry. Sequences</i>	291
Remus TANASĂ, Siruni, fondul de la Arhivele Naționale și Securitatea / <i>Siruni, the National Archives fund and the Securitate</i>	299

Obituaria

ION T. NICULIȚĂ (27. 05. 1939 – 2. 01. 2022) (Alexandru BERZOVAN)	309
---	-----

Recenzii și note de lectură

Nicolae URSULESCU, <i>Civilizația Cucuteni și ariile culturale învecinate. O retrospectivă bibliografică</i> , Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2022, 591 p. și 11 figuri. (Maria-Cristina CIOBANU)	313
Adela KOVÁCS, Alexandru NECHIFOR, Constantin APARASCHIVEI, <i>Frumusețea transpusă în lut. Catalogul statuetelor antropomorfe cucuteniene din Muzeul Județean Botoșani</i> , Editura Mega, Cluj-Napoca, 2021, 380 p. (Senica ȚURCANU).....	317
Mugur ANDRONIC, <i>Fortificațiile Bucovinei de-a lungul timpului</i> , Suceava, 2021, 185 p. + 44 de ilustrații (Costică ASĂVOAIE).....	320
Narcis Dorin ION, <i>Florica. Vatra Brătienilor</i> , Muzeul Național Brătianu, Ștefănești, 2020, 420 p. (Iulian PRUTEANU-ISĂCESCU).....	323

ARTUR GOROVEI, NECULAI BELDICEANU. ARTISTUL ȘI OMUL. UN MANUSCRIS INEDIT

Ștefan S. GOROVEI*

Cuvinte cheie: Nicolae Beldiceanu, Artur Stavri, Eduard Gruber, Artur Gorovei, poezie, arheologie, scrisori inedite, paternitate literară

Mots-cléf: Nicolae Beldiceanu, Artur Stavri, Eduard Gruber, Artur Gorovei, poésie, archéologie, lettres inédites, paternité littéraire

Redactat acum opt decenii, manuscrisul care vede acum lumina tiparului are o istorie destul de ciudată. Am aflat de existența lui prin 1982, cu prilejul unei fugare explorări (nesistematice, din păcate) a arhivei lui Artur Gorovei ajunsă la Biblioteca Academiei Române printr-o vânzare care a pricinuit multe amărăciuni și încurcături familiale. Absența lui din foarte meticolosul inventar inclus într-o monografie încă destul de recentă¹ m-a îndemnat să mă îndoiesc de corectitudinea amintirii și am exprimat această impresie cel puțin în două rânduri². Însă când am regăsit fișa cu cota exactă (de la vremea aceea!), am socotit că merită efortul de a da de urma manuscrisului. Beneficiind de înțelegerea d-lui profesor Nicolae Noica, membru de onoare al Academiei Române și director general al Bibliotecii Academiei, precum și de ajutorul binevoitor și prompt al d-nei Gabriela Dumitrescu, șefa Serviciului Manuscrise și Carte Rară a acestei instituții – căroră le exprim și aici toată gratitudinea mea –, l-am regăsit chiar sub cota pe care o notasem acum patru decenii (Arhiva A. Gorovei, II mss 12) și am obținut o foarte bună copie scanată (Fig. 1).

* Academia Română, Filiala Iași – Centrul de Istorie și Civilizație Europeană, IAȘI.

¹ Loretta Handrabura, *Artur Gorovei. Studiu monografic*, Editura „Elan”, Chișinău, 2007, p. 284-285: Manuscrise; p. 285 (Memorialistică).

² Ștefan S. Gorovei, G. T. Kirileanu – noi mărturii epistolare (II), în *Prutul. Revistă de cultură*, s.n., IX (XVIII), 2019, 2 (64), p. 125, nota 6: Idem, *Beldicienii: întregiri genealogice*, în *Prutul. Revistă de cultură*, s.n., X (XIX), 2020, 2 (66), p. 138, nota 64. Articolul din urmă a fost menit să aducă un spor de informații la ceea ce o strănepoată a arheologului și poetului Nicolae (Neculai) Beldiceanu consemnase anterior într-o cărticică emoționantă: Lelia Nicolescu, *Beldicienii*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2010.

Ceea ce, până în acel punct, cunoșteam despre respectiva lucrare se limita la două informații. Una se află într-o scrisoare adresată de Artur Gorovei la 20 noiembrie 1949 preotului Constantin Matasă de la Piatra Neamț, care-i ceruse – prin intermediul lui G. T. Kirileanu – informații despre arheologul N. Beldiceanu; trimițând la textul din ale sale *Alte vremuri*³, Gorovei adăuga precizarea că a revenit asupra subiectului „într-un studiu mai amănunțit [...], în care public toate scrisorile ce am primit de la el, studiu pe care Academia Română a refuzat să-l publice, pentru că pusesem o poezie a lui” – poezie care, după finalul reprodus, nu este alta decât incendiara *Dezmoșteniți*⁴. A doua informație este cuprinsă în scurta scrisoare⁵ pe care directorul Cancelariei Academiei Române a trimis-o lui Artur Gorovei la 3 decembrie 1946, când i-a restituit manuscrisul despre N. Beldiceanu, aflat până atunci la D. Caracostea⁶, președintele Secțiunii Literare a Academiei.

Luând în seamă această ultimă informație, am socotit că manuscrisul va fi fost redactat chiar în 1946⁷. A fost o aproximare eronată și mă bucur să o pot corecta cu acest prilej.

Primirea excelentelor copii ale manuscrisului a coincis (întâmplător?!) cu identificarea unui pasaj din *Jurnalul* lui Artur Gorovei referitor la această lucrare; însemnarea, datată *joi, 5 iunie 1941*⁸, m-a pus pe calea cea bună:

Lucrez „Neculai Beldiceanu” pentru „Cunoștințe folositoare”. Am descoperit că poemul fără titlu, publicat sub iscălitura lui Beldiceanu, în revista „Lumea” din Iași, în 1899, nu este a [1] lui, ci e opera lui Artur Stavri. Am descoperit aceasta în *Jurnalul* meu din 1890.

Seria *Cunoștințe folositoare* aparținea editurii „Cartea Românească”, și se afla în grija profesorului Ion Simionescu (1873-1944), membru al Academiei Române și președinte al ei din 1941, bun prieten al lui Artur Gorovei și rudă prin alianță (era căsătorit cu vara sa primară, Matilda Grecinschi). Această constatare mi-a sugerat că aș putea afla unele informații în corespondența de familie, cu atâta grijă și dragoste păstrată și orânduită de bunicul meu. De data aceasta, nu m-am înșelat. Am găsit, în pachetul cu scrisorile primite de la familia Simionescu, patru cărți poștale din anii 1941-1943 în care este vorba tocmai de manuscrisul în cauză. Iată fragmentele respective.

³ V., mai jos, informațiile necesare.

⁴ Ștefan S. Gorovei, *G. T. Kirileanu – noi mărturii epistolare (II)*, cit., p. 124.

⁵ *Ibidem*, p. 125.

⁶ Dumitru Caracostea (1879-1964), folclorist și critic literar, profesor la Universitatea din București, director al Fundațiilor Regale pentru Literatură și Artă.

⁷ Ștefan S. Gorovei, *Beldicenii: întregiri genealogice*, cit., p. 138, nota 64.

⁸ *Jurnal*, IV, p. 208 / f. 195^v.

Carte poștală datată **8 august 1941**⁹:

Am primit manuscrisul. Pentru Cunoștințe Folositoare nu e, fiind prea mare și nu cred că vrei să renunți la câteva pagini. Dacă da, indică-mi-le. La Academie nu-l pot prezenta, fiind vacanță. Deci să-l păstrez până la 13.IX.941. Deci iarăși decide. De altfel, nici la C[unoștințe] F[olositoare] nu s-ar putea tipări acum, căci am „sistat” publicațiile din cauza cărților didactice și a lipsei de lucrători. Merg toate cu carul cu boi din cauza împrejurărilor. E firesc.

Carte poștală datată **27 decembrie 1941**¹⁰:

Manuscrisul tău de folclor a fost trimis lui Mușlea să fie tipărit în revista ce o conduce¹¹. Din păcate, materialul era împlinit și a trimis îndărăt manuscrisul, care va fi tipărit în Anale¹², ca și *biografia despre Beldiceanu*. Cu tipărirea merge greu din lipsă de hârtie, lucrători concentrați etc.

Carte poștală datată **15 iulie 1942**¹³:

Cât privește „arborile îmbrățișat”¹⁴, nu s-a tipărit încă, de aceea nu l-ai primit. Celelalte tipăriri, după cum apar, ți se trimit regulat. Am controlat tocmai acum cu funcționarul respectiv.

Carte poștală datată **2 august 1943, Govora-Vâlcea**¹⁵:

Dragă Artur, Ai și n-ai dreptate. În adevăr, n-ai primit îndărăt manuscrisul cu N. Beldiceanu, după cum arăți, dar nu din vina mea. La C[unoștințe] F[olositoare] nu-l puteam publica; ți-am scris pentru ce. Cu învoirea ta l-am dat la A[cademia] R[omână] secția literară. Acolo se vede că s-a îmfundat, măcar că i-am spus lui Capidan¹⁶, secretarul secției, să ți-l trimeată, în cazul când *nu se publică – zic cei din secție – din cauza poeziei de la urmă*. Așa încât vezi că sunt peripeții, în afara mea.

⁹ Ștampile: București 9 august; Fălticeni 14 august; CENZURAT.

¹⁰ Ștampile: București 29 decembrie; Fălticeni 3 ianuarie; CENZURAT BUCUREȘTI. Sublinierea îmi aparține.

¹¹ Anuarul Arhivei de Folklor.

¹² Ar putea fi vorba despre studiul *Legenda arborilor îmbrățișați*, la care se referă și în scrisoarea din 15 iulie 1942. Dar în același tom (XI, 1941-1942), Artur Gorovei mai are două publicații: *Serpele de casă* (mem. 1) și *Popoarele balcanice în folklorul românesc* (mem. 4), așa încât pare mai greu de precizat.

¹³ Ștampile: București 17 iulie; Fălticeni 19 iulie; CENZURAT BUCUREȘTI.

¹⁴ *Legenda arborilor îmbrățișați. Cercetări de folklor*, în ARMSL, s. III, t. XI, mem. 6, București, 1942.

¹⁵ Ștampile: Govora 3 august; Fălticeni 7 august; CENZURAT VÂLCEA. Sublinierea îmi aparține.

¹⁶ Theodor Capidan (1879-1953), lingvist de origine aromână, cercetător de seamă al românității balcanice, a fost secretarul Secțiunii Literare a Academiei Române în anii 1937-1944.

Din corespondența cu Ion Simionescu (plecat în veșnicie la cinci luni după ultimul mesaj) rezultă că acesta îi propusese lui Artur Gorovei să scrie o biografie a unui om de seamă pentru seria de *Cunoștințe folositoare*, în cadrul căreia cel din urmă mai tipărise câteva broșuri cu asemenea subiecte (despre Nicu Gane, dr. Ioan Urban-Jarnik, Teodor Șerbănescu, dar și *Învățători folcloriști*). Alegerea s-a oprit asupra poetului și arheologului Nicolae Beldiceanu (1844-1896), a cărui prietenie a însemnat un capitol important din tinerețea viitorului folclorist și despre care mai scrisese, cu vreo două decenii în urmă; evocarea publicată în 1922 în revista „Viața Românească”¹⁷ și reprodusă în 1930 în volumul de *amintiri literare*¹⁸ lăsa, însă, „în coadă de pește” explicația pentru încheierea destul de bruscă a respectivei prietenii¹⁹. Într-o anumită măsură, noul text a preluat (după un obicei constat și în alte cazuri) pe cel vechi, publicat deja. Pe „scheletul” acestuia, a adăugat – alături de mărunte ameliorări și precizări (precum numele în clar al fetei de care a fost îndrăgostit: S. M. este dezvoltat în Smărăndița Marcovici) –, fragmente de poezii, care să ilustreze această latură a activității lui Beldiceanu. Aici, însă, mai avea de dat și explicația omisă anterior și de corectat o paternitate literară eronată. A profitat de acest prilej pentru a reproduce și mesajele epistolare permise de la N. Beldiceanu. Cum volumul de corespondență editat în 1970²⁰ nu a inclus nici o scrisoare primită de la N. Beldiceanu, avem aici o restituire prețioasă. Din inventarele corespondenței primite (unul, mai sumar, alcătuit de Artur Gorovei însuși, iar altul, minuțios, alcătuit de fiul său, Mircea A. Gorovei) rezultă că se păstraseră, în volumul XI, nouă scrisori, o carte de vizită și o telegramă având ca expeditor pe N. Beldiceanu. În textul din 1941, Artur Gorovei reproduce nouă scrisori (inclusiv cărți poștale) și menționează o telegramă din august 1888. Cercetătorii interesați mai adânc de personalitatea, viața și activitatea poetului și arheologului N. Beldiceanu vor găsi originalele la Biblioteca Academiei Române. Din păcate, nu știu unde se păstrează – *dacă se mai păstrează...* – scrisorile lui Artur Gorovei către N. Beldiceanu.

¹⁷ Cf. *Viața Românească*, XIV, 1922, 8, p. 255-263.

¹⁸ Artur Gorovei, *Alte vremuri. Amintiri literare*, Tipografia și Librăria „J. Bendit”, Folticeni, 1930, p. 88-102 (v., însă, și p. 42-53).

¹⁹ *Ibidem*, p. 102: „Oarecare împrejurări au provocat o răceală între mine și Beldiceanu; am început să-l văd mai rar și apoi nu ne am mai întâlnit. După câțiva timp, în urma unor scrisori ce am primit de la el, m-am dus la Iași, anume ca să avem o explicație. A urmat o scenă care ne-a tulburat pe amândoi; și ne am despărțit strângându-ne mâna, el tot neîncercător, eu simțind aceeași compătimire pentru suferințele lui, provocate de o himeră. Și de atunci nu l-am mai văzut”.

²⁰ *Scrisori către Artur Gorovei*, ediție îngrijită și introducere de Maria Luiza Ungureanu, Editura „Minerva”, București, 1970.

Și poezia?!

Scrisoarea din 20 noiembrie 1949, către preotul Matasă, indică drept motiv al nepublicării textului în *Analele* Academiei Române faptul că în cuprinsul lui erau reproduse versuri din *Dezmoșteniții* lui Nicolae Beldiceanu. La rândul ei, scrisoarea lui Ion Simionescu din 2 august 1943 arată că în acel moment Secțiunea Literară a Academiei nu era înclinată să publice acest text „din cauza poeziei de la urmă”. Numai că, în forma actuală, articolul se încheie cu reproducerea „poemului” fără titlu publicat în 1899 sub numele lui Beldiceanu și pe care Artur Gorovei, în baza însemnărilor din *Jurnalul* său, îl atribuia lui Artur Stavri. Putea acest „poem” să constituie un motiv pentru ca membrii Secțiunii Literare a Academiei să aibă îndoieli cu privire la oportunitatea publicării articolului?! În fond, se discuta o problemă de paternitate literară! Pe câtă vreme un fragment din *Dezmoșteniții*, cu puternicele sale accente sociale, putea fi socotit inoportun în condițiile anilor 1941-1943, sunând ca un îndemn la revoltă.

Nu am o explicație pentru această „inadvertență”. Dar trebuie să observ că în cuprinsul manuscrisului se află semne ale unei prefaceri. Astfel, pagina 23 a fost tăiată (cam la treimea de jos) și înnădită cu rămășița altei pagini, iar ceea ce a rezultat depășește formatul celorlalte file (Fig. 2). O tăietură și o înnădire (însă fără depășirea formatului) se constată și la actuala pagină 37, după încheierea „poemului” și înainte de asteriscul care deschide comentariul.

Tot semn al unei prefaceri îl constituie renumerotarea unor pagini. Astfel, după pagina 23 (cea cu înnăditura prea lungă!) urmează pagina 24, dar această cifră este scrisă peste una anterioară, **29** (Fig. 3), deci fragmentul înnădit făcea parte din fosta pagină **28!** Această renumerotare continuă, cu aceeași diferență de cinci (25/30, 26/31, 27/32, 28/33, 29/34, 30/35, 31/36), până la pagina 31, fostă 36; pagina 32 are numerotare proprie, unică, dar pagina următoare – cu tăietură și înnăditură! (Fig. 4) – are cifra 33 scrisă peste alta, care nu se mai poate descifra; actuala pagină 34 a fost 25, iar paginile 35, 36 și 37 au fost numerotate, inițial, 26, 27 și 28; aceasta din urmă (37 fostă 28) prezintă și ea o înnăditură (Fig. 5), după cum am arătat deja.

Ar fi simplu de conchis că o refacere *integrală*, cu rescrierea textului, s-a produs după înapoierea manuscrisului, în 1946, în vederea unei noi încercări de publicare. Însă chipul în care se păstrează manuscrisul și mai ales însemnarea de la sfârșit (fila 39^v), făcută cu creionul și indicând cui trebuie trimis – *D^{lui} A. Gorovei, Folticeni* – împiedică o asemenea concluzie: ceea ce avem sub ochi reprezintă, mai mult decât probabil, manuscrisul care a zăcut cinci ani la Academie și a fost restituit autorului în 1946. În aceste condiții, o explicație tranșantă pare imposibilă acum. A putut să existe o refacere parțială, dar a putut să fie și un *lapsus memoriae*, o amintire confuză, ușor explicabilă în cazul unui om de 85 de ani. Rămâne misterioasă reticența membrilor Secțiunii Literare de a publica textul „din cauza poeziei de la urmă”. Nici nu pot exclude un fel de elegantă

„piruetă” a academicienilor, care au ținut să nu ofenseze pe mai vârstnicul lor coleg atrăgându-i atenția că acest text, în care se topise un articol din 1922 retipărit în 1930, nu era tocmai ceea ce s-ar fi așteptat de la el pentru *Memoriile Secțiunii Literare...* Pornit ca un text de popularizare despre o personalitate mai puțin cunoscută (formulă în care preluarea vechiului articol era acceptabilă), se transformase într-o versiune amplificată a evocării memorialistice, cu explicații de istorie personală, dar și cu valențe documentare.

Detaliile analizate până aici pot constitui și începutul unei sumare descrieri a manuscrisului. La cele 39 de file, scrise numai pe o față, se adaugă o filă cu rol de copertă, cu numele autorului și titlul lucrării. Hârtia pare a fi de o calitate inferioară (deși în 1941 se găsea, fără nici o îndoială, și hârtie de bună calitate), iar filele sunt prinse, la stânga, cu o ață trecută prin trei găuri. Deși dispunea de o mașină de scris și dactilografia în mod curent (stau mărturie sutele de pagini din cele trei volume de documente *Acta Gorovei* și din monografia orașului Fălticeni!), în cazul de față autorul și-a exersat plăcerea – deseori mărturisită explicit – de a scrie cu tocul și penița.

În transcrierea textului, am marcat trecerea la o nouă pagină prin semnul ||. Ca de obicei, am suprimat acel **u** final al unor cuvinte precum *polițai, tei, roi*, am transformat **i** în **e** în cuvinte precum *dorea, venea*, dar am păstrat acele forme pe care le-am socotit specifice graiului autorului: *zimbet* (în loc de *zâmbet*), *ne am* (în loc de *ne-am*, deși o dată folosește și această formă!), *suferinți, cunoștinți*, (pentru *suferințe, cunoștințe*) ș. a., precum și, în general, tot ce am socotit a reprezenta vorbirea unui moldovean bătrân. Am păstrat alternanța *i/â*, dar am intervenit pentru a așeza virgule și pentru a uniformiza folosirea ghilimelelor și a sublinierilor marcate prin litere *italice*. Pentru economie de spațiu, versurile din prima parte (exemplificând roadele poetice ale activității lui N. Beldiceanu) le-am transcris cursiv, separându-le printr-o bară oblică (/); am lăsat, însă, în forma originală „poemul” a cărui paternitate este pusă în discuție, cu versuri lungi, care „curg” neseperate în strofe.

Toate notele care însoțesc textul îmi aparțin. Detaliile despre diversele personalități (mai ales străine) le-am obținut cu ajutorul Internetului.

Și iată transcrierea acestui manuscris inedit, al cărui text este, totuși, doar parțial inedit.

Neculai Beldiceanu. Artistul și omul

de Artur Gorovei

Pe Neculai Beldiceanu l-am cunoscut din prima mea copilărie; nu aveam cinci ani, poate.

Mama mea era prietenă cu mama lui²¹, și când se ducea la dânsa, în căsuța veche, moldovenească, de pe strada Ciurii²², lângă podul de piatră, mă lua și pe mine. Eram, doar, dragul mamei, și singurul băiat, între cele trei surori.

Beldiceanu era polițai la Folticeni. Venea adeseori la noi, dar eu îl țin minte dintr-o sară, când pe balconul casei noastre, stând lângă mama, îl ascultam vorbind despre tainele cerului. Spune[a] despre lună, despre stele, lucruri de care mama se interesa, dar nu avea puțința să găsească niște cărți, din care să afle ceea ce dorea să știe.

Atâta îmi amintesc despre Neculai Beldiceanu, din prima mea copilărie.

Au trecut mulți ani de atunci. La 1887 eram student în Iași, unde și Beldiceanu locuia, ca profesor la gimnaziul „Alexandru cel Bun”. Nu mă gândeam la el și nici nu știam dacă mai trăiește. Nu-l văzusem de vreo treisprezece ani.

Într-o zi, la un colț de stradă, zăresc un domn care se uita la mine, cu ochi albaștri, cu chipul gânditor; când mă apropii de el, îmi zimbește, îmi întinde mâna, îmi spune pe nume, începe a vorbi cu mine și mă invită să vin la el, spunându-mi strada în care stă.

Cine să fie domnul acesta? Eu nu-l cunosc.

A doua zi mă întâlnesc cu prietenul meu Eduard Gruber, || îi spun pățania mea și aflu că persoana cu ochii cei așa de albaștri este Neculai Beldiceanu.

²¹ Elena Hristodor Calistru, născută Popescu, măritată întâi cu căminarul Neculai Beldiceanu, de care s-a despărțit în condiții foarte dificile. Autorul o mai menționează și în alte locuri; v. Artur Gorovei, *Pe vremea dreptului canonic*, în *Revista Fundațiilor Regale*, V, 1938, 7, p. 74: „Căminăreasa [Beldiceanu] era prietenă cu mama mea, și țin minte în ce casă ședea, în Folticeni, în care mi se pare că va fi și murit”; Idem, *Amintiri*, în *Cuget Moldovenesc*, XI, 1942, 4-5, p. 46: „Mama era prietenă cu Beldiceanca bătrâna, care locuia în oraș, într-o casă pe la podul de piatră, aproape de biserica Sf. Ilie, și când se ducea la dânsa, mă lua și pe mine. Beldiceanca a murit pe vremea aceea, Beldiceanu a plecat din Folticeni, prietenia lui cu ai mei s-a uitat, iar după douăzeci de ani am devenit eu unul din cei mai buni prieteni ai poetului Neculai Beldiceanu”. Casa bătrânei doamne este evocată și în articolul din 1922, retipărit în *Alte vremuri* (p. 42-43): „țin minte în ce casă a murit bătrâna. Acea casă astăzi nu mai există; în locul vechei locuinți moldovenești, s-a ridicat o clădire cu pretenții de a fi modernă”. Orice localizare este, azi, imposibilă: zona a fost complet transformată prin demolările din anii '70-'80; singurul reper rămas este biserica Sf. Ilie...

²² A fost scris inițial numele Tâmp[ești], tăiat apoi cu o linie. Strada a purtat felurite nume în secolul al XX-lea, cel mai cunoscut fiind **2 Grăniceri**, nume care evocă Regimentul respectiv, cu rol în apărarea orașului în Primul Război Mondial. În anii regimului comunist, s-a numit **7 Noiembrie**. În mod curent, însă, i se spunea **Tâmpești**. Vechiul nume, preferat intenționat de autor, evocă pe acela al vechiului stăpân al locurilor, Tudurache Ciurea, ctitorul bisericii din fostul sat Tâmpesți (azi, a cimitirului cu același nume, rebotezat pudic „Grădini”).

M-am dus la el. Era însurat cu fata preutului Gheorghe Lateș²³, din Rădășani, femeie frumoasă, bună gospodină, și avea doi copii, o fată²⁴ și un băiat, care mai pe urmă a călcat pe urmele tătâni-său, a scris și el²⁵.

La Beldiceanu era un cuib de tineri care se îndeletniceau cu literatura, un cerc alcătuit de el în urma unei certe ce avusese în cercul de la Ioan Nădejde. Acolo erau toți socialiști și nu dădeau multă atenție lui Beldiceanu, cel mai bătrân dintre dâșii. Nu le-a plăcut o poezie pe care le-o cetise el, a fost apostrofat de unul mai îndrăzneț, fără ca cineva să protesteze, și s-a supărat. Și-a adunat în juru-i o samă de tineri, care-l înțelegeau și a rupt-o cu revista „Contemporanul”.

Fire cu desăvârșire simțitoare, temperament de artist, Neculai Beldiceanu a fost merit să îndure multe suferinți, în mijlocul unei societăți care nu l-a înțeles, sau cu care nu a putut să se asimileze.

Fiu al unor părinți cu stare, proprietari de moșie în satul Preutești din județul Suceava, deci făcând parte din o clasă privilegiată, ar fi avut dreptul să aspire la situații identice cu ale altor tineri de seama lui și ar fi avut puțința să ajungă la demnități pe care le atinseseră mulți alții, care nu aveau meritele lui. Pe când oameni ce nu puteau să justifice măcar cunoștințele celor patru clase primare aveau ranguri în magistratură, unii erau chiar prezenți de tribunal, Beldiceanu, cu studii de liceu, s-a învățat așa de prost, că și-a început viața ca subprefect, polițai și || la urmă profesor de gimnaziu, până la sfârșitul vieții.

În alegerea acestei cariere sărăcăcioase, când avea puțința să se urce la demnități, l-a îndrumat firea lui, deosebită de a tinerimii cu care putea să steie în cumpănă.

Și firea aceasta deosebită s-a manifestat de timpuriu.

La începutul tinereții a iubit, cu patimă, pe cea mai frumoasă fată din Moldova, de pe vremurile acelea: Smărăndița Marcovici. Primele versuri i le-a inspirat fata aceasta, care, înconjurată de un roi de pierde-vară, cocheta cu fiecare și nu arăta nimănui preferință. Beldiceanu, om dintr-o bucată, nu a făcut ca toți ceilalți fluturi, nu a sărit din floare în floare; el a prins rădăcini și când a trebuit să renunțe la visurile care-i tulburaseră mintea, a suferit mai mult decât s-ar fi convenit unei minți echilibrate.

Trecuseră mulți ani la mijloc, și Beldiceanu era emoționat când, fiind prieten cu el, îmi povestea cum, în casa părințască de la Preutești, a stat săptămâni întregi lungit pe pat, cu fața la părete, ziua cu storuri groase pe ferești, noaptea fără lumânare, torturându-și sufletul și mintea ca s-o uite. Și din chipul povestirii lui, și din fiorii frigurilor care făceau să-i tremure glasul, eu am înțeles că nici atunci încă n-o uitase. Când mă uitam la el, adeseori, și-i vedeam privirea care părea că se pierde într-o zare depărtată, îmi ziceam că, poate, el zărește zimbetul și mlădierea ființei aceleia, despre care auzisem și eu minuni.

²³ Aglaia Lateș, măritată ulterior cu Hristodor Pantazi.

²⁴ Elena, măritată cu inginerul Gheorghe Nicolescu (Nicolescu).

²⁵ Scriitorul N. N. Beldiceanu (1879-1923).

Când ne am întâlnit, în Iași, Beldiceanu era în culmea puterii lui de producție intelectuală. Și l-am cunoscut sub trei aspecte: arheolog, poet și mediu pentru studii psihologice.

Ca arheolog, cu toate că a desfășurat o muncă uriașă, a lăsat puține urme. ||

A colindat Moldova și Bucovina; a făcut săpături pe dealul Horbaza, în marginea Rădășanilor, a descoperit stațiunea preistorică de la Băiceni, în ținutul Iașului, de unde a scos la iveală o mulțime de antichități. Colecțiunile lui erau cele mai însemnate, pe vremurile acelea, în țara noastră²⁶. Avea cunoștinți de numismatică și făcuse o frumoasă colecție de monede.

Munca rodnică a lui a fost pe câmpul epigrafiei.

Numai sacrificiul vieții lui ar putea să explice cum a fost cu putință să adune, fără a dispune de mijloace bănești, căci nu avea alte venituri decât leafa lui de profesor, acel mare număr de documente cu care se fălea.

Avea hrisoave cu iscăliturile originale ale tuturor voievozilor Moldovei. Un singur act îi lipsea, cu iscălitura unuia din primii domnitori²⁷, și mintea lui era veșnic frământată de gândul cum să și-l procure, acea nestemată care trebuia să-i completeze bogăția.

Adunarea aceasta de vechituri nu o făcea Beldiceanu ca orișicare amator pasionat. Ca să poată sta de vorbă cu voievozii, el învățase limba paleoslavă și de multe ori ne arăta greșeli de traducere, făcute de ... savanții noștri, cu care nu voia să intre în polemici infructuoase.

Cea mai istovitoare muncă a desfășurat-o cu decalcare a inscripțiilor de pe morminte, din sute de țințirime, de pe clopote și de pe biserici și din puzderia de cărți sfinte, aruncate prin clopotniți și colbăite în cafasuri și prin unghere de altare.

De multe ori l-am însoțit în excursiuni și l-am ajutat la muncă. Se cățara prin clopotniți, ca vererița, și nici o piedică nu exista, pentru el, ca || să copieze o inscripție.

Plănuise o lucrare monumentală, inspirată de Corpul de Inscricții a[1] lui Mom[m]sen²⁸.

Voia să înceapă opera cu inscripțiile Iașului, pentru fiecare biserică în parte, și să o continue cu toate bisericile din Moldova. Din unele județe cred că adunase tot ce exista. Inscricțiile, însă, nu urmau să fie publicate în reproducere cu caractere tipografice

²⁶ Despre colecțiile lui Beldiceanu, cuprinzând „antichitățile” de la Cucuteni și de la Rădășeni, manuscrise și documente, scria la 30 noiembrie/ 12 decembrie 1888 Moses Schwarzfeld lui Moses Gaster: Beldiceanu dorea să vândă obiectele descoperite la Cucuteni în vederea unui stagiu de trei ani în străinătate – Moses Gaster, *Memorii (fragmente). Corespondență*, ediție îngrijită și adnotată de Victor Eskenasy, Editura Hasefer, București, 1998, p. 325, nr. 50.

²⁷ Afirmațiile despre „iscăliturile” vechilor domni ai Moldovei sunt neîntemeiate: până spre sfârșitul veacului al XVI-lea, documentele emise de cancelaria domnească nu erau iscălite de domnul țării.

²⁸ Istoricul german Theodor Mommsen (1817-1903), inițiatorul faimosului *Corpus Inscriptionum Latinarum*.

întrebuințate zilnic. Trebuiau să fie redade aidoma. De aceea, toate erau decalcate și numai puține, acele pe care din cauza înălțimii la care nu putea să ajungă [sic], erau desemnate, Beldiceanu știind să mânuiască un creion pentru a imita întocmai forma slovelor paleoslavice.

Pe atunci, fotografia, la noi în țară, era secretul unor puțini profesioniști, iar Beldiceanu își făcuse un ideal, visând un aparat de care să se poată servi cu înlesnire, pentru copierea decalcurilor lui. Dar și dacă l-ar fi avut, tot exista o piedică pentru săvârșirea lucrării lui: scumpețea clișeeilor.

N-am să uit niciodată fericirea cu care i-am înveselit sufletul, când i-am arătat puțința de a-și vedea visul împlinit.

Cunoscusem pe un elev al școlii de Bele-Arte din Iași, pare-mi-se Hlavsa, care lucra xilografie și aveam idee despre practica acestei arte. Mai cunoșteam pe un tipograf care, pentru a imprima unele afișe, își fabrica el singur litere de-o șchioapă, din lemn de tei.

Dacă aș încerca să fac clișee pentru Beldiceanu?

Și am reușit.

Decalcasem, la Mănăstirea Râșca, un număr de inscripții paleoslave, de pe niște pietre de mormânt, zidite în temelia bisericii. Având și eu oarecare dispoziție pentru desen, am reprodus una din inscripții la dimensiunile unui clișeu obișnuit, am desenat-o deaîn||doaselea pe o bucată de lemn de tei, luată de la tipograf, și cu un cuțitaș de buzunar am săpat, în relief, toată inscripția, pe care tipograful mi-a tipărit-o.

Lemnul de tei era bun pentru literile de care avea nevoie tipograful, dar se așchia când săpam litere mici, și mai cu samă cerdacele deasupra rândurilor, care mă sileau să sculptez semne de câțiva milimetri.

Cu toate lipsurile din corpul literilor, pricinuite de așchiera lemnului, încercarea mea l-a entuziasmat pe Beldiceanu; își vedea opera aproape de a fi întrupată. Un lemn mai tare, special pentru xilografie, și câteva instrumente fine trebuia să-mi procure Beldiceanu, și eu eram gata să întrebuițez o parte din viața mea pentru lucrarea care ar fi trebuit să-i aducă lui atâta mulțămire.

Împrejurările au făcut, însă, ca intenția noastră să nu se poată îndeplini²⁹.

Ca poet, Beldiceanu este aproape uitat.

În 1893 a tipărit primul volum de „Poezii”, în prefața căruia spune: „Vor fi unii, și poate mulți, cari vor zice, că era de prisos, a spori colbul mediocrului cu aceste începuturi; din potrivă, eu am găsit instructiv aceasta, ca studiu științific asupra evoluției psihologice, după mediile prin care trece cugetarea”.

²⁹ Colaborarea lui Artur Gorovei cu Nicolae Beldiceanu în materie de epigrafie este bine ilustrată și în *Jurnalul celui dintâi*; v., de exemplu, Ioan Lăcustă, *De la o unire la alta. Memorie sau memorialiști 1859-1918*, Editura „Albatros”, București, 2005, p. 190-193 (însemnări din ianuarie 1888). Cu mai multe amănunte: Ștefan S. Gorovei, *O disciplină abandonată: epigrafia medievală*, expunere la Sesiunea de comunicări a Facultății de Istorie în cadrul Zilelor Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 28 octombrie 2011 (în curs de publicare).

Prima lui poezie, din 1865, este intitulată *Luna*.

Lună, galișă iubire, / Ce sub crep de nouri mori, / Palidă-i a ta zimbire, / Când călătorești spre zori.

Lună, spune-mi: a mea dragă / De închină chipul tău / Cu-acea dragoste întreagă / Ce în suflet o port eu? ||

Poate tristă ea la tine / Caută dorind de mine, / Sau pe braț străin, cu dor, / Pleacă sin tremurător?

Lună, las-o ca să doarmă / Las-o-n criptă să m-adoarmă; / Cine știe să iubească / Știe-n groapă să trăiască.

Draga lui era Smărăndița Marcovici, fata ceea așa de frumoasă.

Beldiceanu, care s-a născut în Preutești în 1847, avea numai 18 ani³⁰ când a scris aceste versuri.

În altă poezie, își cântă satul:

Preuteștii

Văi frumoase, înflorite, / Și de soare poleite, / Aici apele curg vii, / Undind numai bucurii...

Pe o culme răsfățată / Și de rouă adăpată, / Fluturii se veselesc / Și cu florile vorbesc... / Din pădurea înfrunzită, / De lumină îndrăgită, / Paltinul și cu giugastrul / Printre nouri văd albastrul. / În fund schitul se ivește / Și sub arbori înălbește; / Crucea, simbol creștinesc, / Râde soarelui ceresc; / Holmul, cu fruntea nverzită, / Și cu iarba necosită, / Brana, apă ce șoptește, / || Că-n ea cerul se privește; / Ciriteiul cu albine / Cu izvoare cristaline, / Cu livezile de meri / Ce plăcute-s la vederi, / Reproduc trecutul meu / În colori de curcubeu.

Aici, pe aceste văi, / Am deschis ochii întâi; / Aici, în copilărie, / Mi-a fost traiul poezie; / Aici, maica mea iubită / Fost-a maică fericită; / Aici ea, sub cer curat, / Mi-a zimbit, m-a sărutat. /

Toate stau în legătură, / Aici, cu a mea făptură, / Lacrimi, bucurii, orice; / Glas, viață, soare, ste, / Floare, cer și neființă / Fac cu mine o ființă.

Sub influența lui Vasile Alecsandri, a scris Beldiceanu *pasteluri*, între anii 1870 și 1880; unele dintre ele au fost publicate în „Convorbiri Literare”.

Moara

În săpătura gârlei stă moara îndosită, / Sub streșina cea lată abia se vede ea; / La stânga-i o fântână adâncă, pietruită, / Din care călătorul cu sete apă bea.

Pe lada morii vine mătreața de pe baltă, / Șomuzul pe lăptoace se rupe zgomotos; / Și apa cea sburlită pe lada morii saltă, / Și valul printre lozii se duce spumegos. ||

³⁰ Data nașterii lui Nicolae Beldiceanu, acceptată azi, este 26 octombrie 1844. În acest caz, poezia a fost compusă când autorul avea 21 de ani.

*A roților măsele prind câte o șitoare, / Și crângul poartă iute o piatră rășnitoare,
/ Iar coșul cu stomahul de grâne îndopat, / De roți pus în mișcare tresare ne-ncetat.*

*Morarul în coș toarnă, și piatra în rotire / Grăunțele zdrobește cu aspră duruire,
/ Ca pulbere mărunță de aur curgător, / Fierbinte izvorăște făina pe izvor.*

*Merticele-n covată de-o parte grămădite, / Grăunțele așteaptă să fie vămuite, / Și
ca arhimandriții la pântece umflați, / În moară, de părete, stau sacii răzâmași.*

*Țăranca în catrință din furcă inul toarce / Și fusul în vârtejuri sfârâitor
se-ntoarce, / Iar un guzgan de apă aleargă sub hambar, / Mânjit, plin de făină, și alb
ca un pitar.*

*Dintr-un ceaun sub care tăciunii ard cu pară, / Făina mânioasă se umflă, dă
afară; / Cu melesteul baba ce șede lângă foc / Răscoala mămăligii astâmpără pe loc.*

*Molcuță, aburie, budinca țărănească / De-ndată se răstoarnă cu lene pe lădoi; /
Românilor morarul le dă ca să prânzească / Din măcinișul proaspăt de proaspeți
păpuși.*

1879

Conv. Lit., Anul XIII, N° 9

A mai publicat un poem, *Fala*, cu versuri tot așa de reușite.

Când l-am cunoscut eu în cercul literar care se aduna || în casa lui, Beldiceanu parcă ar fi repudiat ceea ce scrisese până atunci, frământat acum de ideea unei forme nouă a poeziei.

În discuțiile, fără de sfârșit, asupra acestei chestiuni, Beldiceanu susținea că poezia, așa cum o cunoșteam noi pe atunci, și-a trăit traiul și că nu mai merge cu înșirarea unor cuvinte, în alcătuirea versurilor ritmate și rimate, după vechiul calapod, versuri în care se zugrăvesc niște sentimente false, străine de sufletul pretinsului poet, emanațiunile fantaziei unor minți bolnave. Dragostea, zicea dascalul nostru, nu mai are ce căuta în poezie; au cântat-o, în cursul atâtor veacuri, atâta sumedenie de poeți – și unii așa de frumos –, încât tot ce s-ar mai spune astăzi ar fi o ridicolă plagiarie. În poezie ne trebuie un fond nou. Și ca să ne dovedească nouă că un asemenea fond se poate găsi, ne-a cetit începutul unui poem, *Pământul*, care-i consumase multe nopți și în care povestea formarea pământului și a viețuitoarelor care-l locuiesc, începând de la morenă și sfârșind cu idealul creațiunii: Omul.

Poemul acesta nu ne cam plăcea; cred că, în alcătuirea lui, Beldiceanu a fost influențat de reminiscențele studiilor favorite din tinerețe, care mai târziu l-au determinat să scoată, în Iași, revista „Lumina”, în care a început un studiu asupra timpurilor haotice, despre care „Contemporanul” nu a vorbit tocmai bine, susținând că autorul nu ar fi tocmai în curent cu ultimul cuvânt al științei în această chestiune.

Dacă fondul poeziei, contemporane cu el, nu-l mulțamea pe Beldiceanu, forma îl indigna. Ni se cerea o formă nouă. Când, enervați, îi ceream să ne lămurească bine ce înțelege prin acea „formă nouă”, ne-a cetit niște versuri care ne-au plăcut. ||

Nu mai erau versuri numărate pe degete, ca să iasă un acelaș[i] număr de silabe, ci poezia toată era depănată pe niște versuri cu totul neegale, ca număr de silabe, alternând versuri lungi cu altele de câteva silabe numai, cam cum se scrie astăzi de unii poeți, a cărora formă a întrebuițat-o Beldiceanu cu mult mai înainte.

Versuri poliritmice, așa cum le concepea el, a scris Beldiceanu în *Dorman*, o dramă istorică în patru acte³¹, un libret pentru care Eduard Caudella și Dr. Otremba³² au compus muzica.

Opera aceasta, rămasă necunoscută la noi, s-a reprezentat, cu succes, pe scena din Viena.

Acțiunea se petrece în anul 138 după Hristos, într-o colonie romană din Dacia transalpină, la urcarea pe tron a lui Antoniu Piul. Dorman, fiul lui Galan, șeful unui trib de daci, e crescut de Clodiu, proconsulul roman, a căruia fiică, Valeria, iubește pe Dorman. Valeria află că Dorman iubește pe Menia și cântă:

Iubește pe alta ... zeilor! / Ce să mă fac? Oftărilor / Rupeți firele / Vieții; mirele / Inimii vie, / Să vadă în groapă, / Cum dragostea de vie / Se-ngroapă! / Menio, Menio, crudă rivală, / Când sărutări îți va da, o sfială, / O frică te prindă! Iar umbra muștrării / Ca negura serii / În ceasul cel rău, / Coboare pe sufletul tău / Zgomot de luptă ucigașă! / Moarte, nu fi lașă... / Cruță-! || / Alege-ți alt țal. / Moară toți dacii, cadă ca spicele de grâu pe lan... / Cerul să se risipească, / Numai el, Dorman, / Trăiască!

Ideea de „nou”, în artă, îl obseda pe Beldiceanu; și în goana după acel „nou”, ajunsese chiar să tipărească, pe hârtie de învălit masline, poeziile în care și-a topit o parte din sufletul lui la moartea lui Sorin, copilul frumos și drăgălaș, a căruia pierdere a contribuit mult la dezastrul sufletesc în care s-a și stâns Beldiceanu.

În *Doina floricelelui* se vede zbuciumul ce-l frământa:

Frunză verde lemn de soc, / Am la inimă un foc; / Dar nu-i foc el de surcele / , Ci-i pojarul meu de jele; / Și cum para lui mă prinde, / Că și mintea mi-o cuprinde, / Tot mai tare se aprinde. / Și-apoi frunză de răchită / La căldură sfârșită, / Dorule, cumplit vrăjmaș, / Ce sosești fără de răvaș, / Și pe sat, și pe oraș, / Tu la mine de-ai

³¹ În 1951-1952, manuscrisul acestei piese era încă în posesia familiei: G. Călinescu, *Material documentar și știri noi despre Gr. Alexandrescu, C. Negruzzi, Al. Odobescu, M. Eminescu, I. L. Caragiale, N. Beldiceanu, Al. Vlahuță, Barbu Șt. Delavrancea, Toni Bacalbașa, Spiridon Popescu*, în *Studii și Cercetări de Istorie Literară și Folclor*, I, 1952, 1-4, p. 109 și 111, despre manuscrisul piesei *Dorman*, care „prin varietatea prozodică pare să fie un libret de spectacol muzical”. Manuscrisul a ajuns apoi la un anume Herman Șapira, de la care a fost cumpărat de Biblioteca Academiei Române în 1955 și azi e, acolo, ms. rom. 3274 (Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, III, B.A.R. 3101-4413, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987, p. 68).

³² Gustav Otremba (1833-1891), medic și compozitor de origine polonă. Președinte al Societății de Medici și Naturaliști din Iași. A colaborat cu Eduard Caudella pentru mai multe compoziții muzicale, între care și *Dorman*.

venit / Cine mi te-a sfătuit, / Rău mi te-a călăuzit, / Că eu, suflet chinuit, / De am lacrimi ca să plâng, / Nu am apă să te stâng...

Frunzuleană de răreț, / Ce nu sânt două vieți, / Pentru brazii și pentru flori, / Pentru fete și feciori? || / O viață de-ar sfârși / Să le poți cu drag vorbi, / Când lor moartea le-ar muri / Și din groapă s-ar trezi.

Frunză verde arțăraș, / Am avut un fecioraș; / El cum ochii deschidea, / Ziua că se veselea / Și cu drag la el privea. / Frunză verde busuioc, / Ca o pasere de foc / a zburat al meu noroc; / Frunză moartă, lemn zăcut, / Floricelul ce-am avut, / Deși-n dragoste făcut, / În pământ s-a desfăcut...

Frunză verde ș-o alună, / Spune Soare și tu Lună, / Unde-i inima cea bună? / Dimineța dacă vine / Dorul calea îmi aține; / Și de mă-ntâlnesc cu sara, / Tot nu mi s-alină para; / Iar când noaptea vreu să dorm, / Nu pot jalea să-mi adorm...

Frunză verde magheran, / Ce amar și ce alean! / Traiul să ți-l pedepsești, / Ochii să ți-i asfințești / Într-o negură de jale, / Fără soare, fără stele. / Frunză verde liliac, / Cum nu pot găsi vrun leac, / Scârbele să mi le-mpac; / Ce s-a dus, la noi să vie, / Ce-a murit, iar să învie, / Mângâiere să ni fie. ||

Frunzuleană de trifoi / Veștejită de nevoi, / Dacă, moarte, te știam / Că pe cine dezmierdam / Pământ astăzi o să-l am, / La ciocoi nu mă prindeam, / Ci la tine mă tocmeam, / Pe cinstit și drept înscris, / Cu venin și lacrimi scris, / Țintirimul de-a-ți prăși / Câte zile voi trăi; / Când mi-i zice, să muncesc, / Măndre flori să răsădesc, / Celor ce nu mai trăiesc; / Iar de-ar fi să hodinesc, / Pe morminte să plivesc, / Dorul meu cel părintesc.

În altă doină, își cântă idealul vieții:

Frunză verde iasomie, / Tare-mi place casa mie, / Când pe stative se țeșe / Vorbe bune și alese, / Când pe vatră arde focul, / Când în prag râde norocul...

Neegal în toate manifestările vieții lui, Beldiceanu, cu toate că era în căutarea unei forme nouă a poeziei, s-a servit tot de forma cea veche, pe care o combătea, pentru a scrie poemul *Pământul*, care trebuia să marcheze o eră nouă în istoria poeziei noastre.

Poate, însă, că și cugetările lui desnădăjduite nu le ar fi putut întrupa în alte versuri, decât de acele lungi, care par firești pentru exprimarea melancoliei.

În *Pământul*, Beldiceanu are versuri admirabile. Nu știu dacă se mai păstrează undeva manuscrisul || acesta interesant. Din tot poemul lui, îmi amintesc aceste versuri:

Când vezi, în raza minții, acest moloz de timpuri, / Frumoasă epopee cu valuri drept Olimpuri, / Cu adâncimi de ape ce-s tulburi ca Infernul, / Cu secolii ce-s o clipă alături cu Eternul, / Te prinde-atunci măhnire, te-ntrebi de unde vii, / De ce sunt umbre-n raze, de ce sunt morți și vii? / Și-ți pare rău de umbra ce pe nisip o lași, / Când știi că vine vântul de-ți șterge ai tăi pași.

O altă poezie, în care se zugrăvește sufletul lui amărât, este intitulată *Golul*:

Când inima e goală și-n lume este gol... / De-ai alerga pământul atunci, de-ai da ocol / Pe dincolo de stele, nu ai găsi nimic, / Nici dragostea, nici jalea, nici grijiile, nici frica / Ce-o simte un mișel...

Când simți o grea durere, când simți un dor măcar, / Când porți în al tău suflet osândă și amar, / Când cinste pui și slavă pe zoile din lume, / Și gura-ți se-ndulcește de cel mai scârbos nume, / Ferice ești prin el...

Eu, însă, n-am nimica, și dacă mai sânt viu, / Mort-viu, nu am tovarăș nici vântul din pustiul... / Și cum pustiul tace, cum tace și mormântul, / Așa-mi tace simțirea!... Și dacă am cuvântul, / Ce-mi poate folosi?

O! mare e pedeapsa de-a nu simți nimic... / Aș vrea, eu urgisitul, în jocul de arșic / Măcar, s-alung urâtul cu fața lui cea slută... / Să salt aș vrea, ca jderul, s-alerg ca și o ciută / Pân'ce n-aș obosi. ||

Aș vrea să cânt de foame un cântec de nebun; / Aș vrea pe haina ruptă eu petici să adun; / Desculț aș vrea să umblu și frigul ai săi pînteni / În mine să-i înfîngă; aș vrea pe la răspînteni / Să cer ca un calic...

Căci orice suferință și orice chin amar, / Durerea cât de mare, în sine au măcar / Atâta bunătate de a ne da simțire, / De-a ne feri de trista, de neagra amorțire / Ce duce la nimic...

Cât poate să se-ntindă al nostru ocean, / Eu merg cu-a mea gândire departe în noian, / Și cerul și pământul și tot ce ochiul poate / Să vadă, nu mă mișcă, căci pentru mine toate / Icoane moarte sânt.

Dar spuneți-mi pe unde cu gândul să alerg? / Scăpare unde este? La ce liman să merg? / O! minte rătăcită leac are orice boală: / La suferinți – uitare ... la inima cea goală – / Lopata de pământ!...

Când mă gândesc la Beldiceanu, găsesc momente în viața lui, pe care nu i-o pot concepe fără să-mi răsără în minte bunul meu prieten, Eduard Gruber³³, care parcă-l completează. Și parcă mi-i frică să mă întreb dacă nu cumva prietenia cu acesta nu i-a grăbit – dacă nu-i va fi și produs – supraexcitarea nervoasă, care a fost fatală și unuia, și celuilalt. Poate era o prea mare afinitate între ei; poate erau meniți să aibă același[i] sfârșit.

În cercul nostru literar, Gruber era veșnicul aducător de lucruri senzaționale. Căutând mereu o cale nebătută încă, pe care să ajungă în vază, Gruber descoperea, în lumea științifică din Occident, lucruri necunoscute || încă pe la noi, și ne ținea în curent cu toată mișcarea.

³³ Personalitate complexă, Eduard Gruber (1861-1896) a pus, în toate preocupările lui, pecetea interesului pentru psihologie; azi, este socotit întemeietorul psihologiei experimentale din țara noastră – cf. Aurel Stan, *Eduard Gruber: întemeietorul psihologiei experimentale în România*, Editura Institutului European, Iași, 2014. A murit în același an cu N. Beldiceanu, în ospiciul de la Mărcuța, unde avea să fie internat și N. N. Beldiceanu. Stranii coincidențe...

Pe el îl interesau, în special, studiile psihologice; îl interesa hipnotismul și celelalte chestiuni, pe care mahalaua noastră le confunda, și poate încă le confundă, cu mesele ce se învârtesc prin casă, purtate de spiritele care vin în contact cu lumea pământeană, prin acest mijloc ciudat. Cetitor pasionat, Gruber nu se despărțea de „Revue scientifique”³⁴, de „Le Livre”³⁵ și mai cu osebire de Analele de la Salpêtrière³⁶, pe care le purta veșnic în buzunar. În orice discuțiune, el găsea prilejul să vorbească de Charcot³⁷, de Ribot³⁸, de Binet³⁹, și de alți savanți, ale căror lucrări ne erau acum familiare, grație stăruințelor lui Gruber; el ne făcea să le cetim, sau să-l ascultăm pe el cetindu-le.

Într-o zi, Gruber, ca o furtună, intră în casă la Beldiceanu și, abia răsuflând, scoate un jurnal franțuzesc și ne citește sonetul lui Arthur Rimbaud:

A noir, E blanc, I rouge, U vert, O bleu, voyelles, / Je dirai quelque jour vos naissances latentes.

Ce discuții n-au stârnit versurile aceste bizare, ce sarcasme la adresa lui Gruber, ce nedumerire pentru unii!

Peste câteva zile, tot la Beldiceanu acasă, citește Artur Stavri⁴⁰ una din frumoasele lui poezii, pe care o scrisese în ultimele zile.

Când ajunge la versurile:

Rând pe rând, și-ncet, în tristul țințirim bătrân și sfânt, / Lin se scutur liliicii clătinați de-al morții vânt... ||

Beldiceanu sare din fundul patului și spune:

– Eu văd versurile acestea într-o culoare albastră.

³⁴ Intemeiată în 1863 și cunoscută și ca „Revue Rose”, și-a schimbat de câteva ori numele; între 1884 și 1959 s-a numit „Revue scientifique”.

³⁵ „Le Livre. Revue mensuelle. Bibliographie moderne” a apărut din 1880.

³⁶ Probabil „Annales Médico-Psychologiques. Revue psychiatrique”, intemeiată în 1843.

³⁷ Jean-Martin Charcot (1825-1893) a impulsionat, prin cercetările sale, dezvoltarea neurologiei și a psihologiei. A lucrat vreme îndelungată la spitalul Salpêtrière. Neurologul român Gh. Marinescu s-a numărat printre elevii săi.

³⁸ Théodule-Armand Ribot (1839-1916) este socotit întemeietorul psihologiei științifice franceze.

³⁹ Alfred Binet (1857-1911), psiholog francez din școala doctorului Charcot, cu contribuții (între altele) în domeniul psihologiei experimentale.

⁴⁰ Poet sensibil și rafinat, Artur Stavri (1869-1928) făcea parte din cercul de rude ale familiei Morțun din Fălțiceni: mama sa era soră cu soția lui Manolache Morțun (fiice ale lui Grigore Softa de la Botoșani); astfel, el era văr primar cu Adela Morțun, fata de care Artur Gorovei era îndrăgostit în vremea când se consumau accesele de gelozie ale lui Beldiceanu. Gorovei însuși era văr de-al doilea al Adelei Morțun (bunica paternă a acesteia, Zoița Morțun, fiind soră cu bunicul matern al lui Gorovei, banul Iancu Borș). Aceste înrudiri se vor amplifica prin căsătoria lui Artur Gorovei cu Elena Văsescu, a cărei mamă era fiica lui Petru Softa, fratele lui Grigore. Din relația lui Artur Stavri cu Elena Didia Odoriga Sevastos s-a născut scriitorul Mihail Sevastos (1892-1967), cu totul îndepărtat de rudele din partea tatălui.

Unii zimbesc, crezând că Beldiceanu vrea să-și bată joc de Gruber.

Acesta, însă, dă o explicație logică faptului: Beldiceanu are ceea ce se cheamă „audiție colorată”. Probabil că pentru el litera **I** este de culoare albastră, și litera aceasta predominând totalul versurilor, culoarea predominantă a totalului versurilor acestora trebuie să fie cea albastră.

De atunci s-a legat, între Gruber și Beldiceanu, o prietenie specială, o intimitate care excludea prezența multora dintre obișnuirii cercului nostru literar. Și Beldiceanu s-a supus unor experiențe, unor cercetări asupra minții lui, care au contribuit să-l dezechilibreze complet.

Astfel pregătit sufletește, Beldiceanu putea să fie tulburat de cercetările lui Gruber, care descoperise în el cel mai complex, cel mai complicat subiect de audiție colorată, citat în studiile cunoscute până atunci, și probabil și până astăzi.

Minunat de cele ce descoperea, Gruber bănuia, la început, că Beldiceanu simulează, și-mi spusese odată vorba crudă că Beldiceanu „minte”. Mai pe urmă, după o serie întreagă de experimentări, și-a format convingerea despre sinceritatea subiectului lui de studii, și savanții specialiști din străinătate i-au confirmat această sinceritate.

Ceea ce se petrecea cu Beldiceanu par lucruri extraordinare. Gruber, om inteligent și cu o voință și o putere de muncă neobișnuită, a știut să-l puie la contribuție pentru a-și crea o situație de invidiat în lumea celor învățați.

După ce s-a stabilit că Beldiceanu are audiție colorată, se făceau ședințe la care asistau numai puțini și dintre cei mai intimi, când Gruber se arăta, adeseori, ingenios.

Beldiceanu percepea o culoare pentru fiecare literă din alfabet; distingea, prin urmare, o gamă foarte variată || de colori. În nenumăratele dăți, când îl controlam, el vedea aceeași culoare pentru aceleași litere, și când îi rosteai un cuvânt, în aceeași secundă îți spunea bandele colorate sub care îi apărea.

Gruber a descoperit, în Beldiceanu, și alte fenomene similare, afară de audiția colorată. Pentru fiecare literă el simțea un gust deosebit, un pipăit, o temperatură, o rezistență și motilitate deosebite; avea ceea ce se numește: gusație, olfacție, tactilitate, temperatură, rezistență și motilitate colorată.

Chestiunile acestea le-a studiat Gruber cu multă inteligență, și pe când la Iași unii dintre noi ironizau pe Beldiceanu, că la rostirea, sau la reprezentarea unei anumite litere, el simte că mănâncă „răbdări prăjite”, că pipăie o blană de jder, că miroasă un crin sau că are altfel de senzațiuni, greu de zugrăvit prin vorbe, la Londra, în 1892, la Congresul de psihologie experimentală, Gruber, încurajat de celebrul Galton⁴¹, își desvolta conferința despre audiția colorată, în care, vorbind despre subiectul studiilor lui, despre Beldiceanu, îl descria ca pe un om de o mare distincție intelectuală: „Este în același[i]

⁴¹ Sir Francis Galton (1822-1911), om de știință britanic, cu multiple preocupări (de la antropologie la meteorologie și de la geografie la psihometrie), considerat un polihistor modern.

timp un poet de mare talent, un novator în literatura românească și un arheolog dintre cei mai distinși. El singur, fără sprijinul vreunei societăți științifice sau al guvernului, a făcut cele mai importante descoperiri preistorice în România. În același timp, el cultivă paleografia, epigrafia și istoria civilizației române. E un om extrem de conștiincios în toate cercetările sale, convins de înaltele datorii ale investigatorului, nu se plictisește niciodată și pentru observațiile psihice, are darul de a se analiza cu o extremă finețe și fără milă. Aceste eminente calități de subiect și de observator m-au pus pe calea acestor cercetări”.

Așa este. Dar studiul acestor fenomene, fie că sunt de domeniul patologiei cerebrale, sau a fiziologiei normale, l-a obosit pe Beldiceanu și a contribuit la sfărmearea unei minți, care nici așa nu era normală.

Și astăzi încă mă întreb ce trebuie să cred despre afirmarea lui Beldiceanu, că el simte *viața de celulă* și se || simte pe el *om celulă*, cu toate însușirile *omului om*.

Uneori se hipnotiza și cădea în stare de inconștiență.

Într-o zi, întins pe pat, cu fața în sus, dicta lui Gruber niște observații. Vorbea rar și cu oarecare greutate. În spusele lui amintea niște „ochi mari și umezi” – ochii nevastei lui – acei ochi care-l duceau la paroxisme de gelozie și pe care-i făcea să lăcrămeze așa de adeseori. Dicta în persoana a treia. De la un timp tace. Gruber îl întreabă dacă mai vede acei ochi. Cu fața contractată, Beldiceanu începe să dicteze din nou; și când i s-au cetit paginile, a afirmat că totul s-a petrecut în stare de inconștiență.

Judecând după cele ce se petreceau cu mine, cred că Gruber a fost mult influențat de natura studiilor ce făcea cu Beldiceanu, care au contribuit să-i obosească și lui nervii.

Eu asistam, câteodată, la ședințele lor, și ascultam pe Gruber istorisind rezultatele la care ajungea și începusem să observ la mine oarecare tulburări nervoase.

De multe ori nu puteam să dorm. Aveam halucinații hipnagogice, vedeam oameni fără de capete și auzeam glasuri rostind cuvinte necunoscute în vocabulare. Gruber se interesa de mine și găsisese, în nenumăratele săltare ale clasificărilor ce făcuse, o cutiuță în care să vâre și pe *Ezbazek* al meu: în una din halucinațiile mele văzusem o inscripție, deasupra ușii unei case, pe care cineva nevăzut mi-a cetit-o cu glas tare: „Prix du mentor *Ezbazek*”.

*

Toți acei care ne întruneam la Cercul literar de la Neculai Beldiceanu eram liniștiți, mulțămiiți. Erau tineri, mult mai tineri decât Beldiceanu, toți oameni veseli. Artur Stavri, C. D. Anghel, filosoful C. Gheorghiu, Eduard Petrovici, în ultimul timp Ion Creangă, adus de Eduard Gruber, apoi Vasile Lateș, cel mai entusiasmănt dintre noi, și alții, care veneau din când în când, cum și domnișoarele Isabela Andrei⁴², Calipso

⁴² Izabela Andrei (1870-1941), căsătorită apoi cu ofițerul Alexandru Sadoveanu, fratele după tată al marelui prozator; scriitoare și critic literar. Era născută Morțun (o ramură băcăuană a familiei) și

Lateș⁴³, sora⁴⁴ doamnei Beldiceanu, Odorica Sevastos⁴⁵, || și altele, formau un cerc ales, persoane lipsite de grija zilei de mâne, deși nu erau bogați.

Unul singur, dintre toți, era nenorocit: Neculai Beldiceanu.

Era de o gelozie selbătecă, gelozie care-i făcea și lui nemulțămiri, precum celor care-l încunjurau le pricinuia neplăcere.

Gelozia lui nu era ca a tuturor.

Pe la finele lui august 1888 am asistat la o scenă penibilă.

Eram la Rădășeni, la părintele Lateș, socrul lui Beldiceanu. Se mărita o nepoată a părintelui. Atunci se nimerise, în localitate, profesorul A. D. Xenopol din Iași; aduna note pentru un articol. Se înțelege că asemenea oaspete a [1] satului a fost invitat la petrecere.

Ce scene de gelozie a făcut Beldiceanu!

Îmi stă și acum în minte cu fața lui desfigurată, cu gesturile dezordonate, cu glasul detunător, răsturnat pe podele, cu spatele răzămat de marginea patului, plângându-se și blăstămându-și viața!

Când a intrat cucoana Aglaia, nevastă-sa, a început să declame:

– Ai venit să mă vezi?... Ai venit să-ți admiri victima?... Bucură-te!...

Ce gelozie putea să-i provoace Xenopol care, deși trăia și el în Iași, nici măcar nu văzuse pe cucoana Aglaia, pe care o cunoscuse numai de câteva ceasuri. Cu toate că nu găsea nici o vinovăție ființei care ar fi trebuit să fie complice în motivele unei gelozii, el făcea scenele acestea, care te îndreptățeau să te întrebi de nu cumva ai în fața ta un nebun.

În curs de ani întregi, pe Beldiceanu l-a persecutat gelozia nejustificată, care l-a chinuit și adeseori i-a atras desconsiderare, dacă nu un sentiment de neîncredere, din partea prietenilor lui celor mai buni. ||

Mai înainte fusese prin Bucovina, în excursii de arheologie. Mă invitase și pe mine să merg cu el. Îmi scrisese:

Iubite Artur,

Te-am cătat pe acasă, mâne, mult poimâne, plec în Bucovina, de vrei să ne-ntâlnim Ț-am trimis trăsura, sânt la librărie. Vasilică a venit.

N. Beldiceanu

Vasilică era cumnatul său, Lateș.

adoptată Andrei.

⁴³ Calipso Lateș, căsătorită cu medicul Papadopol – cf. Ștefan S. Gorovei, *Beldiceni: întregiri genealogice*, cit. (*supra*, nota 2), p. 133.

⁴⁴ Autorul a adăugat cuvântul „era” atât înainte de „sora doamnei Beldiceanu”, cât și înainte de numele „Odorica Sevastos”. A fost, probabil, o revizie neatentă.

⁴⁵ Elena Didia Odorica Sevastos (1864-1929), folcloristă și scriitoare, sora geologului Romulus Sevastos (1867-1926) și mama scriitorului Mihail Sevastos (cf. *supra*, nota 40). Frații Sevastos erau veri cu Eduard Gruber (nu știu în ce grad și în ce mod).

Norocul meu că nu m-am dus cu el în Bucovina. Ar fi căzut asupra mea păcatul să îndur scenele lui de gelozie, cum le-a suferit un student bucovinean, pe care l-a cunoscut atunci și l-a luat cu el, și cu nevastă-sa, ca să-i însoțească.

În iulie 1888 venise la Rădășani; eram prieteni, mă înștiințase telegrafic de data sosirii lor în Folticeni și la 31 august îmi scrie:

Iubite Gorovei,

Te rog împrumută-mi douăzeci și cinci de franci pe timp de două săptămâni, am rămas fără bani până la 15 a lunii septembrie când primesc leafa. Mâni vin pe la Folticeni și aș dori să te găsesc.

Complimente familiei.

Primește o sărutare de frate.

N. Beldiceanu

A doua zi trebuia să plece la Iași⁴⁶.

Până prin noiembrie nu l-am mai văzut, când m-am dus la Iași. Am fost bolnav câteva zile, apoi am plecat acasă, unde am avut supărări; tata era bolnav, în ianuar 1889 a murit, și pe la mijlocul lui februar am putut să plec la Iași, ca să-mi urmez ultimul an de || studii.

Am luat din nou contact cu Beldiceanu, am fost la cercul nostru literar; a venit apoi vacanța Paștilor, pe care am petrecut-o acasă, și abia la mijlocul lui mai m-am întors iar la Iași, când am aflat, cu multă surprindere, că lui Beldiceanu i-a intrat în cap că eu îi iubesc nevasta și că între noi sunt relațiuni foarte strânse⁴⁷.

Într-o zi, Artur Stavri îmi spune că Beldiceanu a făcut o satiră intitulată *Prieteșug*, în care mă zugrăvește „cu fața galbenă, cu ochi chicalazurii” și în care își învinuiește pe soție, spunând că eu îl sărut pe dânsul „cu buzele calde de sărutările iubitei lui”.

Peste câteva zile aflu despre o scenă teribilă ce a făcut nevastei lui: a căzut în genunchi înaintea ei, i-a sărutat mâinile și picioarele, ca să nu-l lese; i-a făgăduit că va face tot ce va zice ea... Și toate acestea după ce, cu câteva seri mai înainte, o izbise cu furie în piept.

Văzându-l în ce stare se află, am găsit de cuviință să nu mă mai duc pe la el. Peste câteva zile mă pomenesc cu el în casă. A venit să mi se tânguie că nevastă-sa mă iubește și mă roagă să-i dau liniștea.

Am rămas surprins de asemenea veste. O cunoșteam pe nevastă-sa de atâta vreme, știa că sunt legat și eu sufletește în altă parte și niciodată, prin nimic, nu se manifestase dragostea de care era el așa de sigur.

– Ce vrei să fac?, l-am întrebat.

⁴⁶ Urmează, tăiat: „se începeau cursurile gimnaziului”.

⁴⁷ Urmează un paragraf care a fost eliminat (tăiat): „O văzusem abia de câteva ori, în curs de nouă luni, și el avea credință că nevastă-sa îl înșală”.

– Să-i scrii că n-o iubești.

Mi s-a părut așa de nesperioasă propunerea aceasta. Ar fi fost să-i insult nevasta.

– Dacă nu faci asta, mă sinucid.

După multe discuții, am acceptat să fac această necuviință.

Prietenii au aranjat modul cum să procedez.

Într-o sară anume hotărâtă, m-am dus la el; nu era acasă și am plecat spre Copou. Ceilalți s-au împrăștiat și am rămas singur cu dânsa.

Ne-am așezat pe o bancă și am început să îngân lucruri pe care nu le credeam nici eu. Am spus că nu || cred în iubire, care mi se pare numai imaginații, că nu cred în prietenie, că nu pot iubi... A fost destul atâta, pentru ca să priceapă rostul vizitei mele și a plimbării acesteia.

– Acestea nu sunt cugetările dumitale; le-a pus la cale *el*...

I-a venit rău.

Văzând că n-am să pot scăpa de tortura lui Beldiceanu, am plecat acasă. Dar n-am scăpat, căci la 30 octombrie 1889 îmi scrie, din Iași:

Gorovei,

Sânt foarte neliniștit, neștiind nimic sigur asupra cumplitei mele nenorociri. Zici că te-a rugat să nu te ai duci până după Paști, prin urmare după Paști, iar se reînvie suferințele vieții mele... Aibi te rog milă de copiii mei, împrăștieți, cum știi, prin străini, fii sincer, căci o merit. Asigurează-mă, te rog, dacă prin scrisoarea ce i-ai trimis, ai făcut-o să piardă orice speranță de D-ta, singurul mijloc, fără de care, perd eu și speranță și viață. Te rog, nu rămâne nepăsător durerilor mele, știi bine că nu ți-am făcut nici un rău; și s-ar putea ca odată singur să te căești de chinurile mele. Te rog, ridică-mi întunerecul de pe inimă, ai și D-ta o inimă.

Cel mai nenorocit dintre prieteni,

Beldiceanu

Prin noiembrie am plecat la Bârlad⁴⁸ și având nevoie de o carte, i-am scris lui Gruber, rugându-l să mi-o trimeată. La 1 decembrie sosește o carte postală:

Gruber neputându-se ocupa cu satisfacerea cererii ce-i faci, din cauza boalei mamei sale, || am căutat a-ți trimite eu cartea. Nu ți-am putut-o trimite de ieri, fiindcă de abia asară am știut, așa că n-am putut-o da la poștă decât azi, joi.

Prieten,

N. Beldiceanu

Credeam că s-a vindecat de boală, dar peste câteva zile, la 5 decembrie, îmi scrie următoarele:

⁴⁸ Starea financiară a familiei devenind și mai precară după moartea părintelui său, a trebuit să-și caute o slujbă din care să aibă un mic venit; așa a ajuns, pentru câteva luni (1889-1890), suplinitor la liceul din Bârlad.

Gorovei prietene,

Fii prieten suferinților mele. Sânt foarte amărât și foarte tulburat de nesiguranța în care se întunecă zilele mele. Îndată după scrisoarea ta, am primit o scrisoare prin care ea mă anonsa că-mi trimete niște unt și ouă; tonul scrisorii era foarte blând și împăciuitoare, așa că mă felicitam. Două săptămâni în urmă primesc o a doua scrisoare, dar asprimea acestei scrisori m-a surprins, așa că nu mai înțeleg nimic, mai ales că eu îi răspusesem cu toată blândețea și mângâerile sufletului meu. Nu știi ce-i cauza, Ț-a scris ea după scrisoarea hotărâtoare ce i-ai trimis? i-ai răspuns? întreveđe oare vreo realizare, sperează oare? Spune-mi te rog ce gândești, oare dragostea ei pentru tine crezi că mai are leac sau nu?... eu nu mai pot pricepe nimic și sânt nebun de durere, răspunde-mi te rog ce crezi, dar te rog nu mă iconomisi, spune-mi curat chiar și ce mi-ar fi defavorabil, căci nesiguranța e mai grozavă și mă topește; dovedește-mi cum ai zis că-mi ești prieten și cum am || și început a crede.

Al tău prieten ce te imploră,

N. Beldiceanu

P.S. De-ți va scrie, păzește tăcere, nu-i răspunde.

El pomenește mereu de o corespondență între mine și nevasta lui. Îi spusese, lui Beldiceanu, că am scris cucoanei Aglaei, dar nu era adevărat, voiam numai să-l liniștesc, și nici nu am cunoscut cum scria dânsa.

A doua zi, 7 decembre, îmi scrie din nou:

Iubite Gorovei,

Am primit ieri telegrama ta de felicitare⁴⁹; mi-a cauzat o mare mulțămire, căci mi-a dat încrederea prieteșugului tău. Zici ca să fiu liniștit, dar am început a perde răbdarea; simt că slăbesc pe fiecă zi.

Tu care știi intim durerile mele, crezi în vreo întoarcere favorabilă mie; oare mai are leac dragostea ei pentru tine? Nu mă cruța, spune-mi intima ta părere, chiar de mi-ar fi ea zdrobitoare... Gorovei, fie-ți milă de mine, de viitorul copiilor...

Scrie-mi când mai vii prin Iași, aș dori să te văd.

Prietin în tine încrezător,

N. Beldiceanu

P.S. Te rog, evitează orice corespondență, dacă ai fi provocat; evitează la orice ocazie de a o vedea; ce vrei, sânt foarte ridicul cu stăruințele mele, ce să fac?

|| Nevastă-sa îl părăsise, era la părinții ei, la Rădășani, iar eu tocmai la Bârlad, și el îmi cerea să „evitez la orice ocazie de a o vedea”!

⁴⁹ Pentru ziua numelui (Sf. Nicolae).

Enervat, i-am scris cam aspru. Îi spuneam că nevasta lui nu este ceea ce crede, o femeie căreia nimeni să nu-i poată rezista.

La 9 decembrie îmi scrie⁵⁰:

Iași, 9 decembrie 1889

Iubite Gorovei,

Ieri dădusem scrisoarea la poștă pentru tine, când viind acasă, găsesc scrisoarea ta. Atât ești de nervos în această scrisoare, încât nu numai de pe stil, ci și de figura literilor se cunoaște. Ești prea aspru cu mine, vorbind despre dânsa, ce vrei, femeile au lipsuri, dar când le iubim, cum putem face decât să le iertăm. Sărmana, a fost cu mine așa de crudă, încât să-mi zică fără cruțare, că: să nu-mi pară rău chiar dacă aș muri, căci am trăit destul de fericit... Ce vrei? așa vede, așa simte, așa vorbește... Poți să nu ierți când iubești?... Cine urăște (cum de pildă ea cu mine), nu vede calitățile, cine iubește, asemenea nu vede lipsuri. Spuneai astă vară lui Gruber printr-o scrisoare, că dacă ai fost silit să-mi faci mie acele declarații ce le făcuseși mai înainte Didiei și lui Stavri, ai fost silit de cineva și că îți era greu și de tine când te gândeai că trebuie să faci așa ceva. Te rog spune-mi cine ți-a cerut să-mi declari acele fapte, căci aș vroi, dragă Gorovei, să-mi cunosc înalta toată adâncimea prăpastiei în care sânt dus.

Scrie-mi te rog, și când vei veni prin || Iași, te rog nu lipsi de a mă videa.

Al tău prieten recunoscător,

N. Beldiceanu

Este vădit că în scrisoarea către Gruber vorbeam despre mărturisirea pe care *cineva*, adică Beldiceanu, m-a silit să o fac nevastei lui că n-o iubesc, iar lui Beldiceanu nici n-am avut ce mărturisire să-i fac.

I-am răspuns, și la 14 decembrie îmi scrie⁵¹:

Iași, 14 decembrie 1889

Iubite Gorovei,

Eu n-am văzut scrisoarea, ci Gruber vorbind despre tine, mi-a spus așa cum îți spun și eu: *îți era greu de tine fiind silit a-mi face mie asemenea declarații*; poți tu să ai toată dreptatea, și de ce n-ai admite ca Gruber, care n-avea scrisoarea lângă dânsul, sau prin uitare sau prin o greșită interpretare a lui, să-mi transmită și mie această părere greșită, bine înțeles fără nici o intenție din parte-i. Vezi dar bine că precum nu ești tu vinovat, care n-ai vrut să zici așa ceva, și nici ai zis, după cum nici Gruber nu-i vinovat, dacă i-a scăpat adevăratul sens a celor scrise de tine; cred că tot asemenea am și eu locul nevinovăției, lângă voi, ca cel ce n-am interpretat nimic ci ți-am reprodus numai o interpretare greșită din întâmplare

⁵⁰ Datarea scrisorii este adăugată cu creionul.

⁵¹ Idem.

de altul. Zici că ai scris lui Gruber cam următoarele: *am făcut D... niște declarații pe care nu mă îndreptățise să i le fac, și le-am făcut silit fiind de împrejurări*. Știu prea bine că ai spus lui Stavri și Didiei, și mai pe urmă chiar mie, că te iubește și că tu care ești cu totul departe de a răspunde acestui sentiment, ești dispus a face orice ar fi (bine || înțeles mai înțelepțește și mai conștiincios) pentru a scăpa din prăpastie o familie. Stavri și Didia mi-a[u] spus (și ș-o pot afirma și ei oricând), ei zic, mi-a[u] spus că a[u] găsit bine ca tu să-i vorbești, așa cum sânt lucrurile, că adică nu poți împărți sentimentul ei; și eu n-am făcut decât a primi aceea ce conveniseți între voi mai dinainte; prin urmare, dacă te rugam să faci aceasta, era că găseam că voiești a lucra și față cu mine, ceea ce conveniseși mai dinainte cu Stavri și Didia, și putea fi completare și înjosire, ca dacă nu o iubeai să-i spui adevărul, spre a nu fi mai departe în rătăcire. Ne-ai spus tu singur nouă că te iubește, ce puteai dar să faci ca om de caracter? decât dacă nu o iubeai să-i spui că n-o iubești, și poți să zici că-ți era greu de tine, dacă i-ai spus un adevăr; oare era mai bine ca prin tăcere, care putea fi luată de o aderare mută, să se alimenteze mai mult un sentiment ce nu-l puteai împărți?... Ne-ai spus că te iubește; ne-ai spus că n-o iubești; la urmă i-ai spus și ei că n-o iubești și acum zici că-ți-i greu de tine de cea ce ai făcut; te căiești că i-ai spus adevărul (că n-o iubești). Învinovățește natura dacă te-a făcut om de caracter. Scuză că te mustru, dar am dreptate. De nu-i așa, lămurește-mă, scrie-mi dacă desigur vii prin Iași, sau nu.

Al tău prietin,

N. Beldiceanu

Cu siguranță, Beldiceanu visa.

N-am spus nimărui, cu atât mai puțin lui Beldiceanu, că nevastă-sa mă iubește, ceea ce n-am știut niciodată. ||

La 19 decembre primesc ultima scrisoare:

Iubite Gorovei,

M-ai scâlciat cu cerneala ta roșă spuindu-mi că ești nervos pentru că țin ca și lumea să o privească prin vâl de purpură ca mine. Ț-am răspuns și nu cu atâta răutate ca tine și cu toate acestea pari a fi supărat pe mine, nevoind a-mi răspunde. Zici că îți era greu de tine, de a fi silit să-i faci niște declarații ei care le ceream eu să i le faci; dar această acuzare nu o merit.

După cum Ț-am spus prin scrisoarea ultimă și după cum și tu-ți poți aduce aminte, aceasta era o măsură crezută bună de Stavri și Didia și la care am aderat și eu. Și în ce erai nedemn spuindu-i cele ce regreți că i le-ai spus... Dacă iubindu-te ea tu n-o puteai iubi, trebuia oare să taci, ca prin tăcere să faci a prinde speranțe de tine?... era oare mai demn atunci din parte-ți? Eu cred că nu; tocmai fiind sincer cum ai fost și scoțind-o din rătăcire, ai fost la locul tău. Ne-ai spus că te iubește și că nu poți răspunde iubirii ei, ce trebuie să faci dar, s-o amăgești? Era oare mai bine? Vezi dar că n-ai nici o dreptate a te acuza. Acuză natura dacă nu

te-a lăsat să fii complice unui sentiment ce nu-l puteai împărți. I-ai spus adevărul că n-o iubești, nu puteai fi altfel; pentru ce dar te căești și ești aspru cu mine? Sânt prea nenorocit pentru a merita astă asprime. Întinde-mi mai bine mâna și || mă rădică, dacă poți, din căderea mea.

Răspunde-mi dacă poți veni prin Iași sau nu.

Al tău prietin,

N. Beldiceanu

Nu i-am mai răspuns; voiam să încetez această corespondență care mă plictisea. Peste câteva zile m-am dus la Iași, unde l-am întâlnit în casă la C. D. Anghel⁵². A început din nou cu aceleași discuții, l-am încredințat încă o dată că tot ce-l face să sufere, precum spunea, era o închipuire și ne am despărțit.

De atunci nu l-am mai văzut⁵³.

Credeam că s-a liniștit. El, însă, nemaiprimind nici un rând de la mine, ca să poată să-și verse veninul în scrisorile lui, a întrebuițat alte mijloace, crezând că-mi va face rău.

S-a dus la Botoșani, la Vasile Stavri, tata lui Artur, și a spus că eu i-am stricat casa, că am încercat, împreună cu nevastă-sa, ca să-l otrăvesc. Mai apoi, când urma să fiu numit în magistratură, la Folticeni, pentru ca nu cumva să fiu așa de aproape de Rădășeni, unde era familia ei, s-a dus la București și a influențat pe Al. G. Bonachi⁵⁴, politician la putere, să informeze pe ministrul de justiție să nu mă numească, pentru că am o *încurcătură* care mi-ar face imposibilă situația mea, în Folticeni, și nu m-a numit.

*

Acesta a fost Neculai Beldiceanu, *omul*, pe care eu nu l-am urât, cu toate neajunsurile sufletești ce mi-a făcut, și al cărui talent l-am apreciat, întotdeauna, așa de bine.

*

⁵² C. D. Anghel (1868-1935), jurist, fratele mai mare al poetului Dimitrie Anghel (Mitif; 1872-1914); s-a îngrijit de publicarea operei fratelui său.

⁵³ La 24 mai 1892, Artur Gorovei îi scria din Fălticeni lui Eduard Gruber: „Pe Beldiceanu l-am zărit astăzi pe aici. Purta o pălărie de Panama, nouă” (Augustin Z. N. Pop, *Mărturia documentelor de la vechile tiparnițe românești la Nicolae Labiș*, Editura „Eminescu”, București, 1985, p. 142).

⁵⁴ Alexandru Grigoriadi Bonachi (1844-1893), magistrat, politician liberal (deputat și senator de Suceava), căsătorit cu Ecaterina Lupu Botez din Fălticeni, avea proprietate la Preutești, Siliștea, Vlădești; prietenia cu Beldiceanu, aparținând aceleiași generații și fiu al unor foști proprietari prin acele locuri, e de înțeles. Pe de altă parte, între tatăl lui Artur Gorovei și Bonachi, deși inițial membri ai aceluiași partid politic, relațiile fuseseră marcate de o animozitate nedisimulată – cf. Artur Gorovei, *Însemnări despre familie*, în *Archiva Moldaviae*, VII, 2015, p. 320-324. Pentru familia Bonachi: Mihai Sorin Rădulescu, *Despre familia poetului Bonachi*, în Idem, *În căutarea unor istorii uitate. Familii românești și peripluri apusene*, Editura „Vremea”, București, 2011, p. 158-164.

|| În revista literară „Lumea”, din Iași, anul I, n° 1-3, din 1, 8 și 15 octombrie 1899, este publicat un poem, intitulat *Fragment. Versuri inedite*, cu următoarea notă: „Poemul mult regretatului *Beldiceanu* e fără titlu și l-am păstrat întocmai așa, chiar și ortografia; locurile libere sunt și în manuscris”, iar pe coperta numărului 2, găsim următoarele: „*Mulțămim călduros D^l C. Beldiceanu, fiul mult regretatului poet, pentru bunăvoința ce a avut de a ni pune la dispoziție prea frumoasele versuri, pe care le publicăm succesiv în «Lumea»*”.

În toate cele trei numere, poemul acesta este semnat: „† *N. Beldiceanu*”.

În notiță s-a strecurat o greșală: pe fiul lui *N. Beldiceanu* îl chema tot *Neculai*, ca și pe tatăl său, și iscălea *N. N. Beldiceanu*, precum și sunt semnate toate lucrările tipărite de el.

În acest poem este vorba de un *Loghin*, care are o soție *Zoralia*, pe care tânărul *Doria* vrea s-o scoată din minți, ca să facă din ea amanta lui, cu toate că n-o iubește.

Loghin este *Neculai Beldiceanu*, *Zoralia* este soția sa, iar *Doria* sunt eu.

Poemul are cuprinderea următoare: ||

*Pe prichiciul de fereastă, dusă-n lumile oftării,
Zoralia stă ș-o-mbată răcoreala dulce-a sării,
Gându-i încâlcit se duce, încotro? nici ea nu știe...
Dintru-ntăi nedeslușite, fără șir încep să vie
Amintiri – icoane șterse, clipe moarte în zădar...
De iubire-n astă viață n-a-nsemnat un rând măcar...
L-a luat pe *Loghin* doară ca să fie măritată,
Nu-l urăște, dar desigur nu i-a fost drag niciodată.
Nimeni însă pân-acuma n-a trezit din nepăsare
Inima-i, ce arde-n taină patimă mistuitoare;
Dar de-o vreme ce visează, nici ea singură nu știe,
Pe unde nici n-a fost vrodată ar dori acum să fie...
Fără vrere gându-i zboară înspre țarmuri fără nume.
A-ndrăgît singurătatea, ca-n mormânt trăiește-n lume...
Și se tulbură, aprinsă-i, sie-și dorul vra să-și zică.
Peste sânul ei molatic, ce pripit se tot ridică,
Lasă capul să se plece, cugetările-și culege,
Și rămâne tristă-n lumea ce n-o poate înțelege.
Vrea să afle floarea blândă a iubirii, ne-ntâlnită
Pân-acum, dar care-n inimi simfitoare-i răsădită,
Și nelămurite gânduri de noroc îi ies în cale,
De-o îndeamnă să rămâie cufundată-n dulce jale.
Larma liniștit-a sării nu-i mai place s-o asculte
Ca-n trecut, când orice frunză îi spunea atât de multe,*

Când cu pleoapele lăsate și cu fruntea prinsă-n mână
 Orice undă sunătoare asculta cum o îngână.
 Și când noaptea stă întinsă în crivat, în pânză fină,
 Simte arșița în suflet, ard obrajii, mai suspină,
 Și ades îi frige gura un sărut – închipuire
 Răsărită din urzeala unui vis, – vro nălucire;
 Își ascunde fața-n perne; plânge chiar și nu-și dă samă
 De ce plânge; fierbe-n vine sângele; un glas o cheamă
 Și-i grăiește dulce, dulce; o alintă, legănată
 De visări adoarme-n ziuă; mai tresare speriată
 De-o părere năzărită dintr-o lume de poveste,
 Și când Loghin vine-ncetul de-o sărută fără veste,
 Piere visul, se trezește și silit la dânsul cată:
 Ce bătrân, ce slut îi pare, fața lui e prea uscată,
 Loghin nu-i nici vechi de zile, nici urât, dar nu-l iubește...

Doria cât e de tânăr, ce duios la ea privește!
 Și mai ieri, la Nicolina, l-a-ntâlmit; vorbit-au multe...
 S-a făcut că nu-l privește, dar i-i drag ca să-l asculte... ||
 E frumos la-nfățișare și e blând, să-l pui la rană,
 Și ce bine-ntoarce vorba; e șiret ca o vadană;
 Și tot fuge ea de dânsul, dar îi place ca să-l vadă.
 Nu mai vra să-i iasă-n cale. Nu se teme c-o să cadă;
 Nu-și înșală ea bărbatul; dar la ce cumva să deie
 Un prilej de vorbă lumii? Mințile n-are să-i ieie;
 Sigură-i de dânsa, știe cum e dat a fi nevasta.

La prietena-i de-acolo, îl găsești pe vremea asta...
 Se va duce să-l zărească? Nu; nu vra. De ce? «Oricine
 «Dac-ar fi în locu-mi, poate că ar face ca și mine».
 Își tot spune abătută: «Și cu toate astea, oare
 «Rău aș face dacă astăzi l-aș vedea? Nu; mie-mi pare
 «Că n-aș face rău la nime. Să-l iubesc eu? Niciodată!
 «Vreu în viață-mi totdeauna să am fruntea nepătată.
 «Ce fac, nu știu; ceva tainic mă tot mână înspre dânsul.
 «Dară mintea-mi sfarmă dorul pân' mă podidește plânsul.
 «Ce să fac, ce să fac oare? Mi se tulbură gândirea».

A rămas cu ochii-n lacrimi și ferbinte i-i privirea.
 Vine-n mijlocul odăii și stă dreaptă, nemișcată.

Ce perdută-i cătătura; buza-i tremură; deodată,
 Își arunc-un șal pe umeri; e nervoasă, trist suspină,
 Se mai uită în oglindă, ne-nțelese vorbe-ngână,
 Și, trântind puternic ușa, cu un pas mărunț se-ndreaptă
 Colo, unde-n pragul casei, fericirea o așteaptă.

II

Lângă foc, pe-un scaun, Doria cufundat în gânduri șede.
 Ce frumoasă-i Zoralia! Înainte-i parc-o vede;
 Din jăratecul din sobă, doi ochi mari îi ard privirea.
 Dulce-ar fi să fie-acuma chiar aevea nălucirea...
 De-ar vedea-o lângă dânsul, ei s-ar pierde stând alături;
 N-ar lasa măcar o clipă ochii ei să cate-n lături –
 Ci-n privirea lui aprinsă i-ar întoarce să se scalde,
 Fericirea să-i zimbească prin perdea de lacrimi calde;
 Și uitând în lume totul, de atât noroc robită,
 Înceștând cu brațe goale gâtul lui, incremenită ||
 Să rămâie lângă dânsul și să ardă-o sărutare,
 Într-o strângere la sânu-i, ca să vree s-o omoare,
 Și obrazii ei în flăcări să-i lipească de obrazu-i;
 Alintându-l pătimașă el să uite-n tot năcazu-i,
 S-o cuprindă-ncet de mijloc; ea topită-n dulce lene
 Fără șir să-ngâne vorbe, să-l privească pe sub gene
 Și-amândoi să se deștepte, îmboldiți de-aceleași doruri,
 Duși așa fără de veste într-un rai de dulci fioruri.
 «Numai pentru-o sărutare ce mi-ar stânge-o clipă focul,
 «Loghin nici n-are să știe; trebuie să-mi cerc norocul...
 «Mâne sară, întâlnind-o, că mi-i dragă îi voi spune».
 Nemișcat rămâne-acolo; pe urzit visări se pune.
 De i-ar răsări'nainte, cum s-ar pierde-n ochii săi!
 Nebunit, frumosu-i umăr l-ar avea drept căpătâi;
 S-ar cutremura de patemi și i-ar spune-ncet cuvinte
 Care i-ar aprinde gândul. – «Trebuie s-o scot din minte»,
 Își tot spune; «nu se poate ca s-o las de-a pururi pradă
 «Altei guri și altor brațe. Vrau la pieptul meu să cadă.
 «Loghin o iubeste, sigur, ș-a iubi-o viața-ntreagă,
 «Dar de dânsul nici nu-mi pasă. Deși mie nu mi-i dragă,
 «Totuși dor nebun mă prinde de-a o ști că este-a mea».

III

Cânt vioarele și sala sclipitoare-i de lumină,
 Valurile-armonioase împingându-se, suspină,

Și-ncordări de dulce jale chinuite trec pe strună,
 Năvălind cu neastâmpăr desnădăjduită sună
 Și-ntr-un freamăt de mătăsure și-ntr-o larmă de cuvinte
 Mor apoi ca durerosul picurat de lacrimi sfinte,
 Toată sala-i în mișcare... simțurile-s încordate,
 Și-n ciocnirile de patemi ne-nfrânat inima bate,
 Poftele deslănțuite prin lipiri de sân și brață,
 Ard în ochi sticloși în care e trezit-o altă viață.
 Brațe goale și rotunde, sinuri mici și desgolite,
 Mlădierile Bacantei cu aprindere-s privite, ||
 Tinerii sucind musteața se rotesc cu-nflăcărare,
 Și-acolo sbucnește focul unde este zestrea mare;
 Iar pe tinere neveste, o atingere de mână
 Furnicându-le tot trupul, pe-a căderii drum le mână.
 Și pe când hursuz bărbatul își dă starea pe o carte,
 Dincolo femeia, cinstea și iubirea lui se-mparte...
 Zoralia toarce visuri și se uită la mulțime...
 Ochii ei sânt plini de lacrimi; când el nu-i, parcă nu-i nime.
 Urmărind vre o păreche ce în danț alături zboară,
 O cuprinde-o dulce lene și-ar dori cu el să moară
 Pept la pept în legănarea unui vals fără sfârșit.
 Parcă-i dusă-n nori de basme așa mut-a înlemnit.
 Nu mai știe pe ce lume-i, nici n-aude plâns de strună,
 Ci uitată-n gânduri, visul tinereții și-l adună.
 Ea-și clădește idealul închegat de mult în minte
 Și pe dânsul om-luceafăr iar începe să-l alinte
 Parc-ar fi același...

Doria în mulțime cum răsare

Ea îl vede, ca de ceară-i, se-nroșește și tresare.
 El cu zimbetul la gură, liniștit spre ea se-ndreaptă;
 Nu mai vede înainte-i și pe jeț rămâne dreaptă.
 Sângele-n obraz se urcă, inima pripită bate,
 Doria vine-ncet, în suflet cu privirea o străbate,
 Se așază lângă dânsa... Zoralia-ngălbinește
 Și o frică o cuprinde; el în taină-i glăsuiește:

Ci nu te mai uita în lături,
 Nici nu gândi că o s-ajungi
 De lângă tine să mă-nlături,
 Prin nepăsare să m-alungi.

*Când tot același gând ne leagă,
Ascult-a inimii poveți,
Că-s prea stingher și prea-mi ești dragă,
Și prea sântem de tot răzleți.*

*Pe Loghin lasă-l în uitare,
Iubirii nu te-mpotrivi...
Cu mine tu în sărutare
Nu știi ce mult te-ai potrivi. ||*

*Pentru o patimă nătângă,
Ce-nouerează anii tăi,
Nu face cugetu-mi să plângă,
Norocul dragostei de-ntăi.*

*Ci-mi îndulcește viața-ntreagă
Cu raza blândeii tinereți,
Că-s prea stingher și prea-mi ești dragă,
Și prea sântem de tot răzleți.*

*Doria îi tot îngână vorbe dulci. Ea aiurită
În neștire trist se uită și-i cu mintea rătăcită.
Spune vorbe ne-nțelese, îngrozită spre el cată,
Tâmpile-și cuprinde-n palme și-apoi fuge tulburată.
El în urmă-i o privește și își zice cu mândrie:
«Împlinit în parte-i visul, tot a mea are să fie».*

*

Acest poem nu este opera lui Neculai Beldiceanu; autorul lui este poetul *Artur Stavri*.

Factura versurilor nu se aseamănă cu versurile lui Beldiceanu; dar, afară de aceasta, eu aduc o dovadă scrisă, încă din anul 1890, la mai puțin de trei luni de la data apariției⁵⁵ poemului în revista „Lumea”.

Încă pe atunci țineam *Jurnalul* meu, în care-mi notam impresiile și întâmplările zilnice. Iată ce găsesc, scris de mine, în acest *Jurnal*:

3 ianuar 1890

Cu trenul de sară am plecat la Iași, ca să trec un examen.

⁵⁵ Eroare de cronologie: poemul a fost tipărit în 1899!

4 ianuar. – Iași

De dimineață, după ce am trecut pe la Universitate, să văd dacă sunt pus la examen, m-am dus la || Gruber. Știam că stă în strada Română 32. La N° 30 am văzut, în ușă, cartea lui Grig. Am bătut și s-a ivit Didia Sevastos. Gruber era la școală. Pe un pat dormea Artur Stavri. Era în Iași de câțva timp. A venit și Didiuca în odaie, și drăgostindu-se cu Stavri, mi-a spus câte ceva din ale lui Beldiceanu. Așa, într-o zi a luat-o la el ca să-i arăte răspunsurile mele la scrisorile lui. Pe dânsa o plictisea atâtea ceasuri același[i] și iar același[i] lucru și, somnoroasă precum e, cât pe ce să adoarmă. El s-a înfuriat: cum se poate să fie așa de nepăsătoare la suferințele lui. Apoi i-a cerut să facă ea o scrisoare către nevasta lui, prin care să vorbească despre mine cât se va putea mai rău. Ea a făcut-o. Lui nu i-a plăcut și Didiuca a făcut, din nou, o alta, după voința lui, dictată de el însuși. A pus-o Beldiceanu la poștă, dar ... după cum spune Didiuca, scrisoarea s-a pierdut pe drum.

Stavri mi-a spus alta. În poemu-i *Zoralia*, în care figurez și eu sub numele de „Doria”, și care nu-i decât întâmplarea aceasta în care, fără să fie în realitate așa, joc un rol atât de important, Stavri pusese pe Loghin (Beldiceanu) să se împuște, iar pe mine mă zugrăvea așa precum sunt și am fost în această afacere. Beldiceanu a început a face scene și a amenința pe Stavri că se împușcă, dacă nu va schimba planul poemului și să facă din mine un monstru de corupător, ceea ce Stavri a și făcut.

Beldiceanu nu s-a oprit până aici. A căutat să strice prietenia dintre mine, Gruber, Stavri și Didia și a spus fiecăruia câte ceva despre mine, că aș fi spus cutare și cutare lucru. ||

Din aceste arătate, se vede că iscălitura lui Beldiceanu, sub acest poem, a fost pusă din eroare și că adevăratul autor al poemului este Artur Stavri.

Artur Gorovei

ARTHUR GOROVEI, NICOLAS BELDICEANU. L'ARTISTE ET L'HOMME.

UN MANUSCRIT INEDIT

(Résumé)

En 1941, le professeur Ion Simionescu (1873-1944), président de l'Académie Roumaine, demanda à son ami et cousin (par alliance) Arthur Gorovei (1864-1951) d'écrire, pour la collection „Cunoștințe folositoare” (Connaissances utiles), qu'il dirigeait lui-même aux Éditions „Cartea Românească”, la biographie d'une personnalité roumaine assez mal connue. Le folkloriste choisit de présenter la vie et l'œuvre de Nicolas Beldiceanu (1844-1896), poète et archéologue, dont l'activité littéraire et historique, à l'époque, semblait dans l'oubli. Deux décennies auparavant, il avait déjà évoqué cette personnalité de la vie

intellectuelle de Jassy, dont il fréquenta le cénacle littéraire, le seconda dans certaines de ses campagnes archéologiques (pour dépister et copier des inscriptions médiévales), et avec lequel il noua une amitié qui finit mal. Dans l'article de 1922 – qu'il a reproduit dans son volume „Alte vremuri. Amintiri literare” („Autres temps. Souvenirs littéraires”), imprimé en 1930 – Gorovei n'avait pas indiqué les causes de cette rupture. Il va les dévoiler dans le texte écrit en 1941: la jalousie malade de Beldiceanu avait empoisonné cette belle amitié. Dans cette nouvelle évocation de son ancien ami, Gorovei a reproduit les lettres qu'il avait reçues de la part de Beldiceanu et, en même temps, il a saisi l'occasion pour corriger (à tort ou à raison) une paternité littéraire.

Ce manuscrit eut un destin assez étrange. Envoyé en juillet-août 1941 au professeur Simionescu, celui-ci le trouva inacceptable pour la collection „Cunoștințe folositoare” à cause de ses dimensions et proposa à l'auteur de le publier dans les „Mémoires de la Section Littéraire de l'Académie Roumaine”. Mais les membres de la Section ont tergiversé la prise d'une décision sous un prétexte qui semble aussi mystérieux que ridicule. Après cinq années de „séjour” bucarestoises, le manuscrit fut restitué à l'auteur sans aucune explication (1946) et resta parmi les papiers de ses archives. En 1970, il fut acheté pour la Bibliothèque de l'Académie Roumaine et ... oublié parmi ses vastes collections. Il voit le jour grâce à l'amabilité du directeur de cette bibliothèque, le professeur Nicolas Noica, membre de l'Académie, et de M-me Gabriela Dumitrescu, qui dirige le Service des Manuscrits et Livres Rares de ladite bibliothèque; à tous les deux, l'auteur de ces lignes exprime toute sa gratitude.

LISTE DES ILLUSTRATIONS :

- Fig. 1. La première page du manuscrit.
- Fig. 2. La page 23, coupée et rallongée.
- Fig. 3. La page 24, avec le numéro changé.
- Fig. 4. La page 33, coupée et collée.
- Fig. 5. La page 37, coupée et collée.

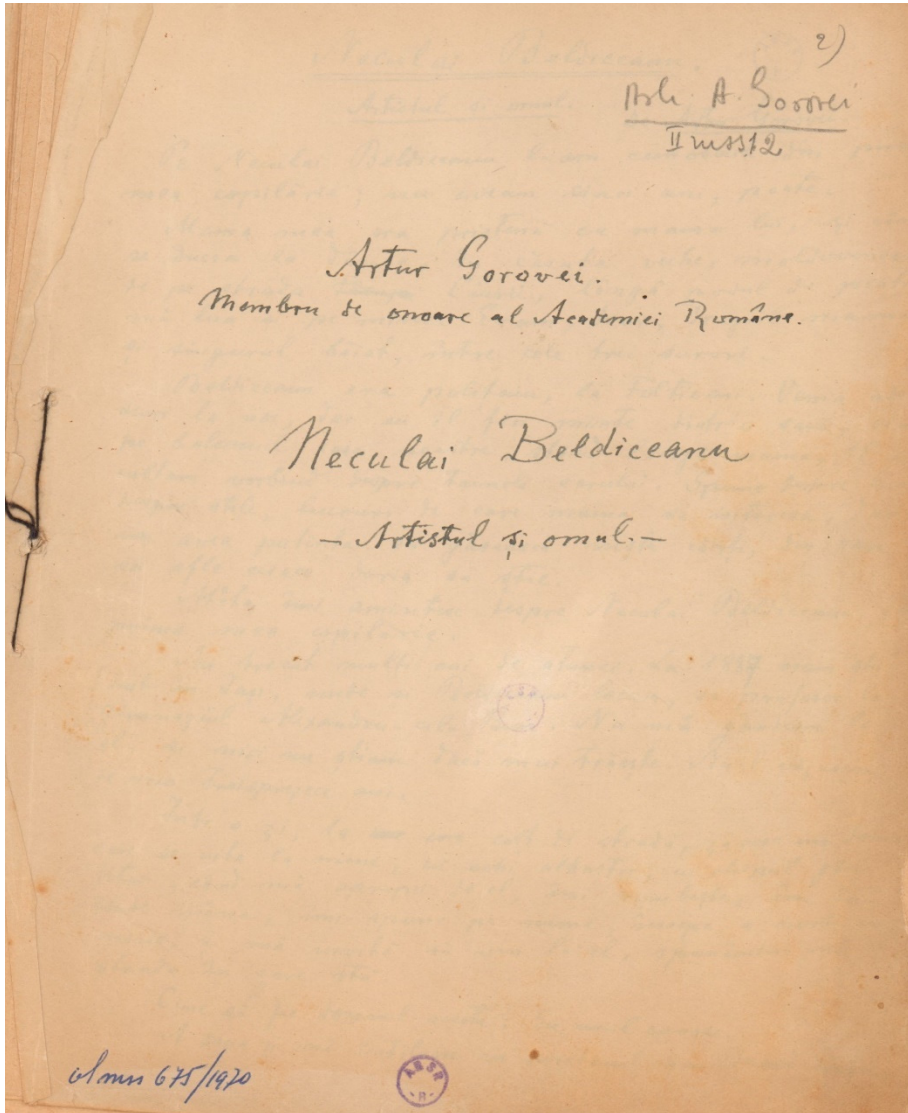

Fig. 1. Prima pagină a manuscrisului

studii.

Am luat din nou contact cu Delticcanu, am fost
le cercul nostru literar; a venit apoi vacanța Paștilor,
pe care am petrecut-o acasă, și abia la mijlocul lui
mai m' am interesat iar la Tasi, când am aflat, cu
multă surprindere, că lui Delticcanu i-a intrat în
cap că eu îi iubesc nevasta, și că între noi sunt re-
lațiuni foarte strânse.

~~O sejursem abia se cățera omii, în casa de vasa
noii lui, și el era îndrăgii de nevasta sa și
insula~~

'Subito și Arthur Stauri mi spune că Delticcanu a
făcut o satiră intitulată "Prietenii", în care mă
zegrăvesc "cu fața galbenă, cu ochi chioțazurii", și
în care își învinuște pe soție, spunând că eu îl să-
rut pe tîrșul și cu buzele calde de sărutările iubitei
lui?'

Paste cățera zile aflu despre o scenă teribilă ce a
făcut nevasta lui: a căzut în genunchii înaintea ei, i-a
sărutat mâinile și picioarele, ca să nu-l lase; i-a să-
gătit că va face tot ce va zice ea... Și toate acestea
supră, cu cățera suri mai înainte, o izbise cu furie
în piept.

Văzându-l în ce stare se afla, am găsit se învinuși
să nu mă mai bec pe la el. Peste una cățera zile

mă promisiu eu al mi cart. A venit să mi se pînăie de
nevastă sa mă iubeste, și mă voagă să-i dau liniște.

Am rămas surprins de asemenea veste. O amosteam, pe
nevastă-aa, se atăta vreme, stia că sunt legat și au su-
fletăte în altă parte, și miciodată, prin mirare, nu se
manifestase dragostea de care era el așa de sigur.

— Ce uras să fac?, la am întrebat.

— Să-i opui că n'o iubesti.

Mă a'a nărul așa se nerisicată propunerea aceea. Ar
și fost să-i insult nevasta.

— Dacă nu faci asta, mă timci.

după multe discuții, am acceptat să fac această necu-
vîntă.

Prietenii au aranjat totul cum să procelez.

Subito cămă anume hotărîto, nu am sus la el; eu era
acasă, și am plecat spre Copou. Călăși n' au împrăștiat
și am rămas singur cu tîrșta.

Am am azeat pe o bancă, și am început să mă gând
lașuri pe care nu le creteam nici ea. Am spus că nu

Fig. 2. Pagina 23, tăiată și innădită

evit în iubire, care mi se pare numai imaginație, ²⁴
 că nu evit în prietenie, că nu pot iubi... și pot destul
 afășa, pentru că să poricari vâștul vizitei mele și a
 plimbării acasă.

— Aștepta nu sunt cupetările dumitale; lena a gura la cale
 și...

Î-a venit rău.

Văzând că n'am să pot scăpa de tortura lui Belbicanu,
 am plecat acasă. Dar n'am scăpat, căci la 20 septembrie 1889
 îmi scrie, din Iași:

Gorovei,

Sămb foarte neliniștit, neștiind nimic sigur
 asupra cumplitei mele nenorociri. Zici că te-a
 rugat să nu te mai duci până după Paști, prin
 armare după Paști, dar se vede în surzina
 vieții mele... Ți scriu te rog milă de corpul meu,
 neapărat, cum știu, prin străinșii și sincer,
 căci o merit. Așigură-mă te rog, faci
 prin scrisoarea ce i-ai trimis, ai făcut-o să
 pierdă orice speranță de d-tă, singurul mij-
 loc, fără te care, pe care eu și speranță și
 viață. Te rog, nu rămâne neapăsător dururilor
 mele, știu bine, că nu tu am făcut nimic
 rău și' ar putea ca odăbă singur să te căști
 te chinurile mele. Te rog, rădăc-mi înțere-
 ricul te pe inimă, ai și d-tă o inimă.

Cel mai nenorocit dintre prieteni.

N. Belbicanu.

Prin Noiembrie am plecat la Bârlad, și având nevoie de
 o carte, i-am scris lui Gruber, rugându-l să mi-o tri-
 mitească. La 1 Decembrie vinește o carte postată:

Gruber neputându-se ocupa cu satisfacerea
 cererii ca mi faci, în cauza boala mamei sale,

Fig. 3. Pagina 24, cu numărul schimbat

33

Pe prichinial te fercești, tuă'm lumile sfârsei,
 Zoravia stă p' o mână răcoarea dulce a sărei,
 Gându-i molcat se duce, mestră? nici și nu știe...
 Pentru'n tîi născușite, fără și'n încep să vie

Amintiri - icoane șorse, clipe moarte în zătar...
 Et iubire'n astă viață n' a născușit un rînd micar...
 d-a luat pe Loghin doară ce să fie mîrșată,
 Nu-l unște, dar de sigur nu i-a fost drag nicotodă.
 Nimic nu iură pîn' acum n' a trecut din mîpșare
 Inimăți, ce arde'n haină patimă mistuțoare;
 Dar de-o vreme ce visează, nior ea singură nu știe,
 De unde nici n' a fost vîo dată, ar dori acum să fie...

Fără vîine gîndu-i zbură în spate hărmuri fără nume
 A'ndrăgii singurătatea, ca'n mormînd tîrșite'n lume...
 Și se tulbură, aprinsă-i, ție și' totu' vîa și-și zică.
 Peste rîmul ai molatoc, ce prîpăt se tot vîtîcă,
 Leasă capul să se plece, ugetările și culoge,
 Și rămîne tristă'n lumea ce n' a poate înfățe.
 Ocea să aple floarea blîndă a iubirii, n' a'ntălnit
 Pîn' acum, dar care'n inimă simțitoare-i răstăit,
 Și melancolie gînduri de moroc îi des în cale,
 De-o îndeamnă să rămîde înfundată'n dulce jale.

Larua brîștit' a sărei nu-l mai place s' o asculte
 Ca'n trecut, cînd orice prînză și spunea atît de multe,
 Cînd cu pleoapele lăstate și cu frunța prînsă'n mîmă
 Urca mîdă simțitoare arulă cum o îngheț.

Și cînd noaptea stă întinsă în crivat, în prînză pînă,
 Simte arșita în suflet, arde obrăji, mai suspînat,
 Și atoa și frige zura nu sîrut - buchi-pure
 Păcărîta din urzeala amui vis, - vîo nălucire;
 Și ascunde fața în pîrne, plînge chiar și nu-și tî somă
 Dece plînge și ferbe'n vîine sîrșele; un glas o cheamă
 Și-i grădește dulce, dulce; o alintă și legănată
 De vîrăni absarce'n ziuă; mai tresare speriată
 De o pîrne mîzărîtu tînt'o lume de prouste,
 Și cînd dăghin vine' mîntul de-o sîrută fără veste,
 Piepe vînil și se țuște și sîlit la dîmru' cătoi;
 Ce bîstîn, ce slub și pare, fața lui e prea ascuțată,
 Loghin nu-i nici vecin te zile, nici unăt, dar nu-l
 iubate...

Doria că e de tîmăr, ce duios lo ea privesțe!
 Și mai ieri, la Nicolina, l' a'ntălnit și vorbit-au multe...
 Și a făcut că nu-l prîncepe, dar îi-i drag ca să-l asculte...

Fig. 4. Pagina 33, tăiată și lipită

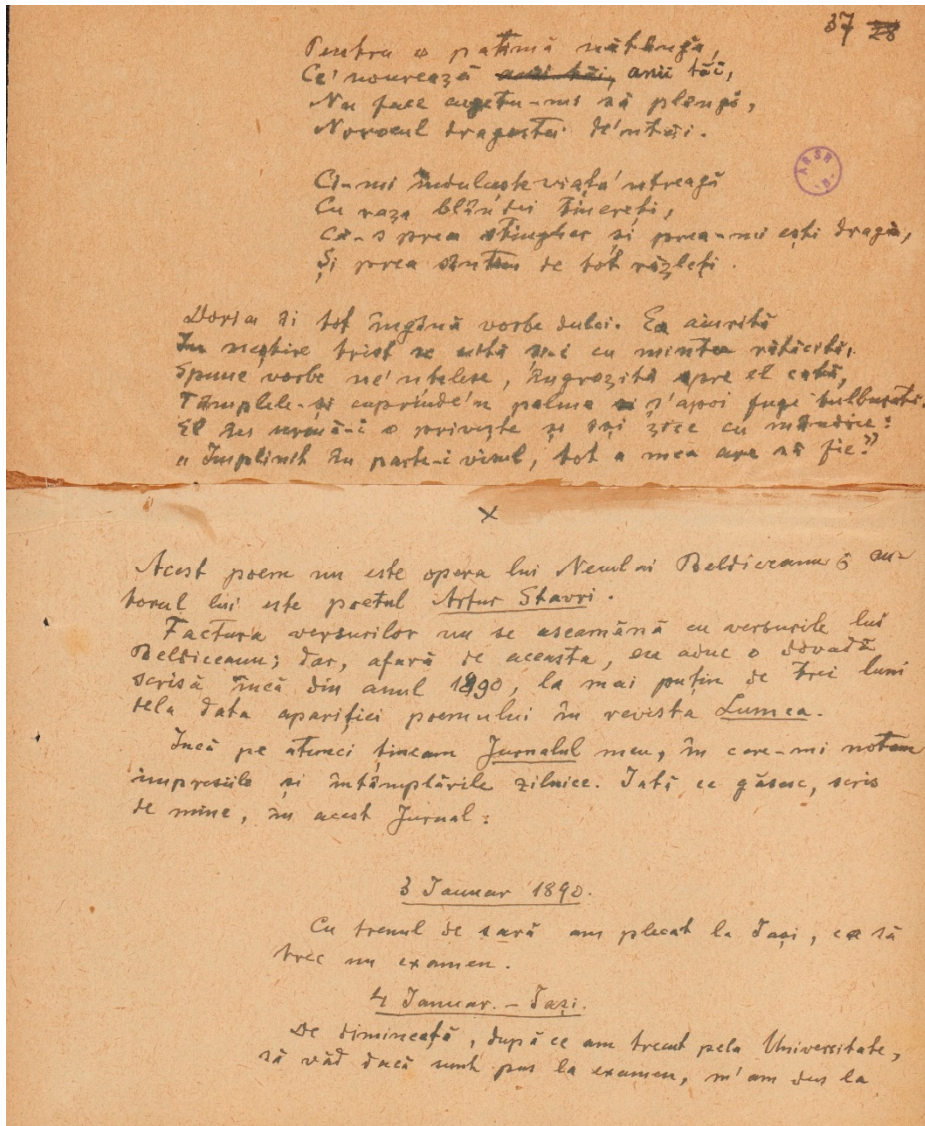

Fig. 5. Pagina 37, tăiată și lipită

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI
MUZEUL DE ISTORIE A MOLDOVEI

CERCETĂRI ISTORICE
(SERIE NOUĂ)

AD MEMORIAM SORIN IFTIMI

XLI
2022

IAȘI
2022

COMITETUL DE REDACȚIE

Senica ȚURCANU (redactor șef)
Costică ASĂVOAIE
Ioan IAȚCU
Tamilia-Elena MARIN
Adriana MIRON (secretar de redacție)
Cosmin NIȚĂ
Loredana SOLCAN

Traduceri revizuite/realizate

Simona POSTOLACHE

Copertă și DTP

Cătălin HRIBAN

Adresa redacției

Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași
Muzeul de Istorie a Moldovei
Piața Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1
Iași, RO-700028
Telefon: 04 0232218383
Fax: 04 0332408166
e-mail: cercetari.istorice@yahoo.com

ISSN 1453-3960

EDITURA PALATUL CULTURII

Iași

SUMAR
SOMMAIRE – CONTENTS – INHALT

ABREVIERI / Abbreviations – Abreviations – Abkürzungen	5
Sorin Iftimi, la un an de la trecerea în veșnicie. Gânduri despre un coleg drag (Ioan IAȚCU)	11
Senica ȚURCANU, New discoveries in old collections: a “Double Janus” anthropomorphic vessel discovered at Trușești / Noi descoperiri în vechi colecții: un vas antropomorf de tip „Dublu Janus” descoperit la Trușești	23
Ting AN, Mădalin-Cornel VĂLEANU, Huan REN, Yan XIANG FU, Luoya ZHU, The Yangshao Culture in China. A short review of over 100 years of archaeological research (I) / Cultura Yangshao din China. Scurt istoric a peste 100 de ani de cercetare arheologică (I)	53
Ioan IAȚCU, Tamilia-Elena MARIN, Descoperiri romane de pe valea Prutului: O reprezentare în bronz a zeiței Venus / Roman discoveries in the Prut Valley: A bronze representation of the goddess Venus	87
Celina GORA, Nicoleta CABA, Filip CIOBĂNAȘU, Valorificare prin cercetare și conservare: Cazul ansamblului de la Hilișeu-Crișan, județul Botoșani / Valorization through research and preservation. The case of the ensemble of Hilișeu- Crișan, Botoșani county	101
Voica-Maria PUȘCAȘU, Comentarii și observații privind rezultatele cercetărilor efectuate de arheologul Vlad Zirra în anul 1963 la mănăstirea Dragomirna / Comments and observations concerning the results of research carried out by archaeologist Vlad Zirra in 1963 at Dragomirna Monastery	113
Eduard RUSU, Muzica și puterea politică – o abordare conceptuală / Music and political power – A conceptual approach	133
Violeta-Anca EPURE, Stat și societate la Dunărea de Jos în percepția consulilor și voiajorilor francezi prepașoptiști. Fragmente de viață politică de la finele veacului al XVIII-lea și până la 1812 (I) / Etat et société au Bas Danube dans la vision des consuls et de voyageurs français avant 1848. Fragments de vie politique de la fin du XVIIIème siècle jusqu’a 1812 (I)	155

Minola IUTIȘ, Răscoala din 1784 condusă de Horea, Cloșca și Crișan reprezentată în pictura românească din Muzeul de Artă din Iași / <i>The 1784 uprising lead by Horea, Cloșca and Crișan represented in the Romanian painting of the Art Museum in Iași</i>	175
Ștefan S. GOROVEI, Artur Gorovei, Neculai Beldiceanu. Artistul și omul. Un manuscris inedit / <i>Arthur Gorovei, Nicolas Beldiceanu. L'artiste et l'homme. Un manuscrit inédit</i>	187
Narcis Dorin ION, Neobosita victorie asupra trecutului. Convorbiri cu Olga Racoviță / <i>The relentless victory over the past. Conversations with Olga Racoviță</i>	225
Corneliu CIUCANU, Considerații privind România și problema Basarabiei în perioada interbelică / <i>Considerations regarding Romania and the issue of Bessarabia during the Interwar period</i>	257
Cristian SANDACHE, Școala românească în timpul guvernării legionare. Ministeriatul lui Traian Brăileanu. Secvențe / <i>The Romanian school during the Legionary governance. Traian Brăileanu's ministry. Sequences</i>	291
Remus TANASĂ, Siruni, fondul de la Arhivele Naționale și Securitatea / <i>Siruni, the National Archives fund and the Securitate</i>	299

Obituaria

ION T. NICULIȚĂ (27. 05. 1939 – 2. 01. 2022) (Alexandru BERZOVAN)	309
---	-----

Recenzii și note de lectură

Nicolae URSULESCU, <i>Civilizația Cucuteni și ariile culturale învecinate. O retrospectivă bibliografică</i> , Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2022, 591 p. și 11 figuri. (Maria-Cristina CIOBANU)	313
Adela KOVÁCS, Alexandru NECHIFOR, Constantin APARASCHIVEI, <i>Frumusețea transpusă în lut. Catalogul statuetelor antropomorfe cucuteniene din Muzeul Județean Botoșani</i> , Editura Mega, Cluj-Napoca, 2021, 380 p. (Senica ȚURCANU).....	317
Mugur ANDRONIC, <i>Fortificațiile Bucovinei de-a lungul timpului</i> , Suceava, 2021, 185 p. + 44 de ilustrații (Costică ASĂVOAIE).....	320
Narcis Dorin ION, <i>Florica. Vatra Brătienilor</i> , Muzeul Național Brătianu, Ștefănești, 2020, 420 p. (Iulian PRUTEANU-ISĂCESCU).....	323

NEOBOSITA VICTORIE ASUPRA TRECUTULUI. CONVORBIRI CU OLGA RACOVIȚĂ

Narcis Dorin ION¹

Cuvinte cheie: *Petre P. Carp, Sevastia Carp, Petre P. P. Carp, Marie-Jeanne Soutzo, Alexandru-Anton Rosetti, Alexandru-Scarlat Rosetti, Nicolae Racoviță, Ruxandra Racoviță, Ioan Cantacuzino, Maria Mavros, Dimitrie A. Sturdza, Țibănești, Miclăușeni, București, Iași, Sibiu, moșie, parc, conac, cavou, bibliotecă, naționalizare, devastare, restituire*

Keywords: *Petre P. Carp, Sevastia Carp, Petre P. P. Carp, Marie-Jeanne Soutzo, Alexandru-Anton Rosetti, Alexandru-Scarlat Rosetti, Nicolae Racoviță, Ruxandra Racoviță, Ioan Cantacuzino, Maria Mavros, Dimitrie A. Sturdza, Țibănești, Miclăușeni, București, Iași, Sibiu, estate, park, manor, burial chamber, library, nationalization, devastation, restitution*

Interviul realizat în urmă cu două decenii – pe care îl prezentăm acum cititorilor anuarului „Cercetări Istorice”² – ne aduce în atenție povestea de viață a Olgăi Racoviță (24 mai 1915 - 27 noiembrie 2009), nepoata de fiu a marelui om politic conservator Petre P. Carp, fost prim-ministru al României, și descendentă a unor importante familii boierești (Suțu, Cantacuzino, Lahovary). Cu tatăl, Petre P. P. Carp (1886-1916), căzut

¹ Muzeul Național Peleş, SINAIA.

² Interviul cu regretata Olga Racoviță a fost realizat – alături de doamna Carmen Săndulescu, căreia îi mulțumim și aici – în ziua de 21 noiembrie 2002, în casa domniei sale din București, de pe strada Occidentului nr. 51. Mulțumesc colegei Gabriela Dascălu, pentru traducerea rezumatului în limba engleză, și colegului dr. Mircea-Alexandru Hortopan, pentru o primă lectură a articolului. Ilustrațiile din fototeca Muzeului Național al Literaturii din Iași (donație a urmașilor lui Nicolae P. Carp) au fost procurate prin amabilitatea domnului dr. Iulian Pruteanu-Isăcescu, căruia îi mulțumesc și pe această cale. Mai multe fotografii de epocă provin din colecția autorului, două sunt din colecția doamnei Ruxandra Racoviță (fiica eroinei interviului nostru, căreia îi mulțumesc și aici), iar două imagini sunt păstrate în fototeca Muzeului Național de Istorie a României (mulțumiri colegului dr. Cornel-Constantin Ilie). O serie de completări genealogice le-am preluat din arborele genealogic al familiei Carp, care va figura în volumul al IV-lea (în curs de apariție) al lucrării *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, coordonator și coautor Mihai Dim. Sturdza. Mulțumiri domnului dr. Lucian-Valeriu Lefter, pentru ajutorul acordat în consultarea acestui material inedit.

pe front în vremea Marelui Război (1916), și mama, Marie-Jeanne Soutzo (1892-1941), recăsătorită și implicată într-o nouă viață (alături de cumnatul său, Nicolae Carp), micuța Olga Carp a fost crescută de bunica maternă, Sevastia Cantacuzino-Carp, a cărei amintire luminoasă a păstrat-o în timp, după cum observăm și din paginile ce urmează. În 16 octombrie 1933, Olga Carp s-a căsătorit, la conacul Moruzi din Vârful Câmpului (județul Botoșani), cu căpitanul Alexandru-Anton Rosetti (1913-1960), cu care a avut un fiu, Alexandru Scarlat Rosetti (1937-2018), inginer chimist. Din a doua căsătorie – încheiată la Iași, în 1 februarie 1942 –, cu inginerul Nicolae Racoviță (1913-1989), Olga Racoviță a avut o fiică, Ruxandra Racoviță, balerină și coregrafă în Franța, căsătorită cu istoricul Vlad Georgescu și, din 2003, cu Philippe Morel.

Spațiu al unei copilării și adolescențe fericite, conacul Carp de la Țibănești (județul Iași) este evocat cu nostalgie în aceste pagini de convorbiri, iar atmosfera specială a acelei reședințe boierești este reconstituită atât în vremurile bune, cât și după devastările ce au urmat intrării trupelor sovietice în țară, în 1944. Locuri istorice (castelul din Miclăușeni) și figurile aristocrate ce le înobilau odinioară se întrepătrund în amintirile Olgăi Racoviță cu dramele ce au urmat după 1948, când viața sa a devenit o neconținută luptă pentru supraviețuire, cu gândul doar la urmași și la viitorul lor. Rezultatul a fost biruința asupra trecutului, pe care Olga Racoviță a obținut-o în amurgul vieții.

Narcis Dorin Ion: *Mulțumindu-vă pentru amabilitatea de a avea această convorbire, vă propun, doamnă Olga Racoviță, să începem povestea vieții dumneavoastră chiar de la începuturi...*

Olga Racoviță: M-am născut la București în 1915, în Calea Dorobanți, în casa bunicului meu, ca primul copil al fiului său, Petre P. P. Carp³, care în 1916 cade pe frontul anti-german. Primii ani i-am petrecut în București și foarte mult la țară, la Țibănești, moșie lângă Iași⁴. Din primii ani nu îmi aduc aminte prea multe lucruri, numai faptul că eram foarte legată de băieții Sturdza, care erau veri primari cu mine și care locuiau în aceeași casă, pe Dorobanți, actualmente sediul Ambasadei Turciei⁵. Era o

³ Petre P. P. Carp (1 mai 1886, Iași - 20 octombrie 1916), primul fiu al lui Petre P. Carp și al Sevastiei Cantacuzino. A făcut studii militare în Germania, urmând cariera militară în armata română: sublocotenent (6 februarie 1908), locotenent (1 aprilie 1911), căpitan (1 aprilie 1916). A luptat în Primul Război Mondial, căzând în luptele de la Moghioruș (Magheruș), din Transilvania. Căsătorit la 10 aprilie 1914 cu Marie-Jeanne Soutzo (1892-1941), cu care a avut o fiică, Olga. A fost înmormântat alături de tatăl său, în cavoul familiei din parcul conacului de la Țibănești. Pe sarcofagul său este gravat următorul epitaf: „Inimă înaltă, minte luminată, nemărginită bunătate, voință de oțel. Toate s-au stins într-o clipă. A căzut ca un erou, apărându-și țara”.

⁴ Localitate din județul Iași, unde se află conacul construit în 1815 de postelnicul Ioan Carp, clădire supraetajată, la finele secolului al XIX-lea, de către omul politic Petre P. Carp.

⁵ Casa lui Petre Carp din București – situată pe Calea Dorobanților nr. 72 – a fost construită în 1893 după planurile arhitectului francez Paul Gottereau. Casa a fost vândută în 1922 lui George Negropontes. În 1931, casa a fost cumpărată de Ambasada Turciei, care își are sediul aici.

casă frumoasă, clădită de bunicul meu, de Petre Carp⁶, în 1882, dacă nu mă înșel, dintr-o dotă pe care o căpătase soția lui, Sevastia Cantacuzino⁷. Cu băieții Sturdza am rămas foarte legată toată viața mea. Întâi este doctorul Sandu Sturdza⁸, care a murit în anul 2000, după aia, Dimitrie⁹ și Ion Sturdza¹⁰, tatăl actualului arhitect Șerban Sturdza¹¹.

Cum vă amintiți copilăria petrecută la Țibănești?

După moartea tatălui meu, la Moghioruș, pe front, bunica paternă a preluat educația mea și ea este cea care m-a crescut, deoarece maică-mea s-a recăsătorit cu cumnatul ei, Nicolae Carp¹². Din acea căsătorie am trei frați, doi băieți¹³ și o fată¹⁴. Jumătate frați, numai după mamă și nu după tată, dar după tată eram veri primari, fiindcă el era unchiul meu. Copilăria la Țibănești a fost de neuitat¹⁵: acolo era o grădină frumoasă, o casă minunată, în care domnea o atmosferă ultracivilizată, se citea, se făcea muzică; în fine, era o viață de țară foarte, foarte plăcută. În momentul în care a trebuit să mă duc la școală, băieții Sturdza au plecat încetul cu încetul, unul câte unul, spre Germania, unde era stabilit tatăl lor, Alexandru Sturdza¹⁶. Eu am fost crescută mai mult

⁶ Petre P. Carp (29 iunie 1837 - 19 iunie 1919), scriitor și om politic conservator, membru al Societății Junimea, președinte al Partidului Conservator (1907-1912), prim-ministru al României (7 iulie 1900 – 13 februarie 1901; 29 decembrie 1910 - 27 martie 1912). Căsătorit la Viena, în 3 mai 1873, cu Sevastia Cantacuzino, cu care a avut cinci copii: Petre, Ion, Elisabeta, Grigore și Nicolae.

⁷ Sevastia Cantacuzino (16 ianuarie 1853 - 11 noiembrie 1947), fiica lui Ioan Cantacuzino și a Mariei Mavros.

⁸ Medicul Alexandru (Sandu) Al. Sturdza (1909-2000), al doilea fiu al colonelului Alexandru D. Sturdza (1869-1939) și al Elisabetei Carp (1874-1963). Doctor în medicină, s-a căsătorit cu Elena (Nina) Vântu (1909-1998), cu care a avut un fiu, Alexandru Sturdza (n. 1946), căsătorit în 1970 cu arhitecta Floarea Elena Nicolaescu/ Niculescu.

⁹ Dimitrie Al. Sturdza (1910-1994, Germania), muzician, necăsătorit.

¹⁰ Ioan Al. Sturdza (1913-2005), arhitect, căsătorit cu pictorița Alexandra Maria Slătineanu.

¹¹ Șerban Sturdza (n. 14 septembrie 1947), arhitect, membru corespondent al Academiei Române (2010). Director executiv al Fundației Pro Patrimoni (2010) și președinte al Ordinului Arhitecților București (2014). Căsătorit cu arhitecta Doina Rădulescu. După anii 2000, domnul Șerban Sturdza a reușit să recupereze conacul de la Țibănești, pe care îl restaurează și unde a înființat un atelier de fier forjat și a organizat cursuri de restaurare a monumentelor istorice după metode tradiționale.

¹² Nicolae P. Carp (27 octombrie 1892 - aprilie 1978), fiul lui Petre P. Carp și al Sevastiei Cantacuzino. Jurist de profesie, s-a căsătorit prima dată cu cumnata sa, Maria-Ioana Soutzo (cu care a avut trei copii) și apoi, în 1952, cu Sabina Coandă (m. 1980). A fost proprietar al conacului și moșiei din Țibănești până în anul 1936, când – înglodat în datorii – le-a vândut sorei sale, Elisabeta Sturdza.

¹³ Nicolae N. Carp (n. 20 mai 1920, Țibănești - ?), inginer, căsătorit în 1956 cu Ileana Jienescu și, ulterior, cu Martha Morcovescu. Fără urmași. Fratele său a fost Petre N. Carp (10 iulie 1926, București), arhitect, căsătorit în Germania, unde locuiește și acum; ambii fără urmași.

¹⁴ Alexandrina (Alina) Carp (10 mai 1923, Țibănești - 1989), chimistă, căsătorită cu prof. univ. dr. doc. Valeriu M. Vântu (? - 1987).

¹⁵ Vezi și biografia romanțată a Olgăi Racoviță, la Henri de Grandmison, *Olga sau întoarcerea la Țibănești*, roman, traducere din limba franceză de Doina Jela, București, Editura Vremea, 2018.

¹⁶ Colonelul Alexandru D. Sturdza (3 iunie 1869 - 28 septembrie 1939), fiul lui Dimitrie A. Sturdza

acasă, deoarece atunci nu se prea mergea la școală, la licee sau așa mai departe, la facultăți. Am fost crescută lângă bunică-mea, cu guvernante, cum era obiceiul pe vremea aceea, când băieții lucrau și fetele era bine să stea acasă și să se ocupe de gospodărie.

Deci, ați fost crescută cu guvernantă, în buna tradiție a vechii boierimi. Vă amintiți cum erau guvernantele de la Țibănești?

Da, ca în orice conac de țară, guvernantele ne creșteau. Acasă se învățau limbi străine, muzică, istorie, geografie, mai puțină matematică și chimie sau fizică, din care nici până azi nu pricep mare lucru. Desigur că îmi amintesc guvernantele mele, cum să nu? Eu aveam o guvernantă adorabilă, pe care o iubeam foarte tare, care se chema Augusta Hall și provenea din nordul Germaniei, din Mecklemburg-Schwerin. Pentru că acolo se născuse și este înmormântat Bismarck¹⁷, ea era o mare admiratoare a cancelarului german și întotdeauna ne povestea istoria Germaniei. De aceea, în fine, am fost crescută în admirația Imperiului German. A doua guvernantă a mea era o elvețiancă, care era pentru predarea limbilor franceză și engleză. O chema Augusta Burnand și era cu totul altfel decât fräulein Hall, nu vorbea foarte bine franțuzește, avea un accent destul de prost și noi – băieții Sturdza și cu mine – o cam necăjeam, fiindcă nu o găseam la înălțimea a ceea ce credeam noi că eram. De fapt, nu eram nici noi foarte extraordinari. În schimb, băieții, verii mei, au mers la școală în Germania, au făcut Liceul la Salem și eu am trăit lângă ei, dar nu în școală sau în liceu, ca să capăt diplome. Am avut foarte mulți prieteni nemți, am rămas în legătura cu ei încă de când aveam 16 sau 17 ani.

Vă propun să revenim la bunica dumneavoastră, descendentă a Cantacuzinilor.

Bunica mea era fata lui Ion Cantacuzino¹⁸ și a Mariei Cantacuzino, născută Mavros¹⁹. El candidase pentru Tronul Munteniei înaintea venirii regelui Carol I²⁰. Despre străbunii mei nu prea știu mare lucru, decât ce mi-a povestit bunica. Ele erau opt fete și, pot să vă spun numele lor, nu știu dacă vă interesează.

(25 februarie 1833 - 8 octombrie 1914) și al Zoei Cantacuzino (1847-1920). Căsătorit cu Elisabeta Carp (24 ianuarie 1874 - 9 iunie 1963), fiica lui Petre P. Carp și a Sevastiei Cantacuzino. Vezi biografia sa în volumul Petre Otu, Maria Georgescu, *Radiografia unei trădări. Cazul colonelului Alexandru D. Sturdza*, București, Editura Militară, 2011.

¹⁷ Otto von Bismarck (1815-1898), om politic, cancelar al Germaniei (1871-1890) și prim-ministru al Prusiei (1873-1890).

¹⁸ Ioan C. Cantacuzino-Măgureanu (23 ianuarie 1823 - 27 ianuarie/ 8 februarie 1882), fiul caimacamului Constantin Cantacuzino (1791-1879) și al Zoei Slătineanu (m. 1839). Om politic, pitar, serdar, clucer, agă, ministru al Justiției (1859, 1861, 1866) și al Cultelor și Instrucțiunii (1859, 1861). Președinte al Curții de Apel și al Curții de Casație. Căsătorit cu Maria Mavros, cu care a avut zece copii: Zoe, Maria, Paulina, Sevastia, Elisabeta, Constanța, Ion, Elena, Alina și Olga.

¹⁹ Maria Mavros (25 martie 1828 - 28 noiembrie 1902), fiica generalului Nicolae Mavros și a Sevastiei Suțu.

²⁰ Carol de Hohenzollern-Sigmaringen (20 aprilie 1839 - 10 octombrie 1914), domnitor (1866-1881) și rege (1881-1914) al României.

Vă rog, e o pagină din istoria boierimii române.

Una era Pauline, cred că nu mai știe nimeni de ea, pentru că a murit foarte devreme. După aia era Maria²¹, care a fost căsătorită cu Mihai Sutzo, numismatul, și a murit de tifos exantematic. Alta a fost Constanța Cantacuzino²², o mare pianistă, o femeie foarte cultivată și bine văzută în epocă, căsătorită cu Romalo. După ea a venit Elena, căsătorită Sturdza²³, din altă ramură a Sturdzestilor, fără copii. Apoi Alina Miclescu²⁴ și pe urmă, ultima, Olga Miclescu²⁵, după care mă cheamă și pe mine Olga, că mi-a fost nașă. Astea sunt surorile bunicii mele. De aceea, cele mai multe amintiri ale mele sunt legate de această familie Cantacuzinească, fiindcă am fost crescută de bunică-mea și astea erau rudele ei, surorile ei. Toții copiii aștia mișunau între noi, eram foarte legați unii de alții.

La conacul Mavros din Călinești mergeați?

La Călinești, în Prahova, nu, deoarece moșia și conacul îi rămăseseră profesorului Cantacuzino²⁶. Profesorul a avut doi băieți²⁷ care erau veri primari, natural, cu tatăl meu. Cu băiatul unuia dintre ei, pe care îl cheamă tot Ion²⁸ și care trăiește la Paris, am rămas foarte bună prietenă. Dar el este mai mult francez, decât român.

Profesorul Ion Mihai Cantacuzino, autorul monografiei Cantacuzinilor! Care, de altfel, vorbește perfect limba română.

Da, el e. Nevasta lui e franțuzoică și el e jumătate francez, după mamă, și altfel nu mai e mai nimic românesc în familie. Au făcut cariere acolo și s-au căsătorit cu străini.

²¹ Maria Cantacuzino (28 iunie 1848 - 11 aprilie 1892), căsătorită în 16 februarie 1869 cu numismatul Mihail Sutzu (12 februarie 1841 - 3 iulie 1933), inginer, arheolog, guvernator al Băncii Naționale, membru al Academiei Române. Este înmormântată la moșia Cantacuzinilor din Călinești (comuna Florești, județul Prahova).

²² Constanța Cantacuzino (17 februarie 1857 - 1948), căsătorită în 30 ianuarie 1885 cu Raoul Romalo, de care a divorțat în 1896. Fără copii.

²³ Elena Cantacuzino (1866 - 4 noiembrie 1944), căsătorită în 7 iulie 1885 cu inginerul Constantin Sturdza (m. 2 iulie 1899).

²⁴ Alina Cantacuzino (1868 - 17 ianuarie 1919), căsătorită în 10 ianuarie 1887 cu Jean Miclescu (1857-1920), proprietarul conacului din Călinești (județul Botoșani). Au avut patru copii: Radu, Ioan, Maria și George Miclescu.

²⁵ Olga Cantacuzino (1869 - 12 iunie 1931), căsătorită în 16 ianuarie 1893 cu ofițerul George Miclescu (1867-1940), colonel, atașat militar la Paris. Fără urmași.

²⁶ Ion (Jean) Cantacuzino (13/ 25 noiembrie 1863 - 14 ianuarie 1934), medic și microbiolog, reputat savant, fondatorul Institutului de Bacteriologie din București, profesor universitar, membru al Academiei Române. Om politic, ministru al Muncii, Sănătății și Ocrotirii Sociale în guvernul condus de Nicolae Iorga (18 aprilie 1931 - 5 iunie 1932).

²⁷ Din căsătoria cu Elena Balș (1866-1945), profesorul Ion Cantacuzino a avut doi fii: Jean (1897-1985), inginer, și Alexandre (1901-1980), medic.

²⁸ Ion Mihai Cantacuzino (n. 15 decembrie 1933), fiul lui Alexandre Cantacuzino și al Marianeii Labeyrie, cercetător și profesor universitar în Franța. Căsătorit cu Anne Marie Szekely (cu care are doi copii: Marianne și Pierre) și, ulterior, cu Danièle Ricard (cu care are un fiu, Nicolas Olivier).

E de remarcat că toți cei care se căsătoresc și au copii acolo se despart de țară. Adică, după o generație, nu mai vorbesc românește, nu mai sunt legați așa cum sunt legați cei care rămân în țară. La mine, fiica mea și cu nepoata mea²⁹, fata fiului meu, au plecat în străinătate și au copii acolo, iar eu am rămas aici, cu fiul meu și cu nepotul meu³⁰. Deci, fetele au plecat, băieții au rămas și, de fapt, în toate familiile noastre, foarte mulți au plecat din țară.

Revenind la Ion și Maria Cantacuzino, trebuie spus că, pe lângă cele opt fiice, au avut și un fiu, celebrul savant bacteriolog Ioan Cantacuzino.

Exact. După opt fete s-a născut și un băiat care a fost profesorul Cantacuzino, fondatorul Institutului „Cantacuzino” din București. Vreau să vă povestesc cam care era părerea, pe vremea aia, despre meserii: când Jean Cantacuzino a vrut să devină medic, toată familia s-a revoltat și i-a spus: „Cum e posibil ca unul dintre noi să devină medic?”. Atunci, deveniai ofițer sau, dacă nu, te ocupai de moșie. De aceea, Maria Cantacuzino și-a cumpărat o casă la Paris, pe care am căutat-o când am fost în capitala Franței și am găsit-o. Aici s-a instalat cu fiul ei, în timpul în care el și-a făcut studiile, nevrând să-l lase în atmosfera de desfrâu care se credea că exista în Franța. Bunica mea era o femeie excepțională, foarte cultivată, știind perfect franțuzește, nemțește și englezește. Între surori, ele vorbeau grecește, pentru că mama lor era grecoaică și când nu voiau să înțelegem noi, copiii, ceva, vorbeau greaca. Și chiar acum mai știu câteva cuvinte pe care le învățasem atunci. Eu n-am fost crescută de maică-mea și bunica Sevastia s-a ocupat de mine, când eram vara în țară, pentru că iarna eram întotdeauna în Germania, unde îl regăseam pe unchiul meu, Alexandru Sturdza.

Pe bunicul Petre Carp vi-l amintiți?

Petre Carp a murit în 1919 la Țibănești. Eu eram copil mic încă, aveam 4 ani și, prin urmare, am foarte puține amintiri. Mi-aduc aminte că noi, cei mici – Ionel Sturdza, vărul meu cel mai mic, care avea cu doi ani mai mult decât mine – mergeam întotdeauna în dormitorul bunicului și căpătam bomboane. Firesc, nouă ne era foarte frică de acest bătrân cu mustață mare, cu voce groasă, care nu prea aprecia țipetele și zgomotele pe care le faceau toți copiii în jurul lui. Bunică-mea, în schimb, care a murit în '47, deci mult mai târziu, a prins, săraca, și Al Doilea Război Mondial. În Primul Război Mondial își pierduse fiul, pe taică-meu, și era foarte pasionată de politică, era foarte interesată de tot ce se întâmpla în țară și în lume și ne povestea și nouă, nepoților.

Cum era viața la conacul bunicilor, în vremurile bune de la Țibănești?

²⁹ Raluca Rosetti (n. 2 februarie 1968), fiica lui Alexandru Scalat Rosetti și a Ancăi Petroniu. Căsătorită cu Radu Ambrosie.

³⁰ Alexandru Rosetti (n. 20 august 1971), fiul lui Alexandru Scalat Rosetti și al Ancăi Petroniu.

Casa de la Țibănești fusese o casă mai joasă la început, cu două caturi³¹, iar bunicul, după nașterea copiilor lui – patru băieți și o fată –, adăugase un al doilea etaj peste parter. Etajul de sus era stăpânit numai de gloata asta de copii despre care am vorbit și, în noua generație, de nepoți, cum era o altă fată a lui Grigore Carp³². La nivelul al treilea al conacului, eram noi, nepoții, cu guvernantele, iar jos se petrecea viața familială și toată lumea mânca împreună. Bunicii erau foarte stricți cu noi, n-aveai voie să vorbești la masă, iar noi nu îi cunoșteam prea bine, fiindcă trăiam mai mult cu guvernantele.

Ce ne puteți spune despre familia mamei dumneavoastră?

Maică-mea³³ era o femeie fină și cultivată, care provenea dintr-o familie fanariotă, Sutzo. De fapt, ei erau greci, creștini, instalați într-o suburbie a Constantinopolului, erau negustori bogați, cultivați, foarte apreciați de către turci. Dat fiind că aveau mulți bani, dintre familiile fanariote, sunt câțiva care au venit în țară și au devenit Domni în Moldova și în Muntenia. Deci, din partea mamei am în familie doi domnitori: unul în Moldova și în Muntenia³⁴, în același timp, și unul numai în Moldova³⁵. Mihai Vodă Sutzo este unul dintre cei mai cunoscuți domni fanarioți. În București este o casă

³¹ Moșia Țibănești a fost cumpărată de la vistiernicul Enachi, în anul 1646, de către armașul Carp Lungul, care în 1658 a vândut-o vistiernicului Necula Manos, de la ai cărui urmași a ajuns, în 1750, în posesia lui Nicolae Gherghel. Moșia a fost răscumpărată în anul 1771, de la Nicolae Gherghel, de către Gheorghe Carp, diac de Vistierie și viitor ban (1802), care a construit aici o casă și o biserică, lăsate moștenire, în 1802, fiului său Ioan Carp, sluger, ispravnic și postelnic (1841), care a construit conacul actual și biserica (începută în 1835 și sfințită în 1849, pe cheltuiala fiilor săi). Vezi Mircea Ciubotaru, Lucian-Valeriu Lefter, *Ctitoriile de pe Valea Șacovăului ale neamului Carp*, în *Monumentul*, XIV, volum coordonat de Mircea Ciubotaru, Aurica Ichim și Lucian-Valeriu Lefter, Iași, Editura Doxologia, 2013, p. 185-187.

³² Grigore P. Carp (29 iunie 1888, Sinaia - 8 august 1971, București) s-a căsătorit prima dată, în 18 aprilie 1915, cu Ioana Cantacuzino (de care a divorțat; au avut o fiică, Ioana, născută în 1917). S-a recăsătorit în 15 mai 1921 cu Maria Cristina (Kita) Cerkez (8 decembrie 1895 - 4 aprilie 1985), cu care a avut două fiice: Elena [Ileana; 9 aprilie 1922 - 23 octombrie 2011; căsătorită cu Sandu Negri (27 iulie 1913 - 30 august 1985)] și Maria [Mitzis; 13 februarie 1925 - 30 octombrie 2010; căsătorită cu Radu Slătineanu (28 august 1923 - 10 septembrie 1986)].

³³ Marie-Jeanne Soutzo (Suțu; 1892-1941), fiica lui Dimitrie Soutzo (Suțu; 1861 - iunie 1933) și a Zoei Lahovary. În mormântată în cavoul familiei Carp de la Țibănești.

³⁴ Mihail I „Draco” Suțu (1730-1803, Constantinopol) a domnit în Țara Românească de trei ori (5/ 17 iulie 1783 - 26 martie/ 6 aprilie 1786; martie 1791 - 30 decembrie 1792/ 10 ianuarie 1793; 7/ 9 octombrie 1801 - 10/ 22 mai 1802) și o dată în Moldova (30 decembrie 1792/ 10 ianuarie 1793 - 25 aprilie/ 6 mai 1795). Căsătorit cu Sevastița Callimaki, cu care a avut șapte copii. Nepotul său Nicolae (1787-1851) - fiul lui Grigore Suțu și fratele mai mic al domnitorului Mihai II Suțu - a fost străbunicul Mariei-Jeanne Suțu, mama Olgăi Racoviță. Linia de succesiune este următoarea: Mihai I Suțu Vodă - Grigore - Nicolae - Othon - Dimitrie - Marie-Jeanne - Olga Racoviță.

³⁵ Mihai II Suțu (1784 - 12 iunie 1864), fiul lui Grigore Suțu și al Elisabetei Dudescu, nepot al domnitorului Mihail I Suțu. A fost ultimul domnitor fanariot al Moldovei (12/ 24 iunie 1819 - 29 martie/ 10 aprilie 1821). Căsătorit cu Roxana Caradja, cu care a avut șapte copii (Ioan, Grigore, George, Elena, Constantin, Maria și Roxana). Deputat și senator în Parlamentul grec, ministru plenipotențiar al Greciei la Paris (1832).

frumoasă³⁶, vis-à-vis de biserica Colțea, unde este acum Muzeul de Istorie a Municipiului, care este o clădire făcută de bunicii și străbunicii mei din partea mamei.

Pe bunica maternă v-o amintiți?

Sigur că da. Bunică-mea după mamă era născută Lahovary³⁷, era fata lui Alexandru Lahovary³⁸ și avea o mamă tot Sutzulească³⁹, adică, de pe partea mamei, sunt trei sferturi fanariotă și, deci, de origine grecoaică, prin Lahovărești și prin Sutzești. Mama tatălui meu era Sevastia Cantacuzino, fata lui Ion Cantacuzino, și ea m-a marcat cel mai mult în viață, pentru că mi-a fost educatoare, ca să zic așa, toata viața ei.

Cum era atmosfera din casa de la țară?

Atmosfera la țară era foarte plăcută, liniștită, cultivată. Bunicul avea o bibliotecă mare, frumoasă, cu mii de cărți și reviste, care veneau la Țibănești prin poștă. Telefon nu aveam, aparat de radio și televizor, natural, nu existau. Și atunci, tot refugiul erau numai cărțile și cultura pe care ne-o dădeau persoanele care erau atribuite să facă acest lucru.

Vă mai amintiți ce cărți citeați la Țibănești?

Ce cărți? Citeam foarte multă istorie și tot Guizot⁴⁰, toată literatura franceză, piesele de teatru ale lui Molière⁴¹, scrierile lui Jean Jacques Rousseau⁴², foarte multă cultură. Întodeauna s-a spus în istoria Țării Românești că Petre Carp a fost un germanofil, că era oarecum pro-neamț. De fapt, el și bunica mea spuneau întodeauna că ei nu erau germanofili, ci erau rusofobi, adică erau în contra rușilor și, natural, și a turcilor și nu aveau nimic de a face cu germanofilia pe care noi acum ne-o închipuim că a fost a lui tata-mare. El era băiat de boier de țară, taică-său⁴³ și familia lui nu erau boieri

³⁶ Palatul Suțu din București, construit între anii 1833-1835 de postelnicul Costache Suțu (1799-1875), după planurile arhitecților Johann Veit și Konrad Schwink. Moștenit de fiul său, Grigore Suțu (1819-1893), celebru în epocă prin balurile pe care le organiza, împreună cu soția sa, Irina Hagi-Mosco (1830-1891), în reședința din centrul Capitalei, pe care a transformat-o în interior, în 1862, cu ajutorul sculptorului Karl Storck.

³⁷ Zoe Lahovary (1869-1964) nu era fiica omului politic Alexandru Lahovary, ci a magistratului Grigore I. Lahovary (1835-1905) și a Smaragdei C. Sutz (martie 1840 - 25 februarie 1923). Din căsătoria cu Dimitrie Sutz, Zoe Lahovary a mai avut un fiu, Sergiu (1893-1954), colonel, căsătorit cu Alexandrina Burski.

³⁸ Alexandru Lahovary (1841-1897), fiul lui Nicolae Lahovary și al Eufrosinei Iacovachi. Om politic, ministru în mai multe rânduri. Căsătorit cu Simona Ghermani.

³⁹ Părinții Smaragdei C. Sutz au fost Maria Sevastița Ghika (1819-1842) și Constantin Sutz (1804-1892), mare logofăt (1851) și ministru de Finanțe (1856) al Țării Românești.

⁴⁰ François Guizot (1787-1874), istoric, orator și om politic francez. Prim-ministru al Franței (1847-1848). Membru al Academiei franceze (1836).

⁴¹ Jean-Baptiste Poquelin, zis Molière (1622-1673), celebru scriitor francez de teatru, maestru al satirei comice.

⁴² Jean Jacques Rousseau (1712-1778), filosof și scriitor elvețian, mare gânditor al Iluminismului.

⁴³ Petre (Petrachi) Carp (1803 - 24 martie 1874), fiul comisului Ioan Carp (? - 7 februarie 1841) și al Saftiei Pătrașcu. A fost comis, judecător la Judecătoria din Vaslui (1824), spătar (1839) și a moștenit moșia Țibănești de la tatăl său. S-a căsătorit cu Smaranda Radu (m. 1876, la Odessa), cu care a avut trei fii: Gheorghe (n. 1836), Petre, celebrul om politic, și Grigore. În vremea lui Petre Carp, la mijlocul secolului al XIX-lea, moșia

mari, dar erau boieri de țară și foarte aproape de curțile de la Iași și din București⁴⁴. Străbunii mei Carp au avut un singur băiat, Petre, pe care l-au trimis, la vârsta de 12 ani, la Viena. Bunica îmi povestea că, pe vremea aia, se pleca cu caleașca de la Iași și se mergea prin Polonia spre Occident. După aia, el a trecut la Bonn, unde a fost student la una dintre cele mai mari bresle studențești care se chema Borussia, unde a studiat istoria și politica. Când am fost în Germania, după Război, m-am dus la Bonn, am căutat în arhivele de acolo și l-am găsit în 1853 cu licența și notele cele mai mari ale tânărului de la Iași. Cariera lui politică din țară o cunoaște toată lumea. De alminteri, există o carte despre el, scrisă de Gane⁴⁵, o carte foarte bună, în care personalitatea lui Petre Carp e foarte bine redată.

Din câte știu, Constantin Gane a studiat, pentru redactarea monografiei, documentele din arhiva familiei Carp de la Țibănești.

Exact, la Țibănești era un sertar întreg cu scrisori ale bunicului. Asta îmi aduc foarte bine aminte. În '37, bunică-mea a contactat mulți oameni care-l cunoscuseră pe bunică-meu și nimeni nu a avut nici curajul, nici puterea, nici voința – mă rog, nu știu cum să-i zic – să scrie despre el. Atunci, ea l-a angajat pe Gane, care a scris această carte, plătit. A venit la Țibănești și i s-a dat un colțișor, unde lucra de dimineața până seara, în același timp cu bunică-mea. Adică ea îl dirija și toată epoca tinereții bunicului meu la Viena și alte capitole despre acele vremuri sunt scrise de bunică-mea. Dacă o să citești cartea ai să vezi o diferență în momentul în care intervine Gane cu toate discursurile lui din Parlament și cu fragmentele din ziare. Acelea sunt absolut autentice, fiindcă el, fiind romancier, voia să facă ceva mai romantic din treaba asta, dar bunică-mea îl tot potolea. Îi zicea: „Dom'le, eu vreau să devină ca un fel de document corect, nu numai literar, dar și istoric, al vieții unui om. Nu să vii să îmi spui povești...”. De aceea, în carte nu se vorbește nici de nevastă-sa, nici de copii, nici de familie, pentru că n-a vrut ea. A spus: „Dom'le, asta este o carte serioasă despre personalitatea unui om care a avut o inteligență foarte specială și o pasiune pentru țară”. De-aia, întotdeauna când lumea mă întreabă de bunic, mult mai mult decât știu eu e cartea, care redă exact imaginea lui P. P. Carp.

Vă amintiți ce documente i s-au pus la dispoziție lui Constantin Gane?

Țibănești avea o suprafață de 5.030 de fâlcii (peste 7.200 ha), din care, la reforma agrară decretată de Alexandru Ioan Cuza, 432 de fâlcii au fost împărțite țăranilor. Vezi Andrei Popescu, *Petre P. Carp la Țibănești*, București, f. e., 2020, p. 36.

⁴⁴ Despre ctitoriile boierilor Carp din județele Iași și Vaslui, vezi Mircea Ciubotaru, Lucian-Valeriu Lefter, *loc. cit.*, p. 173-190.

⁴⁵ C. Gane, *P.P. Carp și rolul său în istoria politică a țării*, vol. I-II, București, Editura Ziarului „Universul”, 1936, 430 p. + 603 p.; ediția a II-a, 1937; volumele au fost reeditate anastatic în 2010, la Editura Tipografia Moldova din Iași.

Îmi amintesc de scrisoarea de condoleanțe a reginei Maria⁴⁶. Când a murit bunicul meu, regina a scris bunicii mele o scrisoare care e foarte frumoasă și care se găsește în cartea lui Gane⁴⁷. Originalul l-am avut în mână, dar ... s-a pierdut la Țibănești, împreună cu toate actele, în timpul războiului. Atunci am plecat de sub bombardamente și nu te mai gândeam la documente, te gândeam să scapi cu viață. La Țibănești s-a distrus tot, absolut tot. Eu nici nu mai vreau să mă duc acolo, e așa un dezastru, e ceva îngrozitor.

Ce ne puteți spune despre copiii bunicului dumneavoastră?

Bunicii au avut o fată și patru băieți. Prima din seria asta de cinci copii era fata, Elisabeta. Apoi au venit băieții. Primul a fost Ion⁴⁸, care era diplomat; al doilea taică-meu, Petre, care a murit pe front la 30 de ani, eu de-abia mă născusem; după aia au apărut Grigore și Nicolae.

Vă mai amintiți ce lume venea la conacul din Țibănești?

⁴⁶ Maria de Saxa-Coburg și Gotha (29 octombrie 1875 - 18 iulie 1938), regina României (1914-1938).

⁴⁷ „Scumpă Doamnă Carp,

Glasul meu îți va răsunca de dincolo de mormânt; totuși, e un glas care trăiește, un glas care, în clipa când o astfel de nenorocire te-a ajuns, nu poate să rămâie mut. Ai avut mai mult decât partea D-tale de durere și, deși ne-a despărțit o crudă deosebire de păreri, niciodată n-am încetat de a mă gândi la D-ta și la durerea D-tale.

În primăvara 1917 m-am dus la Țibănești să văd bolnavii de febră tifoidă și am depus în numele D-tale un mănunchiu de lăcrămioare miroitoare pe mormântul lui Petre al D-tale, gândind că, poate ca și mine, plângi că nu poți vedea un mormânt care ți-este scump.

Știu că cel al cărui doliu îl porți acum ne-a privit cândva ca fiind nenorocirea țării sale. Eram foarte mânăniți că un vechiu prieten de altădată să fi cerut surghiunul nostru, dar am știut întotdeauna că bărbatul D-tale este credincios convingerilor sale. El era un luptător și noi îi stăteam în cale. Avea de ales între țara lui și noi; de aceea, trebuia să fim jertfiți. Cu firea sa, îmi închipui că nu se putea gândi altfel. Dar deseori, când vorbeam împreună, Regele și Eu, ne spuneam: Carp, cel puțin, trăiește după convingerile sale; nu te poți supăra pe el, el crede că suntem nenorocirea țării sale.

Mai târziu, când s-a întors norocul, când visul României a fost realizat, Ne gândeam că poate bărbatul D-tale nu mai e supărat pe Noi, fiindcă tot ceea ce crezuse el se surpase și tot ceea ce crezusem noi se înfăptuise. Dar, firește că n-am știut niciodată ce gândea el despre toate aceste. Eu, care foarte îndeosebi eram combătută de el, am păstrat totuși un colț din inima Mea pentru bătrânul, cinstitul gentleman, care mi-a spus în viață deseori adevăruri.

Acum e în pace. Aibă Domnul sufletul său și să-ți dea D-tale curaj și resemnare pentru a îndura această despărțire, care te va lăsa nemărginit de singură.

Îți trimit toată simpatia Mea, primește-o de la femeie la femeie, căci toți am pățimit și durerea nivelează multe lupte, deschide multe porți.

Să te aibă Domnul în paza lui.

MARIA

25 iunie 1919". (C. Gane, *P.P. Carp și locul lui în viața politică a țării*, vol. II, p. 585-586, cu reproducerea în facsimil a scrisorii redactate în limba engleză).

⁴⁸ Ioan P. Carp (1876-1960, Canada), diplomat, consul, ministru plenipotențiar la Ankara. Căsătorit la Bușteni, în 19 martie 1900, cu Ana Boerescu, cu care a avut doi copii: Petre (1904 - 6 septembrie 1973) și Ioan (1905 - 5 iunie 1919).

Nu prea venea multă lume, pentru că bunicii mei nu erau foarte accesibili, ca să zic așa. Erau, mai cu seamă, cu familia, cu prieteni de-ai lor, străini nu prea invitau la țară. Se făcea, o dată pe an, o mare vânătoare la Țibănești⁴⁹, unde venea și regele Ferdinand⁵⁰, dar unde bunică-mea nu mergea niciodată. Mergea numai Frau Katrin, doamna care se ocupa de gospodăria noastră, ea încălzea casa, se ocupa de mese. Era altă străină care lucra la noi în casă, fiindcă tot personalul era străin. Bunica mea nu mergea niciodată la vânători. Dar erau vânători cunoscute, unde bunicu-meu își aduna prietenii politici, dar unde doamnele nu aveau niciun fel de acces, nu se prea amestecau, băieții erau între ei și doamnele între ele. Masa era foarte simplă, întotdeauna mămăligă, și acum o mai văd pe masă, așa, caldă, când se pune la masă, vin roșu, vin alb, care venea de la vie. Totul se producea la moșie, nu se cumpăra absolut nimic. Se făcea sfeclă și căpătam lăzi întregi bleu, le văd și astăzi, apoi erau rafturi de zahăr, kilograme întregi, alături de mierea de albine produsă de stupii noștri. Nu se cumpăra absolut nimic.

Ce s-a întâmplat cu casa de la Țibănești după război?

Când am plecat, am lăsat-o mobilată complet. Erau două piane mari, un Bechstein superb în salonul mare, 36 sau 38 de covoare, nici nu mai știu câte erau exact. Casa era complet montată, numai argintăria am scos-o și am luat-o cu noi. Restul a rămas pe loc și, după ce ne-am întors, în '44, am mai mers încă trei-patru ani la Țibănești, până în primăvara lui '49, când au fost luate moșiile toate, dar atunci casa era deja aproape goală.

Cine devastase conacul? Rușii?

Nu, nu, nu! Populația.

Localnicii din Țibănești?

Nu se știe. Chiar după '44, o dată m-am plimbat prin sat și biblioteca noastră nu mai exista. Era o bibliotecă foarte mare, cu peste 2.000 de cărți, cu legături foarte frumoase, cu titluri aurite. Am văzut în sat cum țăranii din sat își făcuseră opinci din copertile cărților noastre, fiindcă pielea era foarte bună. Astfel atunci vedeai poeziile lui Goethe sau filozofia lui Klopstock⁵¹ sau a lui Herder⁵² transformată în opinci cu care umblau sătenii. Noi eram totdeauna foarte mirați cum de pielea aia era așa de bună că putea să se transforme în pantofi. Nu numai că volumele se transformaseră în opinci, dar că ele rezistau. Chiar băieții Sturza spuneau: „Uite, dom'le, ce piele extraordinară întrebuințau nemții ca să dea premii, cu care acum putem umbla și pe ploaie!”. Țsta e un episod mai caraghios, dar foarte trist! La Țibănești acum e un dezastru. Nu mai e

⁴⁹ Vezi și Andrei Popescu, *op. cit.*, p. 74-78.

⁵⁰ Ferdinand I de Hohenzollern-Sigmaringen (1864-1927), rege al României (1914-1927).

⁵¹ Friedrich Gottlieb Klopstock (1724-1803), poet german.

⁵² Johann Gottfried von Herder (1744-1803), celebru filosof, teolog și poet german.

nimic din superba gospodărie a bunicilor, făcută cu pasiune și cu dragoste. Acum este o casă mare, fără niciun fel de posibilitate de existență.

De ce?

Pentru că s-a furat absolut tot. Nu mai e nimic, când te uiți la casă nici ferestre, nici uși nu mai sunt. Nici nu mai îmi vine să mă duc, deși acolo sunt mormintele predecesorilor: e maică-mea, e taică-meu, e bunică-mea, pe care am adus-o în 1947, e bunicul meu, e tot neamul meu. În parcul conacului o capelă foarte frumoasă, clădită în 1937 de bunică-mea, cu un arhitect neam⁵³. Are o foarte frumoasă boltă și două sarcofage superbe copiate din Italia, în care sunt înmormântați bunicul meu și taică-meu⁵⁴. La cimitirul Bellu, Zoe Sturdza⁵⁵ a făcut un sarcofag absolut identic lui Mitiță Sturdza.

Înțeleg că dezastrul s-a produs, mai ales, după 1990!

Da. După '90, nu înainte! Eu am fost în '91 și casa era în perfectă stare. Chiar m-am bucurat ca mai erau și ușile, foarte frumoase, comandate la Viena, dar și niște sobe mari, frumoase. M-am bucurat că toate erau încă pe loc. Și acum nu mai e nimic. În 10 ani de zile s-a furat tot, s-a luat tot! Nici nu mai este interesantă, fiindcă n-avem banii suficienți ca să o reparăm, ca să refacem ceva, așa că locul nu mai are niciun fel de viață. Din păcate! Numai dacă o instituție de stat ar prelua casa, dar nici nu poți să o dai, fiindcă nu-i a ta. E o casă care e revendicată, dar nu-i dată înapoi.

A cui este acum?

A statului.

În conac a fost un spital sau o școală?

Nu, nu, ce spital!? E gol! Nu poți să stai deloc, fiindcă nu-i nimic. Sunt doar ziduri rase.

Din parc s-a mai păstrat ceva?

Ah, nu, nu! E un dezastru. Nu mai e absolut nimic, absolut nimic! Imaginați-vă că moșia era în plin centrul satului, care se dezvoltă și devine tot mai mare. Bunicul făcuse și spital, și judecătorie, crease un nucleu de mică intelectualitate acolo⁵⁶. Și acum,

⁵³ Doamna Olga Racoviță infirmă, astfel, legenda potrivit căreia cavoul Carp de la Țibănești ar fi fost construit după planurile arhitectului Gustave Eiffel. Vezi Henri de Grandmaison, *Olga sau întoarcerea la Țibănești*, Ilustrații, plașa I.

⁵⁴ Sarcofagele din cavoul de la Țibănești au fost realizate după modelul celui al lui Scipio Barbatus, din cavoul familiei Scipio de pe Via Appia din Roma, monument funerar aflat acum la Muzeul din Vatican.

⁵⁵ Zoe Cantacuzino (1847 - 6 noiembrie 1920), fiica lui Ioan Cantacuzino și a Mariei Mavros. S-a căsătorit, în 7 ianuarie 1867, cu Dimitrie (Mitiță) A. Sturdza-Miclăușeni (10 martie 1833 - 8 octombrie 1914), om politic, președinte al Partidului Național Liberal, prim-ministru al României (1895-1896, 1897-1899, 1901-1904, 1907-1908), secretar general, președinte și donator al Academiei Române.

⁵⁶ În 1874, Petre P. Carp a preluat administrarea moșiei Țibănești de la tatăl și unchiul său. După două decenii, în 1893, omul politic declara: „Când a murit tatăl meu, am găsit administrația cam după moda veche. Cinci ani de zile n-am făcut decât a cheltui aproape două sferturi din venit, în îmbunătățiri și în datorii care s-au urcat până la 200.000 de franci. Care a fost rezultatul? Astăzi moșia mea, fără a face noi achizițiuni, are un venit

în mijlocul satului e clădirea asta în paragină. Totul e absolut în paragină. Și la Miclăușeni e tot așa, dar acolo casa nu a fost distrusă în halul ăsta. Țibăneștiul trebuie donat, înainte să se dărâme!

După naționalizare, a urmat revenirea la București și începerea unei „noi vieți”.

Eh, în '49 s-a luat tot. Era în martie '44, eu eram la Iași, am plecat atunci cu băiatul, care avea 7 ani, și cu fetița, care avea 2-3 zile. Rușii erau pe Prut, la 16 kilometri de Iași, se bombardase Stâncă lui Rosetti-Roznovanu⁵⁷ și se povestea în Iași că nu mai exista castelul faimos. Atunci m-am îmbarcat cu doi copii, cu două doamne care se ocupau de ei, în fine. Am venit în București, unde avusem grijă să avem deja o locuință.

Casa din Calea Dorobanților nu o mai aveți!

Nu, deoarece a fost vândută în '22 de către moștenitorii bunicului meu. De la ei a cumpărat-o familia Negroponte. Fiindcă taică-meu murise înaintea bunicului meu, eu eram a cincea moștenitoare și am moștenit averea direct de la bunicul meu. Astfel, a cincea parte a casei a fost a mea și Negropontii mi-au dat atunci niște silozuri la Constanța, cu care nu am știut niciodată ce să fac. În '48 sau '49, m-am dus acolo și m-am mirat ce mari erau, dar în loc să fie pe marginea mării și să fie ocupate cu recoltele – că se închiriau ca să depui marfa –, erau foarte retrase și niciodată nu reușeam să închiriez silozurile, fiindcă recoltele nu erau așa de mari ca să ajungă până la mine. Atunci le-am vândut și am trimis banii doamnei Augusta Hall, care mă crescuse. Ea se afla în Germania, era bătrână, nu mai avea bani, pentru că și la ei trecuse războiul, și atunci silozurile mele s-au transformat într-un mic ajutor în Germania. Asta a fost a cincea parte din casa din Dorobanți!

La mijlocul deceniului al IV-lea al veacului trecut, viața vi s-a schimbat, prin căsătoria cu Alexandru Rosetti. Cum l-ați cunoscut?

Într-o vară – asta se petrecea în 1933 – mi-am cunoscut primul soț, Alexandru Rosetti⁵⁸, care era și un fel de văr de-al meu, a cărui mamă era o Moruzi⁵⁹. Ne-am

aproape indoit decât acela pe care îl avea când a murit tatăl meu, și datoriile sunt plătite”. În preajma Primului Război Mondial, moșia Țibănești avea o suprafață de 5.113,03 ha, din care, în 1919, au fost expropriate 1.530 ha și 98 ari. Ulterior, suprafața expropriată a crescut la 1.853,58 ha, familia Carp rămânând cu o proprietate de 3.259,45 ha, din care 2.269,77 ha erau acoperite cu păduri. Cf. Andrei Popescu, *op. cit.*, p. 38-39.

⁵⁷ Castelul de la Stâncă (comuna Victoria, județul Iași) a fost construit în 1630 și refăcut la începutul secolului al XIX-lea de marele vistiernic Iordache Rosetti-Roznovanu (1764-1836). Familia Rosetti-Roznovanu deținea în această reședință prețioase colecții de mobilier și obiecte de artă decorativă, dar și o foarte valoroasă bibliotecă și arhivă documentară. Situat pe linia frontului, castelul Roznovanilor a fost distrus în urma bombardamentelor sovietice din primăvara anului 1944.

⁵⁸ Alexandru-Anton Rosetti (13 iulie 1913 - 30 noiembrie 1960), fiul lui Scarlat Rosetti (15 februarie 1868 - 1 octombrie 1944) și al Aglaei D. Moruzi. A absolvit Școala Militară de Cavalerie din Sibiu (1930-1932), cu gradul de sublocotenent (1 iulie 1932). S-a căsătorit prima dată cu Olga P. Carp (cu care a avut un fiu, Alexandru Scarlat) și, apoi, cu Ana Emanuela (Manella) Lahovary (1921-1994), cu care a avut două fiice: Emanuela Elena (Manola) și Maria-Anca (Marina).

⁵⁹ Aglae D. Moruzi (14 aprilie 1875 - 28 ianuarie 1938, Vârfu Câmpului, Botoșani), fiica generalului Dimitrie Moruzi („Cneazul”; 1847-1916) și a Smarandei Cantacuzino (1848-1925). S-a căsătorit la conacul

cununat, am plecat la Sibiu, unde el făcea Școala de Aplicație a Cavaleriei și unde, în 1937, s-a născut fiul meu, Alexandru Scarlat Rosetti⁶⁰. În timpul statului meu la Sibiu, am avut relații foarte plăcute și agreabile cu familiile săsești de acolo, eu vorbind bine nemțește și ei apreciind acest lucru. Au fost niște ani foarte plăcuți. În '39, când s-a văzut spectrul războiului că se întinde asupra țării, noi am plecat din Sibiu și am venit în București, unde ne-am instalat. Soțul meu era ofițer de stat major și la izbucnirea războiului a plecat, natural, pe front, iar eu m-am retras cu băiatul meu, care atunci avea doi ani, cu bunică-mea, Sevastia Carp, cu doamna Elisabeta Sturdza și cu Constanța Cantacuzino, sora ei, la Țibănești, unde ne simțeam mai la adăpost. După doi sau trei ani de război, am divorțat de soțul meu, de Alexandru Rosetti, și m-am căsătorit cu Nicky Racoviță⁶¹, și el moldovean de la Iași. Cu el am avut o fată, Ruxandra⁶², care a fost o mare balerină și acum e profesoară la Conservatorul din Paris.

Cum erau Iașii tinereții dumneavoastră?

La Iași am stat puțin: numai doi ani, din 1942 până în '44, când rușii au ocupat Moldova. Aici am locuit la socrul meu, Nicolae Racoviță⁶³. El era chimist, își făcuse studiile la Geneva, împreună cu Jean Cantacuzino și cu profesorul Slătineanu⁶⁴, unchi al lui Șerban Sturdza. Vedeti, povestea se leagă iar de familia mea, pentru că toate lucrurile astea se legau pe vremea aceea. Socrul meu își clădise o casă foarte frumoasă pe strada Carol, pe Copou, a început-o în 1915 și a terminat-o în 1922⁶⁵. Noi locuiam în casă și, după ce am părăsit Iașul, am părăsit și casa. Era, iarăși, altă casă complet montată

din Vârful Câmpului (județul Botoșani), în 30 septembrie 1901, cu Scarlat Rosetti, director al Băncii Agricole din Brăila și Giurgiu (1897-1902).

⁶⁰ Alexandru Scarlat Rosetti (16 decembrie 1937 - 3 iunie 2018), fiul lui Alexandru-Anton Rosetti și al Olgăi P. Carp. Inginer chimist, cercetător științific. S-a căsătorit cu Ica Stoenușcu (fără copii) și, apoi, cu Anca Petroniu (n. 24 octombrie 1934), cu care a avut doi copii: Raluca și Alexandru.

⁶¹ Nicolae N. Racoviță (23 februarie 1913 - 7 august 1989), fiul Anei (Netty) L. Negruzzi și al lui Nicolae Racoviță. S-a căsătorit în 1942 cu Olga Carp.

⁶² Ruxandra Racoviță (n. 5 martie 1944, la Iași). Căsătorită cu istoricul Vlad Georgescu și, ulterior, în 27 septembrie 2003, cu Philippe Morel.

⁶³ Nicolae A. Racoviță (1878-1948), medic, om politic, primar al Iașului în anul 1918. S-a căsătorit cu Anna (Nety) L. Negruzzi (fiica lui Leon Negruzzi și a Annei Botezat), cu care a avut doi fii: Nicolae și Ion (Nonel). Proprietar al casei „Micul Trianon” din Iași și al conacului de la Bucium, lângă Iași, în parcul căruia a fost înmormântat.

⁶⁴ Alexandru Slătineanu (5 ianuarie 1873 - 27 noiembrie 1939), medic bacteriolog, profesor la Universitatea din Iași.

⁶⁵ Casa cunoscută sub numele de „Micul Trianon”, situată pe strada Carol nr. 27, a fost reconstruită de Nicolae Racoviță începând cu anul 1915, după proiectul arhitectului I. Tăutu. Terenul a fost cumpărat de la profesorul A. C. Cuza, care îl achiziționase în 1903 de la Profira Gane, proprietara unei case ridicate aici prin anii 1870. După 1945, casa Racoviță a fost confiscată și a devenit Cămin studentesc al Politehnicii, iar din 1957 aici a funcționat Casa de Cultură a studenților, pentru ca apoi să găzduiască Școala Populară de Arte (1980-1991). Din 19 aprilie 1991 aici a funcționat Centrul Cultural Francez, iar în 1999 imobilul a fost restituit familiei Racoviță. Astăzi este proprietatea unei companii private.

și am abandonat tot acolo. După 1990, în momentul când a ieșit legea restituirii caselor, am cerut-o și, spre mirarea mea, am constatat că era ocupată de Ambasada Franței, care o reparase foarte frumos. Acum este Centrul Cultural Francez. Întâi a fost expropriată pentru Universitate, care n-a întrebuițat-o niciodată și a lăsat-o goală. În 1991, când președintele Mitterand⁶⁶ a vizitat România, autoritățile au dat casa Centrului Cultural Francez pe o perioadă de 50 de ani, probabil ca să-i facă o plăcere. Astfel că, atunci când am început eu să revendic casa, m-am pomenit că francezii aveau un contract cu statul pe 50 de ani, care nici până acum nu este bine lămurit, dar e încă valabil. Mie mi s-a spus că e valabil pe încă 5 ani, că așa e legea, dacă ți se dă casa înapoi, 5 ani de zile trebuie să îți păstrezi chiriașul, după aia trebuie să plece. Nu știu cum o să fie, pentru moment sunt tot ei înăuntru. Eu sunt mulțumită deoarece casa e curată, e foarte bine întreținută, în foarte bună stare. E foarte frumoasă și îmi aparține, adică e a mea.

Anii comunismului au fost foarte grei pentru reprezentanții boierimii. Cum vă amintiți acea perioadă din viața dumneavoastră, petrecută în București?

De frica rușilor, în primăvara lui 1944 ne-am refugiat în București. Ne-am luat o casă și, de atunci, adică din 1944, sunt aproape 60 de ani, suntem în Capitală. Veniți în București, soțul meu era inginer chimist, avea o meserie bine definită și a putut intra funcționar la stat, inginer-șef la fabrica de medicamente. Eu, care nu aveam o specializare, știam numai limbi străine, care în momentul ăla nu erau de întrebuițat, fiindcă învățai rusește, ceea ce eu nu știam, iar limbile străine erau strict interzise. Ca să câștig un ban, m-am „inventat” desenator tehnic, ca mulți dintre prietenii și cunoștii mei. Pe vremea aia se cerea lucrul ăsta și așa am devenit desenator tehnic la fabrica de ventilatoare din Drumul Sării. Desenam foarte prost și a fost un chin, timp de 25 de ani, pe planșetă, unde nu am fost niciodată bună de nimic, dar, mă rog, m-au păstrat pentru că aveam un scris frumos, literele erau frumoase, desenele mele erau corecte și n-am făcut prea multe gogomării. Astfel, am rămas acolo vreme de 25 de ani și de aici mi-am luat pensia pe care o am și acum.

Știi că, pentru a vă completa veniturile, ați muncit chiar ca zugrav, în acea epocă.

Eram foarte sănătoasă, voinică, niciodată nu m-am ferit să lucrez, niciodată n-am găsit că să lucrezi este un defect. În timpul în care eram desenator tehnic, cum banii erau puțini și nu prea aveam, m-am inventat... zugrav. Gheorghieș Lecca⁶⁷, mare prieten de al meu, și cu mine, ne-am cumpărat niște instrumente, ne-am dus calfe la un zugrav, am învățat și, după șase luni de zile, ne credeam mari specialiști. Așa am zugrăvit 6-7 ani de zile foarte prost toate casele din București, dar toată lumea ne lua, probabil, fiindcă eram

⁶⁶ François Mitterand (1916-1996), președinte al Franței (1981-1995), a efectuat o vizită oficială în România în zilele de 18 și 19 aprilie 1991, fiind primit la București de președintele Ion Iliescu și premierul Petre Roman.

⁶⁷ Gheorghe (Gheorghieș) Lecca (1923 - ?), descendent al unei familii boierești din Bacău, proprietară a conacului din Radomirești. După plecarea din România, a trăit la Paris. A avut un fiu, Matei Lecca.

simpatici! Și așa am câștigat destul de bine. Dar pentru că banii tot nu ajungeau, după aia am inventat să mergem la talcioc, unde luam haine de la alții, dădeam 10% din vânzări și câștigam destul de bine. Cu toate aceste „meserii”, mi-am crescut, cred, destul de bine copiii. Fiul meu a devenit inginer chimist și lucrează și acum într-un institut de cercetare în București, iar fiica mea a făcut Școala de Coregrafie și, după căsătoria ei cu Vlad Georgescu⁶⁸, fostul director al *Europei Libere*, au plecat în străinătate și au rămas acolo. Pensionându-mă în '70 și vrând să fac ceva, am început să dau lecții de germană și de franceză, lucru pe care îl fac și acum. Chiar acum, la vârsta mea, mă bucur foarte mult de orele pe care le am, meditez la franceză și germană, tineretul vine la mine, învață, vorbesc bine și corect și pentru mine e o foarte mare satisfacție.

Rememorând viața boierimii din România interbelică, ce ne puteți spune despre castelul Sturdza de la Miclăușeni?

Am cunoscut foarte bine castelul de la Miclăușeni, fiindcă Maria Sturdza⁶⁹, proprietara Miclăușenilor, era fata lui Ion Ghica de la Ghergani⁷⁰, căruia i se spunea Prințul de Samos. Mama Mariei Ghica, căsătorita Sturdza, era soră cu bunică-mea Cantacuzino, amândouă fiind fetele generalului Mavros⁷¹ care, de fapt nu era general, ci era comandantul vâmlor românești. Era grec, cu o nevastă Sutz, și nu știu cum ajunsese în această funcție importantă.

El venise în țară odată cu administrația generalului Kiseleff.

Nu știu, se prea poate. Dar, în orice caz, venise cu nevastă-sa Sutzească, cu care avusese trei fete, care erau și frumoase, și drăguțe. El era foarte bogat și le-a dat fiecăreia câte o dotă destul de mare. Deci, una⁷² a devenit nevasta lui Ion Ghica și a fost mama

⁶⁸ Vlad Georgescu (20 octombrie 1937 - 13 noiembrie 1988), istoric, directorul secției române a postului de radio Europa Liberă de la München (1983-1988). Căsătorit în 1964, la București, cu Ruxandra Racoviță, nași de cununie fiind Ioana și Dan Berindei. După divorț, s-a recăsătorit cu arhitecta Mary Schultz von Strassnitzki, cu care a avut un fiu, Tudor.

⁶⁹ Maria (Mița) Ghica (14 ianuarie 1851 - 30 iunie 1937), fiica lui Ion Ghica și a Alexandrinei Mavros. Căsătorită în 27 februarie 1869 cu George (Iorgu) A. Sturdza (1 februarie 1841 - 23 iunie 1909), proprietarul castelului din Miclăușeni. Au avut o fiică, Ecaterina, căsătorită cu Șerban Cantacuzino.

⁷⁰ Ion Ghica (2/ 12 august 1816 - 22 aprilie 1897), om politic, diplomat, bey de Samos (1853-1859), scriitor, prim-ministru al României (8 martie - 27 aprilie 1859, 11 octombrie 1859 - 28 mai 1860, 15 iulie 1866 - 21 februarie 1867, 18 decembrie 1870 - 11 martie 1871). Președinte, în mai multe rânduri, al Academiei Române.

⁷¹ Nicolae Mavros (9 martie 1786 - 23 martie 1868), secretar al domnitorului Alexandru Suțu al Munteniei (1819), a fost numit de generalul Pavel Kiseleff în funcția de inspector general al Carantinelor din Moldova și Muntenia (1829-1851). Colectionar de artă și numismat distins, a donat Muzeului Național o bogată colecție de antichități. A fost înmormântat în parcul conacului său din Călinești (județul Prahova). S-a căsătorit la Odessa, în 1828, cu Sevastia Sutz (1800 - 16 noiembrie 1886), fiica marelui dragoman Alexandru Sutz (1781-1807; fiul lui Mihail I Sutz Vodă) și a Mariei Lapithi.

⁷² Alexandrina Ghica (n. Mavros; 1830 - 2 aprilie 1926), fiica generalului Nicolae Mavros și a Sevastiei C. Sutz.

Mariei Sturdza, alta a devenit nevasta lui Ioan Cantacuzino, care era mama bunicii mele, și a treia s-a căsătorit cu un reprezentant al rușilor în București, care se chema Kotzebue. Alexandrina Kotzebue⁷³ a avut un băiat și o fată, ruși, Maria Cantacuzino a avut opt fete și un băiat, iar la Ghergani⁷⁴ Ghiculeștii erau foarte numeroși, nu mai știu exact câți, mi se pare ca erau și ei vreo opt sau nouă⁷⁵.

Familie mare, cu mulți descendenți.

Deci, familia bunicii mele era o familie mare, și dacă voi ai să te duci să îi vezi pe toți puteai să petreci câțiva ani, pentru că mergeai din moșie în moșie, din mătușă în mătușă, din nepot în nepot, toată lumea era rubedenie și se cunoștea. La Miclăușeni⁷⁶ era o viață mai monahală decât la Țibănești. La moșie la noi era destul de vesel, pentru că erau mulți copii... La Miclăușeni era o singură fată, Catrina⁷⁷, și era o atmosferă mai serioasă, venea preotul în fiecare seară, se făceau rugăciuni, se țeseau covoare. Cum noi nu prea știam sa lucrăm cu acul, găseam că era extraordinar de interesant. Mătușă-mea era foarte drăguță și era foarte legată de verișoara ei primară, de Sevastia Cantacuzino. De aceea, noi am fost foarte des la Miclăușeni, fiindcă erau Sturdzeștii noștri – ai mei, cum zic eu; fiind așa de aproape ca rubedenie, erau la ei acasă și la Miclăușeni, și la Țibănești. Asta pentru familia Sturdza, fiindcă Mitiță Sturdza era frate cu Georges Sturdza de la Miclăușeni și, dacă mergem mai sus în genealogie, era, mi se pare, văr primar cu domnitorul, cu Mihail Sturdza⁷⁸.

⁷³ De fapt, este vorba de Paulina Mavros (1833, Moara Domnească - 10 septembrie 1912, București), fiica lui Nicolae Mavros, care era și proprietarul moșiei din comuna Moara Domnească, județul Ilfov. S-a căsătorit cu diplomatul Ernst von Kotzebue (1838-1914). În 1909 a ctitorit biserica cu hramul „Sfântul Nicolae” din comuna Moara Domnească. Pisania lăcașului de cult precizează: „Am clădit această sfântă biserică, pentru comuna mea Moara Domnească, în amintirea prea iubiților mei, Maria și Sofia Mavros, Maria și Constantin Suțu, Paulina Kotzebue, anul 1909”. În interiorul bisericii sunt înmormântați generalul de divizie Pavel Kotzebue (m. 1947), fiul ctitorei, și soția sa Lidia Suhanova (m. 1944).

⁷⁴ Ghergani, moșia din județul Dâmbovița a lui Ion Ghica, care a construit aici un frumos conac și o capelă (proiectată de arhitectul Dumitru Berindei), în care își doarme somnul de veci. Conacul a fost clădit la finele secolului al XVIII-lea pe moșia cumpărată în 1785 și reconstruit în 1859 de Ion Ghica. La cutremurul din 1940 etajul clădirii s-a prăbușit.

⁷⁵ Ion Ghica și Alexandrina Mavros au avut zece copii, dintre care au trăit opt: Dimitrie (1848-1914), Maria (1849-1849), Maria (Mița; 1851-1937), Eliza (1852-1928), Alexandrina (1854-1858), Scarlat (1856-1948), Nicolae (1857-1857), Ana (1859-1944), Nicolae (1862-1943) și Alexandru (1865-1940).

⁷⁶ Castelul din Miclăușeni a fost construit în anul 1755 de către vornicul Ioan Sturdza (1710-1792), fiind extins în anul 1837 de nepotul său Alecu Sturdza (1803 - 23 iulie 1848). Între anii 1880-1904, George A. Sturdza transformă radical castelul, în stil neogotic, după planurile arhitectului german Julius Reinecke, care a realizat și decorația interioară.

⁷⁷ Ecaterina Sturdza (1873-1952), fiica Mariei Ghica și a lui George A. Sturdza. S-a căsătorit cu Șerban Cantacuzino (1870-1918), fiul „Nababului” George Grigore Cantacuzino. Neavând copii, l-au adoptat pe Matei Ghica-Cantacuzino (1906-1988).

⁷⁸ Mihail Gr. Sturdza (24 aprilie 1794 - 8 mai 1884), fiul lui Grigore Sturdza și al Mariei Callimachi, domnitor al Moldovei (aprilie 1834 - iunie 1848).

Mitiță Sturdza era cumnatul lui Petre P. Carp, bunicul dumneavoastră.

Da, sigur! Era cumnat cu Petre Carp, pentru că ținea pe una dintre cele opt fete Cantacuzino. Apoi au ajuns și cuscri, după căsătoria copiilor lor, Elisabeta Carp și Alexandru Sturdza.

Deși erau rude, Carp și Sturdza făceau politică diferită: Carp – conservator, Sturdza – liberal.

Da. Carp era conservator și Sturdza era liberal.

V-aș întreba care a fost secretul supraviețuirii, după atâtea drame prin care ați trecut? Și întrebarea privește, evident, o întreagă categorie socială, boierimea de altădată.

Boierimea e o clasă socială despre care acum sunt foarte puțini interesați. Cei care au ca specialitate istoria sunt interesați și se preocupă, cum e nepotul meu Mihai Sturdza⁷⁹, care e un mare erudit în privința asta, dar pe ceilalți, care au alte meserii, nu-i mai interesează deloc. Iar tineretul, încă mai puțin. Eu m-am obișnuit acum cu ideea că *tempi passati*. În momentul în care nu mai reprezintă ceva ca valoare reală – vorbesc de avere, cultură, capacitate de a influența istoria, și așa mai departe – devii un cetățean obișnuit și, în comunism, viața noastră a fost un efort foarte mare ca să reușim ca toți copiii noștri să facă studii superioare. Niciunul nu a rămas fără studii și suntem foarte mândri de treaba asta, că au reușit, în timpul comunismului, să facă o carieră.

Dar nu au avut de suferit pentru că purtau nume istorice?

Păi, da! Să vă spun cum era atunci. Noi făceam parte din categoria I, eu eram cea mai persecutată, la toate examenele se adăuga clasa socială și îmi puneau nota 1. Și atunci dacă aveai, de exemplu, două examene luate cu 10, să spunem, mai puneai un 1, făcea 21, împărțea la trei, luai nota 7 și nu mai intrai la Facultate. Și mulți au pățit așa ceva. La fiecare examen cereau situația socială, așa se numea acest criteriu: „Situație socială”.

În ce an se întâmpla?

Sandu⁸⁰ a făcut facultatea din '63 până în '69. Întâi s-a prezentat la Facultatea de Chimie. Pentru că voia să facă chimie și nu reușea, soțul meu, care era inginer-șef la o fabrică de medicamente, l-a luat ca muncitor în curte. A stat un an ca muncitor în curte, a devenit maistru, și – după ce a devenit maistru, fiindcă terminase liceul – a mers și s-a prezentat la seral ca muncitor și a intrat din primul moment. Chiar e o poveste drăguță pe care o povestește, că unul dintre profesori văzând numele pe care îl avea, Alexandru Scarlat Rosetti, zice: „A venit unul Rosetti acum doi ani, era slab, slab. N-a intrat”. La

⁷⁹ Mihai Dim. Sturdza (17 septembrie 1934 - 25 aprilie 2020), fiul lui Dimitrie Sturdza (16 martie 1909 - 2 iunie 1938) și al Ilenei Manu (16/ 28 mai 1915 - 10 septembrie 2006). Filolog, istoric și genealog, coautor și coordonator al unei monumentale *Enciclopedii a familiilor boierești din Moldova și Țara Românească* (din care au apărut, în timpul vieții sale, primele cinci volume).

⁸⁰ Neputându-se înscrie la liceu, Alexandru Scarlat Rosetti a urmat Școala Medie Tehnică de Pielărie și Cauciuc și, la seral, Universitatea Politehnică. A lucrat ca inginer chimist la Institutul de Cercetări Chimice, parcurgând toate gradele științifice, până la cel de cercetător științific gradul I.

care Sandu îi spune: „Dom’ profesor, dar tot eu eram!”. Fiul meu a făcut seralul la București, a făcut Facultatea de Chimie, a ieșit inginer, a intrat în cercetare și acum, la 65 de ani, mai lucrează în cercetare.

Fiica dumneavoastră a întâmpinat piedici în școală?

Fata, nu! Ruxandra a plecat foarte de tânără în străinătate, fiindcă era balerină și în momentul acela baletul era în mare vogă la noi. Așadar, soțul meu lucra, eu lucram, deci, la ea situația socială era mai clementă, ca să zic așa, și a putut face Liceul de Coregrafie. După ce a terminat liceul, am aflat că erau două locuri la Opera din București, unde se putea intra fără concurs, dar depindea de notele pe care le aveai. Ea avea note foarte bune și a intrat la Operă în ’62. După 2-3 ani de Operă, a plecat într-un turneu în străinătate și a rămas acolo. E plecată de foarte multă vreme. Și asta e! Așa s-a petrecut viața mea!

Regreți ceva din viața dumneavoastră?

Nu, deși s-a prăfuit totul. Asta e! Și trecutul nu se va putea reface, fiindcă viața merge înainte, nu rămâne pe loc. Știți, eu nu sunt deloc așa ca tot mereu să mă gândesc la trecut, nu! Mai degrabă, mă interesează viitorul și posibilitățile tineretului nostru sunt mari acum, au informații, au șansa să meargă, să vadă, să cunoască... Sunt băieți deștepți, foarte capabili. Asta-i interesant! Ce a fost, se va scrie în cărțile de istorie. E un strat foarte subțire de oameni care se ocupă de asta și care sunt pasionați și fac bine că sunt pasionați, dar nu acesta este scopul unei generații... O generație trecută, dar care și-a făcut datoria 100%, crescând o altă generație. Scopul comuniștilor era, de fapt, întâi să te faci sărac, și asta a fost foarte ușor, peste noapte ai fost sărac, că nu era mare problemă. După aia, au vrut să te împiedice să mai ai acces la cultură, și asta nu au reușit. Dar după ce ne-am muncit o generație întreagă ca copiii noștri să fie cu diplome, după aia au plecat ei, de bunăvoie, încât oricum comuniștii au scăpat de ei. În ambele cazuri s-a lucrat foarte subtil și rezultatul a fost cel care este, nu? Am trimis în străinătate o generație întreagă, cultivată, deșteaptă, capabilă de muncă, și care s-a dovedit foarte activă și foarte necesară. Dar să încerci să îi faci să revină în țară e imposibil. De aceea, eu admir foarte mult activitatea dumneavoastră și cred că e destul de rar ceea ce faceți. E foarte bine că faceți ce faceți, fiindcă are să rămână după dumneavoastră o activitate, o carte, ceva, dar cred că sunt foarte puțini cei care se apleacă asupra acestui lucru.

Din păcate! Vă mulțumesc în mod deosebit, doamnă Olga Racoviță, pentru această fascinantă incursiune în istoria familiilor boierești de odinioară.

*THE RELENTLESS VICTORY OVER THE PAST.
CONVERSATIONS WITH OLGA RACOVIȚĂ*

(Abstract)

Twenty years ago, Olga Racoviță (1915-2009), descendant of important aristocratic families (Suțu, Cantacuzino, Lahovary) and niece of the great conservative politician Petre P. Carp, former prime minister of Romania, gave an interview about her life story. Sevastia Cantacuzino-Carp, the maternal grand mother whose remembrance shone brightly in Olga's memory, raised the little girl because the father was killed on the battlefield during the Great War (1916) and the mother was involved in a new marriage.

The Carp manor at Țibănești (Iași County), place of a happy childhood, is nostalgically evoked, recalling the special atmosphere of this aristocratic residence in good times and also after the devastations that followed the entrance of the Soviet Army in Romania. Historical places like Miclăușeni castle, ennobled once before by aristocratic characters, became intertwined in Olga Racoviță's memories with dramas that followed the year 1948 when her life turned into an endless fight for survival, her mind being focused only at her descendants and their future. The victory over the past was the result obtained by Olga Racoviță at the sunset of her life.

LIST OF ILLUSTRATIONS:

- Fig. 1. Smaranda Carp, mother of Petre P. Carp. 1870. National Museum of Romanian Literature Iași (hereafter MNLR Iași).
- Fig. 2. Petre Carp, father of Petre P. Carp. 1870. MNLR Iași.
- Fig. 3. Peter P. Carp. Photo by J. Löwy. Vienna. The National Library of Romania.
- Fig. 4. Petre P. Carp and Prince Nicolae of Romania in the courtyard of the Carp house in Bucharest. 1911. MNLR Iași.
- Fig. 5. Peter P. Carp. The National History Museum of Romania.
- Fig. 6. Medal presented by the Conservative Party to Petre P. Carp. Engraver: C. Cristescu. The National History Museum of Romania.
- Fig. 7. Sevastia Carp in the salon of the mansion in Țibănești. Narcis Dorin Ion collection.
- Fig. 8. Sevastia Carp in the salon in Țibănești. Photo with handwritten dedication. MNLR Iași.
- Fig. 9. The mansion from Țibănești before the remodelling from the time of Petre P. Carp. The National Library of Romania.
- Fig. 10. Carp mansion from Țibănești. Winter 1938. Narcis Dorin Ion Collection.
- Fig. 11. The Carp family in the park of the mansion in Țibănești. The Library of the Romanian Academy.

-
- Fig. 12. Ioan (Jean) C. Miclescu hunting in Țibănești. 1909. Collection of the late Radu Alexandru Miclescu.
- Fig. 13. Nicolae P. Carp, son of Petre P. Carp. MNLR Iași.
- Fig. 14. Marie-Jeanne Carp (née Soutzo). Mrs. Olga Racoviță's mother. MNLR Iași.
- Fig. 15. Marie-Jeanne Carp in the mansion in Țibănești. Narcis Dorin Ion collection.
- Fig. 16. Olga Racoviță, born Carp. Photo studio. 1932. MNLR Iași.
- Fig. 17-19. Olga Racoviță in the park of the mansion from Țibănești. Narcis Dorin Ion collection.
- Fig. 20. Marie-Jeanne Carp and grandson Alexandru Scarlat Rosetti at Țibănești. Narcis Dorin Ion collection.
- Fig. 21. Marie-Jeanne Carp and her son-in-law Alexandru-Anton Rosetti at Țibănești. Narcis Dorin Ion collection.
- Fig. 22-23. Olga and Nicolae Racoviță. Ruxandra Racoviță collection.

Fig. 1. Smaranda Carp, mama lui Petre P. Carp. 1870. Muzeul Național al Literaturii Române Iași (în continuare MNLR Iași)

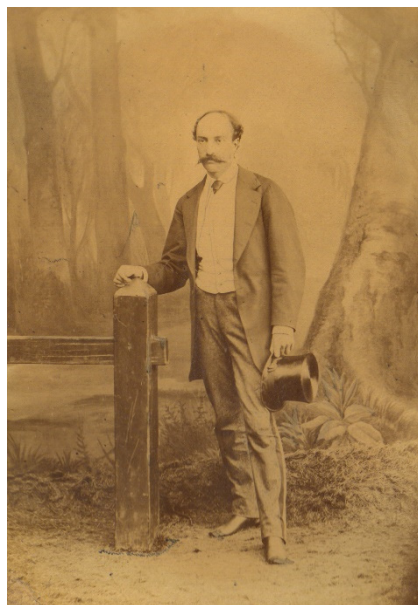

Fig. 2. Petre Carp, tatăl lui Petre P. Carp. 1870. MNLR Iași

Fig. 3. Petre P. Carp. Foto J. Löwy. Viena. Biblioteca Națională a României

Fig. 4. Petre P. Carp și principele Nicolae al României
în curtea casei Carp din București. 1911. MNLR Iași

Fig. 5. Petre P. Carp.
Muzeul Național de Istorie a României

Fig. 6. Medalie închinată de Partidul
Conservator lui Petre P. Carp.
Gravor: C. Cristescu.
Muzeul Național de Istorie a României

Fig. 7. Sevastia Carp în salonul conacului de la Țibănești.

Colecția Narcis Dorin Ion

Fig. 8. Sevastia Carp în salonul de la Țibănești. Fotografie cu dedicație olografă. MNLR Iași

Fig. 9. Conacul de la Țibănești înainte de reamenajarea din vremea lui Petre P. Carp.
Biblioteca Națională a României

Fig. 10. Conacul Carp din Țibănești. Iarna 1938.
Colecția Narcis Dorin Ion

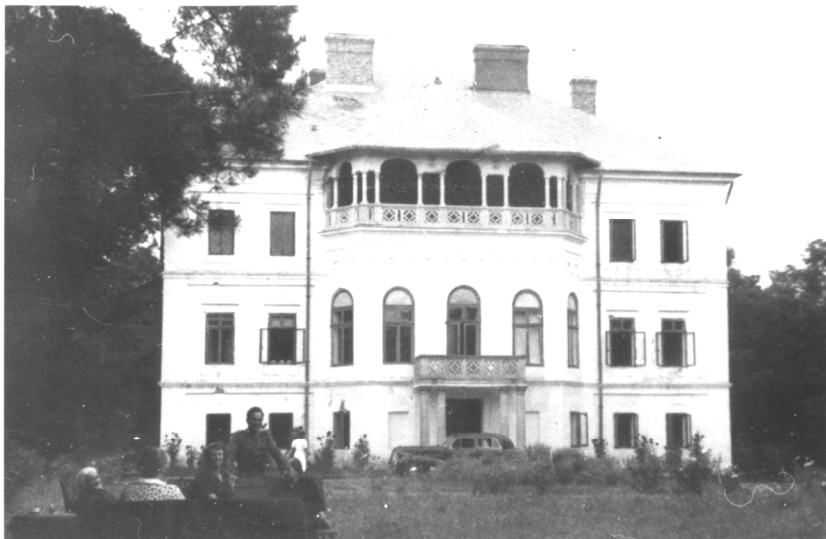

Fig. 11. Familia Carp în parcul conacului din Țibănești. Biblioteca Academiei Române

Fig. 12. Ioan (Jean) C. Miclescu la vânătoare la Țibănești. 1909. Colecția regretatului Radu Alexandru Miclescu

Fig. 13. Nicolae P. Carp, fiul lui Petre P. Carp. MNLR Iași

Fig. 14. Marie-Jeanne Carp (născută Soutzo).
Mama doamnei Olga Racoviță. MNLR Iași

Fig. 15. Marie-Jeanne Carp în conacul de la
Țibănești. Colecția Narcis Dorin Ion

Fig. 16. Olga Racoviță, născută Carp.
Foto studio. 1932. MNLR Iași

Fig. 17. Olga Racoviță
în parcul conacului de la Țibănești.
Colecția Narcis Dorin Ion

Fig. 18. Olga Racoviță
în parcul conacului de la Țibănești.
Colecția Narcis Dorin Ion

Fig. 19. Olga Racoviță
în parcul conacului de la Țibănești.
Colecția Narcis Dorin Ion

Fig. 20. Marie-Jeanne Carp cu nepotul Alexandru Scarlat Rosetti la Țibănești. Colecția Narcis Dorin Ion

Fig. 21. Marie-Jeanne Carp și ginerele Alexandru-Anton Rosetti în parcul de la Țibănești. Colecția Narcis Dorin Ion

Fig. 22. Olga și Nicolae Racoviță.
Colecția Ruxandra Racoviță

Fig. 23. Olga și Nicolae Racoviță.
Colecția Ruxandra Racoviță

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI
MUZEUL DE ISTORIE A MOLDOVEI

CERCETĂRI ISTORICE
(SERIE NOUĂ)

AD MEMORIAM SORIN IFTIMI

XLI
2022

IAȘI
2022

COMITETUL DE REDACȚIE

Senica ȚURCANU (redactor șef)
Costică ASĂVOAIE
Ioan IAȚCU
Tamilia-Elena MARIN
Adriana MIRON (secretar de redacție)
Cosmin NIȚĂ
Loredana SOLCAN

Traduceri revizuite/realizate

Simona POSTOLACHE

Copertă și DTP

Cătălin HRIBAN

Adresa redacției

Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași
Muzeul de Istorie a Moldovei
Piața Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1
Iași, RO-700028
Telefon: 04 0232218383
Fax: 04 0332408166
e-mail: cercetari.istorice@yahoo.com

ISSN 1453-3960

EDITURA PALATUL CULTURII

Iași

SUMAR
SOMMAIRE – CONTENTS – INHALT

ABREVIERI / Abbreviations – Abreviations – Abkürzungen	5
Sorin Iftimi, la un an de la trecerea în veșnicie. Gânduri despre un coleg drag (Ioan IAȚCU)	11
Senica ȚURCANU, New discoveries in old collections: a “Double Janus” anthropomorphic vessel discovered at Trușești / Noi descoperiri în vechi colecții: un vas antropomorf de tip „Dublu Janus” descoperit la Trușești	23
Ting AN, Mădalin-Cornel VĂLEANU, Huan REN, Yan XIANG FU, Luoya ZHU, The Yangshao Culture in China. A short review of over 100 years of archaeological research (I) / Cultura Yangshao din China. Scurt istoric a peste 100 de ani de cercetare arheologică (I)	53
Ioan IAȚCU, Tamilia-Elena MARIN, Descoperiri romane de pe valea Prutului: O reprezentare în bronz a zeiței Venus / Roman discoveries in the Prut Valley: A bronze representation of the goddess Venus	87
Celina GORA, Nicoleta CABA, Filip CIOBĂNAȘU, Valorificare prin cercetare și conservare: Cazul ansamblului de la Hilișeu-Crișan, județul Botoșani / Valorization through research and preservation. The case of the ensemble of Hilișeu- Crișan, Botoșani county	101
Voica-Maria PUȘCAȘU, Comentarii și observații privind rezultatele cercetărilor efectuate de arheologul Vlad Zirra în anul 1963 la mănăstirea Dragomirna / Comments and observations concerning the results of research carried out by archaeologist Vlad Zirra in 1963 at Dragomirna Monastery	113
Eduard RUSU, Muzica și puterea politică – o abordare conceptuală / Music and political power – A conceptual approach	133
Violeta-Anca EPURE, Stat și societate la Dunărea de Jos în percepția consulilor și voiajorilor francezi prepașoptiști. Fragmente de viață politică de la finele veacului al XVIII-lea și până la 1812 (I) / Etat et société au Bas Danube dans la vision des consuls et de voyageurs français avant 1848. Fragments de vie politique de la fin du XVIIIème siècle jusqu’a 1812 (I)	155

Minola IUTIȘ, Răscoala din 1784 condusă de Horea, Cloșca și Crișan reprezentată în pictura românească din Muzeul de Artă din Iași / <i>The 1784 uprising lead by Horea, Cloșca and Crișan represented in the Romanian painting of the Art Museum in Iași</i>	175
Ștefan S. GOROVEI, Artur Gorovei, Neculai Beldiceanu. Artistul și omul. Un manuscris inedit / <i>Arthur Gorovei, Nicolas Beldiceanu. L'artiste et l'homme. Un manuscrit inédit</i>	187
Narcis Dorin ION, Neobosita victorie asupra trecutului. Convorbiri cu Olga Racoviță / <i>The relentless victory over the past. Conversations with Olga Racoviță</i>	225
Corneliu CIUCANU, Considerații privind România și problema Basarabiei în perioada interbelică / <i>Considerations regarding Romania and the issue of Bessarabia during the Interwar period</i>	257
Cristian SANDACHE, Școala românească în timpul guvernării legionare. Ministeriatul lui Traian Brăileanu. Secvențe / <i>The Romanian school during the Legionary governance. Traian Brăileanu's ministry. Sequences</i>	291
Remus TANASĂ, Siruni, fondul de la Arhivele Naționale și Securitatea / <i>Siruni, the National Archives fund and the Securitate</i>	299

Obituaria

ION T. NICULIȚĂ (27. 05. 1939 – 2. 01. 2022) (Alexandru BERZOVAN)	309
---	-----

Recenzii și note de lectură

Nicolae URSULESCU, <i>Civilizația Cucuteni și ariile culturale învecinate. O retrospectivă bibliografică</i> , Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2022, 591 p. și 11 figuri. (Maria-Cristina CIOBANU)	313
Adela KOVÁCS, Alexandru NECHIFOR, Constantin APARASCHIVEI, <i>Frumusețea transpusă în lut. Catalogul statuetelor antropomorfe cucuteniene din Muzeul Județean Botoșani</i> , Editura Mega, Cluj-Napoca, 2021, 380 p. (Senica ȚURCANU).....	317
Mugur ANDRONIC, <i>Fortificațiile Bucovinei de-a lungul timpului</i> , Suceava, 2021, 185 p. + 44 de ilustrații (Costică ASĂVOAIE).....	320
Narcis Dorin ION, <i>Florica. Vatra Brătienilor</i> , Muzeul Național Brătianu, Ștefănești, 2020, 420 p. (Iulian PRUTEANU-ISĂCESCU).....	323

CONSIDERAȚII PRIVIND ROMÂNIA ȘI PROBLEMA BASARABIEI ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

Corneliu CIUCANU¹

Cuvinte cheie: *aliați, inamici, confirmare, conferință, diplomați, bolșevici, comuniști, albgardiști, ostilitate, agresivitate, subversiv, negociere, acord, tratat, expansiune, note ultimative, anexiune, tragedie*

Keywords: *allies, enemies, confirmation, conference, diplomats, Bolsheviks, communists, White Guards, hostility, aggression, subversive, negotiation, agreement, treaty, expansion, ultimate notes, annexation, tragedy*

Prima conflagrație mondială a lăsat în urmă o Europă ruinată pe plan economic și traumatizată psihologic sub efectele dezastruoase ale unui conflict total². Din punct de vedere social și politic, „bătrânul continent” a fost bulversat de revoluție și război civil, iar acțiunile legitime ale popoarelor subjugate, care și-au asumat propriul destin național, au avut drept consecință dezintegrarea mult așteptată a imperiilor multinaționale³. Pentru Marii Aliați învingători în acest război „câștigarea păcii” se anunța o *operațiune* extrem de dificilă, după cum intuia venerabilul Georges Clemenceau, „Tigrul” politicii franceze, amfitrionul și unul dintre organizatorii forumului păcii din capitala Franței⁴.

Conferința de Pace de la Paris (1919-1920) a avut rolul de a stabili și organiza noul raport de forțe și modificările teritoriale consemnate pe harta Europei după sfârșitul Primului Război Mondial dar, mai ales, de a conferi legitimitate noilor entități

¹ Academia Română, Filiala Iași – Centrul de Istorie și Civilizație Europeană, IAȘI.

² Ernst Nolte, *Războiul civil european. 1917-1945*, Editura Corint, București, 2005, p. 48-157; Nicholas Riasanovsky, *O istorie a Rusiei*, Institutul European, Iași, 2001, p. 493-498; Vasile Ciobanu și colaboratori, *Enciclopedia Primului Război Mondial*, Editura Teora, București, 2000, p. 273-275; Mircea N. Popa, *Primul Război Mondial*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 467 și urm.

³ Paul Johnson, *O istorie a lumii moderne, 1920-2000*, Editura Humanitas, București, 2005, p. 27-54.

⁴ Gh. Buzatu, Marusia Cîrstea, *Europa și România Mare între cele două războaie mondiale*, în Gh. Buzatu, Horia Dumitrescu (coord.), *România Mare în ecuația păcii și a războiului (1919-1947)*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2009, p. 17.

statale și realități geopolitice, din punctul de vedere al dreptului internațional⁵. Totodată, artizanii Conferinței Păcii și-au propus promovarea programului de pace al celor 14 puncte, lansat de către președintele american, W. Willson (interzicerea diplomației secrete, eliminarea barierelor economice, crearea Ligii Națiunilor, acordarea celei mai libere șanse de dezvoltare autonomă popoarelor din Austro-Ungaria, evacuarea României, Serbiei și Muntenegrului de către armatele Puterilor Centrale, libertatea mărilor, dezarmarea ș. a.)⁶.

Activitatea politică românească, încă din perioada neutralității, a urmărit consecvent recunoașterea dreptului la unitate națională și statală a României. Intrarea noastră în război, în august 1916, a fost hotărâtă în virtutea încheierii Tratatului cu Antanta (4/ 17 august 1916), prin care aliații promiteau să sprijine dezideratele legitime românești. Prezentă la Conferința Păcii, delegația română – în frunte cu prim-ministrul Ion I. C. Brătianu –, a acționat pentru confirmarea internațională a deciziilor de unire de la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia⁷. Practic, la 1919, România era un stat național unitar de *jure* și de *facto*, deoarece hotărârile plebiscitare menționate mai sus – sancționate prin înalt decret regal și ratificate de Parlament, în spiritul principiului naționalităților și în deplină consonanță cu dreptul la autodeterminare al popoarelor – confereau suficientă legitimitate din punctul de vedere al suveranității statului român asupra provinciilor care s-au unit cu Țara⁸. În viziunea factorilor politici de la București,

⁵ Paul Johnson, *op. cit.*, p. 32 și urm.; Ion Calafeteanu, Gheorghe Sbărnă, *Tratatetele de Pace ale României (1919-1920)*, Editura Muzeului Literaturii Române, București, 2017, p. 22-23; Constantin Botoran, *Tratatetele de Pace din 1919-1920 – Confirmarea juridică internațională a noilor state naționale și independente. Tratatetele de Pace ale României (1919-1920)*, în Gh. Buzatu, Horia Dumitrescu (coord.), *op. cit.*, p. 152-159.

⁶ Ion Stanciu, *Aliații fără alianță. România și SUA (1914-1920)*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2010, p. 144-152.

⁷ Constantin Botoran, Valeriu Florin Dobrinescu, *Confirmarea internațională a actelor de unire din 1918*, în Ioan Scurtu (coord.), *Istoria Românilor*, vol. VIII, *România Întregită*, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 3-30; Gheorghe I. Brătianu, *Aciunea politică și militară a României în 1919, în lumina corespondenței lui Ion I. C. Brătianu*, ediție îngrijită și prefață de Șerban Papacostea, Editura Corint, București, 2001; Constantin Botoran, Ion Calafeteanu, Eliza Campus, Viorica Moisuc, *România și Conferința de Pace de la Paris (1918-1920). Triumful principiului naționalităților*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1983, *passim*; Sherman David Spector, *România și Conferința de Pace de la Paris. Diplomația lui Ion I. C. Brătianu*, Institutul European, Iași, 1995, *passim*; V. Fl. Dobrinescu, *România și sistemul tratatelor de pace (1919-1929)*, Institutul European, Iași, 1993, p. 9 și urm.; Gh. Buzatu, Horia Dumitrescu, V. Fl. Dobrinescu, *România și Conferința de Pace de la Paris (1919-1920)*, Editura Emprom, Focșani, 1999, *passim*; Gh. Buzatu, Horia Dumitrescu, *op. cit.*, p. 13 și urm.; Ion Calafeteanu, Gheorghe Sbărnă, *op. cit.*, p. 5-56; Ioan Ciupercă, *România în fața recunoașterii unității naționale. Repere*, ediția a II-a, Editura Universității „A. I. Cuza”, Iași, 1996, p. 12 și urm.; Emilian Bold, *De la Versailles la Lausanne (1919-1932)*, Editura Junimea, Iași, 1976, p. 5 și urm.; Alexandru Oșca, *România în sistemul relațiilor internaționale, partea I, 1917-19139*, Editura C. T. E. A., București, 2008, p. 32 și urm.

⁸ Ion Calafeteanu, Gheorghe Sbărnă, *op. cit.*, p. 12 și urm.; V. Fl. Dobrinescu, *România și sistemul tratatelor de pace de la Paris...*, p. 46; Idem, *Diplomația României. Titulescu și Marea Britanie*, Editura Moldova, Iași, 1991, p. 5-6.

forumul păcii nu a avut rolul de a „încuviința” întemeierea României Întregite – fapt istoric deja împlinit prin Hotărârile din martie, noiembrie și decembrie 1918 –, ci de a recunoaște și înregistra prin documente de drept internațional public Unirea. Din perspectiva temei noastre, considerăm că problema confirmării internaționale a unirii Basarabiei cu România, trebuie tratată în contextul general al activității politico-diplomatice românești pe frontul păcii de la Paris. Sub acest aspect, menționăm divergențele ivite între Brătianu și foștii aliați în unele probleme precum: campania antibolșevică a armatei române în Ungaria⁹, situația Banatului¹⁰, a minorităților și a tranzitului¹¹, a petrolului românesc¹², deci altele decât cele referitoare strict la Basarabia, care au complicat și amânat discutarea „dosarului”. În acest context, au contat opoziția virulentă a foștilor aliați în problema revendicărilor legitime românești, considerate *exorbitante*¹³ și antipatiile nedisimulate ale lui W. Wilson, D. Loyd George¹⁴ și G. Clemenceau¹⁵ față de Ion I. C. Brătianu. Aceste animozități, ce păreau ireconciliabile

⁹ Vezi Constantin Kirițescu, *Istoria Războiului pentru Întregirea României (1916-1918)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 411-471, 479, 482-489; Gh. I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în 1919...*, p. 87 și urm.; Sherman David Spector, *România și Conferința de Pace de la Paris. Diplomația lui Ion I. C. Brătianu*, traducere de Sorin Părvu, Institutul European, Iași, 1995, p. 139-149, p. 172-176 (în special, subcapitolele *Criza din Ungaria și Politica independentă a lui Brătianu*); C. Botoran, V. Fl. Dobrinescu, *Confirmarea internațională ...*, loc. cit., p. 10-14; V. Fl. Dobrinescu, *România și sistemul tratatelor de pace de la Paris...*, p. 78-80, 82-90; Idem, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia, 1918-1940*, Editura Junimea, Iași, 1991, p. 22; Ion Calafeteanu, Gh. Sbârnă, *op. cit.*, p. 41-46; Dumitru Preda, *Sub semnul Marii Uniri. Campaniile armatei române pentru întregirea țării*, Editura Academiei Române-Editura Militară, București, 2018, p. 257 și urm.

¹⁰ Gh. I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în 1919...*, p. 40, 124-125; C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 479-482 (subcapitolul *Granița de Apus și chestiunea Banatului*); Ion Pătroi, *România și Regatul Sârb-Croato-Sloven la Paris în 1919*, în Gh. Buzatu, V. Fl. Dobrinescu, Horia Dumitrescu (coord.), *op. cit.*, p. 91-99; Ion Giurcă, Dumitru Seserman, *Decizii ale Conferinței de Pace de la Paris în legătură cu situația din Banat în anul 1919*, în *Ibidem*, p. 177-194.

¹¹ C. Botoran, V. Fl. Dobrinescu, *Confirmarea internațională ...*, loc. cit., p. 10-14; C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 482-485 (îndeosebi, subcapitolul *Tratatul cu Austria și chestiunea minorităților*); Ion Calafeteanu, Gh. Sbârnă, *op. cit.*, p. 31 și urm.; Elena Istrățescu, Dumitru Stavarache, *Problema evreilor din România în atenția Conferinței de Pace de la Paris din 1919*, în Gh. Buzatu, V. Fl. Dobrinescu, Horia Dumitrescu (coord.), *op. cit.*, p. 177-194.

¹² Gh. I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în 1919...*, p. 53 și urm. (mai cu seamă, capitolul *Problemele păcii și ale petrolului*); Gh. Buzatu, *România și trusturile petroliere internaționale până la 1929*, Editura Junimea, Iași, 1981, p. 12-16 și urm.; Idem, *O istorie a petrolului românesc*, Editura Enciclopedică, București, 1998, p. 12 și urm.; V. Fl. Dobrinescu, *România și sistemul tratatelor de pace de la Paris...*, p. 102-104.

¹³ S. D. Spector, *op. cit.*, p. 85 și urm.

¹⁴ În contextul polemicii interminabile declanșate de Brătianu, care era ferm convins de dreptatea cauzei românești, premierul britanic ar fi exclamat extenuat: „Ce nebun imposibil!” (*Ibidem*, p.169).

¹⁵ Antipatia lui G. Clemenceau față de Brătianu devenise proverbială din cauza atitudinii premierului român privind locul României la Conferința Păcii și revendicările legitime românești asumate, de altfel, de Aliați prin Tratatul din august 1916. Pentru a surprinde exact raportul dintre cei doi lideri, în cartea sa, istoricul englez S. D. Spector, la capitolului *Revendicările românești*, are ca motto următoare frază: „Domnule Brătianu, vă aflați aici pentru a asculta, nu pentru a comenta” (*Ibidem*, p. 85; Gh. I. Brătianu, *Acțiunea politică politico-militară a*

în *perioada rezistentă*¹⁶, aplanate parțial prin reluarea negocierilor în *perioada conciliantă*¹⁷, întregesc imaginea dificultăților întâmpinate de oamenii politici români pentru recunoașterea internațională a Actului de unire de la 27 martie 1918 și a graniței de răsărit a României Mari, prin semnarea Tratatului de la Paris, la 28 octombrie 1920¹⁸.

*

Delegația română condusă de Ionel Brătianu a fost primită cu evidentă răceală și a trebuit să suporte statutul de reprezentantă a unei „țări cu interese limitate”, clasificare nedreaptă impusă României de foștii aliați. Noua „*incadrare*” atribuită statului român intra în contradicție flagrantă cu prevederile Tratatului și, în special, ale Convenției militare din august 1916, document în care Puterile Antantei recunoșteau egalitatea în drepturi de care se va bucura România la preliminarile și tratativele de pace (art. 6)¹⁹. Prin vocea lui Georges Clemenceau, președintele desemnat al Biroului Păcii²⁰, se reproșă României pacea separată cu Puterile Centrale, care ar fi anulat tratatul semnat de Brătianu cu Antanta²¹. În consecință, delegația română a acționat într-o primă fază pentru anularea acuzației referitoare la semnarea păcii separate, pentru că, în opinia Aliaților, acest „moment” ar impune mai multă „decentă” în formularea revendicărilor teritoriale românești. În replică, la 1 februarie 1919, Ionel Brătianu a lansat memoriul

României..., p. 40).

¹⁶ „Politica de rezistență” se referă la atitudinea intransigentă a primului ministru I. I. C. Brătianu, la Conferința de Pace (Gh. I. Brătianu, *Ațiunea politică și militară a României în 1919...*, p. 136; S. D. Spector, *op. cit.*, p. 169 și urm.).

¹⁷ „Perioada conciliantă” descrie următoarea etapă în care activitatea diplomației românești la Paris a fost coordonată de Al. Vaida Voevod, numit prim ministru din partea Blocului guvernamental (noiembrie 1919-martie 1920) și apoi de Take Ionescu, ministru de Externe în guvernul condus de generalul Alexandru Averescu. Vaida-Voevod a acceptat, cu unele modificări, semnarea Tratatului minorităților sub presiune ultimatumului remis de Consiliul Suprem. (Gh. I. Brătianu, *Ațiunea politică și militară a României în 1919...*, p. 136; S. D. Spector, *op. cit.*, p. 255 și urm. În special subcapitolul *Miniștrii reconciliază*).

¹⁸ Gh. I. Brătianu, *La Bessarabie. Droit nationaux et historique*, București, 1943, p. 142-143; Petre Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru, 1812-1928*, Chișinău, 1992, p. 254-259; *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România, 1917-1918. Documente*, antologie de Ion Calafeteanu și Viorica Pompilia Moisuc, Editura Universitas, Chișinău, 1995, p. 47-48; Ion Agrigoroaiei, *Basarabia în acte diplomatice, 1917-1947*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2018, p. 70-71.

¹⁹ Dumitru Preda, *op. cit.*, p. 24.

²⁰ Gh. Buzatu, Marusia Cîrstea, *Europa și România Mare între cele două războaie mondiale*, loc. cit., p. 19.

²¹ La 27 ianuarie 1919, prin intermediul colonelului Hause, care-l considera pe Brătianu „un politician și un diplomat inteligent”, primul ministru român s-a întâlnit cu Douglas Johnson, expertul american în geografie. Brătianu exprima în cadrul acestei întrevederi dezamăgirea că Franța, de la care se aștepta la un ajutor amical, „pierduse o mare ocazie să devină campioana cauzei națiunilor mici”, iar mai târziu, la prima *audiență* în fața Consiliului Suprem, a prevăzut că acesta va deveni tribunalul care judeca țările mici. Totodată, „rebelul” Brătianu și-a încheiat discursul, „ținut într-o franceză perfectă”, articulând răspicat că *retrogradarea* României în categoria „statelor cu interese limitate”, este o mare deziluzie și „o experiență foarte neplăcută pentru noi faptul că ni se sugerează că prevederile tratatului din 1916 ar fi nule” (*apud* S. D. Spector, *op. cit.*, p. 99-101).

România în fața Conferinței de Pace. Revindicările sale teritoriale, în care a încercat – și a reușit în cea mai mare măsură –, să demonteze capetele de acuzare formulate de către foștii aliați. Prin urmare, considerăm nimerit să decriptăm punctual „atitudinea neamicală” a foștilor aliați, ba chiar să „demascăm” ingratitudea puterilor care și-au pus pecetea pe actul din august 1916, moment când se cerea ultimativ („azi ori niciodată”)²² intervenția armatei române pentru *decongestionarea* Frontului din Apus și a celui galițian²³.

Marile Puteri Aliate și Asociate ignorau faptul că unul din pilonii de bază, fondatori ai Antantei – și anume Rusia, devenită bolșevică –, defectase lamentabil *Înțelegerea* în ansamblu și, în mod special, prevederile articolului 5 din *Convenția militară*²⁴, care stipula că „Părțile se angajau să nu încheie pace parțială (separată, n. n.) cu inamicul”²⁵. Or, după cum bine se știe – și se știa atunci de către foștii noștri aliați –, Consiliul Comisarilor Poporului, factorul de decizie al Rusiei Sovietice, ceruse semnarea armistițiului cu Puterile Centrale prin faimosul *Decret asupra Păcii* (7/ 21 noiembrie 1917), care s-a și încheiat la 20 noiembrie/ 3 decembrie 1917, la Brest-Litovsk, pentru ca la 3 martie 1918, Rusia Sovietică să semneze tratatul de pace cu Germania²⁶. Prin urmare, Lenin își îndeplinise pe deplin misiunea încredințată de serviciul secret german²⁷ și cheltuisese cu *folos* banii primiți de la „bancherul evreo-german Max Warburg”²⁸.

Retragerea Rusiei din război a lăsat România singură în fața agresiunii militare a Puterilor Centrale, care ne-au impus un armistițiu provizoriu (28 noiembrie/ 11 decembrie 1917), iar la 24 aprilie/ 7 mai 1918 – după mai mai multe tergiversări ale guvernului Marghiloman – semnarea păcii împovărătoare de la Buftea/ București.

²² La 1 iulie 1916, generalul Stürmer, primul ministru al Rusiei imperiale, cerea amenințător intrarea în război a României (Ion Rusu Abrudeanu, *Pacostea rusească: note istorice, impresii, documente și scrisori în legătură cu războiul nostru*, Editura Vicovia, Bacău, 2015, p. 106-107; ediția originală, București, 1920).

²³ *Ibidem*, p. 154.

²⁴ Document complementar al *Tratatului politic*, care programa stategic etapele colaborării militare **directe** dintre România și Rusia și **indirecte** cu Aliații occidentali (aprovizionarea cu muniție, armament și alte materiale militare, alimente, medicamente, îmbrăcăminte, evaluată și promisă României la cca. 300 tone/ zi din momentul intrării noastre în război contra Puterilor Centrale). Vezi Ion Rusu Abrudeanu, *op. cit.*, p. 154.

²⁵ Dumitru Preda, *op. cit.*, p. 24.

²⁶ După fuga lui Kerenski, generalul Duhonin, șeful Marelui Stat Major, a preluat comanda supremă a armatei ruse. În numele *Decretului asupra păcii*, V. I. Lenin a cerut lui Duhonin să înceapă imediat tratative de pace cu comandamentul german. Acesta a tergiversat începerea tratatelor și a fost destituit de Consiliul Comisarilor Poporului, iar șef suprem al armatei a fost numit N. V. Krilenko (Petre Constantinescu-Iași și colaboratori, *Marea Revoluție Socialistă din Octombrie. Schiță istorică*, Editura Politică, București, 1967, p. 292). În urma tratatelor cu germanii, la 3 martie 1918, delegația sovietică a semnat tratatul de pace de la Brest-Litovsk (*Ibidem*, p. 316-317).

²⁷ Martin Sixsmith, *Rusia. Un mileniu de istorie*, Editura Humanitas, București, 2011, p. 202-203.

²⁸ Jacques de Launay, *Istoria secretă a Cominternului (1919-1943)*, Editura Venus, București, 1993, p. 11.

Brătianu și oamenii politici din opoziție au condamnat public încheierea păcii, iar regele Ferdinand nu a sancționat-o niciodată. Totodată, reprezentanții francezi, englezi și americani, prezenți la Iași, au trimis rapoarte amănunțite către centrale, semnalând dificultățile României de a mai continua războiul²⁹. În opinia lui I. I. C. Brătianu armistițiul cu Puterile Centrale era o consecință inevitabilă a **defecțiunii rusești**³⁰ și nu a neloialității României față Aliați sau o nerespectare voită a angajamentelor asumate în august 1916. Brătianu a arătat că Pacea de la București a fost impusă prin forța împrejurărilor (după armistițiul de la Brest-Litovsk) în condițiile **dezintegării** forțelor armate aliate ruse, afectate de „cancerul revoluționar bolșevic”. Omul politic român remarca faptul că, la acel moment, încheierea păcii a avut rolul de a salva statul și armata de la încercuire și, chiar desființare. Totodată, a creat premisele refacerii militare, în perspectiva reluării ostilităților. De altfel, încă din decembrie 1917-ianuarie 1918, Ionel Brătianu a prezentat armistițiul ca o stare de așteptare în vederea *revanșei*, iar Aliții, informați prin reprezentanții lor de la Iași, au decis la Conferința Interaliată de la Paris (22-23 decembrie 1917) să-l considere drept o „încetare temporară a focului”³¹.

Memoriul prezentat de Ion I. C. Brătianu cuprindea și un amplu expozeu referitor la teritoriile alipite, menționând caracterul reprezentativ al organismelor care au hotărât unirea acestor provincii cu Vechiul Regat în conformitate cu dreptul de autodeterminare al popoarelor. Totodată, Brătianu a cerut recunoașterea noilor frontiere absolut necesare pentru existența națiunii române și pentru propășirea intereselor poporului român și a conștiinței naționale³². Confirmarea internațională a unirii Basarabiei cu România și recunoașterea graniței de răsărit s-au confruntat, încă de la început, cu numeroase probleme. Caracterul plebiscitar și unanim al Hotărârii Sfatului Țării din 27 martie/ 9 aprilie 1918³³ era contestat atât de cei pe care îi

²⁹ Contele de Saint Aulaire, *Însemnările unui diplomat de altădată*, traducere Ileana Sturdza, Editura Humanitas, București, 2016, p. 208-210 (ediția originală, *Confession d'un vieux diplomate*, Paris, Flammarion, 1953). Deși Clemaceau l-a împuternicit pe contele de Saint Aulaire să condamne armistițiul, acesta a descris judicios situația imposibilă a României, care nu mai putea continua lupta. La inițiativa lui Brătianu, toți reprezentanții Aliților la Iași au semnat o scrisoare (redactată de Saint Aulaire) în care recunoșteau cruda realitate a momentului: „România, după ce luptase eroic până la limita imposibilului, era constrânsă de trădarea rusească să depună provizoriu armele și că, drept urmare, armistițiul nu putea dăuna angajamentelor noastre” (p. 209); S. D. Spector, *op. cit.*, p. 42.

³⁰ Despre dezintegrarea armatei ruse sub influența ideilor revoluționare lansate de Kerenski și mai apoi de către bolșevici, vezi Ion Rusu Abrudeanu, *op. cit.*, p. 153 și urm.; Șerban Liviu Pavelescu (ed.), *Aliatul inamic. Descompunerea armatei ruse și pericolul bolșevizării României – 1917-1918 – în memoriile generalilor Monkevitz și Vinogradski*, Editura Humanitas, București, 2019, p. 44 și urm.

³¹ Contele de Saint Aulaire, *op. cit.*, p. 209-210; S. D. Spector, *op. cit.*, p. 42.

³² AMAER, fond 71, Conferința Păcii, 1919, dosar 222, fila 89.

³³ Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, Editura Humanitas, București, 1991, p. 285-288; Alexandru Boldur, *Istoria Basarabiei*, Editura Victor Frunză, București, 1992, p. 498-507; vezi și Ion Agrigoroaei, *România*

consideram prieteni, cât și de neprieteni, de către cei direct interesați, reprezentanți – mai mult sau mai puțin legitimi – ai Rusiei³⁴.

În februarie-martie 1919, în ansamblul revendicărilor românești, chestiunea recunoașterii unirii Basarabiei cu România a pus factorii politici români în fața unei adevărate dileme. Atentă la evoluțiile social-politice și militare din Rusia zduncinată de război civil, elita politică românească și-a pus întrebarea dacă recunoașterea unirii Basarabiei cu România să se sprijine exclusiv pe **garanția puterilor** occidentale sau trebuia realizată și prin **tratative directe cu rușii „albi” sau cu sovieticii**³⁵. Încă din 13/ 26 ianuarie 1918, când C. Diamandy, ministrul nostru la Petrograd, a fost arestat și depus în fortăreața Petropavlovsk, Consiliului Comisarilor Poporului a rupt unilateral relațiile diplomatice cu România, hotărând ca tezaurul românesc depozitat la Moscova să rămână în custodia sovieticilor³⁶. Reacția sovietică vine în urma intrării trupelor române în Basarabia la insistențele reprezentanților Antantei la Iași (în special, H. M. Berthelot și contele de Saint Aulaire) și ale generalului Șcerbaceev, care se confruntau cu dezertări, revolte și alte acte de anarhie. Intervenția militară românească a avut ca scop salvarea depozitelor de armament, alimente și furaje ale trupelor țariste și ale aliaților occidentali, aflate pe teritoriul basarabean și a fost decisă la invitația expresă a Sfatului Țării în vederea protecției și a instaurării ordinii³⁷.

interbelică, vol. I, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2001, p. 28-29.

³⁴ Gh. I. Brătianu, *La Bessarabie. Droit nationaux et historique...*, p. 142-143; Petre Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru, 1812-1928*, Chișinău, 1992, p. 254-259.

³⁵ *Ibidem*; Peste un an, în februarie 1920, Al. Vaida-Voevod a autorizat pe D. N. Ciotori să contacteze reprezentanții Rusiei Sovietice la Copenhaga (AMAER, fond 71/ 1920-1944, URSS, vol. 134, f. 1; *Ibidem*, Dosare speciale, vol. 42, f. 4. Vezi și Vasile Sturza, *Basarabia și destinul ei secret. Mărturiile și documente istoric*, Editura Litera, București, 2016, p. 99-100).

³⁶ *Hotărârea Consiliului (Sovietului) Comisarilor Poporului al RSFS Ruse privind ruperea relațiilor diplomatice cu România*. Decizia regimului bolșevic începe cu o formulă agresivă, care în sine conține un neadevăr, întrucât RSFS era o entitate inventată ad-hoc de bolșevici, fără nici o recunoaștere sau legitimitate din punctul de vedere al dreptului internațional: „Acoperită de fărădelegi, oligarhia română a deschis operațiile militare împotriva Republicii Ruse” (AMAER, fond 71/ 1920-1944, URSS, vol. 33, f. 71-72; *apud* Vasile Sturza, *op. cit.*, p. 86-87; Ion Agrigoroaei, *Opinie publică și stare de spirit în vremea Războiului de Întregire și a Marii Uniri. Iași, 1916-1918*, Editura Fundației Axis, Iași, 2004, p. 142-143).

³⁷ La 25 ianuarie 1918, dr. C. Angelescu, ministru delegat al României de la Washington înștiințează pe secretarul de stat american despre anarhia bolșevică din Basarabia, relatând cazul sechestrării și jefuirii ofițerilor români din gara Chișinău și alte acte de teroare, jafuri, violență și în special jefuirea depozitelor și a garniturilor de tren cu alimente și materiale necesare armatei. În încheiere, dr. Angelescu informează că: „Pentru a preveni repetarea unor astfel de acte, care sunt susceptibile să lase armata să moară de foame și să se ajungă la dezordine și jafuri, guvernul român, în acord cu Guvernul Republicii Moldova (Basarabiei) și cu generalul Șcerbaceev, și-a pus trupelor la dispoziția aceluia guvern” (*Publicații ale Departamentului de Stat*, Washington, 1930, f. 763.762/8677, *apud* Vasile Sturza, *op. cit.*, p. 91-92). În această problemă, vezi Ion Nistor, *op. cit.*, p. 283-284; Alexandru Boldur, *op. cit.*, p. 504-505; vezi și *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, ediție îngrijită de Ion Negrei și Dinu Poștarencu, Editura Prut Internațional, 2004,

Totodată, după Hotărârea Sfatului Țării din 27 martie 1918, guvernul Rusiei sovietice a trimis guvernului român o notă de protest, în care se afirma că unirea Basarabiei cu România este o „alipire forțată” și că „este lipsită de orice putere de drept internațional”³⁸. Deși liderii regimului sovietic au lansat *Declarația drepturilor popoarelor din Rusia*, recunoscând **dreptul la autodeterminare până la separare** al popoarelor anexate cu forța de țarism, subminau – pe toate căile și prin toate mijloacele –, acțiunea legitimă a popoarelor care își afirmau independența. Această perspectivă a fost urmărită constant – am putea spune programatic –, de guvernul sovietic și în raport cu alte popoare, care au acționat, firesc, în virtutea dreptului de autodeterminare. Dacă Finlanda este prima țară care își proclamă independența (4 noiembrie 1917), Lenin, după ce a recunoscut suveranitatea Finlandei, organizează un puci împotriva guvernului finlandez prin garnizoana rusă din Helsinki și prin comuniștii finlandezi, înfrânt rapid de intervenția energetică a generalului Mannerheim³⁹. Polonia, de asemenea, și-a redobândit independența, la 11 noiembrie 1918, pentru ca apoi să fie atacată de bolșevicii ucraineni și, mai târziu, de armata roșie condusă de Tuhacevski, respinsă de mareșalul Pilsudski de la porțile Varșoviei⁴⁰. Tot așa, în cazul României, bolșevicii au manifestat, încă din primăvara anului 1917, o atitudine deosebit de ostilă în raport cu așezământul constituțional în vigoare, dar și față de aspirațiile legitime românești. Populația Iașilor nu putea uita clipele de groază trăite în aprilie-mai 1917, când în Iași avuseseră loc manifestații și dezordini ale soldaților ruși anarhizați când, eliberat din închisoare, Christian Rakovski amenința cu declanșarea revoluției, cu arestarea regelui, a guvernului și desființarea parlamentului⁴¹. Rapoartele Siguranței Generale indicau strânse contacte între socialiștii de la Iași (Max Wexler, dr. Ghelerter, dr. Rodion-Abraham Steurman, Isidor Florian, Alfred Hefter) și soldații ruși bolșevizați. Conspirația prinde contur după fuga lui Racovski și Mihail Gheorghiu-Bujor la Odessa, „extragere” asigurată cu sprijinul sovietului soldaților ruși de la Socola-Iași. La Odessa, Rakovski a constituit

p. 240-248; Ștefan Ciobanu, *Unirea Basarabiei. Studiu și documente cu privire la Mișcarea națională din Basarabia în anii 1917/ 1918*, Editura Alfa, Iași, f. a., p. 169 și urm.

³⁸ *Apud* Vasile Sturza, *op. cit.*, p. 90.

³⁹ Richard Pipes, *Scurtă istorie a revoluției ruse*, Editura Humanitas, București, 1998, p. 240.

⁴⁰ *Ibidem*; Alexandr Varona, *Albgardiștii în războiul civil din Rusia*, „Europa XXI”, vol. XIII-XIV/ 2004-2005, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2005, p. 91.

⁴¹ Nicolae Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, Editura Universitas, Chișinău, 1991, p. 271-272; I. G. Duca, *Amintiri politice*, Colecția „Memorii și mărturii”, Editura Ion Dumitru, München, 1981, p. 183; Nichifor Crainic, *Zile albe – zile negre. Memorii*, (I), ediție Nedic Lemnar, Casa Editorială „Gândirea”, București, 1991, p. 144-145; Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. 2, Editura Albatros, București, 1993, p. 141-142, 191-192, 201-204; Institutul Național de Studiu al Totalitarismului, *Ideologie și structuri comuniste în România 1917-1918* (Florin Tănăsescu, coord.), vol. I, p. 221-226.

structuri bolșevice ale căror acțiuni se corelau perfect cu demersurile antiromânești ale Moscovei. De pildă, RUMCEROD-ul (Comitetul executiv Central al Sovietelor Frontului Român, Flotei Mării Negre și Districtului Militar Odessa), în ianuarie 1918, confiscase parcul de mașini, avioane, depozite de armament, muniție și alimente și, încă din decembrie 1917, hotărâse să pună stăpânire pe Basarabia, care abia își declarase autonomia (2 decembrie 1917)⁴². Totodată, Rakovski a închis consulatul român de la Odessa, organizând jaful și teroarea împotriva românilor refugiați⁴³. În acel context, autoritățile române au anihilat chiar un complot al bolșevicului Simion Roșal, care intenționa să asasineze familia regală română⁴⁴. La insistențele generalului Șcerbaceev – și el trecut pe lista neagră a „comandoului” condus de Roșal –, și ale generalului Berthelot, după ședința memorabilă a guvernului I. I. C. Brătianu, din noaptea de 8-9/ 21-22 decembrie 1917, armata română a început dezarmarea trupelor rusești, neutralizarea focarelor bolșevice și evacuarea acestora peste Prut⁴⁵. Totodată, *Front otdel*-ului (filiala frontului), organ central al trupelor bolșevizate de pe frontul român, instituit în numele noului regim de la Petrograd, submina activitatea Sfatului Țării, arestând pe deputații basarabeni pro-români⁴⁶. Agresiunea comunismului în România a continuat cu aceeași intensitate și în anul 1919. Moscova și Cominternul au organizat și dezvoltat o mișcare subversivă bolșevică, pregătind temeinic reluarea Basarabiei prin forță (intervenția trupelor bolșevice peste Nistru de la Tighina, din 27-28 mai 1919)⁴⁷. Odată cu instalarea regimului Béla Kun, a existat un plan de joncțiune între armatele ungare bolșevice și Armata Roșie, care contura un proiect militar comun, deosebit de periculos, contra statului român⁴⁸, anulat de armata română prin înfrângerea trupelor ungare și cucerirea Budapestei, la 4 august 1919. Având în vedere acțiunile anticomuniste, întreprinse între anii 1917-1919 de

⁴² La 10/ 23 decembrie 1917, Congresul RUMCEROD a decis reorganizarea trupelor rusești sub comandă bolșevică și controlul asupra Basarabiei (Dumitru Preda, *op. cit.*, p. 153).

⁴³ *Ibidem*; *Ideologie și structuri comuniste în România 1917-1918*, vol. I, p. 91-109, 217-226, 254-259, 293-297, 357-358, 404-497, 428-430, 445; Florin Șandru, *Cominternul și comuniștii români. O sinteză a Prefecturii Poliției Capitalei, 1941*, (partea a III-a), în *Arhivele Totalitarismului*, XIX, 70-71, 12/2011, p. 167-169.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 185; Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. IV, partea a V-a, p. 64. În noiembrie 1917, Lenin a trimis un comando format din 80 de persoane și condus de Simion Grigorievici Roșal (scris și Roschal sau Rochal), fostul comandant al fortăreței Kronstad, cu misiunea de a-l detrona pe regele Ferdinand și a-l asasiina pe generalul Șcerbaceev, comandantul trupelor rusești de pe frontul românesc. Planul bolșevic urmărea instaurarea unei republici sovietice la Iași. Siguranța română a arestat pe complotiști, iar Roșal și alți cinci bolșevici au fost executați.

⁴⁵ I. G. Duca, *op. cit.*, p. 36-43.

⁴⁶ Dumitru Preda, *op. cit.*, p. 152-153.

⁴⁷ Ludmila Rotari, *Mișcarea subversivă din Basarabia în anii 1918-1924*, Editura Enciclopedică, București, 2004, p. 126-130.

⁴⁸ Francisc Conte, *Christian Rakowski (1873-1941)*, vol. I, Paris, 1975, p. 240 și urm.

autoritățile de la Iași și București, putem afirma că România a fost primul stat care s-a **confruntat** și a **înfruntat bolșevismul**.

Un alt aspect ce se impune a fi lămurit este controversatul acord Averescu-Racovski din 22 februarie/ 5 martie 1918. Utilizat mai târziu de sovietici ca instrument de șantaj, aceștia făceau referire la obligația României de a-și retrage trupele din Basarabia. În realitate, generalul Averescu nu a semnat documentul ce conținea expresia „*evacuarea progresivă a Basarabiei*”⁴⁹, ba mai mult, rezoluția sa subliniază poziția clară a premierului român în a considera drept inacceptabilă o declarație formală a guvernului cu privire la retragerea armatei române din Basarabia. În definitiv, o astfel de cerere de retragere a trupelor române nu putea veni decât din partea Sfatului Țării, organism reprezentativ al Republicii Democratice Moldovenești care-și proclamase independența încă de la 24 ianuarie 1918. Pe de altă parte, nici nu se putea risca o declarație de refuz a retragerii trupelor fiindcă am fi rămas descoperiți la o eventuală acuză privind amestecul în treburile altui stat. „Înțelegerea” Averescu-Rakovski, însă, nu pune în discuție retragerea trupelor române, ci doar schimbul de prizonieri și mai cu seamă recuperarea coloniei românești de la Odessa. În fapt, acordul a rămas inoperant deoarece nu a fost ratificat și nici pus în aplicare, în condițiile semnării păcii de la Brest Litovsk, dar mai ales datorită unirii Basarabiei cu România de la 27 martie 1918⁵⁰.

În ianuarie 1918, oamenii de stat români au remarcat că atitudinea sovietică nu era singulară și că reprezentanții contrarevoluției albgardiste se manifestau agresiv în problema basarabeană. Ofițerii armatei țariste de pe frontul românesc protestau vehement împotriva trecerii Prutului de către trupele române și, mai târziu, împotriva unirii Basarabiei cu România. Condamnând trecerea Prutului și unirea Basarabiei, odată înregimentăți în armatele antibolșevice conduse de Vranghel și Denikin, ofițerii și soldații ruși, foști „aliți”, vor arăta aceeași ostilitate față de România. Charles Vopicka, reprezentantul american la Iași, informa Washington-ul că „ofițerii ruși de aici sunt nemulțumiți de *anexarea* Basarabiei de către România”⁵¹. Din nota lui Vopicka, reținem termenul neadecvat de „anexare”, deși în precedentele rapoarte Vopicka și Sharp, ambasadorul american la Paris, informat pe diverse canale despre evenimentele din România, relatau just considerentele care au determinat intrarea armatei române peste Prut, cât și împrejurările în care s-a decretat independența Basarabiei și, mai apoi, unirea cu România⁵². Adversitatea corpului ofițeresc rus de pe frontul românesc față de trecerea armatei române peste Prut și de unirea Basarabiei cu România, a reconfigurat percepția factorilor politico-militari români privind pericolul rusesc manifestat timp de

⁴⁹ Ioan Ciupercă, *op. cit.*, p. 47.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 46-48; Ludmila Rotari, *op. cit.*, p. 52-54.

⁵¹ *Apud* Vasile Sturza, *op. cit.*, p. 96-97.

⁵² *Ibidem*, p. 91-96.

secole în raport cu proiectul național românesc. Deși aliați prin Tratatul din 4 august 1916, pe tot parcursul operațiunilor militare din anii 1916-1917, funcționarea colaborării ruso-române a lăsat de dorit. În perioada neutralității și, mai cu seamă, în 1916, presiunile exercitate asupra lui Brătianu pentru grăbirea intrării României în război erau motivate de „atragerea” unor importante unități germane de pe Frontul de Vest pentru slăbirea operativă a asaltului german asupra aliniamentelor franco-engleze și, deopotrivă, pentru susținerea ofensivei rusești din Galiția. La 1 iulie 1916, generalul Stürmer, prim-ministrul Rusiei imperiale, cerea amenințător și ultimativ intrarea în război a României: „Azi ori niciodată, căci nu trebuie să socotiți că altfel vom permite armatei române de a mai face o plimbare militară și de a năvăli triumfătoare teritoriul Austro-Ungariei”⁵³. În cele din urmă „ofensiva Brusilov” a fost un „fiasco”, iar înaintarea armatei române în Transilvania nu a fost susținută strategic de ofensiva rusească din Galiția. Totodată, dezastrul de la Turtucaia s-a produs prin neimplicarea trupelor rusești, care au ajuns cu o „condamnabilă” întârziere în Dobrogea⁵⁴. Reproșul Cartierului General Român a fost respins prin aserțiuni puerile, generalii ruși „aruncând vina” pe „dezorganizarea” căilor ferate românești⁵⁵. Amintim, deopotrivă, târăgănarea, sabotarea, „vămuirea” aprovizionării cu material de război a României, știut fiind faptul că transporturile de arme, muniție și alimente trimise de aliații vestici treceau prin Rusia: via Vladivostok-Petrograd-Ungheni-Iași sau Arhanghelsk-Vologda-Petrograd-Ungheni-Iași⁵⁶. După Turtucaia, în contextul retragerii trupelor române din Ardeal, a înfrângerilor din Oltenia și Muntenia, dar și în condițiile abandonării capitale și a retragerii în Moldova, opțiunea tactică a ofițerilor de stat major ruși era deja formulată. În frunte cu generalul Șcerbaceev, „recomandau” Cartierului General Român abandonarea liniei fortificate Focșani-Nămoloasa-Galați și retragerea regelui, a armatei și a autorităților în Basarabia” urmărindu-se, deci, **replierea strategică a armatei române peste Prut**⁵⁷. Această viziune operativă susținută, încă de la începutul alianței româno-ruse, de generalii ruși în frunte cu Șcerbaceev, părea un punct de vedere anterior conceput de Cartierul General al armiei rusești de la Moghilev și inoculat ofițerilor de stat major ai armatei țariste, cu scopul de a scădea moralul combativ al

⁵³ Ion Rusu Abrudeanu, *op. cit.*, p. 106-107.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 156-158; Dumitru Preda, *op. cit.*, p. 49-50.

⁵⁵ Nicolae de Monkevitz, *La decomposition de l'armée russe*, Paris, 1919 (*apud* Ion Rusu Abrudeanu, *op. cit.*, p. 156-157).

⁵⁶ *Ibidem*, p. 154-156.

⁵⁷ La o recepție găzduită de Consulatul rus din Galați, Gheorghe Jurgea-Negrilești, nepotul consulului rus, a surprins o conversație avându-l ca protagonist pe generalul Ilarion Arkadevievici Zaiancikovski. Acesta a primit telegrama care anunța catastrofa de la Turtucaia. Generalul rus a prevăzut zile sumbre pentru România, „sugerând” – deja, în septembrie 1916 – *retragerea strategică a armatei române peste Prut* (Gh. Jurgea-Negrilești, *Troica amintirilor. Sub patru regi*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Cartea Românească, București, 2007, p. 176-177); vezi și Ion Rusu Abrudeanu, *op. cit.*, p. 158-159.

armatei române și a destructura orice formulă de rezistență armată românească pe teritoriul național. Credem că ideea retragerii armatei române dincolo de Prut, pe teritoriul Rusiei țariste, pentru ca mai târziu împreună cu armata rusă să forțăm linia Prutului pentru a ne reîntoarce în țară, făcea parte din strategia *eliberatoare* clasică rusească, aplicată consecvent teritoriilor românești încă de la 1711⁵⁸. Prin înțelepciunea regelui Ferdinand, a primului său sfetnic, Ionel Bătianu, a generalilor Prezan, Averescu ș. a., dar și cu sprijinul generalului Henry M. Berthelot, șeful Misiunii Militare Franceze, România a „declinat” astfel de scenarii tactice „otrăvite”, care ar fi însemnat desființarea sa ca stat de sine stătător. Pentru că, odată ce ar fi părăsit Iașii și rezistența în Moldova, factorii de decizie ai statului român ar fi ajuns la dispoziția Petersburgului sau, poate, chiar prizonierii acestuia. În ianuarie 1918, într-adevăr, armata română a trecut Prutul, dar nu în „retragere”, așa cum „sfătuiau” generalii și diplomații ruși la sfârșitul anului 1916, ci ca singura forță militară organizată, capabilă să mențină ordinea și stabilitatea într-un spațiu al abuzului și anarhiei generate atât de bolșevici cât și de militarii ruși în retragere, care urmăreau să se încadreze în armatele „albe” ale lui Vranghel și Denikin⁵⁹.

Menționăm, deopotrivă, că în condițiile revoluției din februarie⁶⁰, după lansarea de către prințul Lvov a *Proclamației privind drepturile soldaților*, prin acțiunea revoluționară a „domnilor Gucicov și Kerenski, ca miniștri de război”⁶¹, armata rusă a fost cuprinsă de indisciplină, transformată, în scurt timp, în debandadă generală⁶². Totodată, ostașii ruși au fost instigați la nesupunere ierarhică de către comisarii ideologici trimiși de Sovietul muncitorilor și soldaților din Petrograd. Aceștia trebuiau să „lămurescă” soldații despre scopurile imperialiste ale războiului, în antiteză cu „binefacerile revoluției comuniste”⁶³. Încă din primăvara anului 1917, România a avut de suferit în urma efectelor grave ale **dezintegrării armatei rusești**, care au transformat alianța militară precară cu Rusia într-o relație operativă imposibilă⁶⁴. Derularea colaborării militare, nu o dată sabotate de ofițerii și soldații ruși, a creat complicații și animozități insurmontabile în cadrul „frăției de arme” ruso-române⁶⁵. În acest context, reținem relatarea generalului rus Nicolae de Mokevitz, cuprinsă în memoriile sale⁶⁶.

⁵⁸ Vezi Nicolae Arnăutu, *12 invazii rusești în România*, Editura Saeculum, București, 1996, ediția originală, *Douze invasions russe en Roumanie*, Edition Cuget Românesc, Buenos Aires, 1956.

⁵⁹ Șerban Liviu Pavelescu, *op. cit.*, p. 93 și urm.

⁶⁰ Dmitri Volkogonov, *Lenin. O nouă biografie*, Editura Orizonturi-Editura Lider, București, 1994, p. 138-140; Nicholas Riasanovsky, *op. cit.*, p. 471 și urm.; Michael Lynch, *Reacțiune și revoluție: Rusia 1881-1924*, Editura All, București, 2000, p. 82-83; Martin Sixsmith, *op. cit.*, p. 194-201.

⁶¹ Șerban Liviu Pavelescu, *op. cit.*, p. 44-46.

⁶² *Ibidem*, p. 44 și urm.; Ion Rusu Abrudeanu, *op. cit.*, p. 169-172.

⁶³ Ion Rusu Abrudeanu, *op. cit.*, p. 169-171.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 153 și urm.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 171-172.

⁶⁶ Aflat pe frontul de la Mărășești, generalul Nicolae de Monkevitz, era șeful de stat major al armatei a

Acesta a consemnat atitudinea lamentabilă, chiar trădarea trupelor rusești, în iulie 1917, când ofensiva armatei a II-a române și a IV-a ruse a fost brusc întreruptă ca urmare a refuzului infanteriei rusești din armata a VI-a de a ataca inamicul⁶⁷. Urmărind aspectele problematice ale colaborării româno-ruse, ajungem lesne la concluzia că prin Convenția militară din 4 august am parafat o **alianță** cu rușii, dar fără ca aceștia să se dovedească, realmente, **aliați**. În decembrie 1917, când s-a decis dezarmarea trupelor rusești și evacuarea lor peste Prut și, mai cu seamă, din ianuarie 1918, odată cu intrarea armatei române în Basarabia, adversitatea corpului ofițeresc rus față de România a crescut alarmant. În contextul înrolării ofițerilor, cadeților și soldaților ruși în armata „albă” condusă de Denikin, aceștia s-au manifestat ostil împotriva Hotărârii de unire de la 27 martie 1918, plănuiind – la fel ca și adversarii lor ideologici, bolșevicii – recuperarea prin forța armelor a Basarabiei (Hotin, 7 ianuarie 1919⁶⁸, pregătirea ofensivei peste Nistru, din octombrie 1920, preconizată de Denikin⁶⁹).

Din cauza acestor puncte nevralgice existente în agenda raporturilor româno-sovietice, dar și în relația dintre România cu albgardiștii, susținători ai amiralului Kolceak⁷⁰ sau ai generalilor Vranghel și Denikin⁷¹, factorii de decizie de la București au înțeles că orice contact sau negociere cu albgardiștii sau cu sovieticii nu pot conduce la nici un rezultat pozitiv. Totodată, au intuit perfect că problema unirii Basarabiei cu România era, în fapt, „nodul gordian” al relațiilor româno-ruse, pe care rușii de toate nuanțele și culorile preconizau să-l „dezlege” cu sabia⁷². În aceste condiții, într-o primă fază a acțiunii diplomatice, oamenii politici români au **mizat** pe sensibilizarea puterilor occidentale pentru a obține recunoașterea internațională a Unirii de la 27 martie 1918

IV-a rusă (*Ibidem*; Șerban Liviu Pavelescu, *op. cit.*, p. 70-72).

⁶⁷ *Ibidem*, p. 70-74; Dumitru Preda, *op. cit.*, p. 104.

⁶⁸ Ludmila Rotari explică „episodul” petrecut în ianuarie 1918. În baza documentelor de arhivă, ea argumentează că incursiunea de la Hotin a fost „o agresiune organizată de adepții rușilor albi” și nu de Directoratul ucrainean sau de bolșevici (*Ibidem*, p. 109).

⁶⁹ *Ibidem*, p. 80-81. Totodată, Denikin sprijinea organizațiile „Comitetul pentru Salvarea Basarabiei”, „Uniunea renașterii Rusiei”, „Unica și nedespărțita Rusie” și „Misiunea militară rusă din România”, care militau față-înfață împotriva „anexiunii” Basarabiei (*Ibidem*, p. 79-84).

⁷⁰ Aleksandr Vasilievici Kolceak (1874-1920) a fost un amiral rus explorator polar și, în timpul războiului civil din Rusia comandant al unei părți a Armatei „albe”, care se lupta cu bolșevicii în nord-estul Rusiei (Șerban Liviu Pavelescu, *op. cit.*, p. 278).

⁷¹ Anton Ivanovici Denikin (1872-1947), general țarist, comandant al Districtului Militar Kiev (1914), a condus Brigada 8 Pușcași (1915) și Corpul 8 Armată (1916) după care a lucrat la Marele Stat Major rus. Arestat în septembrie 1917 alături de generalul L. G. Kornilov, au reușit să evadeze și au organizat armata albgardistă. După asasinarea generalului Kornilov, a preluat comanda armatei în timpul războiului civil din Rusia (1918-1920). Învins la Orel, Denikin s-a retras în Crimeea și a predat comanda generalului Piotr N. Vranghel. Intrat în conflict cu mai mulți lideri ai forțelor anti-bolșevice, Denikin a emigrat în Bulgaria, Franța și apoi în SUA (*Ibidem*, p. 272).

⁷² Ludmila Rotari, *op. cit.*, p. 79-84.

și a graniței de răsărit a României. Cu prilejul celei de a doua „audieri” a premierului român, acesta a cerut imperativ recunoașterea actelor de unire de la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia. Atitudinea lui David Lloyd George de la 1 februarie 1919, care și-a exprimat rezervele asupra caracterului plebiscitar și spontan al adunărilor naționale ce au votat deciziile de unire, dar mai cu seamă, faptul că revendicările legitime formulate de Ionel Brătianu erau considerate „exorbitante”⁷³, au anunțat, practic, dificultățile cu care avea să se confrunte delegația României în acțiunea de recunoaștere internațională a noilor frontiere ale statului național unitar. Pe lângă antipatia mărturisită⁷⁴ față de modul categoric prin care Brătianu reclama respectarea statutului României, în virtutea angajamentelor anterioare luate de aliați, poziția premierului englez ascundea interese ferme politico-economice britanice în România. Încă de la sfârșitul anului 1918, Anglia se arăta interesată de petrolul românesc⁷⁵. Camuflată în spatele unui limbaj dublu, asociat *diplomației de conferință*, aceste interese vizau exploatarea petroliere⁷⁶ și, nu în ultimul rând, despăgubirile pe care particulari și societăți britanice din zona Basarabiei, intrată sub autoritatea României, urmăreau să le primescă de la statul român. În condițiile revoluției bolșevice, Rusia se afla în plin război civil iar noul regim sovietic era considerat ilegal. Prin urmare, nici regimul sovietic și nici diferitele formule politice contrarevoluționare albgardiste nu au fost recunoscute ca reprezentante ale Rusiei și nu au fost invitate să participe la Conferința Păcii de la Paris. În această situație, în tabăra Puterilor Aliate și Asociate s-au înregistrat o serie de reticențe în **a se opera modificări teritoriului statului rus, fost aliat**⁷⁷, cu atât mai mult cu cât acesta nu era reprezentat la forumul păcii. Din această perspectivă, observăm că pe tot parcursul participării delegației americane la Conferința Păcii, Statele Unite au urmărit consecvent acest principiu. Totodată, deși cu mai puțină hotărâre, teza respectivă, a fost adoptată, într-o primă etapă, și de reprezentanții englezi și francezi⁷⁸. Dacă în raport cu Decizia de la 27 martie 1918, poziția comună albgardistă și bolșevică era binecunoscută, iar atitudinea americană a rămas constantă pe toată perioada Conferinței, singura necunoscută a ecuației complicate privind Basarabia a rămas însăși recunoașterea internațională a Unirii. Rezolvarea acestei probleme s-a dovedit extrem de dificilă la nivelul anului 1919, în condițiile în care delegația noastră nu știa clar care dintre foștii aliați vor sprijini cu loialitate apartenența legitimă a Basarabiei la statul român⁷⁹.

⁷³ S. D. Spector, *op. cit.*, p. 90-97, 111-112.

⁷⁴ Vezi nota 13.

⁷⁵ AMAER, fond 71, Conferința Păcii, 1919, dosar 58, f. 13.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 67 (Telegrama nr. 22, decembrie 1918, semnată de George Barclay, însărcinatul cu afaceri de la legatia Angliei).

⁷⁷ S. D. Spector, *op. cit.*, p. 192-193.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ Gh. I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară*, p. 47.

Cu toate divergențele de opinie manifestate în cursul dezbaterilor între Brătianu și Clemenceau, premierul român avea, totuși, încredere în atitudinea binevoitoare a Franței față de revendicările românești. Încă din decembrie 1918, guvernul francez a inițiat un grup de studiu pentru stabilirea viitoarelor frontiere postbelice. Proiectul francez era conceput de André Tardieu și Emmanuel de Martonne, expert în geografia și etnologia sud-estului european. Examinând configurația etnică a Transilvaniei și Crișanei, De Martonne a susținut punctul de vedere românesc, iar în privința Basarabiei, bazându-se pe o majoritate relevantă românească de 72%, savantul francez a atribuit-o României și din considerație pentru efortul și eroismul României din timpul conflagrației mondiale. La 8 februarie 1919, în cadrul lucrărilor Conferinței de pace, s-a dezbătut, pentru prima dată, problema Basarabiei în ședința Comisiei pentru Afacerile Teritoriale ale României și Iugoslaviei, organism compus din experți britanici, americani, francezi și italieni și pus sub autoritatea Comisiei Centrale Teritoriale. Delegatul britanic, Eyre Crowe și cel francez, Jules Laroche, au subliniat argumentele de ordin istoric, etnografic și demografic care acreditau recunoașterea unirii Basarabiei cu România. Expertul american, Clive Day, s-a raliat colegului britanic, sir Eyre Crowe, care a insistat asupra înscrierii în tratatul Basarabiei a principiului etnic și național, excluzând orice altă formulă. Reprezentantul SUA a fost, însă, de părere să includă în tratat clauze privind garantarea drepturilor minorităților ridicând și problema unor eventuale „dificultăți în relația cu Rusia”. Chestiunea minorităților și a reticenței privind modificările teritoriale suportate de o mare putere, fostă aliată, care nu era prezentă la forumul păcii – puncte de vedere asumate integral de administrația Wilson și de delegații americani prezenți la Conferința Păcii –, aveau să complice, după cum se va vedea, recunoașterea unirii Basarabiei. Întâmplător sau nu, intervenția expertului american anunța atitudinea refractară a factorilor de decizie americani în această chestiune. Au urmat încă două ședințe având ca temă de lucru statutul postbelic al teritoriului dintre Prut și Nistru și, în consecință, la 11 martie, Comisia s-a pronunțat unanim în favoarea recunoașterii unirii, adoptând următoarea rezoluție: „Comisia, luând în considerare aspirațiile generale ale poporului Basarabiei, caracterul moldovenesc al acestei regiuni, ca și argumentele de ordin geografic, etnic, economic și istoric, se pronunță pentru unirea Basarabiei cu România”⁸⁰. Membrii Comisiei pentru Afacerile Teritoriale Română și Iugoslavă au decis înaintarea proiectului spre avizare Comisiei Teritoriale Centrale care, aprobând recomandările comisiei de experți, le-a supus spre aprobare Consiliului Miniștrilor de Externe. La 8 mai 1919, proiectul comisiei de experți a fost dezbătut în fața miniștrilor de Externe ai Marilor Puteri Aliate și Asociate. Reacția secretarului de stat Robert Lansing ni se pare definitivă în a contura percepția politică a Washington-ului. Deși experții americani își pusese ră

⁸⁰ C. Botoran, V. Fl. Dobrinescu, *Confirmarea internațională...*, loc. cit., p. 26.

pe documentul susmenționat, secretarul de stat al SUA s-a opus aprobării unanime sub pretextul absenței de la Conferința păcii a unui guvern rus legitim recunoscut de Aliați⁸¹. În ședința din 8 mai 1919, rezervele lui R. Lansing de a nu participa la delimitarea frontierei rusești țineau cont, însă, și de recomandarea președintelui W. Wilson privind posibilitatea recunoașterii regimului alb al amiralului Kolceak, care era dispus, în problema Basarabiei, cel mult la organizarea unui plebiscit⁸². Totodată, trebuie precizat că, înainte de ședința Consiliului Miniștrilor de Externe, Lansing fusese contactat și de Boris Bahmeteev, fost consul rus la Washington, devenit președinte al Comitetului Politic, nucleul conducător al Conferinței Politice Ruse, organizație a emigrației albe, antibolșevice, care susținea pe amiralul Kolceak⁸³. Totodată, Bahmeteev fusese primit în audiență de președintele Wilson prin intermediul unor oameni politici și afaceriști foarte influenți la Casa Albă⁸⁴. Prin urmare, considerăm că grupurile de interese ce gravitau în jurul președintelui american făceau *lobby* în favoarea regimului albgardist, interesate de perspectivele unor posibile concesiuni și a exploatării economice a imensului teritoriu rusc. Tot sub raport economic, menționăm că un rol deosebit de important în viziunea americană asupra revendicărilor românești de la Conferința de Pace l-a avut interesul nedeținut al acestora în problema petrolului românesc. Având în vedere importanța petrolului și produselor derivate, exploatarea resurselor petroliere românești devenise un obiectiv major pentru marii aliați. Dacă reprezentanții lui Kolceak promiteau concernelor americane mari concesiuni în Rusia, Ionel Brătianu, exponentul politicii „prin noi înșine”, urmărea naționalizarea subsolului și a zăcămintelor petrolifere și, în consecință, nu promitea și nu își lua angajamente în dauna interesului național. După o deplasare la Londra, în martie 1919, înțelegând interesul britanic pentru petrolul românesc, I. I. C. Brătianu îi scria lui Mihai Pherekyde că: „petrolul interesează acolo, ca și la Paris”⁸⁵. Tratatul purtat de Brătianu cu reprezentanții englezi și francezi⁸⁶ în chestiunea petrolului au iritat SUA, care s-a simțit exclusă de la masa negocierilor. Președintele Standard Oil, A. C. Badford, a aflat de negocierile anglo-franco-române în chestiunea exploatării câmpurilor petrolifere românești și, având sprijinul guvernului american, a organizat un set de măsuri care să contracareze excluderea companiei sale de către concurența anglo-franceză⁸⁷. Așa se explică intervenția brutală a senatorului Baruch, unul dintre cei mai influenți colaboratori ai președintelui W. Wilson, care i-a declarat lui Ionel Brătianu că Statele

⁸¹ *Ibidem*; S. D. Spector, *op. cit.*, p. 193-195.

⁸² C. Botoran, V. Fl. Dobrinescu, *Confirmarea internațională...*, *loc. cit.*, p. 27.

⁸³ S. D. Spector, *op. cit.*, p. 202 (nota 95).

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ AMAER, fond 71, Conferința Păcii, 1919, dosar 181, f. 123.

⁸⁶ *Ibidem*, f. 169, 175.

⁸⁷ Ion Stanciu, *op. cit.*, p. 233-234.

Unite „nu admit ca, prin înțelegeri ostile intereselor lor, noi să dăm altor state concursul exclusiv al petrolului”⁸⁸. Tot cu intenția de a obține avantaje în industria petrolieră românească, prin memorandumul din 23 aprilie 1919, emis de Herbert Hoover, americanii lansau lui Brătianu un ultimatum în cinci puncte, în care amenințau că aprovizionarea României de către Statele Unite va înceta, dacă nu „satisfacem fără întârziere” condițiile lor⁸⁹. Semnificativ ni se pare faptul că prima cerință a senatorului Hoover era să vindem stocul de petrol disponibil societăților americane, condiție care reiterează, în ansamblu, interesul american pentru petrolul românesc și deslușește, punctual, atitudinea americană și motivul lansării memorandumului ultimativ. Reevaluând presiunile americane în problema petrolului românesc, inițiate pe mai multe planuri, considerăm atitudinea lui Robert Lansing la ședința din 8 mai 1919, când a respins raportul experților privind Basarabia, o componentă a strategiei americane de a genera presiune în chestiunea recunoașterilor teritoriale pentru a determina, din partea noastră, o poziție conciliantă în problema exploatării petrolului românesc. Dacă luăm în considerare influența pe care senatorii Baruch și Badford o exercitau asupra președintelui Wilson, această strategie a fost concepută la cel mai înalt nivel de oamenii politici americani împreună cu trusturile petroliere interesate de resursele românești⁹⁰. Istoricii Gh. Brătianu precizează că greutățile create artificial delegației noastre de la Paris reprezentau, în fapt, „încercarea de a smulge României concesiuni industriale foarte însemnate în folosul unui grup de financiari evrei americani, sub amenințarea de a pierde sprijinul Americii la Conferință”⁹¹.

În această cheie trebuie decriptată tactica lui Ionel Brătianu, care a înțeles interesul anglo-franco-american în exploatarea petrolului românesc. Fidel concepției „prin noi înșine”, Brătianu a „navigat” inteligent între interesele divergente ale Marilor Puteri și a reușit să creeze situații conflictuale între ele⁹². Nu și-a asumat nici un angajament ferm în chestiune petrolului și a parat insidios presiunile sau ofertele tentante din partea **unora**, refuzând cu diplomatie contracte bilaterale care, declara el, ar putea declanșa „iritarea” **celorlalți** și obiecțiile acestora față de recunoașterea revendicărilor legitime românești⁹³. Într-o anumită măsură, diplomația lui Brătianu în

⁸⁸ AMAER, fond 71, Conferința Păcii, 1919, dosar 181, f. 175. Scrisoarea trimisă de Brătianu lui Pherekide, la 23 aprilie 1919, este prezentată și de Gh. I. Brătianu în lucrarea sa (*Acțiunea politică și militară a României în 1919...*, p. 54-55).

⁸⁹ *Ibidem*; Ion Stanciu, *op. cit.*, p. 237-240.

⁹⁰ AMAER, fond 71, Conferința Păcii, 1919, dosar 181, f. 188; Ion Stanciu, *op. cit.*, p. 234-236.

⁹¹ Gh. I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României...*, p. 76.

⁹² Gh. Buzatu, *Problema petrolului românesc la Conferința Păcii de la Paris din anul 1919*, în *AIIX*, VII, 1970, p. 223; Ion Stanciu, *op. cit.*, p. 232-233.

⁹³ *Ibidem*; Gh. I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în 1919*, p. 54-56; S. D. Spector, *op. cit.*, p. 233-234.

problema petrolului a fost *demascată* de britanici. Aflat în vizită la București și în urma unor dese întrevederi atât cu Brătianu, cât și cu oamenii politici din opoziție, A. Leeper a întocmit un raport în care afirma că Brătianu intenționează să „naționalizeze petrolul și alte industrii de bază”, iar pentru a submina tentativele englezilor, americanilor și francezilor interesați în concesiunile petrolifere pentru exploatarea resurselor românești, Brătianu a încurajat disensiunile și competiția dintre Marile Puteri⁹⁴.

Problema Basarabiei a revenit în discuție cu prilejul ședințelor Consiliului Suprem în primele două zile ale lunii iulie 1919. Într-o atmosferă mai mult ostilă decât amicală creată României de marile puteri, în fața delegației române, în frunte cu Brătianu, și a celei britanice, conduse de Lloyd George, A. Tardieu a prezentat raportul Comitetului pentru Probleme Teritoriale. Documentul recunoștea unirea Basarabiei cu România în baza dreptului la autodeterminare, ținându-se seama, totodată, de argumentele și realitățile de ordin istoric, etnic, geografic și economic. Raportul mai conținea, însă, și garantarea drepturilor minorităților de către statul român, fapt care a declanșat reacția lui Brătianu, care a cerut *disjungerea* celor două chestiuni, ce reprezentau două cauze diferite. În acest context, la 2 iulie 1919, Consiliul Suprem a chemat în audiență separată pe primul ministru român și pe Vasili Maklakov⁹⁵, un personaj foarte activ al emigrației ruse din acel timp, care „înregimenta” un grup de miniștri în exil ai guvernului Imperial și al celui Provizoriu⁹⁶. Grație influențelor considerabile pe care le exercita Maklakov la Quai d'Orsay și Sazonov la Londra, lui Maklakov i s-a permis să „pledeze” cauza rusească la Conferința de Pace⁹⁷. Totodată, Pichon și Balfour, reprezentanți ai guvernelor francez și britanic, care sprijineau pe amiralul Kolceak și alte formule contrarevoluționare, voiau să permită participarea „albilor” pentru ca aceștia să expună „punctul de vedere rusesc” în chestiune Basarabiei⁹⁸. Secretarul de stat american, Robert Lansing, se ante-pronunțase, deja, și susținea „imperturbabil plebiscitul în ținutul dintre Prut și Nistru”⁹⁹, iar la 29 septembrie 1919, White, un alt delegat american, devenise fățiș supporterul „tezelor susținute de rușii de toate nuanțele”¹⁰⁰. Prin intermediul lui R. Lansing, dar și cu concursul reprezentanților englezi și francezi, a fost adus un „țăran din Basarabia”, care protesta

⁹⁴ *Ibidem*, p. 233.

⁹⁵ Maklakov era liderul unui grup de aristocrați și foști diplomați ai Rusiei țariste emigrați la Paris. Din acest grup mai făceau parte Sazonov, Lvov, Cealkowski, Schimdt, fostul primar al Chișinăului, Krupenski și Vl. Purișchievici, foști mareașali ai nobilimii din Basarabia țaristă (Hoover Archives, Palo Alto, SUA, Maklakoff V., Papers, Box no. 3; Krupenski A. N., Papers, boxes no. 1-9; V. Fl. Dobrinescu, *România și Conferința de Pace de la Paris din 1919*, loc. cit., p. 88); Ludmila Rotari, *op. cit.*, p. 74-77.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 83-87; S. D. Spector, *op. cit.*, p. 192-193.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 202 (nota 96).

⁹⁸ Gh. I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară...*, p. 132.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 136.

¹⁰⁰ *Ibidem*.

împotriva „oligarhiei românești”¹⁰¹. Sub acest aspect menționăm că Shimidt (fostul primar al Chișinăului) și Krupenski (fost staroste al nobilimii basarabene), intitulându-se „delegați ai Basarabiei”, au avut acces neîngrădit la Secretariatul Conferinței, depunând mai multe proteste și memorii pro-ruse¹⁰². Toate aceste presiuni – și diversiuni –, organizate la începutul lunii iulie de ruși, sub oblăduirea foștilor aliați, au „torpilat” buna desfășurare a discuțiilor privind chestiunea Basarabiei și au încurajat chemarea în „audiență” a lui Vasili Maklakov. În discursul său, Maklakov, reprezentantul amiralului Kolceak, a descris în termeni patetici „agresiunea” armatei române din ianuarie 1918, „răpirea” Basarabiei și a faptului că românii au obligat pe basarabeni să voteze pentru unire, organizând un plebiscit „fraudulos”. Potrivit intervenției lui Maklakov, situația votului pentru unire din Basarabia era comparabilă cu diversiunea Germaniei, care a organizat plebiscitele din Letonia și Lituania, ale căror locuitori votaseră pentru integrarea în Reich-ul german. De asemenea, Maklakov își exprima surprinderea că „membri ai Sovietului din Petersburg, integrați în Sfatul Țării, au votat senin pentru unirea Basarabiei cu Regatul României, jurând credință regelui Ferdinand, după ce tocmai răsturnaseră monarhia rusă a Romanovilor”¹⁰³. În concluzie, intervenția lui Maklakov a combătut autoritatea de a lua decizia a Sfatului Țării și nu a recunoscut unirea Basarabiei cu România.

În replică la discursul lui Maklakov, Brătianu a susținut caracterul plebiscitar al Actului de la 27 martie 1918, dar și al celor, similare, de la Cernăuți și Alba Iulia arătând că într-un mod asemănător s-au exprimat și „consiliile din Polonia, Cehoslovacia și din alte părți”¹⁰⁴. „Audiat” despre legitimitatea și atribuțiile Sfatului Țării de la Chișinău, Brătianu a declarat că, deși era un organism cvasi-revoluționar înființat ca efect al răsturnărilor sociale și ideologice din Rusia anului 1917, acest consiliu s-a constituit în baza dreptului de autodeterminare al popoarelor din componența Imperiului țarist, lansat prin proclamații atât de Kerenski, cât și de Lenin. Că structura Sfatului cuprindea reprezentanți ai tuturor locuitorilor Basarabiei, fără deosebire de naționalitate sau religie. Acest organism, împreună cu generalul Șerbaceev, șeful comandamentului armatei ruse de pe frontul românesc, au cerut imperativ armatei române să restabilească ordinea amenințată de dezertorii din armata rusă și de bolșevici. Totodată, Brătianu a spus că, în deplină libertate, Sfatul Țării a decis unirea Basarabiei cu România și, pentru a răspunde acuzațiilor privind exploatarea țărănimii, lansate de acel „țăran din Basarabia” adus la Paris de gruparea albgardistă Sazonov-Maklakov-Krupenski, primul

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 132.

¹⁰² Ludmila Rotari, *op. cit.*, p. 83-87

¹⁰³ *Ibidem*; Gh. I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară...*, p. 193

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 81; C. Botoran, V. Fl. Dobrinescu, *Confirmarea internațională...*, p. 27; Ludmila Rotari, *op. cit.*, p. 74-76.

ministru român a precizat că tot Sfatul Țării a promulgat reforma agrară, ratificată de Parlamentul României, la 22 decembrie 1918¹⁰⁵.

Expozeul primului ministru român a fost deseori întrerupt prin intervenția agasantă a secretarului de stat american Robert Lansing, care îl chestiona insistent dacă „România este dispusă să accepte un plebiscit în Basarabia?”¹⁰⁶. Prin urmare, asumându-și fără rezerve teza rușilor albi, susținători ai regimului Kolceak, Lansing insista să abandonăm o întreagă documentație întocmită de experții francezi, britanici și, nu în ultimul rând, americani, privind caracterul românesc din punct de vedere istoric, etnografic și economic al provinciei dintre Prut și Nistru. Totodată, dacă acceptam „plebiscitul” am fi anulat, în fapt, însăși Hotărârea de Unire din 27 martie 1918 de la Chișinău și legitimitatea Sfatului Țării¹⁰⁷. Or Brătianu a sesizat lesne această „capcană diplomatică”, respingând „plebiscitul”, care ar fi creat confuzie și, totodată, instabilitate și infiltrații bolșevice în Basarabia. Indignat și decepționat, deopotrivă, Brătianu a părăsit ședința Consiliului Miniștrilor de Externe și, în aceeași zi, Parisul¹⁰⁸.

Ignorarea intereselor românești în problema Basarabiei de către Marile Puteri, coroborată cu aceeași atitudine din partea foștilor aliați în chestiunea minorităților, a liberului tranzit, dar și din cauza șantajului instrumentat în problema petrolului, a determinat retragerea delegației României de la lucrările Conferinței de Pace. În chestiunea minorităților – care devenise *marota* foștilor aliați, folosită ca strategie a amestecului în problemele interne ale tânărului stat național-unitar român –, Ionel Brătianu a înțeles tactica „aliată și asociată” și, apărând suveranitatea națională, a respins categoric semnarea tratatului minorităților. Chiar după ce demisionase din fruntea guvernului (17 septembrie 1919), Brătianu a precizat: „Nu trebuie cineva să-și închipuie, la Paris sau aiurea, că vom semna tratatul minorităților”¹⁰⁹.

În prima jumătate a lunii iulie, a apărut o altă problemă menită să încurce și mai mult dezbaterile onestă a chestiunii Basarabiei. Britanicii și americanii cereau „retrocedarea Cadrilaterului Bulgariei”, idee ce s-a confruntat cu opoziția Franței, care nu admitea nici o cedare de teritoriu aflat sub autoritate românească înainte de război. Analizând atitudinea Franței, la 29 septembrie 1919, același Robert Lansing formula obiecții în fața ambasadorului francez pentru „atitudinile filo-române” ale Quai d'Orsay-ului și ale contelui de Saint Aulaire¹¹⁰. La începutul lunii septembrie 1919, s-a

¹⁰⁵ S. D. Spector, *op. cit.*, p. 193.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 193-194; Gh. I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară...*, p. 81-82.

¹⁰⁷ *Ibidem*; Ion Șișcanu, *Considerații privind legitimitatea Sfatului Țării în cadrul revoluției ruse*, în *Centenar Sfatul Țării*, Chișinău, 2017, p. 473-492; Anatol Petrencu, *Istoriografia contemporană despre legitimitatea Sfatului Țării*, în *Centenar Sfatul Țării*, p. 498-501.

¹⁰⁸ Gh. I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară...*, p. 82.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 135.

¹¹⁰ S. D. Spector, *op. cit.*, p. 225.

revenit la ideea cedării Cadrilaterului Bulgariei – sau măcar a unei o părți – în schimbul recunoașterii suveranității statului român asupra teritoriului dintre Prut și Nistru¹¹¹. La 17 septembrie, aceste noi demersuri au fost demascate ferm de Ionel Brătianu, care le-a caracterizat drept un veritabil „șantaj” la adresa României, reiterând faptul că Basarabia, provincia românească dintre Prut și Nistru, nu poate face obiectul unui troc politic¹¹².

Pe lângă atitudinea foștilor aliați în problema minorităților, plecarea lui Brătianu de la Paris a fost motivată și de inițiativa marilor puteri de a trimite o scrisoare amiralului Kolceak, prin care liderul albgardist era invitat „să hotărască soarta părților românești ale Basarabiei”¹¹³, procedură apreciată de Brătianu ca inadmisibilă. De altfel, scrisoarea către Kolceak făcea parte dintr-o serie de inițiative mult mai complexe. Respingând recunoașterea legitimității regimului bolșevic, foștii noștri aliați mizau, însă, pe conducătorii contrarevoluției din Rusia. Dacă Wasinghton-ul alesese susținerea lui Kolceak, de la Londra ni se sugera, ca în chestiunea Basarabiei, să ne înțelegem cu Denikin, comandantul forțelor albgardiste care operau în sudul Ucrainei. Britanicii îl susțineau pe generalul Denikin, reprezentat la București de Poklevski-Koziel, fostul ministru plenipotențiar al Rusiei țariste în România, care încerca prin Rattigan, însărcinatul cu afaceri britanic, să redobândească materialele de război abandonate de Șcerbaceev. De la București, Rattigan telegrafia lui Balfour să intervină la Brătianu pentru a preda aceste efecte militare, necesare înarmării trupelor lui Denikin¹¹⁴. În septembrie 1919, colonelul Radu R. Rosetti, atașatul nostru militar la Londra, a fost primit în audiență de W. Churchill, titularul Ministerului de Război al Marii Britanii, care l-a felicitat pentru ocuparea Budapestei și lichidarea focarului bolșevic, iar în chestiunile ce țineau de problematica frontierelor răsăritene ale României a recomandat guvernului român o înțelegere cu Denikin¹¹⁵. Răspunzând lui Churchill, colonelul Rosetti a confirmat că starea de spirit din România este hotărât anticomunistă și că armata română ar lupta contra bolșevicilor, dar o înțelegere cu Denikin este imposibilă din moment ce acesta revendica teritoriile românești¹¹⁶. La 10 noiembrie, Radu Rosetti, împreună cu basarabenii Ion Pelivan și Daniel Ciugureanu, delegați ai guvernului român, au participat la o altă întâlnire cu W. Churchill. După felicitările protocolare, care în esență subliniau efortul militar și bravura trupelor române în timpul războiului, mai

¹¹¹ *Ibidem*.

¹¹² Gh. I. Brătianu, *Ațiunea politică și militară...*, p. 134-135.

¹¹³ ***, 1918 la români. *Documentele unirii*, vol. V, Editura Științifică și Enciclopedică, București, doc. nr. 652, p. 24.

¹¹⁴ S. D. Spector, *op. cit.*, p. 202 (nota 94).

¹¹⁵ AMAER, fond Londra, dosar 248, f. 31.

¹¹⁶ *Ibidem*; Constanțiu Dinulescu, *Generalul Radu R. Rosetti. Omul și opera*, Editura Universitaria, Craiova, 2004, p. 90. În problema Basarabiei, Denikin se manifestase ostil încă din ianuarie 1919, susținând o serie de organizații antiromânești precum: „Comitetul pentru Salvarea Basarabiei”, „Uniunea renașterii Rusiei” (Ludmila Rotari, *op. cit.*, p. 79-84).

ales în condițiile anarhiei bolșevice ce domnea în rândurile trupelor rusești, ministrul englez lansează o altă sugestie, mult mai clară, referitoare la oportunitatea unei înțelegeri cu Denikin în care „și-a pus toată încrederea și că cine îl va ajuta îi va fi prieten”. Tot Churchill anunța decizia Angliei de a ajuta la restabilizarea Rusiei și că acum este momentul „a ne înțelege cu Denikin când este la strâmtoare, căci mai târziu când va fi o Rusie mare, fie țaristă, fie bolșevică aceasta nu va mai fi posibilă”¹¹⁷. D. Ciugureanu a confirmat necesitatea anihilării bolșevismului, fapt care l-a determinat pe ministrul englez să afirme că Anglia susține refacerea „Marii Rusii” cu „oameni și muniții” în așa fel încât, în primăvara anului 1929, armata lui Denikin să ajungă la un efectiv de 750 000 de soldați”. Încercând să sondeze disponibilitatea Marii Britanii de a superviza o eventuală apropiere de Denikin a autorităților de la București, Ciugureanu a pus problema garanțiilor engleze în conjunctura unei viitoare înțelegeri a României cu Denikin. Ministrul britanic nu a răspuns acestei obiecții, declinand tacit orice competență. Colonelul Rosetti a transmis Marelui Cartier General un raport confidențial privind întâlnirea delegației basarabene cu W. Churchill, în care menționa intenția lui D. Ciugureanu de a relata convorbirea de la Londra Consiliului de Miniștri de la București¹¹⁸.

În contextul în care Denikin predă comanda trupelor albgardiste generalului Vranghel, aranjamentul potențial cu Denikin nu a mai fost de actualitate. Din perspectiva interesului național al României, tradus explicit, în obținerea legitimă a recunoașterii internaționale a Actului de unire de la 27 martie 1918 și a graniței răsăritene pe Nistru, manevrele interesate anglo-franco-americane de a susține diverse formule politice contrarevoluționare (Kolceak sau Denikin) au complicat și amânat cu încă un an dezbateră judicioasă a „dosarului Basarabiei”.

Retragerea lui Brătianu de la lucrările Conferinței de Pace de la Paris¹¹⁹ a fost considerată drept un act de *indisciplină* și, chiar, *rebeliune* de către Marile Puteri Aliate și Asociate. După o activitate hotărâtă sub raportul reconfirmării statutului și rolului României la Conferința Păcii de la Paris, în virtutea Tratatului din 4/ 17 august 1916, semnat de România cu Antanta și ignorat de foștii aliați, după un „război total” declarat tuturor celor care se opuneau revendicărilor teritoriale românești, în deplină înțelegere cu regele Ferdinand, I. I. C. Brătianu și-a depus demisia. Așa se încheie o primă fază, cea *rezistentă* în raport cu artizanii păcii de la Paris, urmând a doua etapă, *conciliantă*, marcată de preluarea guvernului de către omul politic ardelean Al. Vaida Voevod, din partea Blocului parlamentar, coaliție politică ce reunea mai multe grupări¹²⁰.

¹¹⁷ AMAER, fond Londra, dosar 248, f. 106-107.

¹¹⁸ *Ibidem*; Constanțiu Dinulescu, *op. cit.*, p. 95.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 135; S. D. Spector, *op. cit.*, p. 192-195.

¹²⁰ Ioan Scurtu, Gh. Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, Editura Tipo Moldova, Iași, 2010, p. 122-125 (prima ediție, Editura Paideia, București, 1999).

Activitatea diplomației românești pentru confirmarea internațională a unirii Basarabiei cu România a continuat prin demersurile noului guvern al Blocului parlamentar, condus de Al. Vaida Voevod, care trebuia să *destindă* atmosfera creată României prin „*atitudinea*” refractară și cererile „*exorbitante*” ale „*rebelului*” Brătianu. Nu avem date concludente, iar documentele nu consemnează vreo înțelegere secretă între primul ministru demisionar și noul prim ministru al Blocului parlamentar, însă evoluțiile pe plan intern¹²¹ și extern¹²² par să confirme existența unei strategii asumate de cei doi oameni politici, în vederea obținerii confirmării internaționale a actelor de unire la Conferința Păcii de la Paris. Dacă într-adevăr a existat o astfel de strategie, aceasta a fost concepută la cel mai înalt nivel, sub autoritatea regelui Ferdinand¹²³, și a rămas secretă pentru a *surprinde* factorii de decizie de la forumul păcii de la Paris. Stratagema configura, practic, următorul scenariu: în prima fază, cea *rezistentă*, Ionel Brătianu a „jucat dur” cu Marile Puteri, urmărind cu îndârjire să impună revendicările noastre teritoriale, chiar cu riscul de a irita și exaspera pe foștii aliați, lucru care s-a și întâmplat. Într-o a doua etapă, cea *conciliantă*, Vaida-Voevod și Take Ionescu au devenit „culanți”, au adoptat un ton politic, adecvat negocierilor, cedând unor presiuni prin acordare de mici concesii, care nu „impiețau”, însă, asupra suveranității statului român și nici asupra proiectului general al recunoașterilor internaționale, absolut necesare ca instrumente juridice de drept internațional și utilitate publică. Semnalele pozitive transmise de foștii aliați, artizani ai Conferinței pariziene, odată cu îndepărtarea lui Brătianu din fruntea guvernului și preluarea acestuia de către Al. Vaida Voevod, demonstrează, indubitabil, satisfacția și „ușurarea” că au scăpat de „nebulă” de Brătianu¹²⁴, Clemenceau susținând că impasul în care a intrat Conferința de la Paris s-ar datora exclusiv „perfidiei lui Brătianu și a intrigilor”¹²⁵. După semnarea păcii cu Austria și a tratatului minorităților¹²⁶, în luna ianuarie 1920, Al. Vaida-Voevod a avut o serie de întrevederi cu Clemenceau, Lloyd George, Nitti și Wallace, iar la 20 ianuarie într-o ședință a Consiliului Suprem, Lloyd George a ridicat problema frontierei de est a statului român. Clemenceau și premierul britanic au condiționat satisfacerea cererii guvernului român de retragerea trupelor noastre din Ungaria, dar s-a emis clar semnalul că marile puteri au luat act de recomandarea Comisiei pentru Afacerile Române care

¹²¹ Ne referim, în special, la legile pentru ratificarea unirii Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei cu România, votate de Parlament, la 29 decembrie 1919 (*Ibidem*, p. 123).

¹²² Semnarea tratatelor de pace cu Austria și Bulgaria (*Ibidem*, p. 122).

¹²³ S. D. Spector, *op. cit.*, p. 272.

¹²⁴ Expresia aparține premierului britanic David Lloyd George (*Ibidem*, p. 169).

¹²⁵ *Ibidem*, p. 270.

¹²⁶ Ioan Scurtu, Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 122. În urma schimbării de guvern, Constantin Coandă a semnat Tratatul cu Austria și Tratatul minorităților la 10 decembrie 1919, pe document fiind trecută data de 9 decembrie (Constantin Botoran, V. Fl. Dobrinescu, *Confirmarea internațională ...*, *loc cit.*, p. 12-14).

susținea apartenența Basarabiei la România. Tot în această perioadă, mai ales Franța insista pentru evacuarea trupelor lui Denikin prin România, iar Al. Millerand remite o telegramă către principalele ambasade în care se notifică faptul că și Clemenceau este gata să recunoască drepturile noastre asupra Basarabiei după exemplul premierului englez. La 3 martie Consiliul Suprem precizează și mai clar condiționarea recunoașterii unirii Basarabiei de retragerea noastră din Ungaria, conform angajamentului formulat de Al Vaida-Voevod în 26 februarie 1920, evacuare ce avea să înceapă în curând.¹²⁷ Totodată, la 4 mai 1920, Secretariatului General al Conferinței de Pace remite ambasadorului american de la Paris, Hugh C. Wallace o adresă prin care informează că la 3 martie 1920, guvernul român și-a asumat rezolvarea „problemelor restante în litigiu” și a luat act de hotărârea Consiliului Suprem de a proceda la retragerea trupelor române din Ungaria, iar „după luarea în considerație a aspirațiilor generale ale populației din Basarabia și a caracterului moldovenesc al acestei regiuni, din punct de vedere geografic și etnografic, precum și a argumentelor istorice și economice, principalele Puteri Aliate se pronunță ele însele, prin urmare, în favoarea unirii Basarabiei cu România”¹²⁸. Răspunsul secretarului de stat, E. Bainbridge Colby, către ambasadorul SUA la Paris nu a întârziat. Instrucțiunile de la Washington reiterau viziunea adoptată cu un an în urmă de R. Lansing și se cerea lui Wallace să declare Puterilor Aliate și Asociate, dar și României, că: „Statele Unite trebuie să decline din nou oferta de a deveni parte la orice tratat care tinde să dezmembreze Rusia”¹²⁹.

Confirmarea internațională a unirii Basarabiei cu România s-a hotărât la 28 octombrie 1920 în condițiile semnării fără rezerve din partea lui Take Ionescu a tratatului colectiv asupra frontierelor comune dintre statele succesoare ale fostei Monarhii austro-ungare. Consiliul Ambasadorilor i-a prezentat primului-ministrului protocolul care consemna recunoașterea *de jure* a unirii Basarabiei cu România. Conceput în spiritul Societății Națiunilor, tratatul sublinia la articolul 1: „**Înaltele Părți contractante recunosc suveranitatea României asupra teritoriului Basarabiei, cuprins între actuala frontieră a României, Marea Neagră, cursul Nistrului de la gura de vărsare până la punctual unde este tăiat de vechiul hotar dintre Bucovina și Basarabia și acest vechi hotar**”. În articolul 9 se preciza că Rusia este invitată să adere la acest tratat „îndată ce va exista un guvern rus recunoscut de Puterile contractante”¹³⁰. Tratatul era semnat de Marea Britanie, Franța, Italia, și, bineînțeles, România. Japonia

¹²⁷ Ioan Ciupercă, *op. cit.*, p. 38; Vasile Sturza, *op. cit.*, p. 102-103 (*Președintele Conferinței de la Londra, D. Loyd George, către primul-ministru român, Vaida-Voevod-Londra 3 martie 1920, în Publicații ale Departamentului de Stat, 1920, vol. III, Washington, 1936, p. 431*).

¹²⁸ *Ibidem*.

¹²⁹ *Ibidem*.

¹³⁰ Textul integral al *Tratatului între Imperiul britanic, Franța, Italia, Japonia, Principalele Puteri Aliate și România*, în *Monitorul Oficial*, nr. 100 din 8 aprilie 1922; Ion Calafeteanu, Gheorghe Sbârnă, *op. cit.*, p. 597-601.

și-a pus semnătura pe acest document cu două zile întârziere, deoarece reprezentantul nipon era la Bruxelles. Tratatul a fost ratificat mai târziu, la 19 mai 1922, de către Anglia, la 11 mai 1924 de Franța și la 7 martie 1927 de Italia. Japonia nu a mai ratificat acest tratat pe fondul înțelegerii sovieto-nipone din 1925 cu privire la insula Sahalin, când japonezii și-au luat angajamentul, printr-un acord secret, să nu ratifice tratatul referitor la Basarabia¹³¹. În 1938, Al. Cretzianu a formulat un raport prin care s-a argumentat posibilitatea ratificării din partea Japoniei. De asemenea ambasadorul nipon de la Moscova a declarat unor diplomați români (Ciuntu și Dianu) că Japonia era dispusă să ratifice tratatul de la Paris¹³².

*

Tratatul de la Paris nu a fost recunoscut de Statele Unite, iar Rusia sovietică l-a denunțat vehement, după câteva zile de la semnare. Luând în considerare reacțiile de la Washington și Moscova, factorii de decizie ai politicii externe românești au înțeles că atitudinile americană și sovietică ar putea declanșa dificultăți din perspectivă internațională asupra apartenenței Basarabia la statul român. Prin urmare, Bucureștiiul si-a propus să acționeze hotărât pe scena internațională și pe plan bilateral, atât în Vest, cât și în Est.

Cu ocazia semnării Pactului Briand-Kellogg, chiar la 27 august 1928, legația Statelor Unite de la București a trimis textul *Tratatului de renunțare la război în diferendurile dintre state* către Președinția Consiliului de Miniștri de la București, cu invitația adresată guvernului român de a adera la acest document. În aceeași zi, Ministerul Afacerilor Străine a remis legației americane o notă diplomatică ce afirma disponibilitatea României în a denunța războiul și, evident, decizia de a semna Tratatul de la Paris, după cum mai era denumit Pactul Briand-Kellogg, cu menționarea expresă a motivelor care conduceau România spre atare decizie. Totodată, Ministerul român a trimis această notă legației americane cu rugămintea explicită de a fi înmănată lui F. B. Kellogg, considerat principalul artizan al Pactului, iar la 4 septembrie M. Sturdza¹³³, însărcinatul cu afaceri a României la Washington a depus documentul de

¹³¹ Al. Boldur, *op. cit.*, p. 514; Ion Constantin, *România, Marile Puteri și Basarabia*, Editura Enciclopedică, București, 1995, p. 25.

¹³² AMAER, fond 71/ 1920-1944. URSS, vol. 137, f. 99-102. Raportul din 2 septembrie 1938 semnat de Al. Cretzianu, intitulat *Referat în privința oportunității de a se obține o eventuală ratificare de către Japonia a Tratatului privitor la Basarabia*; Ioan Ciupercă, *op. cit.*, p. 38.

¹³³ Mihail Sturdza (1886-1980). Doctor în drept internațional, diplomat de carieră, funcționar al Ministerului de Externe trimis la Atena, Washington, Riga și Copenhaga, ministru de Externe în guvernul legionaro-antonescian (septembrie-decembrie 1940) și în guvernul de la Viena, condus de Horia Sima (decembrie 1944 - mai 1945). După 1945, în exil, a desfășurat o intensă activitate anticomunistă. Reputat publicist și memorialist, este autorul unuia dintre cele mai temeinice lucrări consacrate evoluției diplomației române interbelice (*România și sfârșitul Europei. Amintiri din Țara pierdută*, Editura Dacia, Rio de Janeiro,

aderare a României la Tratat. La București, premierul român G. G. Mironescu, în expunerea de motive privind proiectul de lege, menționa răspunderea reciprocă de neagresiune a tuturor vecinilor și de-a lungul tuturor frontierelor României Mari¹³⁴.

Eforturile Bucureștilor de a sensibiliza factorii politici americani în sensul recunoașterii unirii Basarabiei cu România au continuat în anul următor, când România și Statele Unite au semnat Tratatul de Arbitraj și Conciliațiune, la 21 martie 1929. Importanța acestui document poate fi apreciată în consonanță cu prevederile Pactului Briand-Kellog. Renunțarea la război implica rezolvarea diferendurilor dintre state prin negocieri, iar actul semnat în martie 1929 venea în completarea Pactului, asigurând partea română, cel puțin la prima vedere, de sprijinul american în eventualele tratative. Speranțele Bucureștilor se bazau și pe semnarea, în februarie 1929, a *Protocolului de la Moscova* alături de URSS, Polonia și Țările Baltice, document ce reitiera practic stipulațiile Pactului Briand-Kellogg și care anunța o normalizare a relațiilor tensionate, până atunci, dintre statele semnatare¹³⁵.

În 1933, în contextul semnării *Convenției de definire a agresorului*, Casa Albă observa cu satisfacție *destinderea* survenită între N. Titulescu și M. Litvinov și, prin urmare, la 12 aprilie 1933, secretarul de stat Cordell Hull aducea la cunoștință președintelui F. D. Roosevelt eforturile diplomației române de a obține confirmarea unirii Basarabiei la România. C. Hull susținea că, de altfel, SUA au recunoscut *de facto* unirea provinciei dintre Prut și Nistru și jurisdicția statului român pe teritoriul Basarabiei, atâta timp cât consulatul american de la București emite vize cetățenilor români proveniți din Basarabia. Tot C. Hull expune și modalitatea prin care Statele Unite pot adopta recunoașterea *de jure* a unei situații deja confirmate și operabile la nivel consular. El propune ca de la 1 iulie 1933, în cotele de imigrație să se facă referire doar la România și să se evite consemnarea denumirii de Basarabia pentru cetățenii români proveniți din această regiune, subliniind încă odată că o astfel de soluție ar însemna, în opinia oficialului american, recunoașterea *de facto* a apartenenței Basarabiei la statul român. În baza aprobării președintelui Roosevelt a memorandum-ului trimis de secretarul de stat Cordell Hull, se ia decizia ștergerii din cotele de imigrație a denumirii exprese de „Basarabia”, hotărându-se ca, de la

1966; ed. a II-a, Editura Fronde, Alba Iulia-Paris, 1994. Cu o ediție de largă circulație în limba engleză: *The Suicide of Europe. Memoirs of Prince... Former Foreign Minister of Rumania*, Western Island, Boston, 1968. Vezi Gh. Buzatu, Corneliu Ciucanu, Cristian Sandache, *Radiografia dreptei românești (1927-1941)*, Editura FF Press, Iași, 1996, p. 142; Corneliu Ciucanu, *Diplomatul Mihail Sturdza, Mișcarea Legionară și „coaliția anti-Titulescu”*, în Paul Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu (coord.), *Diplomație și destine diplomatice în lumea românească*, Târgoviște, 2011, p. 259-288.

¹³⁴ *Monitorul Oficial*, nr. 30, Partea I, din 7 februarie 1929.

¹³⁵ *Relații româno-sovietice. Documente*, vol. I: 1917-1934, (redactor responsabil, Dumitru Preda), București, 1999, p. 278-281; Ion Agrigoroaiei, *Basarabia în acte diplomatice, 1711-1947*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2018, p. 81.

1 iulie, procentul de imigrație atribuit Basarabiei să revină României¹³⁶, aspect ce consemna recunoașterea – **implicită**, nu și **explicită** – a apartenenței Basarabiei la România de către factorii de decizie de la Washington.

Semnarea Tratatului de la Paris a „surprins” Rusia Sovietică, declanșând, la 1 noiembrie 1920, reacția ostilă a Moscovei, care a remis guvernelor Marii Britanii, Franței, Italiei și României o notă de protest. Semnatarul acestui document era Rakovski, care preciza că „guvernele Republicilor Sovietice ale Rusiei și Ucrainei declară că ele nu pot recunoaște ca având vreo putere înțelegerea cu privire la Basarabia făcută fără participarea lor și că ele nu se consideră în nici un fel legate de tratatul încheiat pe această temă de alte guverne”¹³⁷. Stat direct interesat de Basarabia și de prezența sa la Gurile Dunării, Rusia Sovietică nu a recunoscut Tratatul de la Paris¹³⁸ și a încercat să-i minimizeze forța și greutatea juridică în toată perioada interbelică. „Surprinderea” sovieticilor se referea la faptul că Tratatul Basarabiei s-a semnat chiar în timpul negocierilor româno-sovietice de la Copenhaga. Din inițiativa primului ministru Al. Vaida-Voevod, încă din februarie 1920, reprezentantul nostru la Copenhaga, D. N. Ciotori, inițiasse discuții cu Maxim Litvinov și mai apoi cu Leonid Krasin. Negocierile bilaterale cu sovieticii nu aveau un caracter oficial, dar testau disponibilitatea sovieticilor spre concesi, iar interesul nostru era desigur, recunoașterea unirii Basarabiei cu România. Momentul era prielnic și din perspectiva vacuumului de legitimitate, ce condamna regimul bolșevic la izolare internațională. D. Ciotori remite colonelului Radu Rosetti informația că Litvinov dorea încheierea păcii ca o recunoaștere politică a Sovietelor și că ar fi consimțit verbal la recunoașterea Basarabiei ca parte a României¹³⁹. Semnarea Protocolului de la Paris l-a surprins pe D. Ciotori în miezul tratativelor cu L. Krasin care s-a arătat contrariat de *graba* arătată de români în a tranșa chestiunea Basarabiei fără acordul principalului stat interesat. El a punctat „iritat” eroarea diplomației române, făcând observația că am „greșit înțelegându-ne peste capul sovieticilor”¹⁴⁰.

Anul 1924 a marcat ieșirea din izolare a regimului sovietic prin recunoașterea guvernului sovietic de către Marea Britanie, Italia (în februarie) și Franța (în octombrie).

¹³⁶ Apud Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, Partea I, 1918-1933, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 1136-1137.

¹³⁷ Arhiva de Politică Externă a Federației Ruse (APEFR), fond 04, mapa 227, dosar 52 875, f. 40. *Nota guvernelor RSSF Ruse și RSS Ucrainene adresată guvernelor Marii Britanii, Franței Italiei și României privind Tratatul de la Paris de recunoaștere a unirii Basarabiei cu România*, semnată de Cicerin, din partea Rusiei și de Rakovski, din partea Ucrainei, prin care nu recunosc „alipirea Basarabiei la România” (apud Vasile Sturza, *op. cit.*, p. 112).

¹³⁸ *Ibidem*.

¹³⁹ Raportul delegației române la tratativele româno-ruse (sovietice), adresat lui Al. Averescu, președinte al Consiliului de Miniștri al României, semnat de D. N. Ciotori (AMAER, fond 71/ 1919-1920-1944, URSS, vol. 134, p. 34-35).

¹⁴⁰ Ioan Ciupercă, *op. cit.*, p. 39.

Gestul politic al Angliei și Italiei a determinat factorii de decizie de la București să încerce normalizarea relațiilor cu Moscova¹⁴¹. Deși contactele anterioare româno-sovietice de la Copenhaga, Varșovia și Genova nu au înregistrat rezultate notabile, s-a decis organizarea unei conferințe bilaterale la Viena¹⁴². Instrucțiunile prim-ministrului I. I. C. Brătianu pentru delegația deplasată la Viena subliniau faptul că pentru stabilirea relațiilor de bună vecinătate trebuia fixată, inerent, granița care înseamnă recunoașterea unirii Basarabiei. De asemenea, Ionel Brătianu recomanda tactic „despărțirea chestiunii Basarabiei de aceea a tezaurului”¹⁴³. În consecință, scopul delegației noastre era ca reprezentanții sovietici să recunoască Nistrul drept frontieră între cele două state, formulă care implica și recunoașterea apartenenței Basarabiei la statul român. Pretenția Uniunii Sovietice de a se organiza un „plebiscit în Basarabia” a determinat eșuarea Conferinței sovieto-române de la Viena. Telegrama secretă trimisă lui Krestinski de către Gh. Cicerin, comisar al poporului pentru afacerile externe, dovedește clar că rușii nu voiau să negocieze. Sovieticii doar mimau *încercarea* de a rezolva *litigiul* Basarabiei pe cale pașnică, pentru a câștiga respectabilitate în plan diplomatic, după o lungă perioadă în care fuseseră excluși din rândul *popoarelor civilizate* și din *concertul* Marilor Puteri. Textul telegramei lui Cicerin demonstrează, în fapt, **boicotarea** discuțiilor bilaterale de la Viena: „Trebuie ca la conferință să se facă auzit cuvântul plebiscit. Probabil, cum veți menționa cuvântul Basarabia, românii vor pleca, de aceea printre primele cuvinte ale dvs., când o veți menționa, să fie plebiscit. Introduceți acest cuvânt chiar în prima dvs. frază”¹⁴⁴. După cum am arătat, formula plebiscitului fusese lansată în contextul lucrărilor Conferinței de Pace de la Paris de către Vasili Maklakov, delegat albgardist și susținător al amiralului Kolceak. Obișnuit cu optica și strategia rusească, încă de la Conferința Păcii de la Paris, Ionel Brătianu anticipase și acest posibil impas al negocierilor, recomandând delegației noastre deplasată la Viena să afirme hotărât că: „România nu va accepta un plebiscit în Basarabia din mai multe considerente: noi urmărim pacificarea Basarabiei, iar prin plebiscit s-ar destabiliza; acceptând plebiscitul ne-am contrazice față de aliați repunând în discuție problema Basarabiei, după ce ei au recunoscut unirea”¹⁴⁵. Pe bună dreptate, reprezentanții statului român au respins din principiu ideea plebiscitului, întrucât s-ar fi pus sub semnul

¹⁴¹ *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România, 1917-1918. Documente*, antologie de Ion Calafeteanu și Viorica Pompilia Moisuc, Editura Universitas, Chișinău, 1995, p. 47-48.

¹⁴² Delegația română era compusă din C. Langa-Rășcanu (președintele delegației), Dimitrie Drăghicescu, C. Arion, D. N. Ciotori, un veteran deja al negocierilor cu sovieticii, și basarabienii P. Cazacu, Gherman Pântea și Anton Crihan. Delegația sovietică era alcătuită din Krestinki, președintele delegației și ambasador la Berlin, Serebriakov, Levitzki, Lorenz, Ustinov, Rydel și Kolceakovski (Valentin Negre, *Basarabia. Pagini din istoria rășluirii*, Slobozia, 2009, p. 869).

¹⁴³ AMAER, fond 71/ 1920-1944. URSS, vol. 76, f. 106-110; vezi și V. Sturza, *op. cit.*, p. 127-129.

¹⁴⁴ Arhiva de Politică Externă a Federației Ruse (APEFR), fond 059, mapa 40, dosar 300, f. 35, *apud* Vasile Sturza, *op. cit.*, p. 129.

¹⁴⁵ AMAER, fond 71/ 1920-1944. URSS, vol. 76, f. 108.

întrebării Hotărârea de Unire a Sfatului Țării din 27 martie 1918 și s-ar fi abandonat, deopotrivă, argumentația de ordin istoric, demografic, geografic, etnografic, referitoare la drepturile noastre istorice asupra Basarabiei și la legitimitatea Unirii, adoptată fără rezerve, după cum am arătat mai sus, de către experții francezi, britanici și americani din Comisia Teritorială Centrală. Totodată, cedarea în fața presiunii sovietice ar fi *anulat* Protocolul de la Paris, singurul instrument juridic internațional care recunoștea Unirea și granița de răsărit a României Mari.

Prin urmare, observăm că tema „plebiscitului” a fost o stratagemă utilizată de reprezentanții albgardiști la Paris, în iulie 1919, dar și la Viena, în martie-aprilie 1924, de către sovietici. După ample cercetări în arhivele ruse și americane, istoricul Gh. Buzatu a demonstrat că în problema Basarabiei, atât reprezentanții emigrației „albe”, țariste, cât și oficialitățile bolșevice s-au **regăsit** pe aceeași platformă anti-românească, nerecunoscând unirea și apartenența provinciei dintre Prut și Nistru la România. Viziunea comună în chestiunea Basarabiei era slujită cu același fanatism de forțele albgardiste monarhiste, care urmăreau nostalgic refacerea Rusiei țariste, cât și de liderii regimului sovietic, promotori ai „exportului” revoluției comuniste. Ca principiu și metodă, au utilizat împreună formula „plebiscitului”, generând confuzie asupra legitimității și corectitudinii Deciziei de unire de la 27 martie 1918, ca „expresie a interesului politic special pentru acest teritoriu”¹⁴⁶. În aceea perioadă, în fapt, atât emigrația „albă”, cât și liderii regimului sovietic, considerau Basarabia un teritoriu „eliberat de sub jugul turcesc”, la 1812. Documentația sovietică prezentată la Conferința de la Viena, de exemplu, apelând la „cutume medievale”, susținea ireductibil această versiune halucinantă lansată de Rusia imperială, încercând să „legitimeze” un rapt teritorial din vremea țarului Alexandru I. Prin urmare, autoritatea sovietică asupra teritoriului dintre Prut și Nistru era consfințită prin dreptul forței și al războiului, neținând cont de forța dreptului istoric, perspectivă ce coincidea perfect cu tezele susținute de reacționarii ruși, antibolșevici din exil.

După înfrângerea contrarevoluției albe, numeroși militari, oameni politici și foști diplomați atașați lui Kolceak, Denikin sau Vranghel, prin numeroase demersuri, au manifestat atitudini vehement antiromânești, privind – mai cu seamă –, apartenența Basarabiei la statul român (articole în presa occidentală, memorii, manifeste, înființarea de organizații iredentiste, cu precădere în vecinătatea României). În Bulgaria exista un centru organizat de foști militari ruși din trupele lui Denikin, întrucât evacuarea armatei albe s-a efectuat prin Bulgaria, iar primul „popas”, pe care l-a făcut generalul Denikin în lungul său exil, a fost Sofia¹⁴⁷. Un puternic centru monarhist care milita pentru

¹⁴⁶ Gh. Buzatu, *Românii în arhivele Kremlinului*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1996, p. 101 (ediția a II-a anastatică, Tipo Moldova, Iași, 2010).

¹⁴⁷ AMAER, fond 71/ 1914, E. 2; Partea a II-a, vol. 29, f. 148 (*Raportul nr. 1028, din 19 aprilie 1922*,

restaurarea Rusiei țarilor era în Serbia, iar în Ungaria existau organizații contrarevoluționare rusești sprijinite de autoritățile horthyste. Potrivit unui document de arhivă, centrul cel mai bine organizat era la Praga, unde s-au asociat, pe o platformă explicit antiromânească, mai multe curente iredentiste „de la monarhismul cel mai reacționar până la bolșevismul cel mai anarhic”¹⁴⁸. Dar nu doar în Europa sud-răsăriteană s-au organizat astfel de asociații antiromânești. În capitala Franței și în Belgia circulau broșuri și manifeste antiromânești, lansate de albgardiștii din Paris¹⁴⁹, iar diplomații noștri informau centrala Ministerului de Externe român că anumite „persoane refugiate din Basarabia din cauza atitudinilor antiunioniste”, care se recomandau „Emigrația Basarabească”, au început „o campanie prin presă și conferințe, îndreptată contra României”¹⁵⁰. În același registru antiromânesc s-au manifestat și emigranții politici ruși din Statele Unite. La 10 februarie 1937, Alexandr Kerenski contesta unirea Basarabiei cu România într-un articol publicat în „New York Times”, declarând că în momentul în care „Rusia va fi iar în picioare, România va fi silită să caute a avea relațiuni prietenești cu ea și, pe o cale sau alta, situația Basarabiei trebuie determinată cu argumentele Rusiei”. În același articol, Kerenski lauda administrațiile americane, care nu aprobaseră politica europeană „greșită” de a opera modificări asupra teritoriului rusesc, referindu-se la Tratatul de la Paris, din octombrie 1920¹⁵¹.

Prin urmare, atitudinile și acțiunile explicite antiromânești, adoptate atât de emigrația reacționară „albă”, cât și de regimul sovietic, demonstrează că, dintotdeauna, interesele Moscovei, „camuflete” în diverse proiecte, *atractiv* și *generos* prezentate, nu țin, nicicum, cont de „culoarea” politică. Din această perspectivă, declarația lui Poklevski-Koziel, fostul reprezentant al Rusiei țariste la București, stabilit în București după izbucnirea revoluției bolșevice, rămâne semnificativă în definirea relației noastre cu Vecinul de la Răsărit. Întrebat de jurnalistul Ion Joldea-Rădulescu despre pericolul comunismului rusesc, fostul ministru plenipotențiar al țarului Nicolae al II-lea a răspuns că: „Nu doar bolșevismul constituie primejdia morală care vă pândește, ci Rusia, Rusia pur și simplu”¹⁵², confirmând, astfel, că vecinătatea cu rușii a fost și este „blestemul poziției geopolitice a României” și că, „așezați în calea tuturor răutăților”, suntem „prea aproape de Rusia și prea departe de Dumnezeu”¹⁵³.

transmis de Constantin Langa-Rășcanu, șeful Legației de la Sofia).

¹⁴⁸ AMAER, fond 71/ 1914, E. 2; Partea a II-a, vol. 29, f. 148.

¹⁴⁹ Telegrama nr. 104, din 15 iulie 1921, trimisă de Legația Regală a României din Paris (*Ibidem*, vol. 25, f. 94).

¹⁵⁰ *Ibidem*, f. 95 (Nota informativă nr. 75 959, din 15 ianuarie 1937, cu titlul *Activitatea Basarabenilor în Franța*).

¹⁵¹ *Ibidem*, vol. 29, f. 252-255 (Nota informativă, intitulată *Kerenski atacă Unirea Basarabiei*).

¹⁵² Gh. Buzatu, *Bătălia pentru Basarabia* (1941-1944), Editura Mica Valahie, București, 2010, p. 167.

¹⁵³ Vezi broșura semnată de istoricul Gh. Buzatu, *Blestemul poziției geopolitice a României: Suntem prea aproape de Rusia și prea departe de Dumnezeu*, Editura Vicovia, Bacău, f. a.

Ruperea tratatelor româno-ruse de la Viena a declanșat o vie activitate la Moscova. La 29 iulie 1924, Biroul Politic al Partidului Bolșevic a decis crearea, în stânga Nistrului, a Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești, în cadrul Republicii Sovietice Socialiste Ucraina¹⁵⁴. Scopul formării acestui stat artificial era, indubitabil, crearea iredentei sovietice pentru reocuparea Basarabiei, intenție clar declarată atâta timp cât granița noii republici era preconizată pe Prut¹⁵⁵. Între 1919 și 1924, Rusia Sovietică prin Comintern și Federația Comunistă Balcanică a întreprins mai multe acțiuni subversiv-propagandistice împotriva României¹⁵⁶, iar „răzmerița” de la Tatar-Bunar a făcut parte din proiectul sovietic de recucerire militară a provinciei românești dintre Prut și Nistru, după cum o dovedește circulara secretă a Cominternului, semnată de Radek¹⁵⁷. Eșecul „revoluției” de la Tatar Bunar a determinat Moscova să pună în practică, la 12 octombrie 1924, decizia înființării RASSM în cadrul Ucrainei, re-afirmând, pe această cale, intenția fermă de a anexa Basarabia¹⁵⁸. Constituirea RASSM a coincis cu apariția teoriei „moldovenismului”, teză care a declanșat un proces antidentitar terifiant, conceput cu scopul deznaționalizării românilor de pe ambele maluri ale Nistrului, cu efecte dezaastroase lingvistice și etno-culturale, vizibile și în zilele noastre¹⁵⁹.

Uniunea Sovietică a manifestat aceeași ostilitate față de apartenența Basarabiei la România și în următoarea perioadă. Acest fapt a declanșat o amplă activitate a factorilor de decizie de la București pentru normalizarea relațiilor româno-sovietice cu intenția clară de a obține recunoașterea sovietică a Nistrului drept graniță între cele două state. Admiterea Uniunii Sovietice în Liga Națiunilor în 1934 a accelerat activitatea coordonată de Nicolae Titulescu în vederea restabilirii raporturilor dintre România și URSS. Astfel, după mai multe întrevederi Titulescu-Litvinov, la 9 iunie 1934 s-au reluat relațiile diplomatice româno-sovietice. Partizan și artizan al securității colective, N. Titulescu a contribuit la încheierea pactelor de asistență mutuală între Franța și URSS și între Cehoslovacia și URSS. În condițiile în care România avea tratate atât cu Franța, cât și cu Cehoslovacia, următoarea etapă era semnarea unui pact de asistență mutuală între

¹⁵⁴ Ion Constantin, *România, Marile Puteri și problema Basarabiei*, Editura Enciclopedică, București, 1996, p. 19-36; Gheorghe Cojocaru, *Cominternul și originile „moldovenismului”*, Editura Civitas, Chișinău, 2009, p. 13-83.

¹⁵⁵ Ion Constantin, *op. cit.*, p. 30.

¹⁵⁶ Ludmila Rotari, *op. cit.*, p. 114 și urm.

¹⁵⁷ *Ibidem*; Gh. Tătărescu, *Basarabia și Moscova. Discurs pronunțat în Camera Deputaților la 9 decembrie 1925*, Imprimeria Statului, București, 1926. În circulara-telegrafică iscălită de liderul bolșevic, Karl Bernardovici Radek se consemna că „problema Basarabiei va fi rezolvată, în curând, prin arme” (V. Fl. Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia*, p. 96).

¹⁵⁸ Ioan Scurtu, Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 157.

¹⁵⁹ *Ibidem*; Gheorghe Cojocaru, *op. cit.*, p. 74-83; Ludmila Rotari, *op. cit.*, p. 263-269.

România și Uniunea Sovietică¹⁶⁰. Inițiativa diplomatică titulesciană a fost sprijinită de guvernul român și de unii lideri din opoziție, iar regele Carol al II-lea a încurajat personal acțiunea ministrului de Externe, mărturisindu-i că: „Ceea ce face forța argumentului dumitale este că e mai bine să avem pe ruși prieteni decât inamici”¹⁶¹. La 21 iulie 1936, s-a perfectat protocolul româno-sovietic, document ce prefața pactul de asistență mutuală, care indica, **de patru ori, că frontiera între cele două state este pe Nistru**. M. Litvinov nu avea, însă, mandat din partea guvernului sovietic și a „amânat” semnarea pactului. Refuzul lui Litvinov de a semna pactul de asistență mutuală româno-sovietic din 1936 prognoza „nori negri” la granița Nistrului, dovedind „jocul dublu” al sovieticilor: implicarea Moscovei în politica securității colective era o diversiune menită să „adoarmă” vigilența Europei și, în special, a statelor vecine¹⁶².

*

Tratatul semnat la Versailles, Neuille-sur-Seine, Saint Germain, Trianon, Paris și Sévres)¹⁶³ reprezintă, fără îndoială, temelia politico-juridică a României Mari, sub raportul recunoașterii internaționale a **infăptuirilor** consemnate în hotărârile de unire ale anului 1918. Corpurile legiuitoare de la București au conferit, din punctul de vedere al statului român, consacrarea legislativă a sistemului tratatelor de pace de la Paris¹⁶⁴. Din perspectiva temei noastre, în *arhitectura* politico-diplomatică configurată de oamenii politici români la Conferința de Pace, Protocolul de la Paris se prezintă ca un document mult mai *fragil* în comparație cu celelalte tratate parafate în capitala Franței. La 1920, Tratatul Basarabiei a fost un document internațional **necesar** dar – după cum se va aprecia și dovedi mai târziu –, nu și **suficient**, în încercarea oamenilor de stat români de a securiza granița Nistrului, considerată cea mai vulnerabilă. Neliniștea Bucureștilor a crescut exponențial în condițiile în care Rusia Sovietică, devenită URSS, recuperează pe tărâm diplomatic handicapul evident de a nu fi fost admisă ca partener de discuție la forumul păcii de la Paris. Evoluția României în cadrul relațiilor internaționale europene în timpul celor două decenii interbelice demonstrează că oamenii politici români au sesizat pericolul la care se expune țara în raport cu factorul rusesc. Prin urmare, așa se explică activitatea sistematică politico-diplomatică a României interbelice, inteligent orientată de N. Titulescu atât spre Vest, cât și spre Est, cu scopul neutralizării *lipsei de înțelegere* a

¹⁶⁰ Ioan Scurtu, Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 13.

¹⁶¹ V. Fl. Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia*, p. 113.

¹⁶² Ioan Scurtu, Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 14; Corneliu Ciucanu, *De la Externe... în vâltoarea vieții politice interne. Relațiile dintre Nicolae Titulescu și Dreapta românească interbelică*, în *CercLst*, XXXVII, 2018, p. 289-322.

¹⁶³ Ion Calafeteanu, Gheorghe Sbărnă, *op. cit.*, *passim*.

¹⁶⁴ Ion Bitoliano, *Actul ratificării tratatului de pace în corpurile legiuitoare ale României – 1920*, în *RdI*, I, 1986, p. 44-62; V. Fl. Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia*, p. 25.

realităților românești (în raport cu SUA) și, totodată, pentru aplanarea unor adversități declarate ale URSS față de statul național-unitar român.

În iunie 1940, în urma aplicării articolului 3 din *Protocolului adițional secret* al Pactului Ribbentrop-Molotov¹⁶⁵, Basarabia, Ținutul Herța și nordul Bucovinei sunt ocupate de Uniunea Sovietică. Acest prim act de agresiune împotriva frontierelor statului național-unitar a însemnat începutul sfârșitului României Întregite, confirmând temerile întemeiate ale oamenilor politici români față de ostilitatea marelui vecin de la est. Drama Basarabiei din iunie 1940 demonstrează, cu atât mai mult, că – urmărind apărarea interesului național –, efortul de normalizare a relațiilor noastre cu sovieticii, întreprins de factorii de răspundere de la București, a fost o inițiativă justă, pe deplin îndreptățită, fiind menită să aducă liniște la hotarul de răsărit al României Mari¹⁶⁶.

CONSIDERATIONS REGARDING ROMANIA AND THE ISSUE OF Bessarabia
DURING THE INTERWAR PERIOD

(Abstract)

Starting with 1711, when Peter the Great's armies reached the Dniester, the Romanians lived under the pressure of the Russian factor for over 300 years. Petersburg's imperial plan of expansion in the Balkans and towards the "warm seas" (Aegean and Mediterranean) inevitably involved the occupation of the Romanian Principalities, followed by countless abuses, requisitions, iniquities. Annexed by the Tsarist Empire in 1812, Bessarabia united with Romania on March 27, 1918, a year considered in our historiography as an "astral moment" for every Romanian. However, the international confirmation of Bessarabia's belonging to the Kingdom of Romania triggered a complex and complicated political-diplomatic process, at the same time, marked by actions, interventions, negotiations and significant moments from the perspective of asserting our legitimate rights over the Pruto-Nistrian space. If Bolshevik Russia and, subsequently, the USSR viewed this reality with increasing hostility, the "ordeal" of the Union's international recognition, which began at the Peace Conference of Paris (1919-1920), continued in the Interwar period and was not completed - unfortunately - even nowadays, was maintained by petty political-economic, ideological and geopolitical interests, even by our former allies. At the same time, the union of Bessarabia with Romania was also aggressively "torpedoed" by the nostalgic exponents of the Orthodox, civilizing and liberating "messianism" of the imperial Russia, grouped in the White Guard armies and in exile organizations.

¹⁶⁵ Gh. Buzatu, *Paradigme ale tragediei Basarabiei*, Editura Vicovia-Babel, Bacău, 2011, p. 3 și urm.

¹⁶⁶ Idem (coord.), *Titulescu și strategia păcii*, Editura Junimea, Iași, *passim*; V. Fl. Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia*, p. 112-115; Idem, *Diplomația României. Titulescu și Marea Britanie*, p. 6-24 și urm.; Corneliu Ciucanu, *De la Externe... în vâltoarea vieții politice interne...*, loc. cit., p. 291-293.

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI
MUZEUL DE ISTORIE A MOLDOVEI

CERCETĂRI ISTORICE
(SERIE NOUĂ)

AD MEMORIAM SORIN IFTIMI

XLI
2022

IAȘI
2022

COMITETUL DE REDACȚIE

Senica ȚURCANU (redactor șef)
Costică ASĂVOAIE
Ioan IAȚCU
Tamilia-Elena MARIN
Adriana MIRON (secretar de redacție)
Cosmin NIȚĂ
Loredana SOLCAN

Traduceri revizuite/realizate

Simona POSTOLACHE

Copertă și DTP

Cătălin HRIBAN

Adresa redacției

Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași
Muzeul de Istorie a Moldovei
Piața Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1
Iași, RO-700028
Telefon: 04 0232218383
Fax: 04 0332408166
e-mail: cercetari.istorice@yahoo.com

ISSN 1453-3960

EDITURA PALATUL CULTURII

Iași

SUMAR
SOMMAIRE – CONTENTS – INHALT

ABREVIERI / Abbreviations – Abreviations – Abkürzungen	5
Sorin Iftimi, la un an de la trecerea în veșnicie. Gânduri despre un coleg drag (Ioan IAȚCU)	11
Senica ȚURCANU, New discoveries in old collections: a “Double Janus” anthropomorphic vessel discovered at Trușești / Noi descoperiri în vechi colecții: un vas antropomorf de tip „Dublu Janus” descoperit la Trușești	23
Ting AN, Mădalin-Cornel VĂLEANU, Huan REN, Yan XIANG FU, Luoya ZHU, The Yangshao Culture in China. A short review of over 100 years of archaeological research (I) / Cultura Yangshao din China. Scurt istoric a peste 100 de ani de cercetare arheologică (I)	53
Ioan IAȚCU, Tamilia-Elena MARIN, Descoperiri romane de pe valea Prutului: O reprezentare în bronz a zeiței Venus / Roman discoveries in the Prut Valley: A bronze representation of the goddess Venus	87
Celina GORA, Nicoleta CABA, Filip CIOBĂNAȘU, Valorificare prin cercetare și conservare: Cazul ansamblului de la Hilișeu-Crișan, județul Botoșani / Valorization through research and preservation. The case of the ensemble of Hilișeu- Crișan, Botoșani county	101
Voica-Maria PUȘCAȘU, Comentarii și observații privind rezultatele cercetărilor efectuate de arheologul Vlad Zirra în anul 1963 la mănăstirea Dragomirna / Comments and observations concerning the results of research carried out by archaeologist Vlad Zirra in 1963 at Dragomirna Monastery	113
Eduard RUSU, Muzica și puterea politică – o abordare conceptuală / Music and political power – A conceptual approach	133
Violeta-Anca EPURE, Stat și societate la Dunărea de Jos în percepția consulilor și voiajorilor francezi prepașoptiști. Fragmente de viață politică de la finele veacului al XVIII-lea și până la 1812 (I) / Etat et société au Bas Danube dans la vision des consuls et de voyageurs français avant 1848. Fragments de vie politique de la fin du XVIIIème siècle jusqu’a 1812 (I)	155

Minola IUTIȘ, Răscoala din 1784 condusă de Horea, Cloșca și Crișan reprezentată în pictura românească din Muzeul de Artă din Iași / <i>The 1784 uprising lead by Horea, Cloșca and Crișan represented in the Romanian painting of the Art Museum in Iași</i>	175
Ștefan S. GOROVEI, Artur Gorovei, Neculai Beldiceanu. Artistul și omul. Un manuscris inedit / <i>Arthur Gorovei, Nicolas Beldiceanu. L'artiste et l'homme. Un manuscrit inédit</i>	187
Narcis Dorin ION, Neobosita victorie asupra trecutului. Convorbiri cu Olga Racoviță / <i>The relentless victory over the past. Conversations with Olga Racoviță</i>	225
Corneliu CIUCANU, Considerații privind România și problema Basarabiei în perioada interbelică / <i>Considerations regarding Romania and the issue of Bessarabia during the Interwar period</i>	257
Cristian SANDACHE, Școala românească în timpul guvernării legionare. Ministeriatul lui Traian Brăileanu. Secvențe / <i>The Romanian school during the Legionary governance. Traian Brăileanu's ministry. Sequences</i>	291
Remus TANASĂ, Siruni, fondul de la Arhivele Naționale și Securitatea / <i>Siruni, the National Archives fund and the Securitate</i>	299

Obituaria

ION T. NICULIȚĂ (27. 05. 1939 – 2. 01. 2022) (Alexandru BERZOVAN)	309
--	-----

Recenzii și note de lectură

Nicolae URSULESCU, <i>Civilizația Cucuteni și ariile culturale învecinate. O retrospectivă bibliografică</i> , Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2022, 591 p. și 11 figuri. (Maria-Cristina CIOBANU)	313
Adela KOVÁCS, Alexandru NECHIFOR, Constantin APARASCHIVEI, <i>Frumusețea transpusă în lut. Catalogul statuetelor antropomorfe cucuteniene din Muzeul Județean Botoșani</i> , Editura Mega, Cluj-Napoca, 2021, 380 p. (Senica ȚURCANU).....	317
Mugur ANDRONIC, <i>Fortificațiile Bucovinei de-a lungul timpului</i> , Suceava, 2021, 185 p. + 44 de ilustrații (Costică ASĂVOAIE).....	320
Narcis Dorin ION, <i>Florica. Vatra Brătienilor</i> , Muzeul Național Brătianu, Ștefănești, 2020, 420 p. (Iulian PRUTEANU-ISĂCESCU).....	323

ȘCOALA ROMÂNEASCĂ ÎN TIMPUL GUVERNĂRII LEGIONARE. MINISTERIATUL LUI TRAIAN BRĂILEANU. SECVENȚE

Cristian SANDACHE¹

Cuvinte cheie: *România, Extrema-Dreaptă, Traian Brăileanu, Educație*

Keywords: *Romania, Extreme-Right, Traian Brăileanu, Education*

Cooptați la guvernarea României de către Ion Antonescu, legionarii au primit (printre altele) și ministerul Educației Naționale și Cultelor. La data de 14 septembrie 1940, titularul acestui minister era numit Traian Brăileanu (1882-1947), avându-i ca secretari generali pe Traian Herseni și Vladimir Dumitrescu². Brăileanu va îndeplini această funcție până pe data de 21 ianuarie 1941³. Principala sa obligație oficială a fost aceea de a semna decrete, privind demiterea sau reprimirea în funcție a unor profesori, până la impunerea unor măsuri radicale⁴.

Vechi adept al legionarismului, naționalist consecvent, Traian Brăileanu era un profesionist valoros în domeniul său de activitate, în același timp, cu preocupări atente, referitoare la starea învățământului românesc. Profesor de filosofie strălucit (titular al Universității din Cernăuți), traducător impecabil al textelor lui Kant, avea o bună expertiză în sfera sociologiei și pedagogiei. Nu în ultimul rând, dovedea o indiscutabilă înzestrare literară. Inteligent, sarcastic (dar lipsit de egoism), era în general respectat de către interlocutori, reușind mai puțin să lege adevărate prietenii, poate și pentru faptul că mulți îl considerau oarecum bizar. Dădea (totodată) impresia unei superiorități naturale, asupra celor cu care interfera. Considera că aplicarea în spiritul lor a principiilor naționaliste, în cadrul unei politici educaționale inteligent concepute, ar fi reprezentat reala șansă de relansare a școlii românești. Brăileanu era de părere că totul trebuia raportat la o realitate evidentă: România reprezenta un stat național, instituțiile

¹ Universitatea „Dunărea de Jos” Galați – Facultatea de Istorie, Filosofie și Teologie, GALAȚI.

² Alexandru Ovidiu Vintilă, *Traian Brăileanu. Sub semnul imperativului categoric. Excurs biobibliografic*, în *Revista Română de Sociologie*, S. N., XXI, 2010, 5-6, p. 532.

³ *Ibidem*, p. 509.

⁴ *Ibidem*, p. 532.

de învățământ echivalau cu o chintesență a naționalismului în haine academice, iar cadrele didactice nu puteau înțelege și aplica actul educativ, decât în conformitate cu o paradigmă naționalistă⁵.

Era convins că infiltrarea agresivă a politicii în instituțiile de învățământ din România ar fi generat o alterare calitativă a școlii românești, la toate nivelurile acesteia⁶.

Noul ministru rămânea fidel tezei potrivit căreia, elementul evreiesc ar fi fost unul dintre pericolele certe ale calității școlii din România⁷. Considera că evreii aveau o capacitate aparte de a se infiltra în toate sectoarele-cheie ale societății românești (inclusiv școala) și, prin urmare, ar fi putut constitui un adevărat factor dizolvant al spiritului autohton, idee, care, desigur, nu era una nouă, ea aparținând eșafodajului de clișee și reprezentări ale antisemitismului european⁸.

Traian Brăileanu susținea că, în majoritatea cazurilor, studenții de origine etnică evreiască ar fi fost simpatizanți sau adepți ai ideilor comuniste, ceea ce ar fi făcut și mai dificilă lupta elementului românesc majoritar, împotriva lor. Bine organizați, cu un spirit de solidaritate foarte acut, reacționând pragmatic, inteligent și organizat la orice atac, de o sensibilitate etnică maladivă (adevărat seismograf psiho-social), ei ar fi reprezentat o concurență de temut⁹.

Ministrul considera că ar fi existat o mare discrepanță între profesorii și studenții români, cei din urmă înțelegând de unde ar fi venit pericolul înstrăinării spiritului românesc, spre deosebire de primii, destul de opaci, în percepția lui: „Profesorii români ar trebui să fie toți naționaliști și să facă politică naționalistă, de dreapta, cât mai de dreapta, așa cum fac studenții români. E singura politică potrivită intereselor statului nostru. Dacă profesorilor li s-ar interzice să fie francmasoni, parlamentari, miniștri, primari, membri în consilii de administrație la bănci și fabrici jidovești, ei ar deveni de fapt toți naționaliști, poate chiar extremiști. Și cred că studenții români n-ar trebui să facă politică. Dar cu o condiție: ca profesorii să facă politica studenților români naționaliști, iar studenții jidani, comuniști în covârșitoarea lor majoritate, să fie excluși din universitățile noastre”¹⁰.

Chiar dacă grupuscule ale studenților români naționaliști (legionari mai ales), generaseră o serie de manifestări violente de-a lungul anilor, Traian Brăileanu era, pe ansamblu, de părere că „studenții români fac o politică ordonată, energetică, apărând Universitatea românească împotriva anarhiei democratice și comuniste. Studenții români nu

⁵ Traian Brăileanu, *Sociologia și arta guvernării. Articole politice*, Ediția a-II-a, Editura Cartea Românească, București, 1940, p. 155-156.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, p. 158-159.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

pot fi convertiți la liberalism, țărănism sau antifascism prin nici o măsură, fie ea cât de draconică. Ei sunt și vor rămâne naționaliști”¹¹.

Brăileanu credea că doar triumful legionarismului la nivelul instituțiilor oficiale și al mentalității colective va rezolva pentru totdeauna criza prin care trecea sistemul educativ din România. În viziunea lui, ideologia legionară era, mai presus de toate, purtătoarea unei morale particulare, caracterizată de o pedagogie aspră, benefică pentru revigorarea spirituală a poporului român¹².

Limbajul articolelor lui Brăileanu era, în general, destul de simplu, cu unele stângăcii, iar obsesia antisemită punctează pe alocuri cam toate temele abordate de el: „După Unire, școlile secundare și cele superioare au fost invadate de minoritari, în primul rând de jidani. Tineretul universitar român a simțit primejdia”¹³.

Încadrat curentului naționalist radical în varianta sa legionară, Traian Brăileanu nu avea cum să separe planul propagandistic de cel circumscris temelor fundamentale ale educației. Practic, cele două se vor suprapune și se vor întrepătrunde în permanență. Brăileanu considera că modelul naționalist (în accepțiunea sa, cel legionar) ar fi trebuit imprimat tineretului din România, de la cea mai fragedă vârstă, fără niciun fel de echivoc¹⁴.

Ar fi reprezentat unica alternativă națională românească la ceea ce el credea că ar fi fost pericolul iudaizării și ateizării școlii din România, presupusa sursă a acestor rele fiind reprezentată de elementul iudaic, excelent organizat, pragmatic, imaginativ și solidar, motivat în sensul de a controla (și în cele din urmă, a distruge) sistemul nervos al identității naționale și culturale românești¹⁵.

Nu ar fi fost recomandabil ca toleranța față de străini să atingă cote prea înalte (credea Traian Brăileanu) deplângând faptul că, de regulă, „copilului român i se spune să fie blând și îngăduitor față de străini, să fie ascultător și supus. Capul plecat sabia nu-l taie”¹⁶.

Sub inspirația preceptelor legionare, viitorul ministru al Educației propunea o reformare din temelii a învățământului din România, scopul urmărit fiind acela al apariției unui nou tip de cetățean român: „E nevoie de o educație națională, severă, sistematică, întemeiată pe norme rigide. Doar ea poate înfăptui acel tip românesc, unitar și indestructibil”¹⁷.

Oferea exemplul taberelor de muncă, inițiate și organizate de către legionari, comunități pe care le considera ca fiind veritabile școli ale naționalismului românesc, cu efecte benefice (mai ales în perspectivă) în plămădirea caracterelor puternice. România viitorului ar fi avut nevoie de un tineret dinamic, cu spirit de sacrificiu real, cu inițiative

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, p. 162.

¹⁴ *Ibidem*, p. 164.

¹⁵ *Ibidem*, p. 165.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, p. 166.

constructive și atitudini neechivoce, mereu gata să apere identitatea culturală a națiunii, prin reacții prompte și eficace. Traian Brăileanu propunea, într-unul din articolele sale publicate în cursul anilor '30, înființarea unei *Universități țărănești*, un fel de agoră academică inițiativă, de la care să pornească ampla acțiune de purificare a mentalității dominante românești¹⁸.

Tema satului – ca păstrător al tradițiilor nealterate de viciile cosmopolite ale urbanismului agresiv, va fi, de altfel, destul de des invocată în luările de poziție ale lui Traian Brăileanu. De aici și importanța specială pe care considera el că o avea dăscălimea rurală, învățătorii de la sate fiind echivalați cu niște adevărați formatori de suflete și de conștiințe¹⁹.

Scurta activitate ministerială a lui Traian Brăileanu a fost punctată de măsuri care reflectau, în principal, viziunea legionarismului asupra învățământului din România.

Un document ministerial emis pe 23 septembrie 1940 preciza că „*în toate școlile din țară li s-a interzis elevilor și elevelor de a-și procura manuale didactice și rechizite școlare de la magazinele evreiești sau furnizate prin intermediari la astfel de magazine*”²⁰.

Pe 29 septembrie 1940, Brăileanu revoca din funcție un număr de 11 profesori de origine etnică evreiască, aceștia desfășurându-și până la acea dată activitatea în diferite licee teoretice din România. Se invoca drept argument dispozițiile Decretului-Lege nr. 3483, din 14 septembrie 1940, privitor la situația juridică a profesorilor evrei²¹.

Traian Brăileanu s-a arătat preocupat de chestiunea cooperărilor școlare de pe lângă rețeaua școlilor primare, acestea neavând suficientă susținere materială și didactică din partea cooperărilor propriu-zise. În acest sens, dispusese organizarea unui curs special în București, în perioada 15-25 ianuarie 1941, la acesta urmând a participa un număr de 50 de învățători dintre absolvenții școlilor de cooperăție, care, după finalizarea respectivului curs, ar fi urmat să fie repartizați câte unul în fiecare județ, pentru a face (la nivel de fiecare centru), la rândul lor, cursuri cu învățătorii conducători de cooperative²².

Prin decizia din 19 noiembrie 1940, fusese propusă structura Comitetului de Conducere al Oficiului Cooperăției Școlare, care urma să fie alcătuită dintr-un director general al învățământului primar normal, un delegat al Institutului Național al Cooperăției, Șeful Frățiilor de Cruce din țară, un delegat al Ajutorului Legionar, un inspector general numit de minister, precum și un învățător cooperatist²³.

¹⁸ *Ibidem*, p. 171.

¹⁹ *Ibidem*, p. 218.

²⁰ Radu Florian Bruja, *Traian Brăileanu în documente (IV)*, în CC, 15, 2009, p. 297-308.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

O decizie a Ministerului Educației Naționale din 30 octombrie 1940 muta provizoriu sediul Academiei Teologice Ortodoxe de la Oradea la Beiuș, urmând ca, în anul școlar 1940-1941, profesorii și asistenții Academiei Ortodoxe Teologice din Oradea să se detașeze la Academia Teologică din Arad și Caransebeș²⁴.

Pe 28 septembrie 1940 era desființat Frontul Național Studențesc, patrimoniul său urmând să revină Ministerului Educației Naționale²⁵.

Febrilitatea și dorința de schimbare radicală au caracterizat lunile de guvernare a legionarilor, aspecte detectate și la nivelul ministerului condus de către Traian Brăileanu. Unele măsuri aveau în vedere susținerea acelor studenți adepți ai formațiunii lui Horia Sima. Pe 11 octombrie 1940, ministerul de resort aprobase ca în sesiunile speciale de examene din februarie 1941 și în sesiunile extraordinare de lichidare din decembrie 1940 și mai 1941 – acordate numai anumitor categorii de studenți – să se poată prezenta toți studenții fără nicio deosebire. Avându-se în vedere faptul că o parte dintre studenți fuseseră concentrați, iar studenții legionari își dedicau o parte din timp activităților politice specifice, urma să se suspende pe timp de un an, în mod excepțional, măsura examenelor obligatorii. Ministerul decisese să fie scutiți de prezentarea certificatului pregătirii paramilitare toți acei studenți care fuseseră condamnați politic, internați în lagăre în timpul regimului carlist, precum și cei care activaseră în Mișcarea Legionară, pe baza adeverințelor emise de către forurile competente legionare²⁶.

În ceea ce privește situația studenților de origine etnică evreiască, pe data de 14 septembrie 1940, ministerul de resort dispunea următoarele:

1. Studenții evrei care au urmat cursurile unui an școlar pot fi admiși să treacă examenele aceluiași an, pentru lichidare, în sesiunea din octombrie.
2. Studenții evrei care au absolvit o anumită facultate vor fi admiși să treacă examenele restante și să susțină proiectele de diplomă, pentru lichidare, în sesiunea din octombrie. Aceia dintre ei care sunt dovediți că au fost concentrați până acum, vor putea trece examenele de lichidare într-o sesiune ulterioară²⁷.

Deși discursul legionar critica în termeni aspri politicianismul partidelor democratice tradiționale, odată cooptați la guvernare, legionarii au încercat să-și impună propriile principii, în sensul transformării acestora într-un îndreptat etic colectiv. Unele intervenții ale lor erau cel puțin puerile, așa cum era, de pildă, propunerea Centrului Studențesc Iași (prin intermediul președintelui său – Gheorghe

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*. A se mai vedea în acest sens și: Dan Dungaciu, *Elita interbelică. Sociologia românească în context european*, Editura Mica Valahie, București, 2003; Traian Brăileanu, *Memorii. Statul și comunitatea morală*, Editura Albatros, București, 2003.

²⁶ SJAN Iași, Fond „Universitatea A. I. Cuza – Rectorat”, Dosar nr. 1698/1940, f. 133.

²⁷ *Ibidem*, f. 142.

Lică), acesta solicitând conducerii Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași punerea la dispoziția Centrului a aulei instituției, pentru ziua de sâmbătă, 19 octombrie 1940, când urma să aibă loc conferința profesorului Ion Găvănescu, intitulată „Salutul românesc – Trăiască Legiunea și Căpitanul”²⁸.

De precizat că, din data de 8 octombrie 1940, rector al Universității din Iași fusese numit Virgil Nitzulescu²⁹.

Măsurile care purtau amprenta legionarismului se succedau în ritmul lor inexorabil. Pe 9 octombrie 1940, o decizie suna astfel (de observat, stilul aulico-impersonal ce-l reprezenta pe titularul ministerului): „Noi, Traian Brăileanu, Ministru Secretar de Stat la Departamentul Educației Naționale, Cultelor și Artelor, Decidem: *Articolul 1 – Membrii Corpului didactic de origine etnică română nu vor putea publica, în viitor, lucrări didactice sau științifice la edituri evreiești. Articolul 2 și cel din urmă: Domnii directori ai învățământului secundar, profesional, primar, normal, superior și particular, sunt însărcinați cu executarea prezentei deciziuni*”³⁰.

O măsură datată 14 octombrie 1940 era strict politică: „Se scutesc de orice taxe școlare, precum și de orice taxe de examene, laboratoare, etc, elevii și studenții fii ai legionarilor uciși pentru credința legionară. De asemenea vor fi primiți ca bursieri în cămine și internate de stat. Cei în cauză vor dovedi situația de fii de legionar ucis cu adevărinite eliberate de Secretariatul General al Mișcării Legionare. Adevărinitele astfel eliberate vor fi prezentate direct școlii sau facultății respective”³¹.

Printr-o decizie din 2 octombrie 1940, bursele, cantinele, căminele, asistența materială a studenților, urmau să treacă împreună cu toate fondurile, clădirile și respectivele instalații în patrimoniul Uniunii Naționale a Studenților Români Creștini³².

La Universitatea din Iași se decisese inițial ca tinerii români de peste hotare, care terminaseră liceul într-o limbă străină, să fie scutiți de examenul de admitere la facultate, în ideea încurajării revenirii în țară a elementului studios român³³.

Mereu preocupați de impunerea unei simbolistici specifice, legionarii doreau ca toate detaliile în această privință să fie puse la punct. De pildă, acesta era conținutul jurământului pe care un cadru didactic universitar trebuia să-l rostească: „*Jur credință Națiunii, Regelui și Statului Român. Jur credință și supunere Conducătorului Statului. Jur să păstrez ordinea și secretul ce mi s-a încredințat. Jur să execut fără șovăire ordinele. Jur să fiu cinstit. Așa să-mi ajute Dumnezeu*”³⁴.

²⁸ *Ibidem*, f. 194.

²⁹ *Ibidem*, f. 129.

³⁰ *Ibidem*, f. 251.

³¹ *Ibidem*, f. 373.

³² *Ibidem*, f. 377.

³³ *Ibidem*, f. 480.

³⁴ *Ibidem*, f. 498.

Toți cei care erau considerați ostili legionarismului au fost epurați din cadrul învățământului superior. De pildă, Iorgu Iordan (profesor la Facultatea de Filosofie și Litere din Iași) era destituit începând cu data de 1 noiembrie 1940³⁵, aceeași situație fiind înregistrată și în cazul lui Mendel Haimovici, asistent cu titlu provizoriu la Facultatea de Științe din cadrul aceleiași Universități ieșene, disponibilizat începând cu data de 1 noiembrie 1940³⁶.

Adaptarea sistemului de învățământ la specificul Statului Național Legionar s-a dorit a se realiza printr-o serie de epurări și, în general, prin măsuri care au contribuit mai curând la începutul degradării școlii românești³⁷.

Înființarea unor comisii speciale, de revizuire și epurare, nu anunța nimic bun. Facultățile de Drept erau supuse filtrului unei comisii coordonată de către George Meitani, cele de științe – de o comisie condusă de Stan Ionescu, cele de farmacie intrau sub incidența comisiei condusă de către Ștefan Bogdan, Academia de Educație Fizică era analizată de o comisie coordonată de către R. Olinescu³⁸.

Cumulul în învățământ era interzis³⁹. La inițiativa lui Traian Brăileanu, diplomele eliberate de către instituțiile de învățământ de grad universitar din Germania și Italia urmau a fi echivalate și recunoscute și în România, fără vreun examen, printr-o simplă viză a Ministerului Educației Naționale Cultelor și Artelor, conferind titlurilor respective aceleași drepturi ca și diplomele eliberate de către instituțiile de învățământ universitar din România. Instituțiile de învățământ superior ale căror diplome puteau fi echivalate urmau să figureze într-o listă oficială a ministerului, comunicate de către departamentele statelor respective. Ministerul putea solicita și avizul comisiilor profesionale de la instituțiile de învățământ similare din România, în vederea vizei de echivalare, care urma să fie dată de către minister. Diplomele tuturor celorlate instituții de profil din Germania și Italia care nu figurau pe lista oficială a Ministerului de resort din România, urmau să fie supuse formalităților și condițiilor anterioare. Lista instituțiilor de învățământ cu profil tehnic din Germania și Italia urma să fie comunicată ministerului Lucrărilor Publice din România, pentru echivalarea diplomelor eliberate de către aceste instituții. Petiționarii trebuiau să depună pentru echivalare diploma în original și, după caz, traducerea legalizată a acesteia; un *Curriculum Vitae* care să conțină atât datele personale, cât și specificarea tuturor examenelor și anilor de școlarizare frecvențați în instituțiile de învățământ secundare și superioare; actul de origine etnică;

³⁵ *Ibidem*, f. 518

³⁶ *Ibidem*, f. 672.

³⁷ *Ibidem*, f. 754.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, f. 776.

diploma de bacalaureat în original; recipisa de plată de la administrația financiară, a taxei de corespondență, în valoare de 500 lei⁴⁰.

Fără a fi avut timpul necesar unei activități administrative care să-l impună efectiv ca ministru, Traian Brăileanu a încercat să coreleze doctrina legionară cu propria-i viziune asupra învățământului românesc, rezultatele efective fiind însă modeste, insuficient de bine conturate. Carențele principale ale paradigmei legionare în materie de învățământ au fost atât tendința de ideologizare accentuată, cât și antisemitismul, aspecte care nu puteau conduce (în niciun caz!) la rezultate benefice. Eliminarea unor cadre didactice pe baza criteriului etnic sau pentru faptul că se manifestaseră cu ostilitate față de legionarism, nu putea reprezenta o soluție de revigorare a valorii școlii românești. Ca imagine, opțiunea legionarilor pentru Traian Brăileanu fusese una inspirată, valoarea sa științifică fiind una incontestabilă. Numai că, legionarismul postula ideea implicării absolute a individului în angrenajul doctrinar al Mișcării și, în aceste condiții, era greu de crezut că Traian Brăileanu s-ar fi putut sustrage (în pofida personalității sale) dogmelor organizației, cu atât mai mult cu cât el dovedea un zel evident în sensul aplicării ideilor legionare. Iată de ce, scurtul său mandat nu poate fi considerat ca o perioadă de realizări, ci ca o sumă de măsuri predominant nefericite.

THE ROMANIAN SCHOOL DURING THE LEGIONARY GOVERNANCE.

TRAIAN BRĂILEANU'S MINISTRY. SEQUENCES

(Abstract)

The article presents some aspects of the activity of Traian Brăileanu (1882-1947), in his capacity as Minister of National Education, during the short period of the legionary government in Romania. As in the case of the other ministries they held, the representatives of the local Extreme Right tried to apply in reality, their own nationalist ideology, with radical accents. Anti-Semitism was one of the hallmarks of the legionary government. Traian Brăileanu's mandate was no exception.

⁴⁰ Idem, Dosar nr. 1970/1940, f. 1012.

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI
MUZEUL DE ISTORIE A MOLDOVEI

CERCETĂRI ISTORICE
(SERIE NOUĂ)

AD MEMORIAM SORIN IFTIMI

XLI
2022

IAȘI
2022

COMITETUL DE REDACȚIE

Senica ȚURCANU (redactor șef)
Costică ASĂVOAIE
Ioan IAȚCU
Tamilia-Elena MARIN
Adriana MIRON (secretar de redacție)
Cosmin NIȚĂ
Loredana SOLCAN

Traduceri revizuite/realizate

Simona POSTOLACHE

Copertă și DTP

Cătălin HRIBAN

Adresa redacției

Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași
Muzeul de Istorie a Moldovei
Piața Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1
Iași, RO-700028
Telefon: 04 0232218383
Fax: 04 0332408166
e-mail: cercetari.istorice@yahoo.com

ISSN 1453-3960

EDITURA PALATUL CULTURII

Iași

SUMAR
SOMMAIRE – CONTENTS – INHALT

ABREVIERI / Abbreviations – Abreviations – Abkürzungen	5
Sorin Iftimi, la un an de la trecerea în veșnicie. Gânduri despre un coleg drag (Ioan IAȚCU)	11
Senica ȚURCANU, New discoveries in old collections: a “Double Janus” anthropomorphic vessel discovered at Trușești / Noi descoperiri în vechi colecții: un vas antropomorf de tip „Dublu Janus” descoperit la Trușești	23
Ting AN, Mădalin-Cornel VĂLEANU, Huan REN, Yan XIANG FU, Luoya ZHU, The Yangshao Culture in China. A short review of over 100 years of archaeological research (I) / Cultura Yangshao din China. Scurt istoric a peste 100 de ani de cercetare arheologică (I)	53
Ioan IAȚCU, Tamilia-Elena MARIN, Descoperiri romane de pe valea Prutului: O reprezentare în bronz a zeiței Venus / Roman discoveries in the Prut Valley: A bronze representation of the goddess Venus	87
Celina GORA, Nicoleta CABA, Filip CIOBĂNAȘU, Valorificare prin cercetare și conservare: Cazul ansamblului de la Hilișeu-Crișan, județul Botoșani / Valorization through research and preservation. The case of the ensemble of Hilișeu- Crișan, Botoșani county	101
Voica-Maria PUȘCAȘU, Comentarii și observații privind rezultatele cercetărilor efectuate de arheologul Vlad Zirra în anul 1963 la mănăstirea Dragomirna / Comments and observations concerning the results of research carried out by archaeologist Vlad Zirra in 1963 at Dragomirna Monastery	113
Eduard RUSU, Muzica și puterea politică – o abordare conceptuală / Music and political power – A conceptual approach	133
Violeta-Anca EPURE, Stat și societate la Dunărea de Jos în percepția consulilor și voiajorilor francezi prepașoptiști. Fragmente de viață politică de la finele veacului al XVIII-lea și până la 1812 (I) / Etat et société au Bas Danube dans la vision des consuls et de voyageurs français avant 1848. Fragments de vie politique de la fin du XVIIIème siècle jusqu’a 1812 (I)	155

Minola IUTIȘ, Răscoala din 1784 condusă de Horea, Cloșca și Crișan reprezentată în pictura românească din Muzeul de Artă din Iași / <i>The 1784 uprising lead by Horea, Cloșca and Crișan represented in the Romanian painting of the Art Museum in Iași</i>	175
Ștefan S. GOROVEI, Artur Gorovei, Neculai Beldiceanu. Artistul și omul. Un manuscris inedit / <i>Arthur Gorovei, Nicolas Beldiceanu. L'artiste et l'homme. Un manuscrit inédit</i>	187
Narcis Dorin ION, Neobosita victorie asupra trecutului. Convorbiri cu Olga Racoviță / <i>The relentless victory over the past. Conversations with Olga Racoviță</i>	225
Corneliu CIUCANU, Considerații privind România și problema Basarabiei în perioada interbelică / <i>Considerations regarding Romania and the issue of Bessarabia during the Interwar period</i>	257
Cristian SANDACHE, Școala românească în timpul guvernării legionare. Ministeriatul lui Traian Brăileanu. Secvențe / <i>The Romanian school during the Legionary governance. Traian Brăileanu's ministry. Sequences</i>	291
Remus TANASĂ, Siruni, fondul de la Arhivele Naționale și Securitatea / <i>Siruni, the National Archives fund and the Securitate</i>	299

Obituaria

ION T. NICULIȚĂ (27. 05. 1939 – 2. 01. 2022) (Alexandru BERZOVAN)	309
---	-----

Recenzii și note de lectură

Nicolae URSULESCU, <i>Civilizația Cucuteni și ariile culturale învecinate. O retrospectivă bibliografică</i> , Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2022, 591 p. și 11 figuri. (Maria-Cristina CIOBANU)	313
Adela KOVÁCS, Alexandru NECHIFOR, Constantin APARASCHIVEI, <i>Frumusețea transpusă în lut. Catalogul statuetelor antropomorfe cucuteniene din Muzeul Județean Botoșani</i> , Editura Mega, Cluj-Napoca, 2021, 380 p. (Senica ȚURCANU).....	317
Mugur ANDRONIC, <i>Fortificațiile Bucovinei de-a lungul timpului</i> , Suceava, 2021, 185 p. + 44 de ilustrații (Costică ASĂVOAIE).....	320
Narcis Dorin ION, <i>Florica. Vatra Brătienilor</i> , Muzeul Național Brătianu, Ștefănești, 2020, 420 p. (Iulian PRUTEANU-ISĂCESCU).....	323

SIRUNI, FONDUL DE LA ARHIVELE NAȚIONALE ȘI SECURITATEA

Remus TANASĂ¹

Cuvinte cheie: armenologie, orientalistică, Siruni, Securitate, Arhivele Naționale

Keywords: Armenian studies, Oriental studies, Siruni, Securitate, National Archives

1. Introducere

Într-o notă informativă din 1962, despre H. Dj. Siruni se afirmă următoarele: „mulți ani el a muncit pentru a prezenta românilor aportul coloniilor vechi și noi armene, în viața economică și culturală a țării românești. Legăturile lui cu N. Iorga și publicația sa «Ani» – o revistă culturală și literară în limba română – sunt binecunoscute”². Descrierea nu doar că încadrează destul de precis viața și contribuția lui Siruni, dar cumva o și circumscrie, deoarece, după cum vom vedea, urmărirea sa de către Siguranță, mai întâi, după care de către Securitate, a fost un factor care i-a influențat decisiv destinul.

2. Armenologia în România

Pe teritoriul actual al statului român, dar și în acele zone de proximitate care în trecut au făcut parte din România, comunitățile de armeni s-au așezat în vremuri în care încă nu erau consemnate formațiuni statale autohtone³. După cum susținea Siruni, oarecum pe urmele lui Iorga, „este un lucru cert că elementele armenesti ale Caffei au format baza dezvoltării armenimii din Moldova, și aceasta chiar mult mai înainte de întemeierea principatului”⁴. Fie doar și numai din acest motiv, cercetarea stabilirii și

¹ Academia Română, Filiala Iași – Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, IAȘI.

² ACNSAS, fond *Informativ*, dosar 321, f. 131.

³ „Este un lucru cert că elementele armenesti ale Caffei au format baza dezvoltării armenimii din Moldova, și aceasta chiar mult mai înainte de întemeierea principatului”, în Hagop Djololian Siruni, *Armenia Maritimă*. *Crimeea ca prim popas al armenilor din țările române*, în ANI. *Anuar de cultură armeană. 1942-1943*, București, 1943, p. 157.

⁴ *Ibidem*.

evoluției comunităților armenesti din România ar trebui să reprezinte o preocupare constantă a istoriografiei românești. Însă, tematica este una relativ virgină, mai ales în contextul post-decembrist, când despovărea cercetării istorice de avatarurile regimului comunist ar fi trebuit să constituie un prilej de efervescență științifică și în această direcție.

Dacă este să privim spre secolul al XIX-lea, îndeosebi înspre a doua lui jumătate, vom remarca că tendința statelor a fost de coagulare în jurul ideii naționale, direcție justificată de principiul naționalităților, iar, mai apoi, de ideea wilsoniană de autodeterminare. Dintre problemele cu care s-au confruntat statele naționale a fost și tensiunea dintre populația etnic majoritară și cele minoritare. Spre deosebire de comunitatea evreiască din România⁵, cea armeană nu a fost supusă unor presiuni politice și sociale la fel de apăsătoare în perioadă ce merge de la fondarea statului român modern până astăzi și, totodată, nu a trebuit nici să înfrunte sau să demitizeze imaginea „veneticului”. Se poate constata, însă, că un demers de cunoaștere de sine și de autodefinire a propriei identități s-a dovedit a fi o preocupare atât pentru *romanahai* (armenii din România), cât și pentru câțiva istorici români, fără a-i exclude pe cei maghiari când a fost vorba despre armenii din Transilvania. În orice caz, a existat un real interes în formă incipientă pentru armenologie, care s-a manifestat îndeosebi sub forma scrierilor despre viața cotidiană din cadrul comunităților de armeni de pe teritoriul de azi și de ieri al României și despre rolul jucat în dezvoltarea țărilor române.

Lucrările existente în istoriografia de limbă română privind rolul armenilor în cadrul țărilor românești surprind o gamă variată de subiecte, de la monografiile de orașe și de la intercalarea rutelor comerciale din Europa Orientală și spațiul autohton, până la aportul economic și cultural al armenilor, inclusiv în chestiuni ce privesc arendarea proprietăților funciare precum terenurile arabile și pășunile. Cu toate acestea, în afară de lucrările sau studiile unor cercetători încurajați chiar de Iorga (Siruni, Grigore Avakian, Vlad Bănățeanu), urmași ulterior de Andrei Pippidi sau Ștefan Gorovei, direcția de cercetare nu a avut parte de noutăți remarcabile decât în mod sporadic și fragmentar (P. P. Panaitescu, Petre Ș. Năsturel, Sergiu Selian, Marius Chelcu, Lidia Prisac sau Valentin Arapu).

3. Hagop Djololian Siruni

Hagop Djololian Siruni a trăit între 1890 și 1973, fiind cel mai prolific armenolog care a activat pe teritoriul țării noastre. Siruni s-a născut la Adabazar în Imperiul Otoman⁶, a absolvit facultatea de Drept din Constantinopol și, după cum rezultă dintr-un referat al Siguranței din 1941, a devenit cetățean român prin naturalizare în

⁵ A se vedea Moses Schwarzfeld, *Raportul domnului prim-secretar Moses Schwarzfeld la prima adunare generală a Societății Istorice „Iuliu Barasch”*, în *Analele Societății Istorice „Iuliu Barasch”*, I, 31 ianuarie 1887, p. 6-7.

⁶ SANIC, fond *Siruni I*, nr. 2125, dosar 1, f. 2.

1933. Acesta și-a găsit vocația de orientalist și de istoric în România, datorită lui Iorga⁷. Relatarea o găsim consemnată chiar de Siruni: „el m-a îndemnat să cercetez izvoare armenefști necunoscute sau necercetate până atunci, care erau menite să lămurească într-o măsură diferite faze ale istoriei României”⁸. După cum mărturisea același Siruni, în 1922, în calitate de secretar general al scriitorilor și artiștilor armeni din Turcia, „trecând prin România, îl vizitasem pe Nicolae Iorga pentru a-i înmâna diploma de onoare din partea Casei Culturale Armene din Constantinopol. El m-a reținut aici și de atunci m-am stabilit aici”⁹. Nu a durat mult și Iorga a ajuns să-l aprecieze, să-l sprijine și să-l îndrume spre un domeniu de cercetare necesar cunoașterii istorice românești, studiile orientale; astfel, aflăm de la istoricul român că „Siruni a fost un erudit, un eminent orientalist, foarte bun cunoscător al limbii turcești, om a cărui activitate a fost de cea mai bună însemnătate în clarificarea unor aspecte mai puțin cunoscute ale trecutului nostru, în special în ceea ce privește relațiile noastre politice, economice și juridice cu Imperiul Otoman”¹⁰. Ținând cont de aprecierea de care s-a bucurat în rândul istoricilor români, Siruni a fost angajat al Institutului de Studii și Cercetări Balcanice din iulie 1943 și până la arestarea sa în decembrie 1944. Informația ne este relevantă în telegrama de înștiințare din 26 iunie 1943: „avem onoare a vă aduce la cunoștință că, prin organizarea ce se dă la Institutul nostru, odată cu apariția în Monitorul Oficial a Regulamentului său, Dvs. veți face parte în calitate de specialist din Consiliul de Îndrumare. [...] În această calitate, veți avea conducerea secției de studii turcești și orientale, a cărei organizare vă revine”¹¹.

Soarta nu i-a fost prielnică și la puțin peste un an de la această numire, mai exact la 28 decembrie 1944¹², Siruni a fost arestat de NKVD la ordinul lui Beria sub pretextul că ar fi arătat o atitudine ostilă URSS-ului, fiind acuzat că a colaborat cu forțele anti-sovietice în toată perioada ce mergea de la începutul războiului și până la 23 august 1944.

O serie de oameni de cultură au încercat să afle ce s-a întâmplat și ce i se imputa lui Siruni, și chiar Academia Română a făcut o sesizare Ministerului Afacerilor Interne. Adresa Academiei din 3 august 1945, după ce amintește de meritele lui Siruni, se încheia menționându-se că „prin toate faptele sale, s-a dovedit un bun și loial patriot român, a cărei cetățenie română și-a căpătat-o pe temeiul activității sale folositoare țării”¹³.

⁷ Vartan Arachelain, *Iorga și Siruni sau fericita întâlnire a doi savanți*, în Vartan Arachelian, *Munca unui savant armean în România: Hagop Djololian Siruni*, Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 2008, p. 7-35.

⁸ Bogdan Căuș, *Figuri de armeni din România. Dicționar*, Editura Ararat, București, 1998, p. 314-315.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Apud* Nina Cristea, *H. Dj. Siruni și Nicolae Iorga*, în *Tezaur. Foaie a Bibliotecii Academiei Române*, II, 2021, 6, p. 12.

¹¹ SANIC, fond *Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor 1943*, nr. 1073, dosar 71, f. 44.

¹² Vartan Arachelain, *Siruni. Odișea unui proscris*, Editura Niculescu, București, 2011, p. 38.

¹³ SANIC, fond *Siruni I*, nr. 2125, dosar 11, f. 30.

Din autobiografia lui Siruni aflăm că inițial a fost trimis pentru interogații pe teritoriul rusesc al Uniunii Sovietice, de unde, în decembrie 1946, neputându-i-se dovedi acuza, a fost trimis în Armenia Sovietică, la Erevan. I s-a stabilit domiciliul obligatoriu în capitala Armeniei și, după cum chiar Siruni confesa, „am avut un tratament indulgent și chiar amabil și mi s-au creat condițiuni favorabile pentru a citi, a cunoaște și a lucra”¹⁴. Se pare că era escortat zilnic la *Matenadaran*, instituția-muzeu unde erau și sunt conservate manuscrise, documente și cărți vechi privitoare la scrisul și alfabetul armenesc. Ulterior i s-a propus să-și aducă și nevasta și să devină amândoi cetățeni sovietici, promițându-i-se că urma să i se asigure toate condițiile pentru a putea să se concentreze doar asupra cercetării. Siruni nu a acceptat însă propunerea, insistând că ar dori să revină în țara de adopție¹⁵. Lovindu-se de refuzul savantului, autoritățile de la Erevan l-au deportat în Siberia, unde avea să piardă un ochi și să stea până în 1955, când, în cele din urmă, i s-a permis să revină în România.

De la întoarcerea în România și până la moartea sa, Siruni a fost urmărit constant de Securitate, având probleme mari în a se angaja pentru a-și putea continua cercetarea. Motivele le găsim rezumate într-o notă a Siguranței din 3 iunie 1946, care deja era infiltrată de agenți cu simpatii comuniste reale sau de conjunctură. Din notă, aflăm că în România a existat o grupare politică armeană (Dașnak, deși Tașnak în nota informativă), care ar fi aderat la „programul ideologiei hitleriste”¹⁶ și ar fi luptat contra URSS-ului. Mai departe se afirmă că „toți conducătorii principali ai organizației, în număr de circa 54 de indivizi, în frunte cu publicistul Siruni Agop Djololian au fost arestați de autoritățile militare sovietice și deportați în URSS, fiind considerați criminali de război”¹⁷. Urmărirea lui Siruni de către agenții serviciilor de informații a început din 1938, când Siguranța a aflat că Siruni urma să țină în octombrie 1938 o conferință în sala Dalles din București, ce ar fi avut ca temă „Vechimea elementului românesc după izvoarele armenesti”¹⁸. Ulterior, textul conferinței a apărut în revista „Ani”. Interesul Siguranței pentru Siruni îl aflăm dintr-o notă ulterioară, din 6 octombrie 1938: „Siruni este considerat ca unul dintre membrii marcanți ai mișcării naționaliste armenice, denumită Tașnag; este inițiatorul diverselor asociațiuni armenice din țară, de nuanță tașnagistă. În ziarul său, a dus o întemeiată campanie împotriva asociației armenice H. O. G. – de nuanță filosovietică –, căutând pe cât posibil, să contrabalanseze acțiunea publicistică a presei de nuanță sovietică sau turcă – Sovietele și Turcia sunt doi dușmani deopotrivă de periculoși pentru interesele armenilor tașnagiști, care doresc și luptă

¹⁴ Idem, dosar 30, f. 3.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ ACNSAS, fond *Informativ*, dosar 71, f. 10.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Vartan Arachelain, *Siruni. Odișea unui proscris...*, p. 206-207.

pentru crearea unei Armenii independente și autonome¹⁹. Interesant este că firul narativ a fost preluat și folosit de Securitate pentru a-l fila și obstrucționa pe Siruni ulterior revenirii sale din Siberia.

H. Dj. Siruni s-a făcut imediat remarcat în România, obținând în scurt timp sprijinul și îndrumarea nu doar a lui Iorga, cât și a lui Aurelian Sacerdoțeanu. A susținut mai multe comunicări în cadrul Academiei Române și Institutului Sud-Est European, publicând numeroase studii și articole ce aveau la bază izvoarele de arhivă în reviste precum „Analele Academiei Române”, „Revista Istorică”, „Balcania”, „Hrisovul”, „Arhiva Românească” sau „Revista Arhivelor”. Orientalistul Mihail Guboglu susținea în urmă cu mai bine de 50 de ani că „timp de o jumătate de veac, poate mai bine, Siruni a desfășurat o activitate febrilă pentru dezvoltarea orientalisticii românești”²⁰.

În același timp, a avut un merit deosebit la dezvoltarea orientalisticii din România predând limba armeană și cea turcă la Școala Superioară de Arhivistică, Institutul Balcanic și la Institutul Sud-Est European; prima generație de cercetători autohtoni în domeniul turcologiei se datorează cursurilor lui Siruni, după cum opina același Mihail Guboglu.

În 1932 a înființat ziarul săptămânal „Araz”, iar în 1935 revista „Ani”, instrumente prin intermediul cărora și-a făcut simțită prezența și în rândul jurnalismului românesc²¹, îndeosebi cel de factură culturală și istorică, dar și care au fost folosite pentru a i se înscena arestarea și deportarea, îndeosebi „Araz”. Ziarul a atras atenția agenților Siguranței, care, într-un referat din 6 aprilie 1939 consemnau că „prin acest ziar Siruni a dus o întemeiată campanie împotriva asociației armene H. O. G. de nuanță filo-comunistă”²², însă, se concluziona în referat „ziarul Araz nu servește anumitor scopuri de ordin politic subversiv”²³.

Printre alte activități ce merită succint prezentate, trebuie menționate colaborarea cu Biblioteca Centrală de Stat din 1957 în vederea realizării unei inventar al periodicelor românești dintre 1907 și 1920, unde face descrierea bibliografică a douăzeci și două de publicații armenesti și turcești²⁴; în perioada 1957-1960, în calitate de colaborator științific al Muzeului de Istorie al Bucureștiului a studiat și catalogat 633 de documente, în special armenesti și turcești, cuprinse în fondul „Manuc”; este vorba

¹⁹ ACNSAS, fond *Informativ*, dosar 3255, f. 18.

²⁰ Mihail Guboglu, *H. Dj. Siruni la 80 de ani*, în *Revista Arhivelor*, an XLVII, volum XXXII, nr. 2, 1970, p. 653.

²¹ Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Amintiri*, în *ANI. Anuar de cultură armeană* (serie nouă), I, 1994, I, p. 9.

²² ACNSAS, fond *Informativ*, dosar 3255, f. 18.

²³ *Ibidem*.

²⁴ A se vedea și H. Dj. Siruni, *Bibliografia studiilor armenesti din România*, în *Arhiva Românească*, IV, 1940, p. 5-7.

despre 493 de documente turcești (în limba și paleografia turcă, în limba turcă cu alfabet armenesc sau în limba turcă cu alfabet latin), 17 documente în limba armeană, 19 în rusă, 19 în greacă, 5 în franceză și 80 de documente în limba română, dintre care 11 cu grafie armeană²⁵. Fondul cuprinde informații inedite nu doar despre Manuc-Bey, ci și despre traduceri ale autorilor armeni în limba română, despre scriitori armeni în literatura română, despre legăturile românilor cu armenii, despre controversele asupra originii unor figuri precum Eminescu, Spiru Haret, Vasile Conta, Gheorghe Asachi sau Ion Vodă cel Cumplit, despre familii de armeni de vază precum Vartic, Pruncu, Capri, Goilav sau Buiuciu, catalogul publicațiilor privind armenii în diferite biblioteci ale țării, catalogul manuscriselor armenesti, sau inscripțiile și pisaniile armenesti.

Ulterior, între 1959 și 1963, a întocmit inventarul arhivelor armenesti de la Gherla, Suceava, Dumbrăveni și Botoșani; în 1965, 1966 și 1968 s-a deplasat la Erevan unde a susținut comunicări bazate pe informații din arhivele românești²⁶, Direcția Arhivelor din Erevan conferindu-i titlul de „arhivist emerit”; a fost membru fondator al Secției de Studii Orientale din cadrul Societății de Științe Istorice și Filologice din România.

Dintre comunicările științifice ținute în Armenia, merită menționate următoarele: *Manuscrise armenesti aflate în colecțiile din R. S. R.* (15 octombrie 1965); *Materiale documentare armenesti descoperite pe pământ românesc* (22 octombrie 1965); *Nicolae Iorga și studiile armenesti* (9 noiembrie 1965); *Rolul lui Manuc Bey în războiul din 1806-1812* (19 noiembrie 1965); *Iacob Melnic în revoluția românească din 1848* (28 septembrie 1966); *Comunități armenice în sud-estul european* (19 octombrie 1966); *Garabet Ibrăileanu* (3 noiembrie 1966).

Pentru că am amintit în paragraful anterior de titlul de „arhivist emerit” conferit de comunitatea științifică din Armenia, merită să ne oprim preț de câteva rânduri asupra „comorii” lăsate, fără voia sa, de către Siruni în grija statului român pentru folosul generațiilor viitoare de orientaliști. Am în vedere, bineînțeles, materialele ce compun fondul „Siruni” din posesia Arhivelor Naționale Istorice Centrale din 1974.

4. Fondul Siruni

Dintr-o notă-raport semnată de un colonel de securitate din 1973²⁷, aflăm că personalul de la Arhivelor Statului a cerut expertiza mai multor persoane care aveau informații despre arhiva strânsă de Siruni, printre care și cea a lui Mihail Guboglu, secretarul Asociației de Orientalistică din vremea aceea. Din documentul de arhivă reiese că „secretarul Asociației de Orientalistică, care se afla în bune relații cu Siruni a

²⁵ Nota 2 din Ion Ionașcu, *Politica fiscală a lui Ioan-Vodă Caragea oglindită în corespondența inedită a lui Manuc-Bey*, în SAI, VIII, 1966, p. 50.

²⁶ SANIC, fond *Siruni I*, nr. 2125, dosar 16.

²⁷ Ofițerul Dumitru Iancu Tăbăcaru, șef al Direcției I Informații interne în anii '70.

recomandat tovarășilor de la Arhivele Statului să caute în mod deosebit acest document: un document turcesc din anul 1669. Un firman (document imperial) dat de sultanul Selim în 1802. Un document bilingv (în armeană și română) din 1780, care reprezintă un proiect al armenilor din România (Botoșani) de a se crea o Armenie Unitară cu sprijinul Imperiului Rus, proiect la care au aderat oameni din toată lumea²⁸.

Mențiunea este importantă pentru că scoate la lumină interesul Securității pentru fondul Siruni²⁹. Prin decretul Consiliului de Stat din 23 octombrie 1969 privitor la „protejarea și păstrarea bunurilor de interes național ce reprezintă valori artistice, istorice sau documentare”³⁰, devenit ulterior, la 19 decembrie din același an, Legea nr. 64³¹, statul își aroga puterea de a oferi o „protecție specială” materialelor cu profil istoric sau documentar. Însă, dreptul asupra documentelor rămase de la Siruni a revenit, ca unic moștenitor, fratelui său stabilit în Franța, Krikor³². Venit în România pentru funeralii, el a semnat un act de renunțare la documentele și biblioteca lui Siruni în favoarea Bisericii Apostolice Armeene, care, după cum știm, își avea sediul în Armenia Sovietică. Inițial, directorului general al Arhivelor Statului, generalul Gheorghe Titileanu, își dăduse acordul pentru transferul către Biserica Armeană, însă, ulterior, își va schimba dispoziția, nefiind de acord cu cedarea arhivei unei instituții din Armenia Sovietică³³. Timp de o lună după moartea lui Siruni, Episcopia Armeană și Securitatea și-au disputat arhiva și biblioteca lui Siruni, pentru ca, în cele din urmă, la 24 mai 1973³⁴, chestiunea să fie tranșată prin inventarierea și transferul într-un sediu al Arhivelor Naționale.

Episodul este importat pentru că, după cum apreciază Vartan Arachelian³⁵, cel mai probabil, din actualul fond Siruni au dispărut documente cu o importantă greutate istorică. Opinia lui Arachelian este argumentată de existența unui precedent: în aprilie 1944, din cauza bombardamentelor, Siruni a părăsit capitala, nu înainte însă să încredințeze cinci lăzi personale cu documente unui armean din Curtea de Argeș. Ulterior, cele cinci lăzi nu au mai fost recuperate nici de Siruni, nici de soția sa, nici de Episcopia Armeană și nici de Arhivele Naționale³⁶.

²⁸ *Apud* Vartan Arachelian, *Siruni. Odiseea unui proscris...*, p. 181.

²⁹ Pentru viziunea distorsionată a episodului confiscării arhivei lui Siruni se poate consulta materialul fostul ofițer de Securitate, Vasile Mălureanu; în Vasile Mălureanu, *Contribuții la apărarea unor valori importante ale patrimoniului istoric și cultural-național*, în *Analele Academiei Naționale de Informații*, 9-10/ 2004-2005, p. 76-95.

³⁰ Decretul nr. 724/ 1969, publicat în *Buletinul Oficial*, nr. 115 din 23 octombrie 1969.

³¹ Legea nr. 64/ 1969, publicată în *Buletinul Oficial*, nr. 148 din 19 decembrie 1969.

³² Vartan Arachelian, *Siruni. Odiseea unui proscris...*, p. 178.

³³ ACNSAS, fond *Informativ*, dosar nr. 161960, vol. 7, ff. 219, 237.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Vartan Arachelian, *Siruni. Odiseea unui proscris...*, p. 51.

³⁶ SANIC, fond *Siruni 1*, Nr. 2125, dosar 1186, f. 3.

Fondul personal Siruni³⁷ este alcătuit din două volume de inventar, cuprinzând 1975 de unități arhivistice și având anii 1597 și 1973 ca borne temporale. Documentele cuprinse sunt manuscrise ale unor lucrări ale lui Siruni, unele inedite, acte administrative și de stare civilă, corespondența orientalistului și fotografii, cele mai multe fiind redactate în limbile română și armeană, dar și în turcă, germană, italiană, franceză și engleză³⁸.

Primul volum al inventarului, având anii extremi 1890 și 1973³⁹, cuprinde în rezumat conținutul a 1585 unități arhivistice, ordonate după cum urmează în șaptesprezece părți structurale: I. *Documente privind biografia creatorului de fond*; II. *Documente privind activitatea sa în cadrul unor organizații și instituții*; III. *Memorii adresate de H. Dj. Siruni unor instituții*; IV. *Documente privind activitatea publicistică și literară a lui H. Dj. Siruni*; V. *Manuscrise ale lucrărilor lui H. Dj. Siruni*; VI. *Însemnări ale lui H. Dj. Siruni în vederea elaborării unor lucrări*; VII. *Cupuri din periodice*; VIII. *Documente economice privitoare la H. Dj. Siruni*; IX. *Documente economice privitoare la H. Dj. Siruni*; X. *Corespondență adresată de H. Dj. Siruni altor persoane*; XI. *Corespondență primită de H. Dj. Siruni*; XII. *Documente referitoare la membrii de familie*; XIII. *Documente privitoare la alte persoane*; XIV. *Documente istorice*; XV. *Manuscrise istorice, științifice, literare, religioase, etc.*; XVI. *Materiale figurative*; XVII. *Diverse*.

Cel de-al doilea volum al inventarului, alcătuit de turcologul Tudor Mateescu, cuprinde 180 de documente dintre anii 1597 și 1972⁴⁰, redactate în limbile armeană, turcă, latină, maghiară, italiană, franceză, rusă și gruzină, materiale de care s-a folosit Siruni pentru diverse lucrări. Documentele rezumate în acest volum sunt de o deosebită valoare pentru patrimoniul arhivistic românesc deoarece cuprind hrisoave, firmame și berate otomane, texte literare, regulamente sau diplome.

Între chestiunile abordate de materialele din fondul Siruni pot fi menționate următoarele: a. întăriri de moșii; b. asocieri de negustori; c. religia armeană; d. proprietăți ale armenilor; e. istoria armenilor; f. organizarea comunităților armenice; g. probleme negustorești și financiare; h. Manuc Bey; i. Imperiul Otoman; j. un tratat comercial franco-otoman⁴¹.

³⁷ A se vedea *Inventar fond personal Siruni Hagop Djololian 1597-1972*, în Vartan Arachelian, *Munca unui savant armean în România...*, p. 67-423.

³⁸ Filofoția Rîzniș, *Arhive personale și familiale, vol. 1: Repertoriu arhivistic*, Arhivele Naționale ale României, București, 2001, p. 149.

³⁹ SANIC, fond *Siruni I*, Nr. 2125.

⁴⁰ Idem, fond *Siruni II*, Nr. 2837.

⁴¹ *Ibidem*.

5. Concluzii

Urmând sugestiile lui Nicolae Iorga, care a fost de părere că rutele comerciale armenesti au contribuit la crearea statelor românești⁴², precum și cercetarea lui Vlad Bănățeanu⁴³, care, asemenea lui Iorga, a atras atenția asupra rolului important pe care l-au jucat armenii în economia Principatului Moldovei⁴⁴, și folosindu-ne de materialul rămas de la Siruni, armenologia autohtonă modernă și-ar putea găsi punctul de plecare atât de necesar pentru a intra în circuitul internațional al „studiilor armenesti”.

SIRUNI, THE NATIONAL ARCHIVES FUND AND SECURITATEA

(Abstract)

Moving to Romania in 1922, Hagop Djololian Siruni distinguished himself in short time obtaining the support and guidance of well-known historians such as Nicolae Iorga or Aurelian Sacerdoțeanu. He published numerous studies and articles based on archival sources in scientific journals such as "Analele Academiei Române", "Revista Istorică", "Balcania", "Hrisovul", "Arhiva Românească" or "Revista Arhivelor". Also, he had a special merit in the development of Oriental Studies in Romania by teaching Armenian and Turkish; the first generation of Romanian researchers in the field of Turkology owed their preparation to Siruni and his language courses.

However, the real "treasure" that he left for the benefit of future generations of Orientalists is the "Siruni Fond", nowadays in custody of the National Archives of Romania. Composed of 1975 archival units and having the years 1597 and 1973 as time limits, the fond is too little known and used for scientific research. The reason why the documents and materials are in the possession of the Romanian Archives was the secret police agency involvement in the takeover of Siruni's belongings.

⁴² Nicolae Iorga, *Armenii din România*, în Nicolae Iorga, *Scrieri istorice despre armeni*, Editura Ararat, București, 1999, p. 222-225.

⁴³ Vlad Bănățeanu (1900-1963), armenolog și orientalist de renume internațional, primul profesor de armeană veche (grabar) de la Universitatea din București, a publicat 190 de articole și studii, dintre care 90 cu tematică armeană.

⁴⁴ Vlad Bănățeanu, *Armenii în istoria și în viața românească*, Tipo Lito Țăranu & Co, București, 1938.

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI
MUZEUL DE ISTORIE A MOLDOVEI

CERCETĂRI ISTORICE
(SERIE NOUĂ)

AD MEMORIAM SORIN IFTIMI

XLI
2022

IAȘI
2022

COMITETUL DE REDACȚIE

Senica ȚURCANU (redactor șef)
Costică ASĂVOAIE
Ioan IAȚCU
Tamilia-Elena MARIN
Adriana MIRON (secretar de redacție)
Cosmin NIȚĂ
Loredana SOLCAN

Traduceri revizuite/realizate

Simona POSTOLACHE

Copertă și DTP

Cătălin HRIBAN

Adresa redacției

Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași
Muzeul de Istorie a Moldovei
Piața Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1
Iași, RO-700028
Telefon: 04 0232218383
Fax: 04 0332408166
e-mail: cercetari.istorice@yahoo.com

ISSN 1453-3960

EDITURA PALATUL CULTURII

Iași

SUMAR
SOMMAIRE – CONTENTS – INHALT

ABREVIERI / Abbreviations – Abreviations – Abkürzungen	5
Sorin Iftimi, la un an de la trecerea în veșnicie. Gânduri despre un coleg drag (Ioan IAȚCU)	11
Senica ȚURCANU, New discoveries in old collections: a “Double Janus” anthropomorphic vessel discovered at Trușești / Noi descoperiri în vechi colecții: un vas antropomorf de tip „Dublu Janus” descoperit la Trușești	23
Ting AN, Mădalin-Cornel VĂLEANU, Huan REN, Yan XIANG FU, Luoya ZHU, The Yangshao Culture in China. A short review of over 100 years of archaeological research (I) / Cultura Yangshao din China. Scurt istoric a peste 100 de ani de cercetare arheologică (I)	53
Ioan IAȚCU, Tamilia-Elena MARIN, Descoperiri romane de pe valea Prutului: O reprezentare în bronz a zeiței Venus / Roman discoveries in the Prut Valley: A bronze representation of the goddess Venus	87
Celina GORA, Nicoleta CABA, Filip CIOBĂNAȘU, Valorificare prin cercetare și conservare: Cazul ansamblului de la Hilișeu-Crișan, județul Botoșani / Valorization through research and preservation. The case of the ensemble of Hilișeu- Crișan, Botoșani county	101
Voica-Maria PUȘCAȘU, Comentarii și observații privind rezultatele cercetărilor efectuate de arheologul Vlad Zirra în anul 1963 la mănăstirea Dragomirna / Comments and observations concerning the results of research carried out by archaeologist Vlad Zirra in 1963 at Dragomirna Monastery	113
Eduard RUSU, Muzica și puterea politică – o abordare conceptuală / Music and political power – A conceptual approach	133
Violeta-Anca EPURE, Stat și societate la Dunărea de Jos în percepția consulilor și voiajorilor francezi prepașoptiști. Fragmente de viață politică de la finele veacului al XVIII-lea și până la 1812 (I) / Etat et société au Bas Danube dans la vision des consuls et de voyageurs français avant 1848. Fragments de vie politique de la fin du XVIIIème siècle jusqu’a 1812 (I)	155

Minola IUTIȘ, Răscoala din 1784 condusă de Horea, Cloșca și Crișan reprezentată în pictura românească din Muzeul de Artă din Iași / <i>The 1784 uprising lead by Horea, Cloșca and Crișan represented in the Romanian painting of the Art Museum in Iași</i>	175
Ștefan S. GOROVEI, Artur Gorovei, Neculai Beldiceanu. Artistul și omul. Un manuscris inedit / <i>Arthur Gorovei, Nicolas Beldiceanu. L'artiste et l'homme. Un manuscrit inédit</i>	187
Narcis Dorin ION, Neobosita victorie asupra trecutului. Convorbiri cu Olga Racoviță / <i>The relentless victory over the past. Conversations with Olga Racoviță</i>	225
Corneliu CIUCANU, Considerații privind România și problema Basarabiei în perioada interbelică / <i>Considerations regarding Romania and the issue of Bessarabia during the Interwar period</i>	257
Cristian SANDACHE, Școala românească în timpul guvernării legionare. Ministeriatul lui Traian Brăileanu. Secvențe / <i>The Romanian school during the Legionary governance. Traian Brăileanu's ministry. Sequences</i>	291
Remus TANASĂ, Siruni, fondul de la Arhivele Naționale și Securitatea / <i>Siruni, the National Archives fund and the Securitate</i>	299

Obituaria

ION T. NICULIȚĂ (27. 05. 1939 – 2. 01. 2022) (Alexandru BERZOVAN)	309
---	-----

Recenzii și note de lectură

Nicolae URSULESCU, <i>Civilizația Cucuteni și ariile culturale învecinate. O retrospectivă bibliografică</i> , Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2022, 591 p. și 11 figuri. (Maria-Cristina CIOBANU)	313
Adela KOVÁCS, Alexandru NECHIFOR, Constantin APARASCHIVEI, <i>Frumusețea transpusă în lut. Catalogul statuetelor antropomorfe cucuteniene din Muzeul Județean Botoșani</i> , Editura Mega, Cluj-Napoca, 2021, 380 p. (Senica ȚURCANU).....	317
Mugur ANDRONIC, <i>Fortificațiile Bucovinei de-a lungul timpului</i> , Suceava, 2021, 185 p. + 44 de ilustrații (Costică ASĂVOAIE).....	320
Narcis Dorin ION, <i>Florica. Vatra Brătienilor</i> , Muzeul Național Brătianu, Ștefănești, 2020, 420 p. (Iulian PRUTEANU-ISĂCESCU).....	323

ION T. NICULIȚĂ
(27. 05. 1939 – 2. 01. 2022)

Era o zi de vară călduroasă și însorită, la începutul lunii iunie, în anul 2013. Sala de conferințe a corpului H al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași era în schimb întunecoasă, răcoroasă, dominată de acea atmosferă apăsătoare dar totuși plăcută, specifică sesiunilor de comunicări științifice. Participam împreună cu un coleg la cel de-al patrulea Simpozion Arheoinvest în perioada în care îmi făceam studiile doctorale sub tutela prof. univ. dr. Nicolae Ursulescu.

La vremea aceea, interesele mele științifice vizau perioada clasică a Daciei preromane în zona Banatului și a Crișanei. Cu toate acestea, fiind prin Iași pe la începutul lui 2013, am vrut să văd cum arată o cetate „getică”, astfel încât împreună cu câțiva colegi și colege de doctorat am demarat o cercetare de teren în punctul Poiana Mănăstirii - *Între Șanțuri* (comuna Țibana, jud. Iași). Rezultatele, destul de interesante

și cu suficiente elemente de noutate, ne-au încurajat să ne înscriem la pomenitul Simpozion cu o comunicare științifică. Nu știam pe atunci că peste exact trei ani voi deveni angajat la Institutul de Arheologie din Iași, ajungând să mă ocup chiar de cetățile perioadei de început a celei de-a doua epoci a fierului din Moldova...

Deși prezentarea a fost apreciată de moderator, regretatul prof. univ. dr. Gheorghe Romanescu, nu a reușit să stârnească prea mult interes în sală. De undeva din spate s-a ridicat o singură mână. A luat cuvântul un profesor în vârstă, cu ținută respectabilă. Avea un glas grav, îndulcit însă de acel accent melodos, specific românilor de peste Prut. După ce ne-a felicitat pentru inițiativă și pentru rezultate, ne-a atras atenția politicos, dar ferm, că am amplasat pe una din hărțile prezentate legenda „Scythia” mult prea la vest. Și-a încheiat intervenția apreciind că periegeza e utilă, ca punct de pornire, dar numai o săpătură arheologică este în măsură să aducă lămuririle necesare.

Nu am avut nimic de răspuns – avea dreptate – și mulțumind frumos pentru observații și sfaturi, am părăsit pupitrul reîntorcându-mă în auditoriu. Am întrebat în șoaptă: cine era domnul? M-a lămurit repede prietena (viitoare soție) a colegului cu care făcusem prezentarea, originară la rândul ei din stânga Prutului: este profesorul Ion Niculiță de la Universitatea de Stat din Chișinău, unul dintre marii arheologi ai Republicii Moldova, o adevărată personalitate în domeniu. Îl cunoșteam din bibliografie – atunci l-am întâlnit prima dată personal.

De atunci, m-am interesat cu profesorul Niculiță la diverse sesiuni de comunicări, atât în țară cât și peste hotare, mai ales după anul 2016 când m-am stabilit la Iași și am început să trec tot mai mult „dincolo de gârlă”. Nu am dezvoltat o relație personală apropiată, căci ne cunoșteam de puțini ani și aparțineam unor generații diferite. Cu toate acestea, am avut de fiecare dată un dialog plăcut. Se bucura că în sfârșit a venit cineva interesat să se ocupe și de „geții din dreapta Prutului” și mereu mă încuraja să coagulez o echipă de cercetare. Adeseori însă conversațiile depășeau sfera profesională. Era un om cu o bună condiție fizică, care nu-și arăta vârsta, optimist, cu un fin simț al umorului.

Era ferm convins că viitorul Republicii Moldova se află în cadrul unei Româнии întregite. Nu se sfia să susțină și de față cu alți colegi acest punct de vedere. Avea o pronunțată repulsie față de comunism și sistemele totalitare, în general. Un om de largă cultură și erudiție, cu o înțelegere aprofundată a complexităților istoriei recente, nu a manifestat acele accente rusofobe, din păcate frecvent întâlnite la unii conaționali de pe malul stâng al Prutului. Dincolo de simpatiile sau antipatiile politice, vorbea mereu cu respect despre marea cultură rusă și școala de arheologie sovietică, cu meritele ei incontestabile.

Îmi spunea adeseori că și-ar dori ca într-un viitor să sap împreună cu unii dintre tinerii pe care el i-a pregătit, la situri din România și Republica Moldova. Un deziderat

foarte frumos, pe care mi-l doresc și eu, dar care nu știu deocamdată cât de repede se va putea împlini, date fiind vremurile tulburi pe care le trăim.

Acestea fiind spuse, în cele de mai jos voi oferi și câteva succinte date biografice despre regretatul profesor. Ion Niculiță a văzut lumina zilei pe data de 27 mai 1939, în satul Zărnești, județul Cahul. Despre mama sa, Ana Pârvan, se spune că ar fi fost rudă îndepărtată a marelui istoric și arheolog Vasile Pârvan. După absolvirea școlii medii, studiază la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Chișinău între anii 1958-1963, avându-i printre profesori pe E. Rikman și R. Enghelgardt. Între anii 1968-1971 a urmat studiile de doctorat la Catedra de Arheologie a Universității de Stat „M. V. Lomonosov” din Moscova, încununată cu susținerea tezei de doctor în științe istorice în anul 1972. În anul 1991, în cadrul aceleiași prestigioase universități moscovite, susține cu succes teza „*Tracii septentrionali în secolele VI-I î.e.n.*”, obținând titlul de doctor habilitat în științe istorice. Familiarizarea cu rigorile școlii arheologice sovietice i-a fost, cu siguranță, de un real folos în cariera sa, imprimându-i o anumită conduită atât în ceea ce privește desfășurarea și organizarea șantierelor cât mai ales în procesul de valorificare a rezultatelor.

Între anii 1963-1992 a parcurs toate gradele didactice, de la asistent la profesor universitar; pe lângă aceasta, a îndeplinit și alte responsabilități: șef de catedră, director de proiecte, decan etc.

A condus numeroase șantiere, cu descoperiri din diverse perioade preistorice și istorice, dedicându-se îndeosebi investigării perioadei timpurii a celei de-a doua epoci a fierului. Deosebit de fructuoase au fost cercetările de la Hansca - *Lutărie*, ce au evidențiat o mare necropolă din secolele IV-III î. Chr., dar și săpăturile desfășurate între anii 1983-2000 în cetatea de la Butuceni. Între anii 1997-1998 a participat la săpăturile arheologice desfășurate în cadrul proiectului de colaborare dintre Academia de Științe a Ucrainei, Institutul Român de Tracologie și Universitatea de Stat din Moldova. Începând cu anii 2000, s-a dedicat investigării microzonei Saharna, unde pe lângă cetatea de la Saharna Mare - *Dealul Mănăstirii*, a mai cercetat împreună cu echipa sa încă alte 13 fortificații, 15 așezări și două necropole din epoca fierului.

Singur sau cu ajutorul colaboratorilor a reușit să valorifice o bună parte a săpăturilor. Dovadă stau cele 10 monografii și cele peste 200 de studii și articole publicate, dar și participarea la peste 200 de conferințe științifice naționale și internaționale. Aceste publicații au avut un impact puternic. Astăzi, cercetarea mileniului I î. Chr. pentru spațiul carpato-nistean nu poate fi concepută fără a se apela la lucrările redactate de către Ion T. Niculiță.

Meritele în plan științific i-au fost recunoscute prin includerea în comitetele de redacție ale unor importante reviste științifice din România și Republica Moldova (SCIVA, Istros, Tyragetia, etc). Totodată, profesorul Ion Niculiță a beneficiat de mai

multe distincții: membru de onoare al Institutului de Arheologie din Iași, cetățean de onoare al raionului Cahul, Cavaler al Ordinului „Gloria Muncii” (1996), etc.

Poate cea mai importantă realizare a profesorului Ion Niculiță a fost întemeierea unei școli de arheologie. A fost unul dintre puținii cititori de școală arheologică din spațiul românesc. Șantierul de la Hansca, Butuceni, apoi cele de la Saharna – dincolo de rezultatele științifice deosebite, valorificate într-o manieră exemplară – au fost un adevărat *laborator* în care s-au format specialiști recunoscuți, precum Aurel Zanoci, Sergiu Matveev, Mihail Băț, Gheorghe Postică, Andrei Corobcean, regretatul Tudor Arnăuț și alții. Unii dintre ei au devenit la rândul lor formatori de tineri arheologi..

Mulțumită activității acestei școli de arheologie, avem astăzi despre cea de-a doua epocă a fierului în spațiul pruto-nistean *semnificativ mai multe date* decât pentru majoritatea celorlalte regiuni din spațiul carpato-danubiano-pontic.

Pe data de 2 ianuarie 2022, profesorul Ion Niculiță a trecut la cele veșnice. Realizările sale remarcabile vor rămâne de referință.

Dumnezeu să-l ierte și să-l odihnească în pace!

Alexandru BERZOVAN